

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

OSMANLI'DA TÜRKÇE YAZILMIŞ MATBU
KIRK HADİSLERİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN
İNCELENMESİ

Cavit ERDEM

2502170582

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Hamit ER

İSTANBUL – 2022

ÖZ

**OSMANLI'DA TÜRKÇE YAZILMIŞ MATBU KIRK
HADİSLERİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Cavit ERDEM

Eski çağlarından beri birçok inanç ve kültürde kırk sayısı kutsal ve uğurlu sayılmıştır. Kırk rakamına yüklenen kutsallık, başta Ortadoğu coğrafyası olmak üzere dünyanın her tarafında; semavî dinlerde ve eski medeniyetlerde de görülmektedir.

Tarih boyunca Arapça, Farsça ve Türkçe olarak çok sayıda kırk hadis yazılmış ve tarihsel süreç içerisinde kırk hadis yazma, bir geleneğe dönüşmüştür. Aynı veya farklı konularda kırk adet hadisin seçilmesiyle oluşan “Kırk Hadis” eserlerini yazarlar arasında, ulemanın dışında, şairler, mutasavvıflar ve diğer meslek grubundan kişiler de bulunmaktadır.

Kırk hadisler, İslam’ın inanç, ibadet, ahlak ve diğer konulardaki görüşlerini, insanların anlayabileceği sadelikte sunmuş, bireylerin dini tavır ve davranışlarında istendik değişiklikler meydana getirmede etkin rol oynamıştır. İnsanların hadisler yoluyla dini bilgiye ulaşması, kırk hadis derlemeleri sayesinde kolaylaşmıştır. Büyük hadis külliyatları, kırk hadislerin oluşmasıyla taşınabilir boyuta ve sayıya inmiştir. Anlaşılması uzmanlık isteyen hadis kaynakları, bu tür çalışmalarla kitlelerin anlayabileceği sadeliğe getirilmiştir. Kırk hadis geleneği eğitim ve öğretim açısından incelediğinde kırk hadislerin din eğitimi açısından önemli bir işleve sahip olduğu görülmektedir.

Osmanlı, kırk hadislere karşı çok büyük ilgi göstermiştir. Osmanlıda kırk hadisler üzerine yapılan telif, tercüme ve şerh çalışmaları, Türkçe’nin dışında Arapça, Farsça olarak da yapıldığı görülmüştür. Osmanlının Türkçe olarak yazdığı kırk hadislerin, Arapça ve Farsça yaptığı kırk hadis çalışmalarından daha başarılı olduğu görülmüştür. Osmanlıda XIV. ve XXI. yüzyıllar arasında altmış tane Türkçe kırk hadis çalışması yapıldığı ve bunlardan on iki tanesinin matbu olarak neşredildiği tespit edilmiştir.

Bu araştırmada, Osmanlıda Türkçe yazılmış ve matbu olarak neşredilmiş on iki kırk hadis eseri, din eğitimi açısından incelenmiştir. Yapılan çalışmada genel olarak kırk hadisler ve tarihi seyri, kırk hadislerin yazılma amaçları, kırk hadislerin eşitleri ve konuları incelenmiştir. Çalışmada Osmanlıda Türkçe yazılıp matbu olarak neşredilmiş kırk hadislerin benzer ve farklı yönlerine, kırk hadislerde görülen eğitim ilke ve metotlarına, eserlerin din eğitimi açısından önemine de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, Hadis, Kırk hadis, Eğitim, Din, Din Eğitimi

ABSTRACT

EXAMINATION OF FORTY HADİTHS WRITTEN AND PRINTED IN TURKISH IN THE OTTOMAN EMPIRE IN TERMS OF RELİGIOUS EDUCATION

CAVİT ERDEM

Since the very old times of history, the number forty has been regarded as holy and fortune. Especially in the Middle East and all over the world, the holiness given to the number Forty can be seen in divine religions and old civilizations.

Throughout history, many Forty Hadiths works have been written in Arabic, Persian and Turkish and it has turned into a tradition over time. Forty Hadith works formed by choosing Forty Hadiths on the same or different issues have also been written by poets, Sufis, and various other occupational groups apart from the scholar.

Forty Hadiths have given the principles of Islam on belief, worship, morality, and other issues in a simplicity that people can understand; and played an effective role in giving rise to desired changes in religious attitudes and behaviours of individuals. It has become easier for people to get access to religious information by Forty Hadiths. Large collections of hadith have been reduced to portable dimensions and quantity. As the Forty Hadiths works were constituted. Hadith sources that require expectancy to understand have been turned into a simplicity that masses of people can understand. When analysed in terms of education and training, we see that the Forty Hadiths tradition has a significant function in the education of religion. It is seen that there have been various reasons for Forty Hadiths writing

Ottomans showed great interest in Forty Hadiths. In the Ottomans, studies of copyright, translation and expound were not only made in Turkish but also in Arabic and Persian. It has been seen that Forty Hadiths written in Turkish are more successful than the ones written in Arabic and Persian. It has been seen that sixty Forty Hadiths

works were made between XIV and XXI and twelve of them were printed and published.

In this research, twelve Forty Hadiths works written in Turkish in the Ottaman have been studied in terms of religious education. In this study, generally, the historical course purposes of writing the types and the subjects of Forty Hadiths have been searched. Similar and different sides, educational principles and methods, and the importance of the Forty Hadiths works have also been included in this study.

Keywords: The Prophet Mohammad, Hadith, Fourty Hadiths, Religion, Religious Education

ÖNSÖZ

Hicri II. asırdan itibaren yazılmaya başlanan kırk hadisler, tarihsel süreç içerisinde bir geleneğe dönüşerek birçok dilde kaleme alınmıştır. Konusunun dinin ikinci kaynağı hadis olması ve ulemanın dışında farklı meslek gruplarına mensup kişilerin de kırk hadis yazmış olması, kırk hadis eserlerini önemli kılmıştır.

Osmanlı Devletinde Türkler, kırk hadislere diğer milletlerden daha çok önem vermiş, Türkçe dışında Arapça, Farsça dillerinde de kırk hadis yazmıştır. Manzum, mensur ve manzum-mensur karışık biçimde yazılan Türkçe kırk hadisler, edebi bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlıda en çok kırk hadisin şairler tarafından yazılmış olması, çok sayıda manzum kırk hadisin yazılmasına sebep olmuştur. Manzum kırk hadisler, Osmanlıda saraydan sokağa kadar şiir dilinin hâkim olması dolayısıyla geniş kitlelere ulaşmıştır.

Osmanlıda Türkçe yazılmış ve matbu olarak neşredilmiş kırk hadislerin din eğitimi açısından incelenmesi amacıyla yapılan bu araştırma, oniki “kırk hadisi” kapsamaktadır. İncelemeye konu olan eserlerin iman, ibadet, ahlak konularının yanında, siyaset, tıp gibi sosyal hayatı içine alan farklı konulara da yer verdiği görülmüştür.

Tezin girişinde çalışmanın konusu, amacı, yöntemi ve sınırlılıkları, yararlanılan kaynaklarla alakalı bilgiler verilmiştir. Çalışma üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde kavramsal çerçeve yer almıştır. Kavramsal çerçeve içerisinde; hadis, kırk hadis, ahlak eğitimi, değerler eğitimi, din eğitimi kavramları işlenmiştir. İkinci bölümde, kırk hadis geleneğinin din eğitimindeki yeri incelenmiştir. Bu bölümde hadisin dindeki yeri, hadisin din eğitimindeki yeri, Osmanlıda kırk hadis geleneğinin din eğitimindeki yeri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde Osmanlıda Türkçe yazılmış matbu kırk hadisler din eğitimi açısından incelenmiştir. Bu bölümde incelenen eserlerin ortak ve farklı yönleri, eserlerde tespit edilen din eğitimi ilke ve metodları araştırılmıştır. Sonuç bölümünde de araştırma neticesinde elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Çalışmamda yardımlarını esirgemeyen ve her zaman yanımda olan çok değerli tez danışmanı hocam Prof. Dr. Hamit ER’e teşekkür ederim. Tez izleme

komitemizde bulunarak değerli fikirleriyle çalışmamıza katkı sunan Doç. Dr. Ayşe Zışan FURAT ve Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ hocalarıma teşekkür ederim.

Bu çalışmada yardımlarını esirgemeyen ğretmen arkadaşlarım; Dr. Numan Malkoç'a, Murat ksz'e, Mehmet Baydaş'a, Kütüphanelerdeki kaynaklara erişimimizi sağlayan Bayazıt Yazma Eserler Kütüphane Müdürü Mehmet Arif Vural'a, Süleymaniye Kütüphanesindeki kaynaklara erişimimizi sağlayan Ahmet zer'e, Sivas Ziyabey Kütüphanesi yetkililerine, desteklerini esirgemeyen eşim Ayşe Erdem'e ve ocuklarım Mehmet Akif Erdem, Necip Fazıl Erdem, Yahya Kemal Erdem'e teşekkür ederim.

İstanbul - 2022

Cavit ERDEM

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Kırk Hadis; Anlamı ve Mahiyeti.....	12
1.1.1.Kırk Hadislerin Cevamiü'l-Kelim Olması.....	17
1.1.2. Kültürümüzde Kırk Sayısının Önemi	19
1.2. Ahlak.....	22
1.2.1. Ahlakın Konusu	25
1.2.2. Ahlakın Gayesi	26
1.2.3. İslam Ahlâkı.....	27
1.2.4. Din Ahlak İlişkisi.....	29
1.2.5. Ahlâki Değişim ve Ahlak Eğitimi.....	31
1.2.6.Ahlâkın Kaynağı ve Kapsamı	34
1.3.Değer.....	35
1.3.1. Değerler Eğitimi	37
1.3.2. Eğitim Sistemimizde ve Kırk Hadislerde Yer Alan Kök Değerler	41
1.3.3. Din ve Değer Eğitimi İlişkisi	44
1.4.Din Eğitimi	47
1.4.1. Din Eğitiminde Hadislerin Yeri ve Önemi	50
1.4.2. Hadislerde Yer Alan Din Eğitimi Metodları.....	60

İKİNCİ BÖLÜM

KIRK HADİS GELENEĞİNİN DİN EĞİTİMİYLE İLİŞKİSİ

2.1.Osmanlı'dan Günümüze Kırk Hadis Geleneği ve Din Eğitimindeki Yeri.....	64
2.1.1. Kırk Hadis Yazma Sebepleri	72
2.1.1.1.Hz. Peygamberin Kırk Hadisle İlgili Hadisi	73
2.1.1.2. Hz. Peygamber'in Şefaatine Kavuşma Arzusu	74
2.1.1.3. Geleneği Devam Ettirme Arzusu	74

2.1.1.4. İnsanlara Faydalı Olma ve Sevap Kazanma Düşüncesi	75
2.1.1.5. Hocasının veya Başka Birinin İsteğini Yerine Getirmek	75
2.1.1.6. Bir Konuya Dikkat çekmek veya Bir Meseleyi Aydınlatmak	75
2.1.1.7. Yönetimi Desteklemek veya Yönetici Tarafından Görevlendirilmek	76
2.1.1.8. Hastalıktan Kurtulmaya Vesile Olmak	76
2.1.1.9. Zevk İçin, İlgi Duyulan Bir Konuda Kırk Hadis Yazmak	77
2.1.1.10. Dünyevi Menfaat Elde Etmek.....	77
2.1.1.11. Kırk Sayısının Önemi	77
2.1.2. Kırk Hadislerin Özellikleri	77
2.1.2.1. Şekil Açısından Kırk Hadisler	78
2.1.2.1.1. Nesir Olarak Yazılan Kırk Hadisler.....	79
2.1.2.1.2. Manzum Olarak Yazılan Kırk Hadisler	79
2.1.2.1.3. Manzum ve Mensur Olarak Yazılan Kırk Hadisler	80
2.1.2.2. Muhteva Açısından Kırk hadisler	80
2.1.2.2.1. Hadis Metinlerinden Meydana Gelen Kırk Hadisler	81
2.1.2.2.2. Kısa Açıklamaların Yer Aldığı Kırk Hadisler	81
2.1.2.2.3. Ayet, Hadis, Hikâye vb. Eklerin Yer Aldığı Kırk Hadis Eserleri	81
2.1.3. Hadislerin Türleri Bakımından Değerlendirilmesi	82
2.1.3.1. Kutsi Hadislerden Oluşan Kırk Hadisler	82
2.1.3.2. Hz. Peygamber'in Hutbelerini İhtiva Eden Kırk hadisler	82
2.1.3.3. Sahih Hadislerin Yer Aldığı Kırk Hadisler.....	82
2.1.3.4. Ezberlenmesi Kolay Olan Kırk Hadisler	83
2.1.3.5. Sahih, Fasih, Veciz ve Noktasız Harflerden Seçilen Kırk Hadisler.....	83
2.1.3.6. Kırk Rakamıyla Alakalı Hadisler.....	84
2.1.4. Konu Bakımından Kırk Hadisler	84
2.1.4.1. Aynı Konuyla Alakalı Kırk Hadisler	84
2.1.4.1.1. İslam'ın Şartlarını Konu Alan Kırk Hadisler	84
2.1.4.1.2. Hz. Peygamber ve Sahabeleri Konu Alan Kırk Hadisler.....	85
2.1.4.1.3. Tasavvuf ve Tarikatla Alakalı Kırk Hadisler	86
2.1.4.1.4. Sosyal ve Ahlaki Hayatı Konu Alan Kırk Hadisler	86
2.1.4.1.5. Siyaset ve Hukukla Alakalı Kırk Hadisler	87
2.1.4.1.6. Âlim, İlim ve Güzel Yazı Konularında Kırk Hadisler	87
2.1.4.1.7. İslam'da Cihat Konulu Kırk Hadisler	88

2.1.4.1.8. Şaka ve Mizah Konulu Kırk Hadisler	89
2.1.4.1.9. Sağlık(Tıp)Konusunda Kırk Hadisler	89
2.1.4.1.10. Bir Kavim Ya da Şehrin Faziletlini Konu Alan Kırk Hadisler	89
2.1.4.2. Farklı Konuların Bir Arada Bulunduğu Kırk Hadisler	90
2.1.5. Dil ve İfade Bakımından Kırk Hadisler	90
2.1.5.1. Arap Dil ve Edebiyatında Kırk Hadisler.....	91
2.1.5.2. İran Dil ve Edebiyatında Kırk Hadisler	92
2.1.5.3. Türk Dil ve Edebiyatında Kırk Hadisler	93
2.2. Osmanlıda Yazılan Kırk Hadislerin Sosyokültürel Olaylarla İlişkisi	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLIDA TÜRKÇE YAZILMIŞ MATBU KIRK HADİSLERİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

3.1. Osmanlıda Türkçe Yazılmış Matbu Kırk Hadisler ve Din Eğitimi.....	100
3.1.1. Nehcü'l-Ferâdis' in Din Eğitimi Açısından İncelenmesi.....	102
3.1.1.1. Nehcü'l-Ferâdis	102
3.1.1.2. Nehcü'l-Ferâdiste Din Eğitimi Açısından Elde Edilen Bulgular	103
3.1.2. Abdurrahman Cami'nin "Çihl Hadis"inin Türkçe Tercümesinden Oluşan Matbu Kırk Hadisler'in Din Eğitimi Açısından İncelenmesi	114
3.1.2.1 Ali Şir Nevai'nin Kırk Hadis Tercümesi	115
3.1.2.2. Nâbi'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi.....	116
3.1.2.3. Münif'in Manzum Kırk Hadis Tercümesi.....	117
3.1.2.4. Ali Şir Nevai, Nâbi ve Münif'in Manzum Kırk Hadis Eserlerinde Din Eğitimi Açısından Elde Edilen Bulgular.....	122
3.1.3. Nevevi'nin "el-Erbaun en-Nevevi" Eserinin Türkçe Tercüme ve Şerhinden Oluşan Matbu Kırk Hadislerin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi	126
3.1.3.1. İsmail Hakkı Bursevi'nin Kırk Hadis Şerhi	126
3.1.3.2. Ahmet Naim'in Kırk Hadisi.....	131
3.1.3.3. İsmail Hakkı Bursevi ve Ahmet Naim'in Kırk Hadis Eserlerinde Din Eğitimi Açısından Elde Edilen Bulgular.....	133
3.1.4. Netti Aşık Çelebi'nin Kırk Hadis'inin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi	155
3.1.4.1. Netti Aşık Çelebi'nin Kırk Hadisi.....	155
3.1.4.2. Aşık Çelebi'nin Şerh-i Hadis-i Erbain'inde Din Eğitimi Açısından Elde Edilen Bulgular	157
3.1.5 Okçuzâde Mehmet Şâhî'nin "Ahsenü'l-Hadîs" inin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi	164

3.1.5.1. Okçuzade Mehmet Şâhi'nin "Ahsenü'l Hadis"i	164
3.1.5.2. Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin Ahsenü'l-Hadîs Eserinde Din Eğitimi Açısından Elde Edilen Bulgular	167
3.1.6. Birgivi ve Akkirmani'nin Kırk Hadis Şerhi'nin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi	173
3.1.6.1. Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erbaîn	173
3.1.6.2. Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erbaîn'de Din Eğitimi Açısından Elde Edilen Bulgular	177
3.1.6.3. Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erbaîn'de Yer Alan Hadisler	179
3.1.7. Hüseyin Remzi'nin Tıbb-i Nebevi Eseri'nin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi ..	186
3.1.7.1. Hüseyin Remzi'nin "Tıbb-ı Nebevi" Eseri	186
3.1.7.2. Hüseyin Remzi'nin Tıbbi-i Nebevi Eserinde Din Eğitimi Açısından Elde Edilen Bulgular	190
3.1.8. Ömer Dağıstan'ının Hadis-i Erbain Fî Hukûki's-Selâtîn Eserinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi	196
3.1.8.1. Hadîs-i Erbaîn fî Hukuki's-Selâtîn	196
3.1.8.2. Ömer Dağıstan'ının Hadis-i Erbain fî Hukûki's-Selâtîn'de Din Eğitimi Açısından Elde Edilen Bulgular	197
3.1.9. Mustafa Takî Efendinin "Kırk Hadis" Yahut "İlm-i Hâl-i Siyâsî Ve İctimâî" Eserinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi	207
3.1.9.1. "Kırk Hadis" Yahut "İlm-i Hâl-i Siyâsî ve İctimâî	207
3.1.9.2. Mustafa Takî'nin, Kırk Hadis'inde Din Eğitimi Açısından Elde Edilen Bulgular .	210
3 2. Osmanlıda Türkçe Yazılmış Matbu Kırk Hadislerin ortak ve Farklı Yönleri	224
3.2.1. Yazılma Sebepleri Açısından Ortak ve Farklı Yönleri	224
3.2.2. Şekil Açısından Ortak ve Farklı Yönleri	228
3.2.3. Muhteva Açısından Ortak ve Farklı Yönleri	228
3.2.4. Muhteva'nın Mahiyeti Açısından Ortak ve Farklı Yönleri	233
3.2.5. İşledikleri Konu Açısından Ortak ve Farklı Yönleri	234
3.2.6. Dil ve İfade Bakımından Ortak ve Farklı Yönler	248
3.3. Kırk Hadislerde Tespit Edilen Eğitim İlke ve Metotları	255
SONUÇ	267
KAYNAKÇA	274

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Türklerin Derlediği Kırk Hadislerin Konu Dağılım.....	72
Tablo 2: Osmanlıda Türkçe Yazılmış Matbu Kırk Hadislerde Yer Alan Konular.....	241-248

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a. g. m.	: Adı Geçen Makale
Bsk.	: Baskı
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayfa
s.	: Sayı
ss.	: Sayfa aralığı
v.d.	: ve diğerleri
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Yay.	: Yayınları
t.y.	: Tarih yok
Yay.	:Yayınları
Ed.	.Editör
Trc.	:Tercüme
Sad.	:Sadeleştiren
Üniv.	:Üniversite
Nşr.	.Neşreden
Thk.	:Tahkik
H.z.	:Hazreti
Ktp.	:Kütüphane

GİRİŞ

Dinin, Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci kaynağı olan hadislerin öğrenilmesinde, ezberlenmesinde, değer ve ilkelerinin insanların hayatlarına aktarılmasında, kırk hadis geleneğinin çok önemli bir rolü olmuştur. Hicri ikinci asrın sonlarında başlayıp günümüzde de devam eden kırk hadis geleneği, İslam kültür ve medeniyetinin oluşumu ve gelişimi açısından önemli görülmüştür.¹

Kırk hadis eserlerinde yer alan hadisler sadece iman, ibadet ve ahlak konularını değil, hayatın tamamına dair dini bilgilere yer vermiş, insanlara yol göstermiş, davranışlarını etkileyen kurallar koymuştur. Hadisler bu özelliğinden dolayı Kur'an'dan sonra, din ve ahlak eğitiminde temel kaynaklardan biri olarak kabul edilmiştir.² Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'e tabi olmayı, onu model almayı, emirlerini tutup yasakladığı şeylerden de uzak durmayı emretmiştir.³ Hz. Peygamber sözleriyle Kur'an-ı açıklamış, hal ve hareketleriyle onun nasıl yaşanacağını göstermiş, Müslümanlar için rol model olmuştur. Bu sebeple Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri ve takrirleri(onayları) Müslümanlar tarafından ilk günden itibaren önemsenmiş, tespit edilmeye, ezberlenmeye, anlaşılma ve yorumlanmaya çalışılmıştır.⁴

Kur'an Hz. Peygamber'i, insanlara dini yaşamları konusunda örnek insan olarak göstermiştir. Hz. Peygamber sadece vahyi tebliğ etmemiş, Kur'an'daki izaha muhtaç kavramları açıklamış, İslam'ı yaşayarak insanlara örnek olmuştur. Namazın nasıl kılınacağı, orucun nasıl tutulacağı, zekâtın nasıl verileceği gibi birçok konu, Hz. Peygamber'in açıklama ve uygulamalarıyla anlaşılmıştır.⁵

Genelde kırk hadisın bazen de belli sayıda hadisın bir araya getirilmesiyle yazılan kırk hadis eserleri, tarihi süreç içerisinde bir geleneğe dönüşmüştür. Arapça,

¹ Abdülkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, İstanbul, İbrahim Horoz Basımevi, 1954, s.5; Salih Aybey, "Din Eğitimi Ve Öğretiminde Kırk Hadis Geleneği -Nevevî Örneği-", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.18/3, 2018, s.20-22

² Abdullah Aydınli v.d., **Hadis Tarihi ve Usulü**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2019, s.3; Murtaza Bedir, "Sünnet", **DİA**, C:I-XLIV, No:38, İstanbul, 2010, s.150; Vehbe Zuhayli, **İslam Fıkhi Ansiklopedisi**, Çev.: Ahmet Efe v.d., C:I-X, No:1, İstanbul, Risale Yayınları, 1991, s.19-24; Aybey, **a.g.m.**, s.201-228

³ Ali İmran 3/32, 51, 132; Nisa 4/13, 59, 80; Maide, 5/92; Enfâl 8/20, 45,46; Haşr 59/7.

⁴ Yakup Poyraz; Mustafa Sefa Çakır, "**Taşköprüzade Kemaleddin Mehmed ve Şerh-i Ehadis-i Erbain Adlı Eseri**," Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S.3, 2013, s.133

⁵ Yaşar Kandemir, "Hadis", **DİA**, İstanbul, C:44, No:15, 199, S. 28-31.

Farsça ve Türkçe dillerinde yazılan çok sayıda kırk hadis eseri, ulemanın dışında, farklı meslek erbabı tarafından kaleme alınmıştır. Farklı milletlerin geleneklerinde kırk hadis eserleri olmakla birlikte, Osmanlıda Türklerin kırk hadis geleneğine daha çok sahip çıktığı görülmüştür. Müslümanlar arasında kırk hadis çalışmalarına en fazla rağbet eden Türkler olmuş; Türkçenin dışında Arapça, Farsça dillerinde de kırk hadis kaleme almışlardır. Osmanlı döneminde XIV. ve XXI. yüzyıllar arasında altmış tane Türkçe kırk hadis çalışması yapılmış ve bu eserler arasından “on iki” tanesinin matbu hale getirilip neşredildiği bilinmektedir. Konunun uzmanları, Türk âlimlerin ana dillerinde yazmış oldukları kırk hadis çalışmalarını, Arapça ve Farsça dillerinde kaleme aldıkları çalışmalardan daha başarılı bulmuşlardır.⁶

Kırk rakamının âyet ve hadislerde anılması, kırk ayet ve kırk hadisin derlendiği eserlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁷ Arapça “Erbaun”, Farsça “Çihil”, Türkçe “Kırk Hadis” adıyla şöhret bulan bu tür eserler,⁸ İslam’ın inanç, ibadet, ahlak ve hayatın tamamına dair bilgi ve bakış açısını insanların anlayabileceği sadelikte sunmuştur. Kırk hadis eserlerinin Arapça ’da ikiyüz elli’nin üstünde, Farsça’da elliye yakın olduğu, Osmanlıda iki yüz yedi adet kırk hadis çalışması yapıldığı tespit edilmiştir. Osmanlıda kırk hadislerin sayıca fazla olmasının sebebi; kırk hadislerin her seviyedeki insana hitap etmesi, estetik değerinin yüksek olması ve insanlar tarafından aşırı rağbet görmesi olarak gösterilmiştir.⁹

Hicri ikinci asırdan itibaren yazılmaya başlanan kırk hadisler, yazıldıkları dönemin dini, ahlaki ve felsefi bakış açılarını da yansıtmıştır. Kırk hadislerin sayısı Müslümanların yaşadığı sorunlara göre artıp eksilmiştir. Bazı kırk hadislerin yazılma hikâyeleriyle yazıldıkları dönemde yaşanan sosyal gelişmeler arasında ilişkilerin bulunduğu görülmektedir. Kırk hadislerin yazılmasının birçok sebebinin olduğu, her bir kırk hadis kitabının yazılmasında genel sebeplerin yanında özel sebeplerin de var olduğu bilinmektedir. Konuyla alakalı Hz. Peygamberin hadislerinin “Kırk Hadisler” in yazılmasında ve diğer insanlara ulaştırılmasında en önemli sebep olarak

⁶ Nejla Hacıoğlu, “Osmanlı Döneminde Neşredilmiş Türkçe Hadis Eserleri Üzerine,” **Hadis Tetkikleri Dergisi** (HTD), C.XIV/1, 2016; Mustafa Özkan, “Osmanlı Türkçesi”, **DİA**, C:44, No:33, İstanbul, 2007, s.109.

⁷ Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s.12-13.

⁸ Kandemir, “Kırk Hadis”, **DİA**, s.470.

⁹ Abdülkadir Karahan, “Kırk Hadis”, **DİA**, C.25, Ankara, 2002, s.470-473; Selahattin Yıldırım, **Osmanlı’da Kırk Hadis Çalışmaları**, İstanbul, Osmanlı Hadis Araştırmaları Yay., 2000, s. 144

görülmektedir. Bununla birlikte halkı dini konularda aydınlatmak ve duyarlı hale getirmek de bu geleneğin oluşmasında etkili olmuştur. Kırk hadis yazma geleneğinin oluşmasında, Hz. Peygamber'in şefaatine mazhar olma arzusu, âlimler sınıfına dâhil olma isteği, hadisleri okuyanların hayır duasını almak, müelliflerin çevresindekilerin isteğini yerine getirmek, yönetimin ve yöneticinin önemine vurgu yapmak, yöneticilere veya devlet adamlarına ithaf etmek, hastalıktan kurtulmak ve şifa bulmak gibi sebeplerin etkili olduğu görülmüştür.¹⁰

İslamiyet'in şekilden daha çok niteliğe önem verdiği ilkesinden hareketle kırk hadis kavramındaki kırk sayısının gerçek anlamda kullanılıp kullanılmadığı tartışılmıştır. Kırk sayısı belli bir olgunluğu ifade ettiği, nitelikli bir seviyeye ulaşmak için, gereken nicelik olduğu da iddia edilmiştir.¹¹ Kırk hadislerin genelinin kırk adet hadisten oluşması ancak bu kuralı bozan kırk sayısından fazla ya da eksik sayıda hadisten oluşan kırk hadis eserlerinin var olduğu da bilinmektedir. Tarih boyunca yazılan kırk hadis eserleri genelde kırk adet hadisten oluşmuş; farklı sayıda hadislerden oluşan kırk hadis eserlerinde yer alan hadislerin sayısının kırk sayısına yakın olduğu görülmüştür.

Tarihin eski devirlerinden itibaren birçok inanç ve kültürde bazı sayılar kutsal ve uğurlu sayılmıştır. Kırk rakamı, gerek semavî dinlerde, gerekse de eski medeniyetlerde; Ortadoğu coğrafyası başta olmak üzere dünyanın pek çok yerinde sıkça kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de kırk sayısı, iki yerde Hz. Musâ ve kavmiyle alakalı,¹² bir yerde de insanın kırk yaşında kemale ermesi ile alakalı¹³ kullanılmıştır. Ayrıca hadis metinlerinde de kırk rakamının on sekiz defa kullanıldığı tespit edilmiştir.¹⁴ Peygamberlere, kırk yaşında nübüvvet verilmiş olması, Müslümanların sayısı kırk olunca açıktan tebliğe başlanması, İslâm hukukunda malın kırkta birinin zekât olarak verilmesi, İslam inancında insan hamurunun kırk günde yoğrulmuş olması; kırk rakamı üzerine dikkatleri çekmiştir.¹⁵ Eski Bâbil'de Ülker yıldızı, kırk gün

¹⁰ İdris Söylemez, "Türk-İslam Edebiyatında Manzum Kırk Hadisler (İnceleme-Metin)," **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, Sivas, 2017, s.3-10

¹¹ Müzahir Kılıç, "Edebiyat Tarihi Bakımından Kırk Hadisler ", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Yıl. 8, S.18, Erzurum 2001, s.18; Aybey, **a.g.m.**, s.210-212.

¹² Bakara 2/51; Mâide 5/26; el-A'râf 7/142

¹³ Ahkâf 46/15.

¹⁴ Abdülkadir Karahan, "Kırk Adeti Hakkında", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. IV, S.3, İstanbul, 1951, s. 265-273

¹⁵ Kılıç, **a.g.m.**, S.93-103,

gözden kaybolmuş ve sonra ortaya çıkmasıyla kutsal sayılmıştır. Eski Ahid’de, Ortaçağ Hristiyan tefsirlerinde, kırk rakamının adeta kutsandığı görülmüştür. Tasavvuf ve tarikatta da kırk günlük çile, kırklar çeşmesi, kırklara karışmak, kırklar meydanı, kırk budak, kırk makam gibi birçok kavram kullanılmıştır. Kırk rakamı eski Türk kültüründe de, Kırgız (Kırk Kız) efsanesinden itibaren Türk destan ve masallarında kırk ve kırklar motifi önemli bir yer tutmuştur. Bedevîlerin, kırk gün kabilenin düşmanlarıyla uğraşan bir kişinin kırkinci günde onlardan biri olacağına dair inançları; İran kültüründe de çihil menâr (kırk minare), çihl sütun, çihl vezir, çihl gibi kırk kelimesinden türeyen pek çok kavramın kullanılmış olması, kırk sayısına insanların ayrı bir değer verdiğini göstermektedir.¹⁶

İslam dünyasında çok sayıda kırk hadisin yazılmasında ve bir gelenek haline gelmesinde kırk rakamına verilen özel önemin de etkisi olmuştur. Osmanlı hadisçileri medreselerde okutulan hadis eserlerinin yanında kitlelere hitap edecek hadis kitapları da kaleme almıştır. Bu tür eserlerin başında bilhassa XV. Asırdan itibaren “kırk hadis” çalışmalarını görmekteyiz.¹⁷ Dini edebiyatımızda da önemli bir yere sahip olan kırk hadisler, İslam dininin dünya görüşünü, ahlakını ve terbiyesini, halka yayma konusunda, önemli bir rol üstlenmiştir.¹⁸ Türkçe’de ilk kırk hadis tercümesi, h.759 (1358) tarihinde XIV. yüzyılda Mahmud b. Ali tarafından kaleme alınan her biri on hadisin yer aldığı dört babdan oluşan Nehcü’l Feradis olduğu bilinmektedir.¹⁹

Abdülkadir Karahan “İslam-Türk Edebiyatında kırk hadis” konusunda yapmış olduğu çalışmasında Türkçe yazılmış altmış eserden oluşan bir liste sunmuştur. Nejla Hacıoğlu Osmanlı döneminde Neşredilmiş Türkçe hadis eserleri konulu makalesinde XIV. ve XXI. Yüz yıllar arasında Türkçe yazılan bu altmış eserden on iki tanesinin basıldığını ifade etmektedir.²⁰ Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Türklerin konuşup yazdığı dil, Osmanlı Türkçesi veya Osmanlıca olarak isimlendirilmiştir. Osmanlıca veya Osmanlı Türkçesinde Arap alfabesi kullanılmış, içerisinde çok sayıda Arapça ve Farsça kelime ve terkipler yer almıştır.²¹ Kırk hadis

¹⁶ İskender Pala, “Kırk,” **DİA**, C:I-XLIV, No:25, Ankara, 2002, S. 466-467

¹⁷ Mehmet Emin Özaşar, **Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis**, Otto Yay., Ankara 2015, s. 138

¹⁸ Sebahattin Küçük, “Münif’in Kırk Hadis Tercümesi”, **Türkoloji Dergisi**, C. XII, S.1, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1997, s.1

¹⁹ Karahan, **İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s. 131-301

²⁰ Hacıoğlu, **a.g.m.**, s. 109,

²¹ Hacıoğlu, **a.g.m.**, s. 100; Mustafa Özkan, **a.g.m.**, s. 485

kitapları, Türkçe yazılıp matbu olarak neşredilmesiyle Türkçe konuşan geniş kitlelere ulaşmış, halkın dini tavır ve davranışları konusunda istenilen değişikliklerin oluşmasında etkin rol oynamıştır.

Osmanlı döneminde Türkçe Matbu kırk hadis eserlerinin sayıca az olmasında Osmanlıda Matbaanın geç kullanılmaya başlanmasının etkisi olmuştur. Avrupa’da XV. yy’da icat edilen matbaa İspanyol Yahudilerinin Osmanlı Devletine iltica etmeleriyle XV. asrın sonlarında İstanbul’a getirilmiştir. Matbaa Yahudiler eliyle 1494 yılında İstanbul’da açılmıştır.²² Rum ve Ermeniler kendi matbaalarını kurmuşlar ancak Osmanlının Müslüman kanadı siyasal, ekonomik ve kültürel bazı nedenlerden dolayı matbaayı geç kullanmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti, matbaanın kullanılmasına resmi olarak 1727 yılında padişahın fermanı ve Şeyhü’l İslam’ın fetvasıyla; tefsir, hadis, fıkıh ve kelam kitaplarını basmamak şartıyla izin vermiştir. Osmanlı matbaasında ilk dini eser basımı 1803 yılında gerçekleşmiştir. Bu eserin Birgivi Risalesi olduğu bilinmektedir.²³

Osmanlıda Türkçe yazılan ve matbu olarak neşredilen on iki kırk hadis eserini ve müelliflerini şu şekilde sıralayabiliriz;

Kerderli Mahmut b. Ali tarafından kaleme alınan “Nehcül Feradis”²⁴, Ali Şir Nevai’nin “Türçüme-i Hadis-i Erbain”²⁵ adlı eseri, Mustafa Cemi tarafından tercümesi yapılan; Akkırmani ve Birgivi’nin “Şerhu’l Ehadisi’l Erbain”²⁶, Okçuzade Mehmet Şahi’nin “Ahsenü’l-Hadis”²⁷adını verdiği eseri, Nabi’nin “Tercüme-i Hadis-i Erbain”²⁸ adlı eseri, Ömer Ziyaeddin Dağıstani’nin “Hadisi Erbain fi Hukuki Selatin”²⁹ isimli eseri, Münif’in “Tercüme-i Hadis-i Erbain”³⁰adlı eseri, Âşık

²² Erol Ayyıldız “Matbuat”, **DİA**, C: I-XLIV, No:28 Ankara, 2003, s.120

²³ Nurullah Çetinkaya, “Matbaanın Osmanlı Eğitim Tarihindeki Yeri Ve Önemi”, **Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Konya 2011, s. 132

²⁴ Ayşe Şeker, “Nehcü’l- Feradis Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası(İnceleme-Metin-Dizin)”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi**, İstanbul 2018, s.VIII

²⁵ Ali Şir Nevaî, Çihil(Kırk) Hadis, Haz. Adil Hamid, İstanbul, Mamer, 2018, s.7-8

²⁶ Yusuf Akgül, “İmam Birgivi’nin Şerhu’l-Ehadisi’l-Erba’ın Adlı Eseri ve Hadisleri Şerh Metodu”, **Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi**, C: I-II, No:2, Balıkesir, 2019, s.546.

²⁷ Yılmaz Öksüz, "Okçuzade Mehmed Şahi'nin Ahsenü'l-Hadis'i (İnceleme-Metin)", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, Sivas,2016, s.1

²⁸ Hikmet Özdemir, "Nâbî'nin Kırk Hadis Tercümesi", **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, S.6, İstanbul, 2012, s.139-154

²⁹ Harun Reşit Demirel, “ Dağıstani ve “Hadis-i Erbain Fi Hukuki Selatin”, **Dini Araştırmalar**, C. VII, 2005, s.265-276.

³⁰ Küçük, a.g.m., s.1-10.

Çelebi'nin “Şerhu Hadis-i Erbain”³¹ adlı eseri, İsmail Hakkı Bursevi'nin “Şerhu Hadis-i Erbain”³² adlı eseri, Ahmet Naim'in “Kırk Hadis”³³ eseri, Miralay Hüseyin Remzi'nin “Tıbb-i Nebevi”³⁴ adlı eseri, Mustafa Taki Efendi tarafından Osmanlı Türkçesiyle kaleme aldığı “Kırk Hadis Yahut İlm-i Hal'i Siyasi ve İctimai”³⁵ adlı eseri, Osmanlıda Türkçe yazılmış matbu olarak neşredilmiş kırk hadis eserleridir.

İnsanların hadislerle ulaşabilmesi ve dolayısıyla hadisler yoluyla dini bilgiye ulaşması kırk hadis derlemeleri sayesinde kolaylaşmıştır. Kütüphanelerde bekleyen ciltler dolusu hadis külliyatlarına geniş halk kitlelerinin ulaşmasının kolay olmadığı bilinmektedir. Kırk hadis derlemesi sayesinde ciltler dolusu kütüphanelerde bekleyen hadisler, herkesin ulaşabileceği taşınabilir boyuta ve sayıya inmiştir. Ayrıca anlaşılması uzmanlık isteyen kaynaklar, kırk hadis çalışmalarıyla geniş kitlelerin anlayabileceği sadeliğe getirilmiştir.³⁶

Hz. Peygamber, vahyi insanlara tebliğ ederken aynı zamanda bir eğitim öğretim faaliyetini de icra etmiştir. Hz. Peygamber tebliğ ettiği dinin ilk öğretmeni olmuştur. 23 yıllık bir sürede dünyanın en cahil denebilecek bir toplumunu en medeni toplumu haline getirmiştir. Hz. Peygamber tebliğ ettiği vahyi açıklamıştır. 23 yıllık tebliğ döneminde sarf ettiği sözleri, fiilleri ve ahvali insanlar tarafından büyük bir dikkatle takip edilerek yaşam tarzı modellenmiştir. İlk dönemden başlamak üzere Hz. Peygamber'in söz, fiil ve ahvali yazıyla tespit edilerek günümüze kadar ulaştırılmıştır. Kendisinin en güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildiğini³⁷, bir muallim olarak gönderildiğini ifade etmiştir.³⁸ Bunları yaparken de Hz. Peygamberin insanlara dini anlatırken bir takım eğitim ilke ve metotları uyguladığı görülmektedir.³⁹

³¹ Bünyamin Dağ, “Âşık Çelebi'nin Hadis-i Erbain Tercümesi(İnceleme-Tenkitli Metin)”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Erzincan, 2019, s.91-94

³² Ayşe Gültekin, “İsmail Hakkı Bursevi'nin Hadis Şerh Metodu”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.X, S.48, Şubat 2017, s.48

³³ Nevevi, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmet Naim Efendi, Haz. Ahmet Çınar, İstanbul, Ravza Yayınları, 2019; Ayşe Gültekin, **a.g.m.**, s.710-727.

³⁴ Hacıoğlu, a.g.m., s.111.

³⁵ Cemal Ağırman, “Mustafa Taki Efendi, “Kırk Hadis Yahut ilm-i Hal-i Siyasi ve İctimai” Adlı Eseri ve Bazı Hadislere Getirdiği Yorumlar”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. IX/2, Sivas, 2005, s. 61-88

³⁶ Aybey, **a.g.m.**, s.201-228

³⁷ Muvatta, Hüsnü'l Hulk, 8; Ahmed b.Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), **el-Müsned**, 2.Bsk., C.:I-IV, No:2, İstanbul, Çağrı Yay., 1992, s.381

³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, **Sünen**, Mukaddime, 17

³⁹ Fahri Kayadibi, **Din Eğitimi Dersleri**, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2006, s.5-10

Kırk hadisler, dini, ahlaki değerleri öğreten bilginin yanında bu bilgilerin insanlara etkili bir şekilde öğretim yöntemlerini de kapsamaktadır. Hz. Peygamberin yaşamı boyunca sergilediğı davranış modelleri, sahip olduğı ahlaki ve toplumsal hayatta insanlar arasındaki değer yüklü uygulamaları, din eğitimi ve öğretim ilkeleri metotları hakkında genel bilgiler vermektedir. Hz. Peygamber'in, insanlara dini anlatırken kişisel farklılıklara dikkat ettiğini, dini öğretileri ve uygulamaları zamana yayarak tedrici davrandığını, birçok hoşgörü örneğı sergileyerek sevgi ve merhametini eğitimin ayrılmaz parçası haline getirdiğini, anlatma, soru-cevap, tartışma gibi metotlar kullandığını görmekteyiz.⁴⁰ Allah insanlara akıl ve irade verdikten sonra tarihsel süreç içerisinde onları eğitmek için peygamberler göndermiştir. Onların yapmış oldukları eğitimde kullandıkları ilke ve metotlar vahiyle de desteklenmiştir. Hz. Peygamber hayatı boyunca insanlara öğrenme ve öğretmeyi teşvik etmiştir. İnsanlara “Üsve-i Hasene“ (güzel örnek) olarak, eğitimin olmazsa olmazı olan rol model olmuştur. Eğitim öğretim faaliyetlerinde bazı sahabelere yetki ve sorumluluk vermiştir. Hz. Peygamber insanlarla birebir ilgilenerek ihtiyaç odaklı eğitim yapmıştır. Mesajını iyi anlatabilmek ve etki oluşturmak için misal vermiş, soru sormuş ve çeşitli benzetmelerle insanların dikkatleri çekilmiştir. İnsanlara vaaz ve nasihatlerde bulunurken beden dilini çok iyi bir şekilde kullanmış, duruma göre uygun hitabet tarzını seçmiş ve ayırım yapmadan toplumun bütün fertlerine kapsayıcı bir eğitim yapmıştır.⁴¹

Çalışmanın amacı; genelde kırk hadislerde, özelde Osmanlıda Türkçe yazılmış ve matbu olarak neşredilmiş on iki kırk hadis eserinde yer alan hadislerin, İslam dinindeki yeri ve öneminden hareketle, bu eserlerin din eğitimi açısından incelenmesi olarak belirlenmiştir. Bu araştırmada Osmanlıda yazılan Türkçe yazılmış matbu kırk hadisler tanılacak; benzer ve farklı yönleri araştırılacaktır. Üzerinde çalışılan eserlerde yer alan hadislerin barındırdığı dini, ahlaki değerler tespit edilerek incelenen kırk hadislerde yer alan eğitim ilke ve metodları tespit edilmeye çalışılacaktır.

⁴⁰ Ramazan Gürel, “Hz. Peygamberin (SAV) Eğitim-Öğretim Modelinde belli Başlı İlke Ve Metodlar“, **Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi**, C. I, S. 2, Yakın Doğu Üniversitesi Matbaası, Kasım 2015, s.7-29

⁴¹ Abdurrahman Ece, “ Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Eğitim Ve Öğretim Metodu“, **7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.6, S.10, Kilis, 2019/1, s. 291-314

Kırk hadislerin hicri ikinci asrın sonlarında yazılmaya başlaması, tarih boyunca çok sayıda kırk hadis ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çok sayıda kırk hadis yazılmış olması dolayısıyla araştırma, Türkçe yazılmış matbu olarak neşredilmiş on iki kırk hadisle sınırlandırılmıştır.

Osmanlıda Kırk hadis geleneğinde yazılmış Türkçe matbu kırk hadislerin yazılış amaç ve sonuçlarının din eğitimiyle ilişkisinin tespit edilmesi araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Bu araştırma yapılırken aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

1- Osmanlıda Kırk hadis geleneğinde Türkçe yazılmış on iki matbu kırk hadis, insanlara din ve ahlak eğitimi verme amacıyla mı yazılmıştır?

2- Osmanlıda Türkçe yazılmış on iki matbu kırk hadis hangi konulara yer vermiştir?

3- Osmanlıda farklı dönemlerde yazılan incelemenin konusunu oluşturan Türkçe yazılmış matbu kırk hadislerin benzer ve farklı yönleri var mıdır, yazıldığı dönemdeki sosyokültürel gelişmelerle konular arasında bir ilişki var mıdır?

Osmanlı uleması 15.asırdan itibaren geniş halk kitlelerine ulaşmak için Arapça, Farsça ve Türkçe çok sayıda kırk hadis türünden eserler kaleme almıştır. Osmanlı hadisçileri medreselerde okutulan eserlerin yanında kitlelere hitap edecek hadis kitapları da kaleme almıştır. Dini Edebiyatımızda da önemli bir yere sahip olan Türkçe yazılmış matbu kırk hadisler, İtikad, ibadet ve ahlak açısından İslam dininin dünya görüşünü, halka ulaştırma konusunda, önemli bir rol üstlenmiştir.

Çalışmamız; “Osmanlı’da Türkçe yazılmış matbu kırk hadisler İslam’ın inanç, ibadet, ahlak anlayışını ve hayata bakış açısını insanların anlayabileceği sadelikte sunmuş, halkın dini tavır ve davranışlarında istendik değişiklikler meydana getirmede etkin rol oynamayı amaçlamıştır” tezinden hareketle yapılmıştır. Araştırmanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere Osmanlı’da Türkçe yazılmış matbu “Kırk Hadis” kitapları, toplumun dini öğrenme, din eğitiminin temel konularını öğretme ve temel ahlaki değerleri kazandırma düşüncesiyle yazıldığı görülmüştür.

Araştırmanın birinci bölümünde araştırmada kullanılan kavramlar üzerinde durulmuştur. Bu kavramlar “kırk hadis” ve kırk hadislerde yer alan “ahlak”, “değer” ve “din eğitimi” kavramları işlenmiştir. İkinci bölümde; kırk hadis geleneğinin din eğitimiyle ilişkisi, yazılma sebepleri, kırk hadislerin özellikleri, türleri, konuları,

yazıldığı diller ve yazıldığı dönemde sosyo kültürel gelişmelerle ilişkisi işlenmiştir. İncelemenin üçüncü bölümünde, Türkçe yazılmış matbu kırk hadisler din eğitimi açısından incelenmiştir. İnceleme konusu olan on iki eser tanıtılmış, ortak ve farklı yönleri, eserlerde yer alan hadisler ve konular, Hz. Peygamber'in uyguladığı din eğitimi ilke ve metodları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma nitel bir araştırma olması dolayısıyla çalışmamız hermeneutik yaklaşıma dayanmaktadır. Bu anlayış bilgilere doğrudan ukaşmayı sunmakta; bağlam ile olgu arasında betimleme yapma, konuyla ilgili sentez ve genelleme yapılmasını kolaylaştırmaktadır.⁴² Ayrıca konuyla alakalı mevcut bilgiler derinleştirerek, birçok boyutuyla ele alınıp anlamlandırma olarak bilinen “keşfedici”⁴³ yaklaşıma da dayanmaktadır. Çalışmada kavram analizi, literatür tarama ve doküman analizi bir yöntem olarak kullanılmıştır.⁴⁴ Kırk hadislerle alakalı yazılmış telif, tercüme, şerh kitapları, tezler, broşürler, makaleler, bilimsel yayınlar üzerinde ayrıntılı bir kaynak taraması yapılarak elde edilen bulgular anlaşılmaya, yorumlanmaya ve değerlendirmeye çalışılmıştır.

Çalışma esnasında konuyla alakalı akademik literatür taranmış, kırk hadislerle ilgili yazılan eserler, yapılan akademik tezler, makaleler incelenmiştir. Bu kaynaklardan bazıları şunlardır;

Abdulkadir Karahan'ın, **İslami Türk Edebiyatında Kırk Hadis**;⁴⁵ alanla alakalı yazılmış en kapsamlı çalışma olduğu bilinmektedir. Kırk hadislerin tarihçesi, yazılma sebepleri, çeşitleri, Arapça, Farsça ve Türkçe olarak yapılan kırk hadis çalışmaları vb. konular işlenmiştir. Konuyla alakalı yazılan kitap, tez, dergi ve makalelere kaynaklık etmiş, birçok çalışmada esere çok sayıda atıf yapılmıştır.

Selahattin Yıldırım'ın **Osmanlı'da Kırk Hadis Çalışmaları 1**,⁴⁶ kırk hadislerin tarihsel süreci, kırk hadis yazma sebepleri hakkında bilgi vermekte olup

⁴² Şener Büyüköztürk, **Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı**, Ankara, Pegem Akademi Yayıncılık, 2011, s. 22

⁴³ Remzi Altunışık; Recai Coşkun ve Engin Yıldırım, **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı**, Sakarya, Sakarya Kitabevi, 2005, s. 59.

⁴⁴ Niyazi Karasar, **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Ankara, Nobel Yayınları, 2002, s. 94

⁴⁵ Abdulkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, İstanbul, Horoz Basımevi, 1954

⁴⁶ Selahattin Yıldırım, **Osmanlı'da Kırk Hadis Çalışmaları 1**, İstanbul, Osmanlı Hadis Araştırmaları Yay., 2000

Osmanlıda dönemlere göre yazılan kırk hadisler ve yazarları hakkında özet bilgiler vermektedir.

İsmail Hakkı Bursevi'nin **Şerhu'l-Erbaine Hadisen Li's-Şeyhi İsmail Hakkı Bursevi**⁴⁷ adlı eseri, Nevevi'nin kırk iki hadisten oluşan "Erbaun" adlı eserinin geniş şerhidir. Eserde yer alan itikat, ibadet, ahlak ve hayatın diğer alanlarıyla alakalı konuları işleyen hadisler geniş bir şekilde şerh edilmiştir.

Bilal Aktan'ın **Cennetlerin Açık Yolu**⁴⁸ adlı eseri; "Mahmud b.Ali'nin **Nehcül Feradis**" adlı eserinin tercümesidir. İçerisinde siyer konuları, dört halife, dört mezhep imamı ve "Ehl-i Beyt" in faziletleri, Allah'ın yapılmasına razı olduğu ve terkedilmesini istediği konular yer almıştır.

Adil Hamid tarafından hazırlanan, "Ali Şir Nevai-Çihil (Kırk) Hadis-"⁴⁹ araştırmada kullanılan eserler arasında yer almıştır.

Yapılan çalışmada kırk hadislerle alakalı yapılan akademik tez çalışmalarından da yararlanılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır; Mustafa Yüceer'in **doktora** çalışması, "Hadis İlmi Açısından Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatında Yer Alan Rivayetler"⁵⁰, İdris Söylemez 'in **doktora** çalışması, "Türk-İslam Edebiyatında Manzum Kırk Hadisler."⁵¹ **Yüksek lisans** çalışması olarak Kahraman Bulgurcu tarafından yapılan, Kemalpaşazâde'nin Hadis İlmindeki Yeri (Kırk Hadisler Örneği).⁵² Hasan Alkan'ın, "Akkirmânî'nin Hadis Şerh Metodu-Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erba'în" adlı **yüksek lisans tezi**.⁵³ örnek olarak gösterilebilir.

Çalışmada ilmi makalelerden de istifade edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır; Salih Aybey'in, "Din Eğitiminde Kırk Hadis Geleneği-Nevevi Örneği."⁵⁴ Ayşegül

⁴⁷ İsmail Hakkı Bursevi, **Şerhu'l-Erbaine Hadisen Li's-Şeyhi İsmail Hakkı Bursevi**, Süleymaniye Ktp., Mehmet Asım Bey Böl., 35

⁴⁸ Kerderli Mahmud, **Cennetlerin Açık Yolu(Nehcü'l Feradis)**, Haz. Bilal Aktan, 1.Bsk., Ankara, Edebiyat otağı Yay., 2006

⁴⁹ Ali Şir Nevaî, **Çihil(Kırk) Hadis**, Haz. Adil Hamid, İstanbul, Mamer, 2018

⁵⁰ Mustafa Yüceer, "Hadis İlmi Açısından Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatında Yer Alan Rivayetler", **Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, Konya, 2020,

⁵¹ İdris Söylemez, "Türk-İslam Edebiyatında Manzum Kırk Hadisler (İnceleme-Metin)" **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, Sivas, 2017

⁵² Kahraman Bulgurcu, "Kemalpaşazâde'nin Hadis İlmindeki Yeri Kırk Hadisler Örneği", **S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, 2004

⁵³ Hasan Alkan, "Akkirmânî'nin Hadis Şerh Metodu-Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erba'în Adlı Eseri Özelinde", **Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Antalya, 2015

⁵⁴ Salih Aybey, "Din Eğitimi Ve Öğretiminde Kırk Hadis Geleneği -Nevevî Örneği-". **Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.18/3, 2018

Kostü'nün, İmam Nevevi'nin "Kırk Hadis" Eserinde Değerler Eğitimi.⁵⁵ Sebahattin Küçük'ün, "Münif'in Kırk Hadis Tercümesi."⁵⁶ Hikmet Özdemir'in,"Nâbî'nin Kırk Hadis Tercümesi."⁵⁷ Cemal Ağırman'ın, "Mustafa Taki Efendi, Kırk Hadis Yahut İlmi Hali Siyasi İctimai Adlı Eseri ve Bazı Hadislere Getirdiği Yorumlar."⁵⁸ Fahreddin Yıldız'ın, "İslâmî İlimler, Divan Edebiyatı ve Tasavvuf Geleneğindeki Yeriyle Tarihten Günümüze Popüler Hadis Kitapları Kırk Hadisler" ⁵⁹ örnek olarak gösterilebilir.

Bu çalışmanın bundan sonra konuyla alakalı yapılacak çalışmalarda kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

⁵⁵ Ayşegül Kostü, "İmam Nevevi'nin "Kırk Hadis" Adlı Eserinde Değerler Eğitimi," **Akademik Platform Bilim Dalı**, Kilis 2019

⁵⁶ Sebahattin Küçük,"Münif'in Kırk Hadis Tercümesi", **Türkoloji Dergisi**, C. XII, S.1, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1997

⁵⁷ Hikmet Özdemir, "Nâbî'nin Kırk Hadis Tercümesi", **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 6, Yaz 2012

⁵⁸ Cemal Ağırman, "Mustafa Taki Efendi Kırk Hadis Yahut İlm-i Hâl-i Siyâsî ve İctimâî", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. IX; 2 Sivas 2005

⁵⁹ Fahrettin Yıldız,"İslami İlimler, Divan Edebiyatı ve Tasavvuf Geleneğindeki Yeriyle Tarihten Günümüze Popüler Hadis Kitapları: Kırk Hadisler", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 2, S.21, 2013

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kırk Hadis; Anlamı ve Mahiyeti

Hadis sözcüğü, “eski” anlamına gelen “kadim” kelimesinin zıddı olarak kullanılmaktadır. Tahsis mastarından isim olup “haber” anlamına gelmektedir. Bununla birlikte insana uyku ya da uyanıkken vahyedilen söze ve yapılan konuşmaya da hadis denilmektedir. Hadis kelimesi, İslamiyet’le birlikte yeni bir anlam kazanarak “Hz. Peygamberin söz, fiil ve tasvip ettiği şeylere” denilmiştir.¹

İslam kültür ve medeniyetinin birinci temel kaynağı Kur’an-ı Kerim, Hz. Peygamber’in vefatından hemen sonra, asr-ı saadet döneminde bir kitap haline getirilmiş; sonraki dönemlerde de İslam’ın ikinci temel kaynağı hadislerin tespit edilmesi ve yazıya geçirilmesi konusunda büyük çabalar gösterilmiştir.² Hz. Peygamber’in sözleri, fiilleri, takrirleri, hâl ve tavırları doğumundan itibaren Müslümanlar tarafından önemsenmiştir. Hz. Peygamberin sözleri anlamına gelen hadis, Hz. Peygamber’in fiil ve halleri anlamına gelen sünnet yerine de kullanılmıştır.³

İslam bilginleri hadislerin, Kur’an’ı açıklayan ve dini bilgilere ulaştıran bir kaynak olduğunu kabul etmişlerdir. Dini anlama ve hayata aktarma konusunda Hz. Peygamber’e tabi olmayı emreden çok sayıda ayetin olduğunu söyleyebiliriz.⁴

İslam’ın ilk yıllarında, okuma yazma bilenlerin sayısının az olması ve ayetlerle hadislerin karıştırılma ihtimali olması, yeni nazıl olan vahyin iyice “özümsemişi” ve sadece vahiyle ilgilenilmesini sağlamak gibi nedenlerle hadislerin isteyen herkes tarafından yazılması yasaklanmıştır. Bununla birlikte Hz. Peygamberden izin alan; Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Cabir b. Abdullah gibi bazı sahabeler, hadisleri yazmışlardır. Bu sahabeler hadisleri önce ezberlemişler daha sonra “sayfalara” yazmışlardır. Hz. Peygamber’in vefatından sonra, sahabeden Ebu Hureyre, ezberindeki hadisleri öğrencisi Hemmam bin Münebbih’e yazdırmıştır. Hz. Peygamber ve Sahabe

¹ Yaşar Kandemir, ““Kırk Hadis”, **DİA**, Ankara, C:I-XLIV, No:25, Ankara, 2002, s.467.

² Hayreddin Karaman, **İslam Hukuk Tarihi**, Kadıköy –İstanbul, Nesil Yayınları, 1989, s. 61-67.

³ Talat Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, Ankara, TDV Yayınları, 1998, s.5.

⁴ Zekiyüddin Şa’ban, **İslam Hukuk İlminin Esasları(Usulü’l-Fıkıh)**, Çev.İbrahim Kafi Dönmez, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990, s.70-72; Fahrettin Atar, **age**, s.36

döneminde, hadislerin sistemli bir şekilde yazılamadığı ancak münferit olarak bazı sahabelerin ezberindeki hadisleri yazıya geçirdikleri anlaşılmaktadır. Hicri ikinci asırda Tabiin döneminde, hadisler sistemli bir şekilde yazıya geçirilmeye başlanmış, hicri üçüncü asırda ise hadislerin tedvini(yazılması ve toplanması) hızlanmıştır.⁵

Sahabe döneminden⁶ başlayarak günümüze kadar ilim adamları Kur'an'da açıkça cevabını bulamadıkları ya da Kur'an'ın sükût geçtiğini zannettikleri (hakkında bilgi verilmeyen) konularda ikinci kaynak olarak hadislere müracaat etmişlerdir. Kur'an'ın müfessirler tarafından mücmel, müşkil ya da müteşabih olarak isimlendirilen ayetlerinin anlaşılmasında, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır.⁷

Hiz. Peygamber döneminden itibaren, sahabe ve tabiin döneminde hadislerin çoğunluğu şifahi (sözlü) gelenekler çerçevesinde nesilden nesile aktarılmıştır. Tabiin döneminden itibaren şifahi olarak nakledilen hadislerin tedvini (yazıya geçirilmesi)⁸ ve çeşitli açılardan tasnifi yapılmaya başlanmıştır. Hadisler nakledilirken, Hiz. Peygamber'den ilk rivayet eden raviden itibaren yazıya geçirildiği ana kadar hadisleri nesilden nesile aktaran ravilerin adları(rivayet zinciri) hadislerin baş kısmında yer almıştır. Sened adı verilen hadislerin başında yer alan rivayet zinciri; hadislerin Hiz. Peygamber'e ait olma derecelerini göstermektedir. Hadislerin başında yer alan isim

⁵ Talat Koçyiğit, a.g.e., s. 36; Yakup Poyraz, "Manastırlı Hasan bin Ali'nin Ehâdîs-i Erba'ın Adlı Manzum Kırk Hadis Tercümesi", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 14, S. 2, 2014, s. 110

⁶ Sahabe, Hiz. Peygamber'i Müslüman olarak gören ve İslam üzere yaşayıp ölen kişilere verilen bir sıfattır. İsmail Lütfi çakan, a.g.e, s.80. Sahabe dönemi, Hiz. Peygamber'in vefatıyla başlayıp sahabe neslinin sona erdiği vakit olan hicri ikinci asrın başlarına kadar devam eden dönemdir. Bazıları bu dönemin Hülafa-i Raşidin devrinin sona ermesiyle bittiğini(41/661) kabul etmektedir. Siyasi iktidarı baz alanlara göre bu dönem Emevilerin sonuna kadar devam etmektedir. Bkz. Hayrettin Karaman **İslam Hukuk Tarihi**, , İstanbul, Nesil Yayınları, 1989, s.109.

⁷ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, **Türk İslam Hukuk Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1990, C.I., s. 149-151; Abdülkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s. 3

⁸ Hadislerin Tedvini, hadislerin toplanarak yazıya geçirilmesi anlamlarına gelmektedir. Hadislerin tedvin işine "Cem'ul-Hadis" adı da verilmiştir. Tedvin işini yapanlara da "Müdevvin" adı verilmiştir. Hadislerle alakalı çalışmalar, hıfz, kitabet, tedvin ve tasnif olmak üzere dört kategoride yapılmıştır. Bu çalışmalar Hicri I. ve III. yüzyıllar arasında gerçekleşmiştir. Hiz. Peygamber'in vefatından sonra Sahabe döneminde, Kur'an bir kitap halinde toplanmıştır. Hiz. Ömer sonra meydana gelen iç karışıklık hadislerin tedvinine imkan vermemiştir. Resmi anlamda hadislerin tedvini Emeviler'in Mısır valisi Abdülaziz bin Mervan (ö.86/705) tarafından düşünce bazında başlatılmıştır. Hadislerin tedvin işlemi Mervan'ın oğlu Ömer b. Abdülaziz tarafından gerçekleştirilmiştir. Ömer b. Abdülaziz yönetime geldiğinde büyük âlimlerin öldüğünü ve hadis uydurma faaliyetlerinin yaygınlaştığını görmesi üzerine bu hareketi başlatmıştır. Hadislerin tedvini İslam'ın ilk yıllarından itibaren başlayıp "Hicri" II. asrın başlarında tamamlanmıştır. Bkz. Mehmet Efendioğlu, "Tedvin", **DİA**, İstanbul, 2011, s.267-269

zincirinden oluşan bölüme “hadisin senedi” adı verilirken hadisin ana kısmının bulunduğu bölüme de “metin” adı verilmiştir. Senetleri kusursuz ve şaibeden uzak olan hadisler sahih hadis olarak isimlendirilmiştir. Dünya ve ahirete dair konularda Hz. Peygamber’e ait olmayan fakat ona nispet edilen uydurulmuş, mevzu ve şaz adı verilen rivayetler de bulunmaktadır. Hadisler sıhhat dereceleri açısından sahih, hasen, zayıf olarak katagorize edilmiştir.⁹ Hadislerin senedinde çeşitli sebeplerle sahabe neslinden kimsenin bulunmadığı hadisler, Mürsel hadis¹⁰ olarak isimlendirilmiştir. Hz. Peygamber’e aidiyeti şüpheli olduğu düşünülen rivayetler, mevzu, metruk, müdrec, münker, muallel, maklup olarak adlandırılmıştır.¹¹ Sahabe ve Tabiin’e ait olan söz, fiil ve takrirleri içeren rivayetlere mevkuf ve maktu hadis adı verilmiştir.¹² Ravi sayısı açısından da hadisler, mütevatir ve haber’i vahit olarak tasnif edilmiştir.¹³ Haber’i vahid olarak isimlendirilen hadisler ayrıca; meşhur, aziz, müstefiz ve garip olarak bölümlere ayrılmıştır.¹⁴

⁹ Sahih hadis, hadisi rivayet eden râvinin, adalet ve zabt sıfatına sahip olması ve hadisin senetinde kesinti olmamasıdır. Adalet sıfatı râvinin insanlık değerine yakışan özelliklere sahip olmasıdır. Zabıt, râvinin duyduğunu, duyduğu gibi nakledecek hafızaya sahip olması demektir. Hasen Hadis, hadisi rivayet eden râvinin zabt sıfatının mükemmel olmamasıdır. Zayıf hadis, hadisin sahih ve hasenlik vasfından yoksun olmasıdır. Bu yoksun olma durumu ya hadisin senedinde kopukluk olması bakımından veya adalet ve zabt sıfatı açısından sorunludur. Bkz. Çakan, **Hadis Usulü**, s.77-131

¹⁰ Mürsel hadis, senedinde kopukluk olan hadis demektir. Bu tür hadislerde Tabiin çeşitli sebeplerle sahabeyi atlayarak hadisi rivayet etmiştir. Çakan, **Hadis Usulü**, s. 132.

¹¹ Hz. Peygamber adına uydurulmuş sözlerdir. Metruk, yalancılıkla itham edilen râvinin tek başına rivayet ettiği hadislerdir. Müdrec, hadiste olmayan kelamın hadise dahil edilmesi anlamına gelmektedir. Münker, zayıf bir râvinin güvenilir bir râviye muhalif olarak rivayet ettiği hadislerdir. Muallel, görünüşte bir sıkıntı olmayan ancak hadisi sahihlikten çıkaracak gizli bir illete sahip olan hadistir. Maklup, güvenilir (sika) râvilere muhalefet veya hadisteki bazı kelimelerin yerlerinin değiştirildiği hadislerdir. Muzdarip, birden çok rivayeti olup, tercih sebebi bulunmayan hadislerdir. Burada râvinin zabt sıfatının eksik olduğu görülmektedir. Bkz. Çakan, **Hadis Usulü**, s. 137-143

¹² Mevkuf hadis, ilgili kavram hakkında farklı ifadelerle tarif edilmiştir. İbnü’s-Salah’a kadar kaynaklarda net bir tarif bulunmamaktadır. İbnü’s-Salah mevkuf hadis, Sahabe’nin söz, fiil ve takrirleri olarak tarif etmiştir. “İbnü’s-Salah, Maktu hadislerin Tabiin’e ait söz ve fiiller olduğunu söylemiştir”. Bkz. Ali Yardım, **Hadis I-II**, İstanbul, Damla Yayınevi, 2006, s.39-43

¹³ Mütavatir hadis, yalan üzere bir araya gelmesi mümkün olmayan topluluk tarafından rivayet edilen hadislerdir. Ahad hadis(haber) râvi sayısı açısından mütevatir seviyesine ulaşamamış hadislerdir. Bkz. İsmail Lütfi Çakan, Çakan, **Hadis Usulü**, s.108-109

¹⁴ Çakan, Çakan, **Hadis Usulü**, 2.Baskı, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1991, S.115-140; Meşhur hadis, râvi sayısı ikiden az olmayan ve mütevatir seviyesine de ulaşamamış hadislerdir. Müstefiz hadis, hadisin senedindeki râvi sayısı her tabakada üçten aşağı olmayan hadislerdir. Bkz. Zekeriya Güler, “Müstefiz”, **DİA**, C.I-XLIV, No:32, İstanbul, 2006, s. 135-136. Aziz hadis, râvi sayısı iki ya da üç kişiden oluşan hadislerdir. Bkz. Abdullah Aydın, “Aziz”, **DİA**, C.4, İstanbul, 1991, s. 331. Garip hadis, senet ve metinde tek kalmış, benzeri rivayet edilmemiş hadis demektir. Bkz. Sebahattin Polat, “Garip”, **DİA**, C.13, İstanbul, 1996, s.375

Din eğitimi açısından önemli bir kaynak olan Hz. Peygamber'in söz, fiil ve davranışlarının bilimsel bir yöntemle derlenmesi, nesilden nesile aktarılması; hadisleri öğrenme ve öğretme konularında farklı dönemlerde farklı çalışmalar yapılmıştır. Hz. Peygamber'in hadislerini öğrenme ve öğretme çabalarından birisi de “Kırk Hadis” kitap ve risalelerinin yazılma geleneği olmuştur. İman, ibadet, ahlâk ve bunların dışında diğer konuları ihtiva eden kırk hadis eserleri, ilmi derinliği olmayan halkın Hz. Peygamber'in hadisleriyle buluşmasına vesile olmuş¹⁵ ve din eğitimi açısından da çok önemli bir eksikliği gidermiştir.¹⁶

Kırk hadis, çeşitli konularda derlenmiş ya da şerh edilmiş, kırk hadis ihtiva eden kitapların ortak adıdır. Hicri ikinci asırdan itibaren yazılmaya başlanan kırk hadis türü eserler, günümüze kadar devam edegelmiştir.¹⁷

Kırk hadis eserlerinin bir kısmı derleme, bir kısmı daha önce yazılmış kırk hadislerin tercümeleri veya şerhlerinden oluşmuştur. Bu tür eserlerin bazılarında Kur'an ayetlerine ve Hz. Peygamber'in hadislerine aykırı olmayan onları destekleyici mahiyette dini, ahlâki öğütlere ve menkıbelere de yer verildiği görülmektedir¹⁸. Kırk hadis eserleri genel olarak manzum, mensur bazen de manzum-mensur bir arada karışık olarak kaleme alınmıştır.¹⁹ Kırk hadis eserlerine hadisler seçilirken kısa ve özlü olması, ezberlenmesi kolay olması, kudsi hadisler arasından seçilmiş olması, sahih olması, isnatlı olması, Hz. Peygamber'in hutbelerinde yer almış olması, noktasız harflerden oluşması gibi kriterler aranmıştır.²⁰

Tarihte ilk olarak Abdullah b. el-Mübarek (ö. 181/797) tarafından yazılmaya başlanan Kırk hadisler, zamanla yaygınlaşmış ve diğer İslam milletlerinde de bu gelenek oluşmuştur. Yazıldıkları dönemin dini, ahlâki ve felsefi bakış açılarını yansıtan kırk hadis kitapları, veciz ve tesir gücü büyük hadisleri bir araya getirmeyi

¹⁵ Mehmet Emin Özafşar, “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis”, **Hadis ve Kültür Yazıları**, Ankara, Otto Yayınları, 2015, s. 111.

¹⁶ Salih Aybey, “Din Eğitimi Ve Öğretiminde Kırk Hadis Geleneği -Nevevî Örneği-”. **Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.18/3, 2018, s. 3.

¹⁷ Kandemir, **a.g.m.**, s. 467.

¹⁸ Abdülkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s. 26-31; Behiç Ata; Adem Ceyhan, “Mütercimi Bilinmeyen Bir Kırk Hadis Tercümesi: Kırk Dilber,” **ESTAT Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, C. I, s.1, Ağustos 2018, s. 125

¹⁹ Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s. 27-29; Atilla Gökdemir, “Lütfi'nin Kırk hadis Tercümesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.24, 2016/2, s.85

²⁰ Kübra Yılmaz, “e-Şarkiyat İlmi araştırmalar Dergisi”, C. 12, S.3/28, Ağustos-2020, s. 996

hedeflemişlerdir. Bu tür eserleri insanların faydasına sunmanın gerekliliğine olan inanç, kırk hadis geleneğinin oluşmasında etkili olmuştur.²¹

Bu gelenekte yazılan eserler Türkçede “Kırk Hadis”, Arapçada “Erba’un Hadis”, Farsçada “Çihil Hadis” olarak isimlendirilmiştir. Kırk hadis yazma geleneği "Ümmetimin dini işlerine dair kırk hadis derleyen kimseyi Allah Teala fakihler ve âlimler topluluğu arasında diriltir." mealindeki zayıf bir hadise dayanmaktadır. Hadisin çoğu rivayeti "men hafıza ala ümmeti" bazısı "men hamele min ümmeti" veya "men tealleme erbaine hadisen" lafızlarıyla başlamıştır. Hadisin devamında yer alan "dini işlerine dair", "sünnete (veya benim sünnetime) dair" ifadeleriyle bu hadislerin niteliğine açıklık kazandırılmıştır.²²

Kırk hadis kitaplarının yazılmasında sadece yukarıda bahsedilen ve âlimlerce zayıf olduğu konusunda ittifak bulunan hadis etkili olmamıştır. Bununla birlikte “Hz. Peygamber’den duyduklarını iyice öğrenip onu duymayanlara aynen nakledenlerin Allah yüzünü ak etsin.” diye Hz. peygamber’in dua ettiği hadis veya benzeri sahih hadislerin de etkili olduğu görülmüştür.²³

Kırk hadis yazma geleneğinin oluşmasında ve bu geleneğin devam etmesinde yukarıda belirtilen hadislerden başka birçok neden daha sayılabilir. Bu nedenler arasında: Allah katında ulema sınıfına dahil olma arzusu, Hz. Peygamber’in şefaatine nail olma ve cennete istediği kapıdan girme isteği, âlimler ve şehitler zümresine yazılma ümidi, insanların hayır duasını almak ve sevap kazanma arzusu, bir hastalık ya da musibetten kurtulmak ümidi, kırk hadis yazanlara benzeme, yazarın çevresindekilerin isteğini yerine getirme, yazarın bir konu hakkında bilgi verme isteği, yönetimin ve yöneticinin önemine vurgu yapma arzusu, yöneticilere veya devlet adamlarına ithaf etme isteği, ilgi duyulan bir konuda kırk hadis derleme isteği gibi saikler sayılabilir.²⁴

Bu saiklere ilaveten kırk hadis yazma geleneğini teşvik eden maddi ve manevi motivasyonların varlığından söz edilebilir. Kişisel ve sosyal hayatı ilgilendiren konularda dinimizin emir ve yasaklarını insanlara anlatma, hayırlara vesile olma ve

²¹ Aybey, a.g.m., s.208

²² Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s.5-8

²³ Kandemir, “Kırk Hadis”, **DİA**, Ankara, C:I-XLIV, No:25, Ankara, 2002, s.467

²⁴ Abdülkadir Karahan, "İslamiyet'te 40 Adedi Hakkında", s.265-73; Söylemez, **a.g.e.**, s.1-11.

hayırla anılma, zamanı en güzel şekilde değerlendirme gibi sebepler; manevi motivasyonlar arasında sayılabilir. Bununla birlikte hadis ilmi ve edebiyatındaki ilmi kudretini gösterme ve maddi menfaat sağlama amacıyla da kırk hadis tercüme ve şerhleri yazılmıştır. Her ne sebeple olursa olsun hadis alanında yapılan çalışmalar, insanlığa hizmetin önemli bir yolu olarak görülmüştür.²⁵

1.1.1.Kırk Hadislerin Cevamiü'l-Kelim Olması

Birçok manayı toplayan özlü sözler anlamına gelen “cevamiü'l-kelim” kavramıyla alakalı Hz. Peygamber'in “...bana cevâmiu'l-kelim verildi”²⁶ hadisi, Müslümanlarca güvenilir olduğu kabul edilen hadis kitaplarında yer almıştır. Ancak burada kastedilenin şeyin anlamı üzerinde İslam âlimleri arasında bir ittifak bulunmamaktadır. Bazı âlimler “cevamiü'l-kelim” kavramıyla Kur'an'ın kastedildiğini savunurken bazı âlimler de bu kavramdan kastedilenin hadisler olduğunu ifade etmişlerdir.²⁷

“Cevâmiu'l-kelim”, içinde birçok anlam barındıran sözler, bir başka ifadeyle “veciz sözler” anlamına gelmektedir. Bu kavram, söyleyen kişiye bakılmaksızın her konuda kullanılan kısa ve veciz sözler için çok eski zamanlardan beri kullanılmaktadır. Ömer b. Abdülaziz'in “Cevamiu'l-kelim'i bilmeden insanlarla (ilmî) tartışmaya giren kişiye şaşarım” sözünü örnek olarak verebiliriz. Aslında İslam kültür ve medeniyetinde az konuşmak, faydasız çok konuşmaktan daha faziletli kabul edilmiştir. Hatta Hz. Peygamber, “Her kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsa, ya hayır konuşsun ya da sussun.” buyurmuştur.²⁸

Cevamiü'l-kelim, toplayarak bir araya getiren, “cami” sözcüğüyle, söz anlamına gelen “kelime”nin çoğulundan oluşmuş bir tamlamadır. Kelime anlam

²⁵ Müzahir Kılıç, “Edebiyat tarihi bakımından Kırk Hadisler,” **Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, 2001, s. 93–101.

²⁶ Buhârî, Cihâd, 122, Ta'bir, 22, İ'tisâm, 1; Müslim, Mesâcid, 6; Müslim, Mesâcid, 5,7-8, Eşribe, 71

²⁷ Abdurrahman Ece, “Bana Cevâmiu'l-Kelim (Özlü Sözler) Verildi” Hadisinin Tahlili,” **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S.13, 2019, s.57.

²⁸ Ahmet Lütfü Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015, s.167.

itibariyle her ne kadar veciz, özlü sözler manasına gelse de, hadis ilminde Hz. Peygamber'in az sözle çok şeyler ifade etmesi anlamına gelmektedir.²⁹

Hiz. Peygamber'in özelliklerinden bahseden hadislerden bazılarında; "cevamiu'l-kelimle gönderildim" ifadesi kullanılırken bazılarında da "bana cevamiü'l-kelim verildi" ifadesi kullanılmıştır.³⁰

Hadislerde geçen gönderildim anlamına gelen "بعثت" (buistü) kelimesinden hareketle "cevâmiu'l-kelim" kavramıyla kastedilenin hadisler değil, Kur'an-ı Kerim olduğunu ifade etmişlerdir. Buhari, İbn Battal el-Kurtubi, İbn-i Hacer gibi bazı âlimler bu görüşü benimsemişlerdir.³¹

İbn Kuteybe (ö. 889), Tahavi (ö.933), Zemahşeri (ö. 1144), Kadı İyaz (ö.1149), İbnü'l-Cevzi (ö. 1201), İbn Şihâb ez-Zühri (ö.742) ve çok sayıda İslam âlimi "cevâmiu'l-kelim" in hadis olduğu kanaatindedirler.³²

İbn Manzûr (ö. 1311), İbnü'l-Esir el-Cezerî (ö. 1210), Muhammed b. Fütûh el-Humeydî'ye (ö. 1095), Herevî'nin (ö. 1011) ve bazı İslam âlimleri: "Cevâmiu'l-kelim" Kur'an'dır, çünkü Kur'an az lafızla çok manayı anlatmıştır. Hiz. Peygamber de az lafızla çok şey ifade etmiştir" diyerek hem Kur'an'ın hem de hadislerin "cevâmiü'l-kelim" oldukları kanaatine varmışlardır.³³

Hiz. Peygamber'e verilen fesahat ve belâgat yeteneği sayesinde kendisine ilham edilen mana ve hikmetleri veciz bir şekilde ifade etmiştir. İslam âlimleri, Hiz. Peygamber'in "ameller niyetlere göredir" hadisi şerifi için, "İslam'ın üçte biri", "İslam'ın dörtte biri" gibi yorumlar yapmıştır.³⁴

"Sizden biriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe iyi mümin olamaz."³⁵ "Dünyaya iltifat etme ki Allah seni sevsin; insanların eline bakma ki halk seni sevsin."³⁶, "Allah'a inandım de, sonra da dosdoğru ol!"³⁷, "Sana şüpheli geleni

²⁹ M.Yaşar Kandemir, "Cevamiu'l-Kelim", **DİA**, C.:I-XLIV, No: 7, İstanbul, 1993, s. 440; Buhârî, Cihâd, 122, Ta'bîr, 22, İ'sâm, 1; Müslim, Mesâcid, 6; "Bana cevâmiu'l-kelim verildi" bkz.Müslim, Mesâcid, 5, 7-8, Eşribe, 71

³⁰ Buhârî, Cihâd ve's-Siyer, 120 (2815); Buhârî, et-Ta'bîr, 11 (6597); Buhârî, Ta'bîr, 22 (6611).

³¹ Ece, **a.g.m.**, s.71-72

³² Ece, **a.g.m.**, s.72-73.

³³ Ece, **a.g.m.**, s.74

³⁴ Kandemir, "Cevamiu'l-Kelim", **DİA**, C.:I-XLIV, No:7, İstanbul, 1993

³⁵ Buhârî, İmân, 7

³⁶ İbnMâce, Züh'd, 1

³⁷ Müslim, İmân, 62

bırak, şüphe vermeyene bak!”³⁸ gibi hadislerde Hz. Peygamber’in az sözle çok şey ifade ettiği görülmektedir.

Cevâmiu’l-kelim türü hadislerin toplanması ve konuyla alakalı müstakil eserler oluşturulması, İbn-i Dureyd’in (ö.321/933) tarafından hicri dördüncü asırda kaleme aldığı “el-Müctena” eseriyle başladığı iddia edilmiştir. Ancak hicri ikinci asrın sonlarında yazılmaya başlanan kırk hadis eserleriyle bu tür hadislerin toplanmaya başlandığı görüşü daha isabetli olarak görülmektedir. Kırk hadis türü eserler derleyen ulema ve üdeba(edebiyatçılar), rastgele hadisleri bir araya getirerek derleme yerine “cevâmiu’l-kelim” olan hadisleri derlemiştir.³⁹

Bazen bir konuda bazen de farklı konularda seçilen kırk hadisler, Hz. Peygamber’in lafız bakımından kısa ve özlü, fakat kapsamı ve tesiri geniş hadislerden oluşmuştur. Kısa ve özlü hadisleri toplayarak insanların istifadesine sunmanın gerekliliğine inanılarak “kırk hadis” eserleri yazılmıştır. Kırk hadislerin kısa ve özlü hadislerden seçilmiş olması hadislerin ezberlemesini de kolaylaştırmıştır⁴⁰. Nevevî ve İbn Hacer el-Askalânî’nin, Abdurrahman Cami’nin yazmış oldukları kırk hadis eserleri, sonraki nesiller tarafından çokça okunmuş ve nesilden nesile rivayet edilmiştir. Bu iki muhaddisin yazmış oldukları eserleri bu konuda zirve eserler arasında sayılmıştır.⁴¹

1.1.2. Kültürümüzde Kırk Sayısının Önemi

Kırk hadis teriminde geçen kırk sayısının sıfat mı, yoksa örfi bir ölçek mi olduğu konusu ulema arasında tartışılmıştır. Kur’an-ı Kerim’de dört yerde, güvenilir hadis kitapları olarak bilinen Kütüb-i Sitte’de (altı kitap) 200’den fazla yerde geçen kırk sayısının örfi bir anlam taşıdığı bilinmektedir.⁴²

³⁸ Buhârî, Büyû, 3; Müslim, İmân, 71

³⁹ Ece, **a.g.m.**, s.78

⁴⁰ Karahan, “Kırk Hadis”, **DİA**, s.472; Salih Aybey, **a.g.m.**, s.208

⁴¹ Kandemir, “Kırk Hadis”, **DİA**, s.467; Salih Aybey, **a.g.m.**, s.208

⁴² Fahrettin Yıldız, “İslami İlimler, Divan Edebiyatı ve Tasavvuf Geleneğindeki Yeriyle Tarihten Günümüze Popüler Hadis Kitapları: Kırk Hadisler”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 2, S.21, 2013, s. 409.

Kur'an'ı Kerim'i asgarî kaç günde hatmedelim sorusuna Hz. Peygamber, “kırk günde” cevabını vermiştir⁴³. Namaz kılan kişinin önünden geçmekten kırk yıl beklemenin daha iyi olduğu⁴⁴, “kırk geceyi geçirmemek kaydıyla bıyıkların kısaltılması, tırnakların kesilmesi, etek ve koltuk tıraşı olmakla emrolunduk”⁴⁵ hadis-i şeriflerinde geçen kırk sayılarının örfî anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Türkçede de kullanılan “bir” sayısının bazen sıfat bazen de belgisiz zamir olarak kullanımını bu konuya örnek olarak gösterebiliriz. Bir dakika bekle diyen kişi, burada “bir” kelimesini altmış saniye anlamında değil kısa bir süre anlamında kullanmıştır. Kırk hadislerde kırk sayısını örfî bir ölçek olarak anladığımızda, belirli sayıda hadis içeren her derlemenin aynı zamanda bir “kırk hadis” olduğu düşünülebilir⁴⁶. Ahmet Lütfi Kazancı, “kırk hadis kavramıyla” çok hadis kastedildiği kanaatinde olup bir eserde 39 ya da 41 hadis olması, bu eserlerin müelliflerinin, vadedilen manevi mükâfattan mahrum olmayacağı kanaatini ifade etmiştir. En meşhur kırk hadis kitaplarından biri olan Nevevi'nin “Erba'un” adlı eseri kırk iki, İbn-i Hacer'in “el-imta” ının kırk beş hadis ihtiva etmesi, kırk sayısının örfî bir anlam taşıdığını iddia edenler için, önemli bir karine olduğu söylenebilir.⁴⁷

Ancak tarih boyunca yazılan kırk hadis adıyla bilinen eserler, istisnaları olsa da, genel olarak aynı ya da farklı konularda “kırk hadis” ihtiva ettiği görülmektedir. Kırk hadislerin büyük çoğunluğunun kırk adet hadisten oluşması, “kırk” kelimesinin örfî bir ölçekten ziyade sayı bildiren bir sıfat olduğu ifade edilebilir.

Olgunluk, tamlik, bereket ve sonsuzluk ifade eden kırk sayısı, tarihin eski çağlarından beri birçok inanç ve kültürde kutsal olarak kabul edilmiştir. Ortadoğu ülkeleri başta olmak üzere, doğudan batıya dünyada bütün milletler tarafından kullanılmıştır. Eski Babil inancında, kaybolan “Ülker yıldızı” kırk gün sonra ortaya çıkmıştır. Babilliler o günü yeni yıl bayramı olarak kutlamış ve bu olay sonucunda da kırk sayısına kutsallık izafe etmişlerdir. İngiltere'de bulunan Stonehenge'deki kırk adım çapında kutsal bir daire oluşturan kırk sütun, Britanik-Cermen geleneğinde,

⁴³ Ebû Dâvûd, Ramazan, 8, 9.

⁴⁴ Buhârî, Salât, 101; Müslim, Salât, 261

⁴⁵ Müslim, Taharet, 51

⁴⁶ Fahreddin Yıldız, a.g.m., s.410

⁴⁷ Ahmet Lütfi Kazancı, **Nübüvvet Pınarından Kırk Hadis**, İstanbul, , Ensar Neşriyat, 2010, s.11-12; Fahreddin Yıldız, a.g.m., s.410.

yirmi sekiz kral veya piskoposla on iki mü'mine işaret edildiğine inanılmaktadır. İsrail Kralları Hz. Süleyman ve Hz. Davut başta olmak üzere genelde kırkar yıl görev yapmışlardır. Eski Ahid'de (Tevrat, Zebur) ideal ömür 3x40 yıl olarak gösterilmiştir. Ortaçağ Hristiyan tefsirine göre İsrâiloğulları çölde kırk yıl dolaşmış, Hz. Mûsâ Tûr Dağı'nda kırk gün kalmış, Şeytan Hz. İsa'yı saptırmak için kırk gün uğraşmıştır. Roma Katolik Kilisesi'nin kırk saat adağı, İsa Mesih'in mezarda kırk saat yattığı inancından kaynaklanmaktadır.⁴⁸

Kırk sayısı İslam kültür ve medeniyet tarihinde önemli bir yere sahip olup, Kur'an ve sünnette kırk sayısı birçok yerde geçmektedir⁴⁹. Kur'an-ı Kerim'de Bakara suresinin 51. ayetinde, Ma'ide suresinin 26. ayetinde ve Araf suresinin 142. ayetinde geçen kırk sayısı Hz.Musa ile ilgili yer almaktadır. Ahkaf suresinin 15. ayetinde ise, insanın 40 yaşında olgunluğa eriştiğine işaret edilmektedir.⁵⁰

Allah'ın 40 ismiyle risalelerin yazılmış olması, Hz. Peygamber'in 40 yaşında peygamber olması, müminlerin sayısı kırk olunca aşikâr olarak tebliğ yapmaya başlamaları, İslam'da zekat olarak, malın (en az) 1/40'ının verilmesi⁵¹, mutasavvıflara göre dünyayı çekip çeviren (tedvir eden) ermişlerin sayısının kırk olması, kırklara karışmak tabiri, tarikata intisap edenlerin ilk başta "çile" (Farsça'da kırk anlamına geliyor) adı verilen kırk günlük perhiz eğitimine tabi tutulması, insan hamurunun kırk günde yoğrulduğu inancı, Hz. Ali'nin "Kırklar Meclisinin" sakisi olarak kabul edilmesi, Bektâşi geleneğinde yer alan kırklar meydanı, kırklar şerbeti, kırk budak, kırk makam gibi hususlar, kırk sayısının kültürümüzde yoğun bir şekilde kullanıldığını göstermektedir.⁵²

Halk edebiyatımızda, örf ve adetlerimizde, kullandığımız deyim ve atasözlerinde de kırk sayısı kullanılmaktadır. "Kırk Haramiler, Kırkçeşme, Kırkambar" gibi masal ve hikâyeler, "Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı olur." gibi atasözleri, halk edebiyatımızda çokça yer almaktadır. Doğumdan sonra anne ve

⁴⁸ Pala, a.g.m., s. 466-467.

⁴⁹ Müzahir Kılıç, a.g.m, s. 94.

⁵⁰ Abdülkadir Karahan, "İslamiyette 40 Adedi Hakkında," s. 1-9. Bkz. "...Musa'yla kırk gece üzerine sözleşmiştik", Bakara 1/51; "...Arz-ı mukaddes onlara kırk yıl boyunca yasaklanmıştır", Ma'ide 5/26; "...Rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu" bkz., A'raf 7/ 142; "Nihayet insan, güçlü çağına erip kırk yaşına varınca 'Ey Rabbim, beni öyle yönlendir ki, bana, anama vebabama verdiğin nimetine şükredeyim ve hoşnut olacağın iyi bir iş yapayım' der", Ahkaf 46/15.

⁵¹ Abdülkadir Karahan, "İslamiyette 40 Adedi Hakkında", s. 1-9.

⁵² Pala, a.g.m., s. 466-467

çocuğun kırkının çıkmasının beklenmesi, Anadolu'nun bazı yörelerinde ilkbahar yağmurlarına kırkikindi yağmuru adı verilmesi, çeşitli tarihi yerlerin isimlerinin başında “kırk” sayısının bulunması; Kırkpınar, Kırk Kızlar Kümbeti, Kırklar Dağı, Kırklar Mezarlığı gibi çok farklı alanlarda kullanılmış olması; kırk sayısının örf ve kültürümüzün bir parçası olduğunu göstermektedir.⁵³

1.2. Ahlak

Kırk hadis eserleri ağırlıklı olarak ahlaki konulara yer vermiş, XVI. ve XVII. yüz yılda çok sayıda ahlaki erbainler kaleme alınmıştır. Kırk hadisler ahlak eğitimi vermeyi hedeflemiştir.

Ahlak sözcüğü, Arapça kökenli bir kelime olup “hulk” sözcüğünün çoğuludur. Sözlükte “hulk” kelimesi “seciye, huy, yaradılış, tabiat, insanlık, din, adet” anlamlarına gelmektedir. Hulk kavramının terim anlamı ise “Bir insanın yaratılışı gereği yapmış olduğu davranışlarıdır.”⁵⁴. Bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kurallardır⁵⁵. Ahlâk “İnsanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünüdür.”⁵⁶

İslam âlimleri ahlâkı, "et-Ta'zim liemri'llah, ve'sefekatü ala halkı'llah" diye tarif etmişlerdir. Burada yapılan tarifte ahlâkın, bireysel ve sosyal boyutuna dikkat çekilmektedir. Bireysel ahlâk, Allah'ın emirlerine saygı duymak anlamına gelen “et-Ta'zim liemrillah” tabiriyle ifade edilmiştir. Bu ifadeyle insanın Allah ile olan ilişkileri neticesinde kendisinden doğan davranışları kastedilmiştir. Sosyal ahlâk ise yaratılana şefkat anlamına gelen, “şefekatü ala halkı'llah” ibaresiyle ifade edilmiştir. Toplumsal ahlâk tabiriyle insanın diğer canlılarla olan münasebetlerini ve bu ilişkiler sırasında meydana gelen hak ve sorumlulukları kastedilmektedir.⁵⁷

⁵³ Ahmet Özgür Güvenç, “Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme”, *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.41, 2009, s. 88

⁵⁴ Arif Erkan, *el-Beyân Arapça- Türkçe Sözlük*, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2006. s. 1111

⁵⁵ (Çevrimiçi), *TDK Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/index> . 29.11.2020

⁵⁶ Mustafa çağrı, “Ahlak”, *DiA*, C. I-XLIV, No:2, İstanbul 1989, s. 10

⁵⁷ İsmail Lütfi Çakan, “İnsan Değerler Eğitimi Açısından H z.Peygamber ve Ahlak”, *Son Dönem Osmanlı Ahlak Terbiyecileri ve Ahlak Terbiyesi, Tartışmalı İlimi Toplantı (6-7 Aralık 2014)*, İstanbul-2015, s. 36

Ahlâk düşüncesi, fert ve toplumların hayatlarında tarih boyunca önemli bir yer tutmuştur. Ahlâk, birey ve topluma yön veren önemli bir kavram olarak kabul edilmektedir. Konuyla alakalı çok eski zamanlardan beri araştırmalar yapılmış, bu araştırmalar sonucunda da çeşitli ahlâk anlayışları ve sistemleri ortaya konulmuştur. Felsefe ve din, kendi bilimsel disiplinleri içerisinde ahlâkı değerlendirmiş, kendi bakış açılarına göre ahlak tarifleri yapmıştır. Toplumsal hayatta hayatın akışını düzenleyen, sosyal yaşamlarında uymak zorunda oldukları bir takım ilke ve kuralların varlığı, makul olan herkes tarafından bilinmekte ve kabul edilmektedir. Sosyal hayatı düzenleyen, milletlerin varlığını, kimliğini koruyan ilkelerin tümü ahlâk kuralları olarak bilinmektedir.⁵⁸

Ahlâk, bir yandan semavi kitapların kutsal emirleriyle beslenirken diğer taraftan da insanlığın yetiştirdiği büyük zekâların öğütleriyle insanları doğruya güzele yönlendirerek tarih boyunca gelişimine devam etmektedir. İnsanların akıl ve vicdan sahibi olmaları, bireysel farklılıklarının olması doğal kabul edilmektedir. İnsanların bilgisi, görgüsü, eğitim durumu aynı derecede belli bir standartta değildir. Bundan dolayı problemlere karşı kendilerine özgü bakış açıları, iş yapma tarzları, hayatı kendi bakış açılarına göre anlamlandırmaları, insanın doğasında vardır. İnsanların bilgi, beceri, görgü ve tecrübe açısından üstün olanların kendilerinden daha aşağıda olanlara öğüt vermeleri, yol göstermeleri, tecrübelerini aktarmaları beklenmektedir ve buna ihtiyaç da duyulmaktadır.⁵⁹

Semavi dinlerin tamamı ve bütün kutsal kitaplar, insanları doğruya güzele götürmeyi hedeflemiştir. Peygamberler ahlâki ilkeleri insanlara öğretmiş, yaşayarak insanlara örnek olmuştur. Bu ahlâki ilke ve esaslar, din eğitim ve öğretiminin temelini ve hedeflerini oluşturmaktadır.⁶⁰

Ahlâkî olgunluğa sahip bireylerden oluşan toplumlar, sağlıklı toplumlar olup ahlâki değerlerden yoksun bir toplumda da çoğu zaman barış ve huzurdan söz edilememektedir. Aşırı dünyevileşme, kendi menfaatini sürekli ön planda tutma, şehvet ve şöhret hastalığı, kültürel yozlaşma, toplumun örf ve değerlerinden

⁵⁸ Ali Turgut, **Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahlak Esasları**, Şamil Matbaası, İstanbul, 1980, s. 5.

⁵⁹ Ali Turgut, **a.g.e**, s. 19

⁶⁰ Ali Turgut, **a.g.e**, s. 20

uzaklaşma gibi olumsuzluklar, toplumların huzur ve refahını bozmaktadır. Ancak ahlâki değer ve ilkelerin öğretilip içselleştirilmesi ile toplum yapısı korunabilir⁶¹.

İnsan, beden ve ruhtan oluşan bölünmez bir bütündür. Hayati fonksiyonlarını devam ettirebilmesi için ruh ve bedeninin sağlıklı olması gerekir. İnsan bedeni nasıl ki bazı etkilere maruz kaldığında hastalanır ve tedaviye ihtiyaç duyarsa, ruhumuzda hastalanabilir ve tedaviye ihtiyaç duyabilir. İslam âlimlerine göre ruhun tedavi yolları da ahlâk ilminin konuları arasında yer almaktadır. Bu yüzden İslam âlimleri ahlâk ilmini, “ruhani tıp ilmi” diye isimlendirmiştir. Çünkü ahlâk ilmi, insana kötülüklerden korunmayı, güzel huy ve davranışlar kazanma yollarını göstermektedir. Güzel Ahlâk’ın, insanın ruhunu temizleyerek kişinin kötü huylarını iyi huylara çeviren bir işleve sahip olduğu savunulmuştur.⁶².

Kınalızâde Ali Efendi ahlâk ilmi ile tıp ilmi arasındaki ilişkiden bahsederek pek çok İslam düşünürü gibi ahlâk ilmini tıbb-ı rûhânî adıyla isimlendirmiştir. Ona göre ahlâk ilmiyle insan, nefsinin kötü ve çirkin huylarını giderebilir, iyi ahlâkı öğrenerek nefsini tezyin edebilir. Kınalızâdeye göre ahlâkî eğitmenler, nebiler, devlet başkanları, öğretmenler, babalar ve veliler gibi kişilerdir. Kınalızâde Ali Efendi’ye göre ahlâk kelimesinin tekili olan “hulk” fikir ve düşünceye gerek kalmadan fiillerin meleke olarak ortaya çıkmasıdır. Gazâlî başta olmak üzere pek çok Müslüman düşünürün bu anlayışta olduğu bilinmektedir.⁶³.

Kınalızâde Ali Efendi’nin “huy” ve “ahlâk” tarifini anlayabilmek için onun ortaya koyduğu huy ve meleke ayrımını bilmek gerekir. Ona göre utanmak ve gülmek, ağlamak gibi özellikler “haldir”. Çünkü bu özellikler daimi olmayıp çabuk kaybolmaktadır. Ancak cömertlik, cesaret, iyilikseverlik gibi, kaybolmayıp daimi olan özellikler ise melekedir. İnsandaki özellikler, meleke durumunda değilse huy olarak kabul edilmemektedir. İnsanda bir davranış kolaylıkla değil de zorlukla kendiliğinden değil de düşünerek oluşuyorsa bu ne huy ne de ahlâkî bir davranış olarak değerlendirilir. Bir insanın bir kimseye nadiren bir şey vermesi onu cömert yapmaz.

⁶¹ Hüseyin Yılmaz, “Ahmet Cevat Emre ve Ahlak Anlayışı,” **Son Dönem Osmanlı Ahlak Terbiyecileri ve Ahlak Terbiyesi, Tartışmalı İlmi Toplantı (6-7 Aralık 2014)**, İstanbul, İSAV, 2015, s. 213

⁶² Ali Turgut, **a.g.e.**, s. 19

⁶³ Ayşe Sıdika Oktay, ”Kınalızâde Ali Efendi’nin Ahlâk İlmi Ve Ahlâk Terbiyesi Hakkındaki Görüşleri”, **Son Dönem Osmanlı Ahlak Terbiyecileri ve Ahlak Terbiyesi, Tartışmalı İlmi Toplantı (6-7 Aralık 2014)**, İstanbul, İSAV, 2015, s. 50-52

Kendini zorlayarak başkalarına vermeyi adet haline getirse bile onun bu davranışı huy ve ahlâki eylem niteliği kazanmamaktadır. Bir davranışın huy yani ahlâki eylem özelliği kazanabilmesi için meleke haline gelmesi, sık sık yapılması ve eylemi icra ederken nefsin zorlanmadan kolaylıkla yapması gerekmektedir.⁶⁴

1.2.1. Ahlâkın Konusu

Ahlâkın konusu, insanın iradesiyle yaptığı iyi ve kötü fiiller dikkate alınarak izah edilmeye çalışılmıştır. Ahlâk, insan iradesiyle ortaya çıkan duygu ve davranışları konu almaktadır.⁶⁵

Kâtip Çelebi'ye göre ahlâkın konusu, iyilik ve kötülükleri içeren insanın huy ve davranışlarıdır. Bununla birlikte İnsanın nefsinin iyi huy ve davranışlarla süslemesi, kötülüklerden arındırma yollarını bilmesi de ahlâkın konuları arasındadır.⁶⁶ Ahlâk, insanlar arasındaki ilişkileri, birbirlerine karşı sorumluluklarını, adetlerini, iyi ve kötü düşüncelerini de incelemektedir.⁶⁷ Ahlâkın konuları arasında insanın karakteri, iyi ve kötünün tespiti, iyi olanı yapıp kötü olandan kaçmanın yolları, insanın yapması gereken vazifelerin neler olduğu da sayılmıştır.⁶⁸

Ahlâkın konusu, sadece huy ve duygularla sınırlı tutulmamış, huy ve duygularımıza bağlı olarak irademiz neticesinde ortaya çıkan davranışlar da bu kapsama dâhil edilmiştir. Bu durum Hz. Aîşe ile Sa'd bin Hişam b. Amir arasında geçen diyalogdan daha iyi anlaşılmaktadır.⁶⁹ Sa'd b. Hişam b. Âmir, Hz. Aîşe'ye Hz. Peygamber'in ahlâkını sorup onun yaşamını anlatmasını istemiştir. Hz. Aîşe'de ona; "Onun ahlâkı/yaşayışı Kur'an ahlâkıydı. Onun hayatı Kur'an-ı yaşamaktan ibaretti. Sen Kur'an'daki Hz. Peygamber'le ilgili "Gerçekten sen büyük bir ahlâk üzeresin."⁷⁰ ayetini okumuyor musun?" demiştir. Sa'd b. Amir'in Hz. Aîşe'ye bekâr yaşamak istediğini ifade etmesi üzerine, Hz. Aîşe, onu "Sizin için Allah'ın resulünde güzel bir

⁶⁴ Ayşe Sıdika Oktay, **a.g.m.**, s. 53

⁶⁵ Mehmet Kamil, **Ahlak-ı Şer'iyye Dersleri**, İstanbul, 1330, s.7

⁶⁶ Ali Turgut, **a.g.e.**, s. 17

⁶⁷ Ali Turgut, **a.g.e.**, s. 18

⁶⁸ Kandemir, **Örneklerle İslam Ahlakı, İstanbul**, Nesil yayınları, 1979, s. 30.

⁶⁹ İsmail Lütfi Çakan, "İnsan Değerler Eğitimi Açısından H z. Peygamber ve Ahlak", s. 34

⁷⁰ Kalem 68/4

hayat örneği(güzel ahlak) vardır.”⁷¹ âyetini okuyarak uyarmıştır. Devamında da Hz. Peygamber’in evlendiğini ve çocuklarının da olduğunu ifade etmiştir.⁷² Hz. Peygamber’in örnek yaşamıyla insanlara güzel ahlakı öğretme amacı güdülmüş ve bu konu Hz.peygamber tarafından “...güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim” ibaresiyle ifade edilmiştir.⁷³

1.2.2. Ahlakın Gayesi

İnsanoğlu beden ve ruhtan oluşan, maddi ve manevi varlığı birbirinden ayrılamayan bir bütündür. İnsanın sağlıklı ve huzurlu bir şekilde yaşayabilmesi için maddi varlığıyla beraber manevi varlığını da koruması gerekmektedir. Manevi varlık olarak bilinen akıl, şehvet, gazap ve inancın; insanın ruh ve bedenini olumlu ya da olumsuz şekilde yönlendirecek kuvvete sahip olduğu bilinmektedir. İnsan bu kuvvetlerle iyi ve kötüyü seçebilmede, yeme, içme gibi konularda kendi istek ve çıkarlarını ön plana çıkarabilmekte, korkularla mücadele ederek onlarla baş edebilmekte, şahsına yönelen tehdit ve haksızlıkları bertaraf edebilmektedir.⁷⁴

Ahlâkın gayesi, insanı maddi ve manevi olarak güçlendirmek, beden ve ruh dengesini sağlamak için insanda bulunan akıl, şehvet ve gazap gibi kuvvetleri eğitmektir. Dünya ve ahiret saadetine vesile olacak güzel ahlâkı öğretmek, bu saadeti engelleyen kötü huy ve davranışlarla mücadele ederek nefsi olgunlaştırmak, ahlâkın gayeleri arasında görülmektedir.⁷⁵ Ahlâk sayesinde insan güzeli, çirkini, fazileti ve kötülükleri öğrenebilir. Bununla birlikte ahlâk, iyilikleri elde ederek, kötülüklerden uzak tutarak nefsi ıslah etmeyi ve onu olgunlaştırmayı gaye edinmiştir.⁷⁶

⁷¹ Ahzap 33/21

⁷² Ahmed . b. Hanbel, Müsned, 41, 148

⁷³ Ahmed b. Hanbel, II, 381

⁷⁴ Ahmet Hamdi Akseki, **Ahlak dersleri**, DİB Yay., s. 22

⁷⁵ .Ali Turgut, **a.g.e.**, s.18

⁷⁶ Ali Turgut, **a.g.e.**, s.18-19

1.2.3. İslam Ahlâkı

İslâm ahlâkının birincil temel kaynağı ve dayanağı ilâhî vahiy olan Kur'an-ı Kerim'dir. İslam inancına göre tüm peygamberler insanlara ahlâki değerleri öğretmek, yaşadıkları toplumu ıslah etmek için gönderilmiştir.⁷⁷

Hz. Peygamber'in peygamberliğinden önce, her türlü zulmün yaşandığı, insanların puta taptığı, kabilecilik taassubu yapılarak soy-sop ile övünüldüğü, güçlülerin zayıfları ezdiği, yaygın bir hukuksuzluğun yaşandığı, kibir ve bencillik gibi olumsuzlukların yaşandığı sosyal ve kültürel ortama "Cahiliye Dönemi" denilmiştir.⁷⁸

Cahiliye Dönemi'nde hayır, maruf, şecaat, kerem, seha, cühd, vefa gibi kavramlar bilinmekte ve erdemli davranışlar olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda bunların zıddı olan kavramlar kötü olarak kabul edilmiş ve yaygın olarak kullanılmıştır. Bu kavramların kullanılması, Cahiliye Dönemi'nde evrensel ahlâk ilkelerinin var olduğu anlamına geldiği söylenemez. Cahiliye Dönemi'nde dünyevi ve kabileci bir ahlâk anlayışının olduğu görülmektedir. Bu anlayışa göre yukarıda bahsi geçen erdemlerin arkasında, kabilenin gururu, şerefi, asaletinin korunması hedeflenmiştir. Kabile fertleri, kabilesinin yiğitlik ve cömertlik gibi meziyetleriyle bilinir olmasını hedeflemiştir. Sahip olunan bütün erdemlerin amacının, kabilenin dışarıdan saygın görülme isteği ve kabileyi her türlü saldırıdan koruma arzusu olduğu anlaşılmaktadır. Cahiliye Dönemi'nde doğru bir ahiret inancı olmadığından erdem gibi görünen bu kavramların, evrensel bir ahlâk anlayışından uzak olduğu anlaşılmaktadır. Onlara göre dünyanın zevk ve sefasından en iyi bir şekilde yararlanmak, hayatın gayesi sayılmaktadır. Cahiliye Dönemi şiirlerinin ana teması kadın, aşk, şarap, kabile savaşları olması; dönemin hayat anlayışını sergilemekte olup Cahiliye Dönemi'nde hedonist bir ahlâkın hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır.⁷⁹

İslam dini, Kur'an-ı Kerim'in ilk ayetlerinin nazil olmasıyla başlamıştır. Hz. Peygamber nazil olan vahyin tilavetini insanlara öğretmiş, kapalı ve genel ifadeleri de izah etmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi gelen vahyi hayatına tatbik ederek

⁷⁷ Hüseyin Yılmaz, **a.g.m.**, s. 213.

⁷⁸ **Dini Terimler Sözlüğü**, MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Ankara 2009, s. 44; Zeki Salih Zengin, "Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi", **Din Eğitimi**, İstanbul, Ensar Yayınları, 2015, s.25.

⁷⁹ Mustafa Çağrıcı, **İslam Düşüncesinde Ahlak**, İstanbul, İFAV Yayınları, 1989, s. 3

Müslümanlara rol model olmuştur. Hz. Peygamber'in İslam'ı öğretmek için yaptığı bütün faaliyetleri, "sünnet" adıyla bilinmektedir. Dinimizin temel konuları olan inanç, ibadet ve ahlâkın temel ilkeleri Kur'an-ı Kerim ve onu açıklayan sünnetle belirlenmiştir.⁸⁰

Dünyada akıl sahibi ve fiillerinden sorumlu olan yegâne varlık insanlardır. İslam dinine göre insan iyi ve kötü davranışlarının karşılığını göreceği için Kur'an-ı Kerim insanın tavır ve davranışlarına özel bir önem vermektedir. Allah insanı en güzel şekilde yarattığını⁸¹, insanın mükerrer bir varlık olduğunu⁸², ona ruhundan üflediğini ifade ederek⁸³, ona yüce bir konum biçmiştir. Hatta insanoğlunun atası olan Hz. Âdem'e bütün meleklerin secde etmesini istemiştir.⁸⁴ Ancak insanın bu üstün tarafının yanında, terbiye edilmediği takdirde, onu kötülüğe götürecek "nefis" olarak adlandırılan beşeri boyutuna da dikkat çekmiştir.⁸⁵

Kur'an ve sünnette insanın mükemmel olarak yaratıldığı hatta yaratılanların en mükemmeli olduğu ifade edilmektedir.⁸⁶ Bu mükemmelliğin kaynağı hem yaratılışı hem de sorumluluk sahibi olmasıdır. Ahlâk ve takvanın kişilere olduğu gibi topluma da değer kattığı bilinmektedir.⁸⁷ Kur'an-ı Kerim'de, insanı değerli kılan özelliğin onun ahlâkı ve takvası olduğu bildirilmiştir.⁸⁸

Yukarıda da belirtildiği gibi Kur'an-ı Kerim'de "ahlâk" kelimesi iki yerde geçmekte olup bir yerde adet ve gelenek anlamında, diğerinde de ahlâk(huy, mizaç) manasında geçmektedir.⁸⁹ Kur'an-ı Kerim'de ahlâk kelimesi, tekili olan "hulk" şeklinde geçmektedir. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim ve hadislerde takva, bir, sırat-ı müstakim, sıdk, amel-i salih, hayır, ma'ruf, ihsan, hasene, istikame, gibi kavramlarda yapılması istenen, tavsiye edilen güzel ahlâk anlamında kullanılmaktadır. Fahşa,

⁸⁰ Remzi Kaya, "Kur'an-ı Kerimde Öğrenci ve Eğitimci Olarak Hz. Muhammed", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi**, s. 5

⁸¹ **Tin 94/5.**

⁸² İsrâ 17/70.

⁸³ Hicr 15/29.

⁸⁴ Araf, 7/11; Sad, 38/71-73

⁸⁵ Şems 94/8-9.

⁸⁶ Tin 95/4; Buhari, Ezan, 11; Müslim, Birr, 32

⁸⁷ Hüseyin Yılmaz, **a.g.e.**, s.213

⁸⁸ Hucurat 49/13.

⁸⁹ Şuara 26/137; el-Kalem 68/4

münker, bağı, seyyie, heva, israf, fisk, zulüm gibi kavramlarda sakınılması gereken kötü ahlâk anlamında kullanılmıştır.⁹⁰

Kur'an ve sünnette, birçok eski milletin yıkılıp yok oluşlarında, ahlâki yozlaşmalar sebep olarak gösterilmiştir⁹¹. Kur'an ve sünnetin tavsiye ettiği ahlâki ilkeler üzere hayat sürenlerin maddi ve manevi fayda elde edecekleri haberi de verilmektedir. Şükrün nimetleri artırdığı, nankörlük etmenin ise Allah'ın azabına sebep olacağı bildirilmiştir.⁹²

İslam düşünce tarihinde ahlâka önemli bir yer verilmiş, Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde ve birçok hadis-i şerifte ahlâk konusu doğrudan ya da dolaylı bir şekilde yer almıştır. Kur'an-ı Kerimde Hz. Peygamber'in ahlâki "Şüphesiz sen, en yüce ahlâk üzeresin." (El-Kalem 68/4) ayetinde olduğu gibi övülmüş, insanların örnek alması için de ön plana çıkarılmıştır. Hz. Peygamber de kendisini "Ben mekârim-i ahlâki (ahlâkın en güzeli) tamamlamak için gönderildim." (İbn Hanbel, Müsned, II/381) hadisiyle insanlara güzel ahlâki öğretme görevine atıfta bulunmuştur. Hz. Peygamber, "mekarim-i ahlâk"ın anlamı sorulması üzerine, "Zulmedeni affetmek, gelmeyene gitmek, vermeyene vermek." olarak cevap vermiştir. Mekârim-i ahlâk sahibi kişilerin kötü bir davranışla karşılaşınca kötülüğe, misliyle mukabele etme yerine kötülüğü güzel bir şekilde savdıkları görülmüştür. Daima iyi davranışlar övülmüş, karşı tarafın davranışı ne olursa olsun iyilikle mukabele etmek, üstün ahlâk sahibi olmanın işareti sayılmıştır.⁹³

1.2.4. Din Ahlak İlişkisi

Allah, ahlâki değerlerin toplumu kuşatabilmesi için tarih boyunca peygamberler göndermiştir. İstisnasız bütün ilahi dinlerin gönderiliş gayesinde, iyilikleri çoğaltmak, toplumun ahlâki değerlerini yükseltme hedefi vardır. Din ile ahlâk karşılaştırıldığı zaman aynı amacı gerçekleştirme yönünde aralarında bir paralelliğin ve güçlü bir etkileşimin olduğu görülmektedir. Çünkü din, ahlâkın temel

⁹⁰ Çağrı, **İslam Düşüncesinde Ahlak**, s. 5

⁹¹ Resul Ertuğrul, "Kur'an'da helak Olan Kavimlerde Suç Ceza Uyumu", **Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.5,2017, s. 165.

⁹² İbrahim 14/7.

⁹³ M. Faruk Bayraktar, "Açılış Konuşmaları", **Son Dönem Osmanlı Ahlak Terbiyecileri ve Ahlak Terbiyesi, Tartışmalı İlmî Toplantı (6-7 Aralık 2014)**, İstanbul-2015, s. 11-13

kaynakları ve destekçilerinin en başında gelmektedir. Bu yüzden de Hz. Peygamber'in "Din, güzel ahlâktır." ⁹⁴ "Sizin dinen iyi olanınız, ahlâken de iyi olanınızdır." ⁹⁵ sözleri, neredeyse din ile ahlâkı özdeşleştirmiştir.

Hz. Peygamber'in Kur'an ahlâkıyla ahlaklandığı, ⁹⁶ Hz. Peygamber'in yüce bir ahlâk üzere olduğu ⁹⁷, Kur'an-ı Kerim tarafından bizlere bildirilmiştir. Ahlâkın kökü olan "hulk" kelimesi birçok müfessir tarafından "din ve İslam" olarak da anlaşılmıştır. Din, insanın Allah'a, insanlara ve topluma karşı, toplumların birbirlerine karşı görev ve sorumluluklarını bildirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, ahlâkın da aynı amaçları gerçekleştirmeyi hedeflediği görülmektedir. Osmanlı ahlâkçılarının çoğunluğu, dinle ahlâkın ikiz kardeş olduğunu, dindar bir insanın aynı zamanda ahlâklı bir insan olması gerektiğini, din ile ahlâk arasındaki ilişkinin sebep sonuç ilişkisi olduğunu, dinin emirlerinin aynı zamanda ahlâkın da emirleri olduğunu, din olmadan ahlâkın ayakta duramayacağını ve köksüz bir ağaç gibi olacağını savunmuşlardır. ⁹⁸

Din ile ahlâk arasındaki ilişkiyi kabul etmeyen Osmanlı ahlâkçıları arasında materyalist olarak bilinen Celal Nuri, ahlâkın dinden daha eski olduğunu iddia ederek dinlerin her zaman ahlâkın garantisi olduğu tezini kabul etmemektedir. Hristiyanlıkta olduğu gibi, ahlâkın inançla ahiretle bir alakasının olmadığını, dinin kişisel vicdani bir ihtiyaç olduğunu, ahlâkın ise milli ve sosyal bir ihtiyaç olduğunu iddia etmektedir. Ahlâkın garantisi olarak insanın seciyesini taşıdığı medeniyet değerlerini ve almış olduğu eğitimi görmektedir. ⁹⁹

Celal Nuri din ile ahlâk arasındaki alakayı kabul etmese de onun aksine Osmanlı ahlâkçılarının çoğunluğu, din ve ahlâk arasındaki sıcak ilişkiye dikkat çekmişlerdir. Din ile Allah şuuru ve ahlâki kişiliğin gelişmesi arasındaki paralelliği vurgulamışlardır. Ahlâkın da dine etkisinin olduğunu, dinle ahlâkın bir madalyonun iki yüzü gibi birbirlerini desteklediklerini, birbirlerinin değerlerini artırdıklarını ifade etmişlerdir. ¹⁰⁰

⁹⁴ Hüsamettin Erdem, "Osmanlıda Ahlak Ve Bazı Ahlak Risaleleri," Selçuk üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.10.,S.10., Konya- 2000, s.42.

⁹⁵ Buhari, el-Edebü'l-Müfret, s. 8, Ha.No 285.

⁹⁶ Müslim, el-Müsafirîn,139

⁹⁷ Kalem 68/4.

⁹⁸ Hüsamettin Erdem, "Osmanlıda Ahlak ve Bazı Ahlak Risaleleri", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.X, 2000, s.40-42

⁹⁹ Hüsamettin Erdem, **a.g.m.**, s. 43

¹⁰⁰ Hüsamettin Erdem, **a.g.m.**, s. 43-44

Tarihte insanın dilinden, kültüründen, tarihinden soyutlanmış, metafizik denetimden uzak, sadece pozitif bilimleri ve rasyonel temelleri esas alan seküler ahlâk teorileri de tartışılmıştır. Seküler ahlâk teorilerinin, sadece fiziki kuvveti ve dünyevi kazancı esas aldığı bilinmektedir.¹⁰¹

1.2.5. Ahlâki Değişim ve Ahlak Eğitimi

Kur'an ve sünnette ahlâkın ağırlıklı yer alması, insanı ahlâki erdemlerle donatarak yaratılış amacına ulaştırma gayesi güdülmüş olmasından kaynaklanmaktadır. İslam'da ahlâk düşüncesinin ilmi ve fikri olarak ortaya çıkmasını Hasan-ı Basri'ye (H.110/728) kadar götürmek mümkündür. Hasan-ı Basri, yaşadığı dönemde insanların ahlâklarının bozulduğu kanaatine sahip olmuştur. Bu durumu düzeltmek için yoğun bir arayış içine girmiştir. Tasavvuf yoluyla bu sorunun üstesinden gelebileceğine inanan Hasan-ı Basri, İslam düşünce tarihinde tasavvufi hareketin kurucusu olarak da bilinmektedir.¹⁰²

İslam ahlâkının temel kaynakları, Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in hadisleri/sünneti, icma, kıyas, örf ve adetler olarak sayılmıştır. Buradan hareketle İslam ahlâkının dini ve akli delillere dayandığı söylenebilir. Osmanlı ahlâkçıları “hulk” kelimesini, “hulk-i tabii” ve “hulk-i kesbi” şeklinde iki kısma ayırmışlardır. Hulk-i tabii, insanın tabiatında gizli olan doğuştan getirdiği ahlâk, hulk-i kesbi ise sonradan kazanılmış olan ve âdete dayalı huyları olarak tanımlanmıştır.¹⁰³

Ahlâkın değişip değişmeyeceği konusu tarih boyunca eğitimciler arasında tartışılmıştır. Ahlâkın değişebileceğini savunanların yanında tam tersini savunanlar ve her iki görüşü uzlaştırarak üçüncü bir görüş ortaya koyanlar da bulunmaktadır. Ahlâkın değişebileceğini savunanlar, huyun insanın yaratılışından olmadığını aksine dış sebeplerden ve alışkanlıklardan kaynaklandığını iddia etmişlerdir. Ahlâkın değişmeyeceğini kabul edenler ise huyun tabii olduğunu, tabii olanın arızı olaylarla değişmeyeceği görüşündedirler. Üçüncü görüşe sahip olanlar ise huyun iki çeşit olduğunu savunmaktadırlar. Bazı huyların tabii yaratılıştan olduğu için

¹⁰¹ İbrahim Hakkı Aydın, “Seküler Ahlak Bağlamında Din-Ahlak İlişkisi”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.35, Erzurum 2011, s.13

¹⁰² Mustafa Çağrı, **İslam Düşüncesinde Ahlak**, s. 1

¹⁰³ Hüsameddin Erdem, **a.g.m.**, s. 35-36

değiştirilmesinin imkânsız olduğunu, huyun diğer kısmının ise alışkanlık olarak kazanıldığını ve bu tür davranışların (huyların) değiştirilmesinin mümkün olduğunu savunmuşlardır.¹⁰⁴

Kınalızâde Ali Efendi'ye göre ahlâk tamamen değişebilir. Dolayısıyla dini açıdan iyi huyları kazanmak ve kötü huylardan kurtulmak mümkündür. Ahlâk eğitimiyle kişinin, karakter ve kişilik kazanmakta olup insanlar öğrendiği şeyleri uygulayıp tekrar ettikleri takdirde kişiliğinin parçası haline gelebileceği görüşündedir. İnsanın çevresinden, yaşadığı süreçten ve yediği gıdadan da etkilendiğini ifade ederek, süt yoluyla geçen kalıtsal özelliklerden de bahsetmiştir. Çocukluk döneminin tam bir huy hırsızlığı dönemi olduğunu ifade ederek bu çağda çocuğa göstererek ve telkin ederek dini eğitimin verilmesi gerekliliğini savunmaktadır.¹⁰⁵

İmam Gazali'ye göre, var olmasında ve gelişmesinde insanın bir etkisinin bulunmadığı varlıkların kemale ermesi için herhangi bir şey yapılamamaktadır. Bununla birlikte şartların elverişli olması durumunda gelişme imkân ve kabiliyeti olan varlıklar da mevcuttur. Mesela hurma çekirdeği terbiye edilirse elma ağacı olma ihtimali bulunmamakla birlikte, iyi bir hurma ağacı olması mümkündür. Tıpkı hurma çekirdeğini elma ağacı yapamadığımız gibi eğitim yoluyla öfke ve şehvet gibi huyları yok edemeyiz ama kontrol altına almamız mümkün olabilir.¹⁰⁶

Ragıp el-İsfahani, ahlâkın değişeceğini ve değişmeyeceğini savunanların delillerini inceledikten sonra her iki görüşe kısmen katıldığını ve ahlâkı güzelleştirmek için eğitime devam edilmesi gerektiğine inanmaktadır. Ahlâkın değişmeyeceğini iddia edenler, "huy değişmez" sözünü doğru bularak hurma çekirdeğinden insanın elma yetiştirme kabiliyetine sahip olmadığı örneğini gerçekçi bulmaktadırlar. Bununla beraber ahlâkın değişebileceğini savunanlar, hurma çekirdeğinden eğitimle bir elma ağacının meydana gelme imkânı yok ama ihmal edildiği takdirde, o çekirdeğin yok olma ihtimali olacağı temsilini de doğru bulmaktadır. Buna göre "Kötü ahlâk, eğitimle uzun zaman alsa da birazcık da olsa iyi ahlâka doğru evrilebilir." Bütün kötü huylar

¹⁰⁴ Ayşe Sıdika Oktay, **a.g.m.**, s.50-60; Kınalızade Ali Efendi, Ahlakı Alai (Ahlak İlmi), Kervan Kitapçılık, s.30-40.

¹⁰⁵ Ayşe Sıdika Oktay, **a.g.e.**, s.50-60,

¹⁰⁶ Ayşe Sıdika Oktay, **a.g.m.**, s. 30,40

terbiye edildiği takdirde, tamamen yok olmasa da kötü ve zararlı halin azalacağı¹⁰⁷ iddia edilmiştir.

Konuyu özetleyecek olursak ahlâkçılar, insanın fitratında, özünde gizli olan eğilim ve hasletlere tabii huy(ahlâk) ve çevrenin etkisiyle meydana gelen alışkanlıklara da kesbi huy(ahlâk) adını vererek ahlâkı ikiye ayırmışlardır.¹⁰⁸

Yusuf Has Hacip, Sa'di Şirazi, Nasreddin Tusi, Katip Çelebi gibi kişiler ahlâkın değişmeyeceğini, değiştirilemeyeceğini iddia etmişlerdir. Onlar, insanın tabiatı değişmediği için iyi huylu ise bozulmasının, kötü huylu ise düzelmesinin mümkün olmadığı görüşündedirler. Rıfat Paşa gibi bazı kişiler ahlâkın tabii olan kısmının değişmeyeceğini fakat çevrenin etkisiyle oluşan kesbi ahlâkın değişeceğini iddia etmişlerdir.¹⁰⁹

İslam kültür ve medeniyetinin oluşmasında büyük katkıları olan Gazali, İbni Miskeveyh, Birgivi ve Osmanlı ahlâkçılarının büyük çoğunluğu, ahlâkın (huyun) değişebileceğini savunmaktadırlar. Onlara göre ahlâkın değişeceğini ahlâkçıların çoğunluğu kabul etmiş, ayet ve hadislerden deliller getirmişlerdir. Kur'an ve sünnet insanların iyi olmasını kötülükleri bırakmasını istemektedir. Akıllı insanlar ahlâkın değişeceğine olan inançlarından dolayı çocuklarını eğitmek için mürebbiler tutmuşlardır. Gazali, John Locke gibi düşünürler çocuğun beyaz sayfa gibi olduğunu, o beyaz sayfaya ne yazarsak çocuğun öyle şekilleneceği kanaatini taşımaktadırlar.¹¹⁰

Hz. Peygamber “Her doğan fitrat üzerine doğar, sonra anne ve babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar.” Buyurmuştur.¹¹¹ İnsanın doğuştan mükemmel olarak yaratıldığı, dünyaya geldikten sonra dış etkenlerin onu değişikliğe uğratabileceği ifade edilmiştir. Ancak iman edip salih amel işleyenlerin fitrat üzere kaldıkları naslarla bildirilmiştir.¹¹² Bir Müslümanın nihai hedefi, İslam ahlâkı üzere hayatını sürdürerek yaratılış fitratını bozmadan fitrat üzere Rabbine dönmesidir.¹¹³

¹⁰⁷ Ayşe Sıdika Oktay, **a.g.m.**, s.50-60

¹⁰⁸ Hüsamettin Erdem, **a.g.m.**, s.20

¹⁰⁹ Hüsamettin Erdem, **a.g.m.**, s.45

¹¹⁰ Hüsamettin Erdem, **a.g.m.**, 45-46

¹¹¹ Rum 30/30; Buhârî, Cenâiz, 92; Ebû Dâvud, Sünen, 17; Tirmizî, Kader, 5.

¹¹² Tin 94/6

¹¹³ Bülent Akot, “İslam Ahlakıyla Ahlaklanmanın İmkânı Üzerine”, **Adam Akademi**, c. V/II, 2015, s. 48-49; Adurrahman Dodurgalı, “Kur' An'a Göre Eğitimin Gücü”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, 1996, s.148-150

1.2.6.Ahlâkın Kaynağı ve Kapsamı

Bütün toplumların hayatında, halkın kendine özgü ve evrensel niteliğe sahip ahlâkî ilke ve prensipleri bulunmaktadır. Toplumların ahlâk anlayışlarında inanmış oldukları dinin, yaşadıkları coğrafya ve toplumun, sahip olduğu tarih ve kültürün, ait olduğu ırkın ve alınan eğitimin vb. birçok unsurun etkisi olduğu bilinmektedir. Fakat ahlaka benzeyen sağlam bir temele dayanmayan, gayri ahlaki bazı huyların, geleneklerin mevcut olduğu da görülmektedir. Bu nedenle alışkanlık haline gelmiş davranışların ahlâk ya da ahlak dışı olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Her toplumun inanç tarzı ve yaşam biçimi o toplumun ahlakı olarak kabul edilmiştir¹¹⁴.

Toplumların çoğu tarafından kabul edilen evrensel özellikli ahlâkî değerlerle birlikte, her toplumun onu diğer toplumlardan ayıran kendine mahsus bir ahlâk anlayışı da bulunmaktadır.¹¹⁵ İslam ahlakının barış, adalet, sevgi, kul hakkı, yardımlaşma, büyüklere saygı, küçüklere merhamet gibi değerlerin bütün insanlığın ortak faydasına olduğu, tüm insanlığın ahlak ilkeleri arasında görülen evrensel nitelikler taşıdığı görülmektedir.¹¹⁶

Geçmişten günümüze bütün toplumların ahlâk ekolleri, dayanakları açısından dini ve din dışı şeklinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Din dışı ahlâktan kasıt dine dayanmayan, dini referans almayan, Allah ve ahiret inancından etkilenmeyen ahlâk sistemleridir. Dayanağı din olan ahlâk ise dini referans alan ve temeli, Allah'a itaat ve insan haklarına saygılı olma ilkesine dayanmaktadır. Dine dayanmayan ahlâk, gücünü kanunlardan almakta ve toplum tarafından kabul edilme ya da toplum tarafından kınanma müeyyidesi ile ayakta durabilmektedir.¹¹⁷

Din dışı ahlakın kaynağı olarak insanın aklı, sezgisi ve duyguları gösterilmiştir. Aristo'ya göre ahlak, insan aklı tarafından oluşturulmakta olup kaynağı akıl olarak kabul edilmektedir. Kant'ın ahlak anlayışında insanın merkeze alındığı, insanın kendi eylemlerini yapacak güce sahip olduğu, onu eylemlerinden sorumlu tuttuğu görülmektedir. Epikür, Mill ve Hume gibi filozoflar da ahlakın kaynağı olarak insanın

¹¹⁴ Hüseyin Yılmaz, **a.g.m.**, s. 214

¹¹⁵ Hüseyin Yılmaz, **a.g.m.**, s. 214-215, İSAV

¹¹⁶ İbrahim Hakkı Aydın, “Seküler Ahlak Bağlamında Din-Ahlak İlişkisi”, s. 13.

¹¹⁷ İbrahim Hakkı Aydın, “Seküler Ahlak Bağlamında Din-Devlet İlişkisi” s. 1-4

duygu yönünü ön plana çıkarmışlardır. Onlara göre haz veren şey iyidir; doğruluk, dürüstlük gibi kavramlar insana haz verdiği sürece fazilet olarak kabul edilmektedir.¹¹⁸

1.3.Değer

Kırk hadis eserlerinin çok sayıda dini ve ahlaki değeri içerdiği görülmüştür. Tarih boyunca insanları bir arada tutan, onlar tarafından önemsenen birçok değer Hz.Peygamber'in hadisleriyle sunulmuştur. Bu değerler arasında Ahlaklı olmak, iyilik yapmak, yardım etmek, insanları sevmek, adaletli davranmak, vatan sevgisi gibi birçok değer yer almıştır.

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre değer, “bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü”, “bir şeyin değdiği karşılık, kıymet, üstün nitelik, meziyet”, “bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünüdür.”¹¹⁹

“Kıymetli olmak”, “güçlü olmak” anlamlarına gelen değer kavramı “valare” kelimesinden türemiştir. Her bilim dalının kendi bakış açısıyla “değer” kavramını tanımlaması çok sayıda farklı tanımın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu tanımların ortak noktası “değerlerin” ne işe yaradığı ve değerlerin işlevleri üzerinde durmuş olmalarıdır. Cemil Meriç, değerlerin insan davranışlarını şekillendirdiğini ve insanda yüce idealler oluşturduğunu söylemiştir. Toplumun ahengini sağlayan ve onu ayakta tutan değerlerin yozlaşması ya da yok olması toplum düzeninin bozulmasına sebep olmaktadır. Değerler toplumun devamını sağlayan kültürle birlikte nesilden nesile aktarılmakta ve toplumları birbirinden ayırarak onların özgünlüklerini sağlamaktadır. Nesilden nesile aktarılan kültürel değerler, kişilerde milli bilincin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu açıdan değerlere bakıldığı zaman değerlerin fert ve toplum açısından çok önemli olduğu görülmektedir.¹²⁰

Değer kavramı günlük hayatta birçok farklı anlamda da kullanılmaktadır. Bunlar arasında ahlaki yargılar, inançlar, sosyal standartlar ve normlar sayılabilir. Değer kavramı, davranışlarımızın yerinde olup olmadığının ölçüsünü vermekte, iyilik

¹¹⁸ Safiye Kesgün, “Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, Ankara 2010, s. 53

¹¹⁹ Çevrimiçi, <http://www.tdk.gov.tr>. 20.05.2021

¹²⁰ İbrahim Hakkı Aydın, **a.g.m.**, s.13

ve ahlakilik standartlarımızı belirlemeye yaramakta olup onlara yön veren inanç ve kurallar olarak da tanımlanmaktadır. İnsanların sahip oldukları değerlerle davranışları arasında anlamlı bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Değerlerimizin davranışlarımız üzerindeki etkisinden hareketle davranışlarımıza kılavuzluk etmekte ve davranışlarımızın iyi ve kabul edilebilirlik standartlarını belirlemektir, diyebiliriz.¹²¹

Değer, tarifi üzerinde ittifak edilmiş, sınırları çizilmiş bir kavram değildir. Bununla birlikte son yıllarda çok önem kazanmış ve değerle alakalı birçok tanım yapılmıştır. Değer kavramının eğitim bilimleri, sosyoloji, psikoloji, felsefe, din bilimleri gibi birçok bilim dalıyla yakından ilişkisinin olduğu bilinmektedir. Bu sebeple her bilim dalı değer kavramına kendi penceresinden bakmış ve birden çok tanımlı yapılmıştır. Psikoloji ilmi, “değer”i insan davranışı açısından inceleyerek onu yol gösteren, kılavuzluk eden inanç olarak tarif etmiştir. Felsefe ilmi, “değer”i objektif olup olmama ve değerli kabul edilen şeyin değerinin varlığı açısından ele almıştır. Din, değerlere kaynağı açısından yaklaşmış ve inanç penceresinden bakmıştır.¹²²

Toplumsal düzenini sağlayan sosyal ve kültürel değerlerimizin kaynağı, içinde yaşadığımız doğal çevremiz, duygu ve düşüncelerimiz, inandığımız inanç sistemimizi sayabiliriz. Sosyal kültürel değerlerimizde güzelliğin, çirkinliğin ve doğruluğun kriterini, insanlar arasında kabul görmüş inançlarımızı, ideolojik takıntılarımızı, duygu ve düşüncelerimizi bulabiliriz. Bu değer kriterleri, günlük hayatımızda, hedeflerimizin belirlenmesinde, kişiliğimizin oluşumunda önemli bir yere sahiptirler.¹²³ Değerlerimiz yaptığımız davranışları içselleştirme imkânı veren, inançlarımızı, kabullerimizi ve alışkanlıklarımızı içeren, sosyalleşmiş olgularımızdır.¹²⁴

Değerlerimiz genel olarak toplumsal ve ilahi kaynaklı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dini ve manevi değerlerimizi ilahi kaynaklı değerlerimize örnek olarak verebiliriz. Toplumsal değerlerimiz milli ve evrensel olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Milli değerlerimiz, milli günler ve bayramlar gibi bir milletle sınırlı olan

¹²¹ Recep Demir, “Çizgi Filmler Çocuklara neyi Vaat Ediyor?”, **Diyanet İlmî Dergi**, C. 54, S. 1, 2018, s. 166-167

¹²² Fatih Torun, “Hüseyin Nihâl Atsız'ın edebî eserlerinin değerler eğitimi açısından incelenmesi”, **Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi**, 2019, s.48-50; İklima Betül Ertürk, “Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Allah’a İman Penceresinden Değerler Eğitimi”, **Sakarya Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi**, 2019, s. 27-28

¹²³ Sezai Korkmaz, “Din Psikolojisinde Değerler ve Erol Güngör’ün Değerler Hakkındaki Görüşleri”, **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:12, S.24, 2014, s.177-181

¹²⁴ Sezai Korkmaz, **a.g.m.**, s. 83

değerlerdir. Hak, hukuk, adalet, barış gibi sadece bir milleti ilgilendirmeyen bütün insanlığı ilgilendiren değerlerimiz de evrensel değerler arasında sayılmaktadır.¹²⁵

1.3.1. Değerler Eğitimi

İnsanlar tek başlarına yaşayamazlar, yaratılışları gereği toplum içerisinde yaşayan sosyal varlıklardır. Toplumun düzen ve huzurunu sağlamak için yasalara, ortak değerlere, toplumu birleştiren gelenek ve göreneklere de ihtiyaçları vardır. Bu bağlamda değerler eğitimi, sosyal düzenin sağlanması konusunda da önemli bir işleve sahiptir.¹²⁶

Değerler, sosyal yaşamın devamı ve huzurunu desteklemek için bireylerin davranışlarını yönlendirmekte ve bu konuda ilke ve standartlar ortaya koyarak ona rehberlik etmektedir. Değerler toplum tarafından güzel görülen davranışları teşvik ederken toplumun hoş görmediği davranışları engellemeyi de hedeflemektedir.¹²⁷

Değerler eğitimi, toplumların ahenk içinde hayatiniyetini sağlamak, toplumu oluşturan fertleri olumlu bir şekilde etkilemek için evrensel, milli ve manevi değer yargılarını öğretmek ve davranışlarına yansıtmak için yapılan faaliyetlerin tamamıdır.¹²⁸

Tarih boyunca bilgi büyük bir güç olmuş ve bu gerçek hiçbir zaman değişmemiştir. Bu gücü elde etmenin yolu iyi bir eğitimle mümkün olmuştur. Sevgi, saygı, dayanışma, iyilik, güzellik ve eşitlik gibi temel değerleri içselleştirmek iyi bir eğitimin göstergesi sayılabilir. İyi bir eğitim duygusal ve sosyal becerilenleri geliştirilerek, dil ve zihin gelişimini ihmal etmemektir denilebilir. Birey ailesinden sevgi, saygı, dayanışma gibi değerleri görerek öğrenir ve bu değerlerin içselleştirildiği yer ailedir. Kişiler, toplumu ayakta tutan hak, hukuk ve adalet gibi toplumsal boyutu olan değerleri de içinde yaşadığı toplumdan ve okuldan öğrenmektedir. Değerler eğitiminde öncelikli hedef, bireyin davranışlarında değişiklik yapmaktır. Kendini değiştiren bireyin, ailesini ve sonraki aşama olarak da toplumu değiştirmesi

¹²⁵ Sezai Korkmaz, **a.g.m.**,s. 186.

¹²⁶ Mustafa Önder, Hüseyin Bulut, “Temel Dinî Değerler ve Değerler Eğitim”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2013(VI) 1, s. 19

¹²⁷ Safiye Kesgün, **a.g.e.**, s.15-39

¹²⁸ Fatih Torun, **a.g.e.**, s. 1-2

beklenebilir. Kendini değiştiremeyen bireylerden ailesini, toplumu ve dünyayı değiştirmesi beklenemez.¹²⁹

Dünyadaki bütün eğitim sistemleri bireylere sadece bilgi ve beceri kazandırmak ile yetinmemektedir. Bununla birlikte bireylere bazı davranışlar kazandırmayı, alışkanlıklar edindirmeyi de hedeflemektedir. Bilim ve teknolojiye gelişmeler eğitim ve öğretim faaliyetlerine önemli katkılar sunmaktadır. Teknolojinin insan hayatını kolaylaştırmakla beraber onu yalnızlaştırdığı hatta bazı problemler yaşattığı da bilinmektedir. Değerlere önem vermeyen sistemler akademik başarıyı kutsarken mutlu olamayan sadece kendini düşünen bir gençlik yetiştirmiştir. Değerlere önem veren eğitim sistemleriyle eğitilen bireyler, kendini topluma ait hissederek toplumun sahip olduğu değerleri benimsemektedirler. Toplumun değer ve kodlarına sahip olmak ancak değerler eğitimine önem veren bir eğitim sistemiyle mümkün olmaktadır.¹³⁰

Bireylerin kendiliğinden milli, manevi ve evrensel değerlerine bağlı olarak yetişmesi mümkün gözükmemektedir. Toplumlarda bireylerin değerlerine bağlı olarak yetişmesi ve toplumların değişimi ancak erken yaşlarda başlayacak iyi bir eğitimle sağlanabilir. Toplumsal barışın sağlanabilmesi, toplumu oluşturan bireylere eğitimin her kademesinde planlı bir şekilde verilecek ahlak ve değerler eğitimiyle mümkün olabilir. Toplumda huzurun sağlanabilmesi, bireylerin bir arada yaşayabilmeleri, farklılıkların kabullenilerek içselleştirilmesi konusunda en büyük görev eğitime düşmektedir. Özellikle erken çocukluk dönemi çocukların fiziki, zihinsel ve sosyal gelişiminin en hızlı olduğu dönem olarak bilinmektedir. Araştırmalar, özellikle bu dönemdeki gelişmelerin, çocuğun daha sonraki yaşlarında büyüme ve öğrenmeleri üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Okul öncesi eğitimin çocukların duygusal ve sosyal gelişimlerinde hayati bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Bu çağda

¹²⁹ Firdevs Güneş, "Değerler Eğitiminde Yaklaşım Ve Modeller" **Eğitimde Gelecek Arayışları: Düünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak Ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu**, C. 1, Ankara 2016, s.3; Gülşah Neriman Balıkcı, "Erken Çocukluk Döneminde Değerler ve Ahlak Eğitiminin Yeri Ve Önemi", **Eğitimde Gelecek Arayışları: Düünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak Ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu**, C. 1, Ankara 2016, s. 101

¹³⁰ İsmail Keskin, Taha Yazar, "Milli Eğitim Şuralarında Değer, Ahlak ve Karakter Eğitimi İle İlgili Alınan Kararların Değerlendirilmesi", **Recep Tayyip Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 8 2018, s. 390; Turgay Gündüz, "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, 7.Bas., Ankara, Nobel Yayınları, 2017, s.130-131.

verilen eğitimin, çocukların topluma uyum sağlamasında, topluma sağlıklı bir şekilde katılmasında önemli bir etkene sahip olduğu da bilinmektedir.¹³¹

Eğitimin görevlerinden birisi de çocuklara yaşadığı toplumun değerlerini açık ve örtük bir şekilde aktararak davranış haline getirmektir. Değerler eğitimi, karakter eğitimi, ahlak ve terbiye eğitimi gibi çeşitli adlar altında toplumun sahip olduğu değerleri nesilden nesile aktarmayı hedeflemektedir. Geçmişten günümüze değerlerin nesilden nesile aktarılması aile, sosyal ve kültürel çevre ve iletişim araçları yoluyla informal olarak gerçekleşmektedir. Bununla birlikte değerler eğitimi bugün eğitim ve öğretimin bir parçası olarak eğitim kurumlarında planlı programlı olarak yapılmaktadır. Günümüzde de değerler eğitimi yapma sorumluluğu, okullara bırakılmıştır. Bugün okullarda değerler eğitimiyle alakalı, daha çok değerlerin duygu boyutuyla ilgilenen, kişiliği geliştiren, bireyi olgunlaştırmayı hedefleyen çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Davranışların daha çok duyuşsal boyutunu geliştirmeyi hedefleyen değerler eğitimi, bir sistem çerçevesinde uzunca bir süreç almaktadır.¹³²

Değerler eğitimi günümüzde karakter oluşturma süreci olarak da bilinmekte olup değerler ancak davranışa dönüşebilirse toplum tarafından fark edilebilmektedir. Bireylere iyi ve güzel davranışların kazandırılma sürecine dünyanın çeşitli ülkelerinde farklı isimler verilmektedir. Değerler eğitimi ABD’de “karakter eğitimi” olarak bilinirken, Japonya, Almanya ve Fransa’da “manevi eğitim” ya da “ahlak eğitimi” olarak bilinmektedir. Ülkemizde ve dünyada ahlak ve manevi eğitimin giderek değerler eğitimine doğru “döndüğü” görülmektedir. Eğitim sistemimiz Tanzimat’tan sonra Fransız eğitim sisteminden, Cumhuriyet sonrasında da ABD eğitim sisteminden yoğun bir şekilde etkilenmiştir.¹³³

Değerler eğitimiyle alakalı son yıllarda birçok çalışmanın olması, toplumların değerler eğitimine gösterdiği ilgi ve alakayı da göstermektedir. Değerler eğitimiyle alakalı; geleneksel, bilişsel ve yapılandırmacı olmak üzere üç yaklaşımın olduğu bilinmektedir. Davranışçı yaklaşım olarak da isimlendirilen geleneksel yaklaşıma göre

¹³¹ Gülşah Neriman Balıkcı, a.g.m., s. 101, 109-111

¹³² Sevdâ Gülşah Yıldırım, “Değerler Eğitimine Yönelik Bir Model Önerisi”, **Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi**, 2019, s.16

¹³³ Sevdâ Gülşah Yıldırım, a.g.e., s. 30-40; Cemil Oruç, “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, 7.Bas., Ankara, Nobel Yayınları, 2017, s.47-49.; Hasan Dam, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, 7.Bas., Ankara, Nobel Yayınları, 2017, s.96.

eğitim, laboratuvar ortamında hayvanlar üzerinde yapılan deneyler sonucu elde edilen bilgileri, değerler eğitiminde de kullanılmasını öngörmektedir. Kedi, köpek, fare ve güvercinler üzerinde yapılan deney sonuçlarında elde edilen bulgular ve ilkeler eğitimde kullanılmaktadır. Pavlov tarafından köpekler üzerinde yapılan deneyde, zil sonrası köpeklere yiyecek verilmiştir. Bu işlem birkaç kez tekrar edildikten sonra köpeğin her zil sesi duyması sonucunda salya akıttığı görülmüştür. Köpeğin zil sesiyle uyarıldığı ve şartlandığı tespit edilmiştir. Bu ilkeden hareketle öğretmen öğrencisini eğitirken iyi uyarıcılar kullanılmalıdır. Kavramlar, yeni bilgiler belli sayılarla tekrar edilerek öğretilmeli, ödül ve ceza prensibi iyi bir şekilde uygulanmalıdır. Thorndike aç kedileri, kapısında basınca açılacak basit bir mandalı olan kafese koymuş ve kafesin dışına yiyecekler yerleştirmiştir. Kedi yiyeceğe ulaşmak için yaptığı rastgele hareketler sonucunda kafesin kapısını açmıştır. Bu deney birkaç defa yapıldığında kedinin kafes kapısını daha kısa sürede açtığı görülmüştür. Burada deneme yanılma yöntemiyle öğrenme söz konusudur. Aynı şekilde Skinner'in fare, maymun ve güvercinler üzerinde yaptığı deneyler de bu konuda örnek gösterilebilir. Geleneksel yaklaşımı savunan eğitimciler, hayvanlar üzerinde yapılan deneyler sonrası elde edilen ilkelerin eğitimde kullanılmasını önermiştir.¹³⁴

Değerler eğitiminde zihinsel boyuta önem veren yaklaşıma bilişsel yaklaşım adı verilmektedir. Bilişsel yaklaşım, kişinin değerlerin olumlu ya da olumsuz yönlerini iyi anlayıp zihninde iyi bir şekilde anlamlandırmasını savunan yaklaşımdır. Yapılandırmacı yaklaşım olarak bilinen üçüncü bir yaklaşım daha vardır. Öğrenci eğitimin merkezinde kabul edilerek kendi eğitimini gerçekleştirmektedir. Bu yaklaşım, sosyal etkileşim ve kişiler arası yapılan işbirliğine dayanmaktadır. Eğitimde bu yaklaşımla birlikte birçok eğitim modeli de bulunmaktadır. Bu modeller arasında doğrudan, dolaylı ve yapılandırıcı modeller sayılabilir. Eğitim bir değişimi hedeflemekte olup, zihinde başlayan değişim zamanla kendini davranışlarda göstermektedir. Değerler eğitiminde bilişsel ve yapılandırmacı yaklaşımla kişilerin davranışlarında uzun süreli ve kalıcı değişimlerin olduğu görülmüştür.¹³⁵

Olivier Reboul'un eğitim felsefesinde, bilgiyi aktarma, ezberleme ve tekrar etmeye dayanan geleneksel değerler eğitimi yaklaşımıyla öğrenme, sıfır düzeyi olarak

¹³⁴ Firdevs Güneş, **a.g.m.**, s.14-15

¹³⁵ Firdevs Güneş, **a.g.m.**, s. 8

kabul edilmektedir. Davranışçı yaklaşımla deneme, yanılma, şartlanma yoluyla yapılan eğitimle elde edilen öğrenme, birinci düzey olarak kabul edilirken bilişsel yaklaşımla bilginin işlenmesi, taklit edilmesi ve modelleme yöntemiyle yapılan eğitim de ikinci düzey olarak kabul edilmektedir. Yapılandırmacı yaklaşım olarak bilinen etkinliklerle, özümseyerek, anlayarak, bilgiler arası bağ kurarak, zihinsel yapıları değiştirerek elde edilen öğrenme de, üçüncü düzey olarak kabul edilmektedir.¹³⁶

Bir nesnenin diğer nesnelerden üstünlüğünü ifade eden özellik ve davranışlarımızın arkasındaki yönlendirici ilkeler olan değerlerimiz, son yıllarda öğrencilerin davranışları incelendiği zaman, değerler eğitiminde istenilen başarıya ulaşamadığı görülmektedir. Değerler eğitimindeki başarısızlıktan hareketle değerler eğitiminde verilen değer hakkında yeterli bilgi sahibi olunmadığı ve davranışlarımızda bulunan değerlerin fark edilemediği tespiti yapılmıştır.¹³⁷

1.3.2. Eğitim Sistemimizde ve Kırk Hadislerde Yer Alan Kök Değerler

Akademik eğitimin yanında bireylere olumlu davranış kazandırma süreci olarak tanımlanan değerler eğitimi, son yıllarda bütün eğitim sistemlerini yakından ilgilendiren bir konu haline gelmiştir. Bugün değerler eğitimi olarak verilen eğitim, 1960'lı yıllar öncesinde ahlak eğitimi içerisinde yer alırken 1990'lı yıllarda değerler eğitimi karakter eğitimi olarak verilmiştir. Konuyla alakalı, ülkemiz dışındaki literatürlerde karşılaştığımız “moral education” kavramı dilimize “manevi eğitim” olarak tercüme edilmiş ve uygulama bu doğrultuda yapılmıştır. Bugün ülkemiz okullarında kazandırılmaya çalışılan olumlu davranış kazandırma süreci, değerler eğitimi olarak isimlendirilmiştir.¹³⁸

Günümüzde değerler eğitimi popüler konular arasında görülmekte olup son yıllarda üzerinde birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Bu konuda yapılan bilimsel çalışmalar, günümüzde de devam etmektedir. Bunun sebeplerinden biri, toplumun sahip olduğu ve onu ayakta tutan değerlerin kaybolduğuna dair olan inanç ve bunun

¹³⁶ Firdevs Güneş, *agm*, s.15

¹³⁷ Hasan Bacanlı, “Değer Eğitimine Bir çözüm Olarak Değer Bilinçlendirme”, *Eğitimde Gelecek Arayışları: Düünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu* (16-18 Nisan), C. I, Ankara-2016, S.22-28

¹³⁸ Sevdâ Gülşah Yıldırım; Muammer Demirel, “Türk Tarihinde Değerler ve Değerler Eğitimi Üzerine Bir inceleme”, *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırma Dergisi*, 2019, c. 5, sayı. 1, s. 93

problem olarak görülmesidir. Bir başka neden ise, bu problemi çözmek için bu değerlerin nasıl yeniden ikame edileceğinin araştırılmasıdır. Bunlarla birlikte eğitimin güncellik ilkesinden hareketle topluma uyumlu vatandaş yetiştirmek için toplumların sistematik güncel değerlerini bireylere kazandırmak toplumların geleceği açısından önemli görülmesidir.¹³⁹

Türk tarihinde değer ve ahlak eğitimine büyük bir önem verildiği bilinmektedir. Geçmiş yıllarda nesillere kazandırılması düşünülen, önemsenen kırk değerden bahsedilmektedir. Bu değerler bugünkü eğitim müfredatımızda doğrudan ya da dolaylı bir şekilde yer almaktadır. Bunlardan bazıları, doğruluk, adil olma, sevgi, temizlik, sorumluluk, hoşgörü, eşitlik, yardımseverlik, misafirperverlik, çalışkanlık, dürüstlük, hoşgörü, sağlık, bağımsızlık, dayanışma, aile birliğine önem verme, insan haklarına önem verme gibi değerlerdir.¹⁴⁰

Ülkemizde 2005 ve 2006 yıllarında Milli Eğitim Bakanlığı ilköğretim ve ortaöğretim programlarında değişiklik yaparak “değerler eğitimi”ne programda açık bir şekilde yer vermiştir.¹⁴¹ Programda değerlerimizin kökleri geleneklerimize ve tarihimize uzandığı belirtilerek bu köklerden beslendiği, dalları ve gövdesinin bugün ve yarınımıza uzandığı ifade edilmiştir. Değerlerimiz temel insani özelliklerimizi oluşturmuş, hayatımızda karşımıza çıkacak sorunlarla mücadele ederken güç ve kudretimizin kaynağı ve mücadelemizin kılavuzu olmuştur. Son yıllarda eğitim sistemleri, sadece akademik başarıyı sağlayan yapı görünümünden uzaklaştırılarak temel değerlerin öğretildiği ve benimsetildiği bir yapı olmaya zorlanmıştır. Temel değerlerini benimsemiş bireyler yetiştirmek eğitim sistemlerinin asli görevleri sayılmıştır. Değişen Öğretim Programlarında on tane “kök değer” yer almıştır. Bu değerler; “adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik” olarak belirlenmiştir. Bu değerlerle ilişkili başka

¹³⁹ Sevdâ Gülşah Yıldırım; Muammer Demirel, a.g.m, s. 97; Mehmet Bahçekapılı, “Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, C. 9, No:22, Aralık 2011, S.9

¹⁴⁰ Sevdâ Gülşah Yıldırım; Muammer Demirel, **a.g.m**, s. 97

¹⁴¹ Recep Kaymakcan, Hasan Meydan, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, C. 9, No:21, Haziran 2011, s. 27, 29-55

değerlerimiz de bulunmaktadır. Eğitim öğretim sürecinde hem kök değerlerimiz, hem de ilişkili oldukları alt değerimiz birlikte ele alınarak işlenmektedir.¹⁴²

Osmanlı'da Türkçe yazılmış matbu kırk hadisler, MEB'in müfredatında yer alan değerlerin tamamını kapsamaktadır. Bu değerler arasında evrensel değerlerin de yer aldığı söylenebilir. İncelediğimiz kırk hadis eserinde yer alan değerlerin bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz; Sabır, şükür, çalışmak, adalet, güzel ahlâk, iyi niyet, iyilik, affetmek, doğruluk- dürüstlük, dostluk-kardeşlik, hayâ-iffet, kolaylık, adalet, sabır, temizlik, yardımlaşma, güzel söz söyleme, sevgi, ihsan, ilim öğrenme, şükür, zühd, cömertlik, insan hayatına saygı, sorumluluk ve itaat etmek gibi çok sayıda değer yer almaktadır.¹⁴³

Eğitim tarihimizde şuraların, eğitim öğretime yön verdiği bilinmektedir. MEB tarafından yapılan bazı şuralarda değerler eğitimi gündeme alınmıştır. I., V., VIII., X., XIII., XIV. Milli Eğitim Şuralarında değerler eğitimiyle alakalı bir gündem bulunmamıştır. II. Milli Eğitim Şurasında, Türk ahlakının bireysel ve sosyal yaşamımızda somutlaştırılması teklifi yapılmıştır. III. Milli Eğitim Şurasında öğrencilere ahlaki duygu eğitimi verilirken velilerinde bu sürece dâhil edilmesi vurgulanmıştır. V. Milli Eğitim Şurasında eğitimde milli ahlakla evrensel ahlakın birleştirilmesi vurgulanmıştır. IX. Milli Eğitim Şurasında milli ahlakın yanında evrensel ahlaka vurgu yapıldığı görülmektedir. XII. Milli Eğitim Şurasında ilkökul öğrencilerinde ahlaki değerlerin eğitiminde velinin de müdahil olması, öğrencilere sevgi ve hoşgörünün benimsetilmesi vurgulanmıştır. XV, XVI. Milli Eğitim Şuralarında iyi vatandaşlık değeri ön plana çıkarılarak iyi insan yetiştirmek hedeflenmiştir. XVII. Milli Eğitim Şurasında çevre bilinci, insan hakları, demokrasi ve barışa vurgu yapılmıştır. Değerler eğitimi ilk defa bağımsız bir başlık altında XVIII. Milli Eğitim Şurasında gündeme gelmiştir. Değerler eğitimiyle alakalı bir projenin hazırlanması, dört yılda bir değerlerin güncellenmesi, Mili ve evrensel değerlerin bir

¹⁴² MEB Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar), [https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2018130153652546-DKAB_\(4-8.%20S%C4%B1n%C4%B1f\)_DOP_%202018.pdf](https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2018130153652546-DKAB_(4-8.%20S%C4%B1n%C4%B1f)_DOP_%202018.pdf). (Çevrimiçi, 16 Aralık 2020.)

¹⁴³ Ayşegül Kostü, **a.g.m.**, s. 180; 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu (2., 10., 11., 20., 23., 28. Maddeleri), MEB 2010/53 sayılı, 08.09. 2010 **Tarihli Genelgesi**. (Türk Millî Eğitimi'nin genel amaçları ile öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeyi, ilgi, yetenek ve öğrenim seviyeleri etkinlikleri ile alakalı, **18. Millî Eğitim Şurası Çalıştay Raporu** ve 2010/53 Sayılı (İlk Ders Konulu) Genelgesi gereği belirlenmiş olan değerlendirme). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>. (Çevrimiçi, 19.09.2021)

arada düşünülmesi, değerler eğitiminin okul öncesinden başlatılması, değerler eğitimi konusunda öğretmenlerin hizmet içi eğitime alınması, sürece ailenin katılması ve STK'larla işbirliği yapılması gibi tavsiye kararları çıkmıştır. Ondan önceki şuralarda milli ve evrensel ahlak ilkelerini benimsemek, iyi insan, iyi vatandaş yetiştirme, demokrasi vb. başlıklar altında gündeme geldiği görülmektedir. XIX. Milli Eğitim Şurasında bir önceki şurada alınan kararlarda olduğu gibi değerler eğitiminin okul öncesinden başlatılması, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” dersinin çoğulcu bir anlayışla okutulmasının değerler eğitime katkı sağlayacağı, değerler eğitiminin okul öncesinden ortaöğretimin sonuna kadar sarmal bir şekilde okutulması kararlaştırılmıştır.¹⁴⁴

1.3.3. Din ve Değer Eğitimi İlişkisi

Din eğitimiyle değerler eğitiminin iç içe girmiştir. Din ve değer eğitiminin birbirinden ayrılmasının zor olması dolayısıyla çoğu zaman din adamları değerler eğitimi üstlenmek istemişlerdir. Değerlerin en çok irtibatlı olduğu kurumun din olduğu görülmektedir. Din, değerlerin en güçlü kaynağı olmakla birlikte, değerlerin kaynaklarından sadece bir tanesidir. Değerlerin dinin dışında da başka kaynakları vardır. Değerlerin hayat bulması, davranışa dönüşmesi için ödül, ceza gibi maddi ya da manevi yaptırıma da ihtiyaç duyulmaktadır. Değerlerin davranışa dönüşmesi konusunda, dinin en büyük dayanak ve yardımcı olduğu bilinmektedir.¹⁴⁵

Bütün eğitim sitemlerinin müfredatı incelendiği zaman değer ve ahlakın, eğitimin gizli içerikleri olduğu görülmektedir. Değer ve ahlak eğitimi aslında tarihten günümüze kadar insanlığın hep gündeminde olmuştur. Son yıllarda psikologlar ve eğitim uzmanları, sosyalleşme ve kişilerin ruh sağlığı konularını incelerken ahlaki değerlere vurgu yapmışlardır. Çocuklarımızı nasıl daha iyi eğitebiliriz, onların iyi bir insan olmaları için neler yapabiliriz soruları insanlığın değişmeyen gündemlerinden

¹⁴⁴ Talat Aytan, Nail Güney, “Milli Eğitim Şuralarında Değerler Eğitimi”, **Eğitimde Gelecek Arayışları; Dünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak Ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu** (16-18 Nisan, 2018), s. 207-213

¹⁴⁵ Hasan Bacanlı, **a.g.e.**, s. 22-28

biri olmuştur.¹⁴⁶ Gençlerin kendilerini boşlukta hissettikleri, kişiliklerini inşa ettikleri, duygularını yoğun yaşadıkları, değerlerin kaybolma ve anlamını yitirme riskinin bulunduğu dönem çocukluk ve gençlik dönemidir.¹⁴⁷

Dewey ahlak gelişimine zihinsel gelişim çerçevesinden bakan ilk ahlak kuramcısıdır. Ona göre ahlaki gelişim öznel bir süreç sonucu oluşmakta ve değerlere ilişkin kararlar, akıl yürütme sonucu gerçekleşmektedir. “Her çocuk özeldir” düşüncesinden hareketle otoritenin çocuklar için belirlediği değerler sistemini reddetmektedir. Dewey, değer ve fayda arasında bir ilişki kurarak değerın faydaya göre anlamlandırılmasını savunmaktadır. Pragmatizm ve bireyselliği ön plana çıkaran anlayış, değerler eğitiminden çok, değerler sorununu çıkarmaktadır. Dewey, değerler sisteminin merkezine faydacılık ve bireyselliği koymaktadır. Böyle bir sistemde ahlak ancak kişiye yararlı olup olmadığıyla değerlendirilmektedir. Böyle bir anlayış, bireyi toplumsal ahlaki değerlerden uzaklaştırmaktadır.¹⁴⁸

Yaşadığımız yüzyılda kitle iletişim araçları özellikle televizyon insanları etkilemekte ve dolayısıyla yaygın din eğitimi aracı işlevi görmektedir.¹⁴⁹

Günümüzde popüler kültür araçları, televizyon, internet gibi kitle iletişim araçlarıyla yapılan, faydalı-zararlı ayrımı yapmadan yetişkinlerin, gençlerin hatta çocukların muhatap olduğu yayınlar, birçok olumsuzluklara sebep olmaktadır. Bu yayınlar arasında bizim değerlerimizle bağdaşmayan yabancı kültürlerden beslenen çok sayıda yapıma rastlanılmaktadır. Bu tür yayınlar çocuk ve gençlerimizi, kendi ahlak ve değerlerinden uzaklaştırmaktadır. Kendi kültür ve değerlerinden uzaklaştırılan nesiller, yabancı kültürlerin taklitçisi olmaktan kendini kurtaramamaktadır.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Esat Şanlı, Kurtman Ersanlı, “Sürüklendiğimiz Varoluşsal Boşluk ve Değerler”, **Eğitimde Gelecek Arayışları: Düünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak ve değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 2016, s. 66

¹⁴⁷ Esat Şanlı, Kurtman Ersanlı, **a.g.e.**, S.71

¹⁴⁸ Burcu Sel - M. Akif Sözer, ”Dewey’e Göre Ahlak ve Değer Eğitimi: Faydacı Ahlaka Eleştiriler”, **Eğitimde Gelecek Arayışları: Düünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak ve değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 2016, s. 173

¹⁴⁹ Ayşe Zişan Furat, “Yaygın Din Eğitiminde Kitle iletişim Araçlarının Yeri: Televizyon Örneği”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.19, 2010, s.61-62.

¹⁵⁰ Mehmet Emin Gönen, “Çocuklara ve Gençlere Olumlu Ahlaki ve İnsani Değerlerin Kazandırılmasında Edebi metinlerin Rolü ve Önemi”, **Eğitimde Gelecek Arayışları: Düünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak ve değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 2016, s. 133.

Bu yayınlardan olumsuz etkilenen çocuk ve gençlere değerimizi ve ahlaki prensiplerimizi içeren edebi metinlerin okutulması değerler eğitimi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Edebiyatımızın klasikleri arasında bulunan Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bayramı Veli gibi şahsiyetlerin eserleri okutularak manevi değerlerimiz; Namık Kemal, Mehmet Akif, Ömer Seyfettin gibi yazarlarımızın eserleri okutularak vatan ve millet sevgisi, milli benlik gibi kültürel değerlerimiz öğretilir. Tarihimizde bu tür eserleri okuyarak büyüyen nesillerde, dini ve ahlaki değerlerin doruk noktada yaşandığı, vatan ve millet sevgisinin özümsemiği, karakterli şahsiyetler inşa edildiği görülmüştür. Buradan hareketle klasik eserlerimizin değerler eğitimi açısından büyük bir öneme sahip olduğu söylenebilir.¹⁵¹

Dostluk, hoşgörü, aklı kullanma, hikmetli davranma gibi birçok değerimiz Mevlana'nın hikmetli sözlerinde ve Mesnevi'deki hikâyelerinde okuyucuya sürükleyici bir üslupla verilmektedir. Namık Kemal'in şiirlerinde özellikle "Hürriyet Kasidesi"nde kahramanlık, haksızlıkla mücadele, vatan sevgisi yoğun bir şekilde işlenmiştir. Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde yalanın kötülüğü, doğruluğun önemi, fedakârlık, gençlerin anlayacağı dilden anlatılmaktadır. Mehmet Akif Ersoy, çalışkanlığı, doğru karakter sahibi olmayı, milleti ve memleketi düşünmeyi Safahat'ında güzel bir şekilde işlemiştir.¹⁵²

İslamiyet'i kabul ettikten sonra Türklerin toplumsal hayatlarında büyük değişiklikler görülmüştür. İslam dini, edebiyatımızın konusu olmuş ve İslamiyet'in kabulüyle duyulan büyük heyecan, edebiyatın yeniden şekillenmesinde etkili olmuştur. Allah sevgisini anlatmak üzere tevhit, esma-i hüsnâ-i şerhi ve muamma, münacat türü eserler; Hz. Peygamber'i konu alan ve ona duyulan derin sevgiyi ifade eden mevlit, kırk hadis, esma-i nebi, ahlaku'n-nebi, gazavatı nebi, siyer, miraciye, ahlaku'n nebi, mu'cizatı nebi, şefaatname, hilye, şemail eserleri yazılmıştır. Dini ve ahlaki değerlerin öğretilmesinde tarihimizde bu tür eserlerin çok büyük faydası olmuştur.¹⁵³

¹⁵¹ Süleyman Eroğlu, "Edebî Bir Tür Olarak Mevlitler-Şekil Özelliklerine Dair Bazı Değerlendirmeler", **U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:11, Sayı:18, 2010/1, s. 125-128; Mehmet Emin Gönen, **a.g.e.**, s. 133;

¹⁵² Mehmet Emin Gönen, **a.g.e.**, s. 133

¹⁵³ Süleyman Eroğlu, **a.g.e.**, s.125-140

1.4.Din Eğitimi

İnanma duygusu insanın yaratılıştan getirdiği fitri ihtiyaçlardan birisi olarak kabul edilmiştir. İnsanların birçoğu inandıkları dinlerini bütün yönleriyle öğrenmek ve inandıkları dinin sunmuş olduğu yaşam biçimini bilmek istemişlerdir.

İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem’le başlayan “nübüvvet müessesesi” Hz. Muhammed’le sona ermiştir.¹⁵⁴ Peygamberler insanlara dünya ve ahiret saadetinin yollarını gösteren elçiler olarak gönderilmiştir. Hz. Peygamber’in hayatı incelendiğinde de en önemli görevinin eğitim olduğunu, kendisine inananların çok kısa bir zaman içerisinde mükemmel bir din ve ahlak eğitimi aldığı bilinmektedir.¹⁵⁵

İnsanların yaratıcısını tanımasına, onun emir ve yasaklarını öğrenerek hayatını bu doğrultuda (sıratı müstakim üzere) yaşayabilmesine, doğuştan getirdiği yeteneklerini geliştirebilmesi için eğitime ve eğitime ihtiyacı duymaktadır.¹⁵⁶ Allah ilk insandan itibaren insanlarla Peygamberler aracılığıyla iletişim kurmakta ve insanları onların eliyle eğitmektedir.¹⁵⁷ Tarih boyunca Peygamberler ve din âlimleri, inançların öğretilmesine kılavuzluk etmişlerdir.

Allah, Hz. Adem’i yaratınca ona eşyanın isimlerini öğretmiştir. Hz. Adem’le başlayan din eğitimi ve öğretimi faaliyetleri, asırlar boyunca devam etmiştir. Hz. Muhammed’e inen ilk ayetler eğitim öğretimi konu almıştır.¹⁵⁸ Bütün peygamberler doğru ve yanlış, helal ve haramı öğretmek, iyiliği emredip kötülükten nehyetmek için mücadele etmişlerdir.¹⁵⁹

İslam dini, bilime, eğitim ve öğretime önem vermiştir. Kur’an’da bilgiye ve doğruya ulaşma konusunda akli kullanmayı tavsiye eden altmış beş ayet bulunmaktadır. Fıkıhla alakalı yüz elli ayet, fizik, kimya, astronomi, biyoloji, tıp gibi bilimlerle alakalı yedi yüz elli ayet bulunmaktadır. Kur’an’da ilimlerle alakalı

¹⁵⁴ Ahzap 33/40.

¹⁵⁵ Celal Sürgeç, “Hz. Peygamberin Eğitim Metodu”, **Uluslararası İslam ve Model insan Sempozyumu** (26-28 Nisan Kahramanmaraş), Bildiri Kitabı, C. XI, 2018, s. 735-738

¹⁵⁶ Abdurrahman Ece, a.g.m., s. 300

¹⁵⁷ Mehmet Akif Ceyhan, “Allah-İnsan İletişimi Açısından Vahiy”, **Kelam Araştırmaları Dergisi(Kader)**, C. XVI, S. 2, 2018, s. 347

¹⁵⁸ Abdurrahman Ece, “Hadisler Bağlamında Hz.Peygamber’in Eğitim ve öğretim Metodu”, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi ilahiyat fakültesi Dergisi**, C. 6, Sayı 10, 2018/1, s.291-314

¹⁵⁹ Araf 7/157.

ayetlerin istatistikî dağılımını gösteren veriler incelendiği zaman, İslam'ın dini ve müspet ilim ayrımı yapmadan bilimi ve öğrenmeyi teşvik ettiği görülmektedir.¹⁶⁰

Kur'an-ı Kerim'in nazil olmasıyla İslam dininin eğitim ve öğretim faaliyetleri başlamıştır. Hz. Peygamber eğitimci kimliğine vurgu yaparak “Ben öğretmen olarak gönderildim”¹⁶¹ demiştir. Hz. Peygamber dinin hayata uygulanışını yaşayarak göstermiş, mü'minlere rol model olmuştur. Kendisinin ulaşamadığı toplumları dine davet etmek ve İslam'ı öğretmek için ashabından dini iyi bilenleri öğretmen ve elçi olarak göndermiştir.¹⁶²

İslâm dünyasında din eğitimi ilk günden beri önemsenmiş, medreseler açılmadan önce de yetişkinlere, gençlere ve çocuklara din eğitimi verilmiştir. Çocuk ve gençlerin öncelikli hangi konuları öğrenmeleri gerektiği tartışılmıştır. el-Kâbisî, Farabî, İbn Miskeveyh, İbn Sina, İbn Haldun ve Gazali gibi düşünürler, bilimleri önem sırasına göre sıralamışlardır. Dinî ilimler merkeze alınarak, dini ilimler ve ona yardımcı olacak ilimlerin öğretilmesi öğütlenmiştir.¹⁶³

Hz. Peygamber, eğitim öğretim faaliyetini daha çok yaygın eğitim formatında yapmakla birlikte, örgün eğitimin nüveleri sayılacak uygulamalara da yer vermiştir. Mekke Dönemi'nde Müslümanların Dar'ul-Erkam'ı İslam'ı öğrenmek için bir okul gibi kullanmaları, Medine'de Mescidi Nebevi ve bitişiğinde kurulan “suffa” adı verilen mekanın eğitime tahsis edilmesi, eğitimin kurumsallaşması adına önemli adımlar olarak görülmektedir. Müslümanlar, daha sonra çeşitli seviyelerde mektep ve medreseler inşa ederek eğitim öğretime buralarda devam etmişlerdir.¹⁶⁴

Hz. Peygamber'in 23 yıllık peygamberlik hayatının eğitim ve öğretimle geçtiği, insanlara doğru yolu göstermek için mücadele ettiği görülmektedir. Mekke Devri'nde Müslümanlara karşı yoğun baskı ve işkence yapılmış, eğitim öğretim faaliyetlerine gizlice, evlerde devam edilmiştir. Medine'ye hicretten sonra Mescidi Nebevi ve bitişiğinde “suffa” adıyla bilinen bölüm inşa edilerek ilim için kullanılmıştır. Burada okuma yazma eğitimi ve diğer dini ilimlerin okutulduğu, Hz. Peygamber ve bazı sahabelerin öğretmenlik yaptığı da bilinmektedir. Hz. Peygamberin

¹⁶⁰ Fahri Kayadibi, **Din Eğitimi Dersleri**, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 4679, İstanbul 20006, 32-46

¹⁶¹ İbn Mâce, Sünnet, 17; Dârimî, Mukaddime, 32

¹⁶² Fahri Kayadibi, **Din Eğitimi Dersleri**, İstanbul, İst. Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayın No:1, s.45

¹⁶³ Hüseyin Atay, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi**, İstanbul 1983, s.36-72.

¹⁶⁴ Kayadibi, **a.g.e.**, s. 45

öğretmene ihtiyaç duyulan bölgelere eğitimci görevlendirilmesi, Bedir Savaşı'nda esir alınanların okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakılması Hz.Peygamber'in eğitim öğretime verdiği önemi göstermektedir.¹⁶⁵

İslamda din eğitiminde insanlara itikadi konuların öğretilmesine öncelik verilerek, onların düşünce sistemi şirkten arındırılarak düşünceleri özgürleştirilmiştir. Hz. Peygamber'in liderliğinde başlayan İslam dininin eğitim ve öğretimi yaklaşık yirmi üç yıllık bir sürece yayılmıştır. İslam dininin ritüelleri, ibadetleri, ameli konuları ve ahlaki ilkeleri kolaylaştırılarak, sevdirilerek, müjdeleyerek, tedrici bir şekilde öğretilmiştir.¹⁶⁶

İslam dininin yayılmaya başladığı ilk dönemlerde “Mekke döneminde” din eğitimi; Hz. Peygamber'in önderliğinde yetişkinlerde ilmiyal eğitimi olarak başlamış ve eğitimin konusu, Kur'an-ı Kerim'i okuyup anlamak, onu ezberlemek, onun hedef ve amaçlarını öğrenmekten ibaret olmuştur.¹⁶⁷

Hız. Peygamberin İslam dinini insanlara tebliğ faaliyetlerinin; din eğitimi faaliyeti olduğunu söyleyebiliriz.¹⁶⁸ Tebliğ bir şeyi götürmek, taşımak, yetiştirmek gibi anlamlar ihtiva etmektedir. Hz. Peygamber insanlara Allah'ın emir ve yasaklarını bildirmiş, tebliğ ettiği vahyin doğru bir şekilde tilavetini öğretmekle birlikte vahyin mesajlarını da anlatmıştır. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in kitabı ve hikmeti öğreten bir eğitimci olduğu bildirilmiştir.¹⁶⁹ Hz. Peygamber'in dini tebliğ amacıyla söylediği, yaptığı ve çevresinde şahit olduğu şeylerden sözlü veya sükût ederek onayladığı (takrir) şeylerin tamamı hadis ve sünnet kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁷⁰

“Din eğitimi; bireyin fıtratında bulunan inanma duygu ve ihtiyacı çerçevesinde, din olgusunun kavramasına rehberlik etme ve kabul ettiği dinin önerdiği yaşam biçimini öğrenmesine yardımcı olma sürecidir.”¹⁷¹ Din eğitimi, kişilerin dini

¹⁶⁵ Fahri Kayadibi, **a.g.e.**, s. 32-46

¹⁶⁶ Remzi Kaya, **a.g.m.**, s. 31-40

¹⁶⁷ Fahri Kayadibi, **a.g.e.**, s.46

¹⁶⁸ Remzi Kaya, **a.g.m.**, s. 43

¹⁶⁹ Cum'a, 62/2

¹⁷⁰ Hamza Aktaş, “Din Eğitiminin İslâmî İlimlerdeki Yeri”, **Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 1, 2014, s. 27-43; Ahmet Koç, **İslam Düşüncesi Kılavuzu**, İstanbul, TİDEF Yay., 2019, s.85.

¹⁷¹ Muhiddin Okumuşlar, ”Din Eğitimi'nin Bilimselleşmesi/Neliği”, **Din Eğitimi El Kitabı**, 5.Baskı, Ankara, Grafiker Yayınları ,2017, S.60

tavır ve davranışlarında, kendi yaşantıları yoluyla, kasıtlı olarak istendik davranış değişikliği meydana getirmektedir.¹⁷²

Din eğitiminin hedeflerinden birisinin insanın zihnini eğiterek aklını kullanmasını öğretmek olduğu ifade edilmiştir. Bu sayede insan onuruna yakışır bir hayat sürmenin yollarının öğretilmiş olacağı düşünülmektedir.¹⁷³ Din eğitimi, bireylerin karşılaştıkları sorunları çözmede, hayatlarını anlamlandırma konusunda, sorumluluk bilincine sahip olmasında, kişinin kendine güven duymasında, kişilik ve kimliğini gerçekleştirmesinde etkili olmuştur.¹⁷⁴

1.4.1. Din Eğitiminde Hadislerin Yeri ve Önemi

İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem’le başlayan “nübüvvet müessesesi” Hz. Muhammed’le sona ermiştir.¹⁷⁵ Peygamberler insanlara dünya ve ahiret saadatinin yollarını gösteren elçiler olarak gönderilmiştir. Hz. Peygamber’in hayatı incelendiğinde önemli görevlerinden birinin eğitim olduğu görülmektedir. Kendisine inananların çok kısa bir zaman içerisinde mükemmel bir din ve ahlak eğitimi aldığı bilinmektedir.¹⁷⁶

Hiz. Muhammed Kur’an-ı Kerim’de, insanlara örnek, rol model olarak sunulmuş,¹⁷⁷ üstün meziyetlerine de dikkat çekilerek ahlakı övülmüştür¹⁷⁸. Hayatına baktığımızda, insanlarla olan ilişkilerinde, sözlerinde, hal ve hareketlerinde eğitimci kişiliğinin öne çıktığı görülmektedir.¹⁷⁹

Hiz. Peygamber bilgiye ve ilme çok büyük değer vermiş, insanları ilim öğrenmeye teşvik ederek cehaleti yermiştir. “Âlimler peygamberlerin varisleridir.”¹⁸⁰

¹⁷² Selahattin Ertürk, **Eğitimde program Geliştirme**, 9.Bsk., Ankara, 1997, 12; Cemal Tosun, **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, 8.Bsk., Ankara, Pegem Akademi, 2015, s.19

¹⁷³ Mualla Selçuk, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri: Zihin Gelişimi Açısından Bir Deneme”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, S. 4, 1997, s.158.

¹⁷⁴ Mehmet Bahçekapılı, “Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, C.9, No.22, Aralık 2011, s.7.

¹⁷⁵ Ahzap 33/40.

¹⁷⁶ Celal Sürgeç, “Hz. Peygamberin Eğitim Metodu”, **Uluslararası İslam ve Model insan Sempozyumu** (26-28 Nisan Kahramanmaraş), Bildiri Kitabı, C. XI, 2018, s. 735-738

¹⁷⁷ Ahzap 33/ 21

¹⁷⁸ Kalem 68/ 4

¹⁷⁹ Ramazan Gürel, **a.g.m.**, s. 115.

¹⁸⁰ Buhari, İlim, 10

“Allah bir kişi hakkında hayır murad ederse, onu dinde fakih kılar.”¹⁸¹ “Her kim ilim öğrenmek için bir yola koyulursa Allah ona cennete giden bir yolu kolaylaştırır.”¹⁸² Bu hadislerde olduğu gibi Hz. Peygamber’in ilme teşvik etmesi, cehaleti yermesi insanlarda ilim öğrenme arzusunu hep canlı tutmuştur.

Hız. Peygamber’in yapmış olduğu eğitim uygulamaları, asırlar boyu Müslümanlar tarafından örnek alınarak devam ettirilmektedir. Mekke Dönemi’nde her türlü eziyet ve işkenceye rağmen eğitime ara verilmeden devam edilmiştir. Hız. Peygamber’in “İlim, kadın erkek herkese farzdır.”¹⁸³ “Hiçbir ana-baba çocuğuna güzel terbiye (eğitim) den daha iyi bir miras bırakamaz.”¹⁸⁴ “Beşikten mezara kadar ilim tahsil ediniz.” Hadis-i şerifleri paralelinde, eğitimden kimse yoksun bırakılmamıştır. İnsanlar kadın, erkek, çocuk, yetişkin ayrımı yapılmadan kapsayıcı bir eğitime tabi tutulmuştur. Hız. Peygamber’in “İki günü birbirine müsavi olan zarardadır.”¹⁸⁵ hadisi şerifi, Müslümanlarda hayat boyu devam eden sürekli bir eğitim anlayışını telkin etmiştir.¹⁸⁶

Kur’an-ı Kerimden sonra müracaat edilen hadisler, dini kaynaklar arasında hiyerarşik olarak ikinci sırada bulunmaktadır. İslam âlimleri bir sorunla karşılaştıklarında sorunu çözmek için ya da dini bir bilgi üretmek için, Kur’an’dan sonra Hız. Peygamber’in hadislerine müracaat etmişlerdir. Kur’an-ı Kerim’de Hız. Peygamber’in emirlerinin tutulması, nehiyelerinden kaçılması emredilmektedir.¹⁸⁷ “Ben öğretmen olarak gönderildim” buyuran Hız. Peygamber’in aile, çevre ve toplumla alakalı, hayatın her alanını kuşatan mesajları bulunmaktadır. Hız. Peygamber’in din eğitimi ve öğretiminde önemli bir yeri olduğu açık bir şekilde görülmektedir.¹⁸⁸

Hadisler Allah’ın Müslümanlar için örnek olarak gönderdiği Hız. Peygamber’in İslam’ı yaşaması sonucu ortaya çıkmıştır. Hadisler Müslümanların yaşamları boyunca uymaları gereken ilke ve prensipler olması sebebiyle tarih boyunca hadislere büyük önem verilmiştir. Hız. Peygamber zamanından günümüze kadar, hadis ve sünnete olan

¹⁸¹ Buhari, İlim. 10

¹⁸² Müslim, zikir ve’ d –dua, 38

¹⁸³ İbni Mace, Mukaddime, B.17

¹⁸⁴ Tirmizi, Bir, 33.

¹⁸⁵ Şîrûye b. Şehredâ Deylemî, Firdevsü’l-Ahbar, C. I-VI, No:3, Beyrut 1986, s.611

¹⁸⁶ Kayadibi, a.g.e., s. 32-45

¹⁸⁷ Haşr 59/7.

¹⁸⁸ İbnMâce, Sünnet, 17; Dârimî, Mukaddime, 32

ilgi azalmamış, hadislerin tespiti ve muhafazası, tedvin ve tasnifi, anlaşılması konularında çalışmalar kesintisiz devam etmiştir. Hadis ve sünnet, hayatımızın her alanına dair, dini bilgiler, ibadetlerimizle alakalı geniş açıklamalar, bireysel ve sosyal ilişkilerimizle alakalı örnek yaşanmışlıklar sunmaktadır.¹⁸⁹

Hız. Peygamber hayatı boyunca, talim olarak ifade edilen din eğitimi ve öğretimiyle ilgilenmiştir. Yetişkinler başta olmak üzere toplumun her kesimine vahyi tebliğ ederek onlara İslamiyet'i öğretmiştir. Kur'an-ı Kerim, Hız. Peygamber'i güzel örnek (üsve-i hasene)¹⁹⁰ kitap ve hikmeti öğreten kişi olarak takdim etmiştir.¹⁹¹

Hız. Peygamber, Medine'de Mescidi Nebevi'ye gidiyor ve orada iki grup insanla karşılaşılıyor, bu iki grupta alakalı olarak, "Bunların hepsi hayır üzeredirler. Şunlar Kur'an-ı Kerim'i okuyor ve Allah Teâlâ'ya dua ediyorlar. Allah dilerse onlara (istediklerini) verir, dilerse vermez. Şunlar da ilim öğrenip öğretiyorlar. Ben de ancak bir muallim olarak gönderildim, buyurarak ilimle meşgul olanların yanına oturmuştur."¹⁹²

Hız. Peygamber, kendisinin bir öğretmen olduğunu, öğretmen olarak gönderildiğini hem ifade etmiştir hem de hayatına bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir¹⁹³. Hız. Peygamber'le beraber yaşamış ve onun eğitimine tabi olmuş sahabeler, onun iyi bir eğitimci olduğunu ifade etmişlerdir. Ondan daha iyi ve merhametli bir eğitimci görmediklerini belirtmişlerdir.¹⁹⁴

İlk Müslümanlar arasında Hız. Peygamber'den ilim öğrenmeye karşı aşırı bir istek oluşmuş, Hız. Peygamber'in yanından ayrılmamaya çalışılmış, sohbetleri pür dikkat dinlenilerek kaçırılmamaya çalışılmıştır. Hız. Ömer bir gün kendisi, diğer gün komşusuyla nöbetleşe Hız. Peygamber'in sohbetlerini dinlemiştir. Ebu Hureyre gibi hiçbir işte çalışmayıp Hız. Peygamber'in sürekli yanında bulunanlar, Abdullah b. Amr b. As, gibi ondan her duyduğunu yazanlar, ondan ilim almak için uzak diyarlardan gelenler ve Hız. Peygamber'den duyduklarını aralarında müzakere ederek öğrendikleri

¹⁸⁹ Mehmet Çalışkan, "Kur'an-ı Bir kavram Olarak " Sıbgatullah", Kelimesinin Model İnsan oluşumundaki Katkısı" **Uluslararası İslam ve model insan Sempozyumu Bildiri Kitabı**, (Kahramanmaraş 26-27 Nisan), C. XI , 2018, s.121-125

¹⁹⁰ Bakara 1/151.

¹⁹¹ Abdurrahman Ece, a.g.m., s. 291-314

¹⁹² İbn-i Mâce, Mukaddime, 17

¹⁹³ Müslim, Talâk, 29

¹⁹⁴ Ramazan Gürel, **a.g.e.**, 7-29

bilgiyi derinleştirmek isteyenler hep olmuştur.¹⁹⁵Hz.Peygamber'in hadislerine Müslümanlar büyük bir önem vermiştir.

Dünyada Hz. Peygamber kadar hayatı örnek alınmak üzere her yönüyle araştırılan, yaşam tarzı insanlar tarafından tespit edilen, ikinci bir insan olmadığı söylenebilir. Hz. Peygamberin her bir yönü, ayrı bir ilim dalı tarafından incelenmiştir. Hadis, Siyer, Magazi, Şemail, Delail gibi ilim dalları, Hz. Peygamberin farklı yönlerini kendilerine konu olarak seçmiştir. Hz. Peygamberi konu alan ilim dalları; ilk zamanlar hadis ilmi içerisinde bir bölüm olarak yer alırken ilerleyen dönemlerde müstakil birer hüviyet kazanmışlardır.¹⁹⁶

Siyer, Hz. Peygamberin doğumundan başlayıp vefatına kadar bütün hayatını kronolojik olarak anlatan eserlerdir. Megazi, Hz. Peygamberin yapmış olduğu savaşları konu alan eserlerdir. Şemail kitapları Hz. Peygamberin şahsi hayatını beşeri yönünü kendisine konu olarak seçip anlatan kitaplardır. Hz. Peygamberin sıradan insanlarda bulunmayan beşer üstü yönünü de “delail” kitapları incelemiştir.¹⁹⁷

Fıkıh, Tefsir, Kelam, Mezhepler Tarihi, Tasavvuf gibi ilim dalları doğrudan Hz. Peygamberi konu almasa da temel prensipleri ondan gelen haberler doğrultusunda belirlenmiştir. Bu ilim dallarında, Hz. Peygamberin, söz, fiil ve onaylarına sıklıkla yer verilmiştir.¹⁹⁸

Türklerin İslam'ı kabul etmeleriyle birlikte, hayatlarında Hz. Peygambere karşı yoğun bir sevgi ve saygı oluşmuştur. Hayatın her alanında bu sevginin tezahürleriyle karşılaşmak mümkündür. Bu tezahürler kültür ve medeniyetimizin her alanına sirayet etmiştir. Bu etki; çocuklara verdikleri isimlerde, musikide, mimaride, edebiyatta, sanatta, devlet yönetiminde açık bir şekilde görülmüştür.¹⁹⁹

Hz. Peygamber, vahiy ile beslenen kişisel özellikleriyle ve vahyin esaslarıyla yeni bir medeniyet inşa etmiştir. Hayatın tüm alanlarını kuşatıcı uygulamaları olan bu medeniyet; aile hayatında, sosyal ilişkilerde ve uluslararası tutumlarda nesiller boyu Müslümanları derinden etkilemiş ve etkisi günümüzde de devam etmektedir. Hz. Peygamber'in vahyi insanlara tebliğ edip gereğini yerine getirmesinin ötesinde beşeri

¹⁹⁵ Abdurrahman Ece, **a.g.m.**, s. 291-314

¹⁹⁶ Ali Yardım, **Hadis I-II**, Damla Yayınları, 1984, s. 3

¹⁹⁷ Ali Yardım, **age**, s. 3-12

¹⁹⁸ Ali Yardım, **a.g.e**, s.3

¹⁹⁹ Casim Avcı, **Mevlana, Hz.Muhammed'in Hayatı**, Ankara, DİB Yay., 2017., s.334-335

olarak da yaşam tarzı, insanların davranışları üzerinde etkili olmuştur. Tebliğ ettiği vahyi hayatında güzel temsil etmesi, etkileyici üslubu, insanlara değer vermesi, gösterişten uzak sade yaşamı, zalimin karşısında durup mazlumların hamisi olması, fakiri fukarayı gözetip cömert olması, fedakârlığı ve zarafeti, temsili, hem yaşadığı dönemde hem de sonraki dönemlerde örnek alınmıştır. Hz. Muhammet kısa zaman içerisinde çok sayıda insanın gönlüne girmeyi, çok sayıda insanı çevresinde toplamayı başarmıştır. Bunun sonucu olarak da huzur ve güvenin egemen olduğu bir medeniyet oluşmuştur.²⁰⁰

İslam tarihinin ilk günlerinden itibaren birbirlerinin yerine kullanılan “Hadis” ve “Sünnet” kavramları, İslami İlimlerde farklı anlamlarda da kullanılmıştır.²⁰¹ Hadis kavramı, Hz. Peygamber’in sünnetini bildiren haber anlamında kullanılırken, Hz. Peygamber’in fiilleri de sünnet olarak isimlendirilmiştir. Ancak zamanla bu iki kavram eş anlamlı olarak birbirlerinin yerlerine kullanılmıştır.²⁰²

Muhaddisler,²⁰³ Hz. Peygamber’in peygamberlik öncesi dönemi de kapsayacak şekilde Hz. Peygamberden nakledilen her türlü sözlere ve işlere sünnet/hadis demişlerdir. Usulü Fıkıh âlimleri,²⁰⁴ Hz. Peygamber’in Kur’an-ı Kerim’in dışındaki dini hükümlere kaynaklık eden sözlerini, fiillerini ve onaylarını sünnet/hadis olarak

²⁰⁰ Hızır Yağcı, “Hz. Peygamber’in İnsanları Etkileyen Davranış Modelleri”, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.V, S.1, 2017/1, s. 1

²⁰¹ Darimi es-Semerkandi, **Sünen-i Darımı**, Çev.: Abdullah Aydın, İstanbul, Madve, C.:I-VI, No:1, Mart 1994, s.7

²⁰² Fahrettin Atar, **Fıkıh usulü**, İFAV Yayınları, s.35; Darimi, a.g.e., s.8

²⁰³ Muhaddis, haber veren, rivayet eden, hadisleri nakleden anlamlarına geldiği gibi, hadislerin sahih olanını sahih olmayandan ayırt edebilecek bilgi ve donanıma sahip olan, hadis konusunda uzmanlaşmış kişi demektir. Bkz., Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Dini Terimler Sözlüğü, s.243.

²⁰⁴ Usulü Fıkıh; dini kaynaklardan Fıkıhla alakalı dini hükümleri çıkaran İslam bilginlerinin (Müctehid), hükümleri çıkarırken takip ettikleri kural ve kaidelerin bütünüdür. Zekiyüddin Şa’ban, **İslam Hukuk İliminin Esasları** (Usulü’l-Fıkıh), Çev.: İbrahim Kafi Dönmez, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990, s 23-24.

kabul etmişlerdir. Fukaha ise sünneti; farz ve vacibin dışında kalan ve dinde yapılması istenen Hz. Peygamber'in söz, fiil ve onayları(takrir)²⁰⁵ olarak tanımlamıştır.²⁰⁶

Yukarıda yapılan hadis tanımlarından hareketle hadis ve sünneti şu şekilde anlayabiliriz: Hz. Peygamber'in İslamı yaşarken ortaya koyduğu örnekliği dinle alakalı yapmamızı ve kaçınmamızı istediği şeylerdir.

Hz. Peygamber'in hadislerinin İslam dinindeki önemini gösteren ve onlara uymanın gerekliliğini emreden çok sayıda ayet bulunmaktadır. “Bir mü'min erkek veya bir mü'min kadının, Allah ve resulü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz. Allah'ın ve resulünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır.”²⁰⁷“Rasûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik”²⁰⁸ Bu ayetler Hz. Peygamber'e itaati “farz” veya “zorunlu” kılmıştır. Hz.Peygambere itaat, İslam inancının bir gereği olarak görülmektedir. Hz.Peygambere itaat, onun emirlerini tutmak ve nehiylerinden kaçmak olarak da ifade edilebilir. “Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şeydeğildir.”²⁰⁹ Meali verilen ayetten, Hz. Peygamber'in hadislerinin heva ve hevesinden kaynaklanmadığı onun sözlerinin vahiyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. “Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir.”²¹⁰ Bu ayette, hadislerle uymanın gerekliliği, Hz. Peygamber'e itaatin Allah'a itaat olduğu ifade edilmektedir.

”Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten

²⁰⁵ Takrirî Sünnet, Hz. Peygamber'in sahabe ya da sahabeler tarafından söylen bir sözün veya yapılan bir işin doğruluğunu tasvip ve tasdik etmesi de sünnet olarak kabul edilmiştir. Bu onay bazen Hz. Peygamber tarafından açıkça ifade edilirken bazen de Hz. Peygamber'in itiraz etmemesi, konuyla alakalı sessiz kalması şeklinde de gerçekleşmiştir. Bir sahabe hasta bir kişiyi Fatiha suresi okuyarak tedavi ettiğini söylemesi üzerine Hz. Peygamber'in Fatiha'nın şifa vereceğini nereden biliyordun diyerek yaptığı işi tasvip etmiştir. Aynı şekilde Hendek savaşı sonrasında Hz. Peygamber sahabeye ikindi namazlarını “Beni Kureyza Yurdu” na varmadan kılmayın demesi üzerine, sahabenin bir kısmı bu sözden” acele” edin anlamı çıkardığı için namazın geçme tehlikesini dikkate alarak namazlarını yolda kılmıştır. Hz. Peygamber durumu öğrenince her iki gruba da bir şey dememiş, bu hareketiyle yapılanları onaylamıştır. Bkz. İsmail Lütfi Çakan, **Hadis Usulü**, 2.Baskı, İstanbul, İFAV, 1991, s.27

²⁰⁶ Fahrettin Atar, **Fıkıh usulü**, age, s.35; Darimi, a.g.e., s.7

²⁰⁷ Ahzap, 33/36

²⁰⁸ Nisa, 4/80

²⁰⁹ Necm, 53/3-4.

²¹⁰ Haşr Suresi, 59/7

inanıyorsanız- onu, Allah’a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir.”²¹¹

”Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.”²¹²

Hiz. Peygamber’in hadis ve sünnetinin bağlayıcılığı konusunda hadis kaynaklarında da çok sayıda “rivayet” olduğunu ifade edebiliriz. “Size, kendisine sarıldığınız zaman hiç sapıtmayacağınız iki şey bırakıyorum; Allah’ın Kitabı ve Nebi’nin sünneti”²¹³“Bana Kur’an-ı Kerim ile birlikte onun bir benzeri de verilmiştir. Yakında karnı tok, koltuğuna yaslanmış birisi size Kur’an bize yeter, onda bulduğunuz helali helal, haramı da haram kabul ediniz; şunu iyi biliniz ki, Allah resulünün haram kıldığı da Allah’ın haram kıldığı gibidir, der.”²¹⁴”Hz. Peygamber Muaz’ı Yemen’e gönderdiği zaman kendisine sorar:”Sana bir dava geldiği vakit nasıl hükmedeceksin?” ”Allah’ın kitabıyla hükmedeceğim” der. Muaz. ”(Meseleyi Kitabullah’ta bulamazsan?” ”Resûlullah’ın sünnetiyle hükmedeceğim. ”Ne Kitabullah’ta ve ne de Resûlullah’ın sünnetinde bulamazsan?” ”Kendi re’yimle ictihad edeceğim, (hüküm vermekten) geri durmayacağım.” Muaz der ki: ”Bu cevabım üzerine Hiz.Peygamber, göğsüme eliyle vurup: ”Allah’ın elçisini memnun edecek usûlde muvaffak kılan Allah’a hamdolsun!”ifadesini kullanmıştır.”²¹⁵ Bu ve benzeri birçok hadiste, hadislerin hüküm kaynağı olduğu ifade edilmiştir.

Hiz. Ömer hilafeti zamanında Kadı Şurayh’a yazdığı mektupta cevabını Allah’ın kitabında açıkça bulamadığın konularda kimseye bir şey sorma, Hiz. Peygamber’in sünnetine uy demiştir.²¹⁶

Hadis kitaplarında, Kur’an’da hükmü bulunmayan konularda hadis ve sünnetin koymuş olduğu hükümlerin mevcut olduğu görülmektedir. Ehli eşeğin, köpek dişi bulunan ve bununla avını parçalayan hayvanların ve pençeleri bulunan kuşların

²¹¹ Nisa, 4/59.

²¹² Nisa, 4/65

²¹³ Muvatta, Kader, 3

²¹⁴ Ebu Davud, Sünnet, 6; Tirmizî, İlim, 10

²¹⁵ Fahrettin Atar, a.g.e, s.37; Ebu Davud, Sünne, 5

²¹⁶ Zekiyüddin Şa’ban, a.g.e., s.82

etlerinin yenmesinin haram olduğu hükmü, Kur'an'da mevcut olmayıp sünnetle belirtilmiştir.²¹⁷

Hadis ve sünnetle bildirilen hükümlerin Müslümanlar için bağlayıcı olduğu Kur'an ve sünnette açıkça ifade edilmiştir. Kur'an Müslümanların emirlerini yapıp nehiylerinden kaçmakla mükellef olduğu birincil temel kaynak olarak kabul edilmektedir. Bir bakıma hadis ve sünnet; Kur'an'dan doğmuş ve Kur'an'ın en büyük müfessiri olarak kabul edilmiştir.

Din eğitiminin temel kaynağı Kur'an'ın iyi bir şekilde anlaşılması ve Allah'ın muradının doğru bir şekilde tespit edilebilmesi için hadislere büyük bir ihtiyaç vardır. Allah'ın muradının yer aldığı Kur'an'ın, hadisler yardımıyla daha iyi anlaşıldığı görülmektedir. Hz. Peygamber'e, nazil olan vahyin tebliğ görevi verildiği gibi, nazil olan vahyi açıklama görevi de verilmiştir.²¹⁸ Hz. Peygamber'in tebyin görevi Nahl suresinin 44. ve 64. ayetlerinde açık bir şekilde belirtilmiştir. Ayetlerde geçen "tebyin" kavramı; vuzuha kavuşturmak, izah etmek, açıklama yapmak gibi anlamları ihtiva etmektedir. "O peygamberleri apaçık delillerle ve kutsal metinlerle gönderdik. İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklaman için ve (ola ki üzerinde) düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik."²¹⁹ "Sana kitabı, özellikle ayrılığa düştükleri konuda onları aydınlatman için ve inanan bir topluluğa rehber ve rahmet olsun diye indirdik."²²⁰

Hz. Peygamber Kur'an-ı Kerim'i tebliğ etmiş, bazı ayetlere muvafık pekiştirici ifadeler kullanmıştır. Bazı kavramlara geniş açıklamalar yaparak, genel ifadelerin sınırlarını göstermiştir. Hz. Peygamber'in Kur'an-ı Kerimi açıklama yöntemini dört ana grupta inceleyebiliriz:

1. Kur'an'ın Mücmel Ayetlerini Açıklamak: Kur'an'da bazı ayetleri Hz. Peygamberin dışındaki insanların tam olarak anlama imkânı bulunmamaktadır.

²¹⁷ Buhârî, Zebâih, 28, Megâzî, 38, Nikâh, 31; Müslim, Nikâh, 30, Sayd, 23-25; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et- Tirmizî, Sunenu't-Tirmizî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), Nikâh, 29, Et'ime, 6, Sayd, 9; Nesâî, Nikâh, 71, Sayd, 31, Et'ime, 16; İbn Mâce, Zebâih, 13; Abdülkerim Zeydan, **Fıkıh Usulü**, Çev.Ruhi Özcan, İstanbul, İFAV Yayınları, 1993, s.169.

²¹⁸ Darimi, **a.g.e.**, s.9

²¹⁹ Nahl, 16/44.

²²⁰ Nahl, 16/64.

Kur'an'ı Kerim bazı mevzuları kısa ve öz bir şekilde ele almıştır. İnsanların anlayabilmeleri için geniş açıklamaya ihtiyaç bulunmaktadır.²²¹

Kur'an-ı Kerimde namaz, oruç, hac, zekat vb. ibadetlerin farz olduğu bilgisi bulunmakla birlikte bu ibadetlerin nasıl yapılacağı konusunda yeterli açıklama bulunmamaktadır. Mesela namazların kaç rekât olduğunu, oruç ya da hac ibadetinin bütün kural ve kaidelerini Kur'an'a bakarak bilme imkânı bulunmamaktadır. "Hacla ilgili ibadetlerinizi benden öğreniniz"²²² "Ben namazı nasıl kılıyorsam sizde namazınızı benden gördüğünüz gibi kılın"²²³ gibi hadisler, Hz. Peygamber'in Kur'an'daki mücmel ayetleri insanlara geniş bir şekilde izah ettiğini ve yaparak gösterdiğini ifade etmektedir.²²⁴

2. Kur'an'ın Müşkil Ayetlerini Açıklamak: Müfessirlerin "müşkil" olarak ifade ettiği bazı ayetlerde geçen kavramlar, Hz. Peygamber'in açıklamalarıyla anlaşılmıştır. Bakara suresinde, ramazan ayında sahurun bitiş zamanıyla alakalı " ... siyah ipin beyaz ipten ayırt edilir hale gelinceye kadar yiye ve iç"²²⁵ buyurulmuştur. Bu ayette geçen siyah ve beyaz iplik kavramlarıyla gece ve gündüzün temsil edildiği Hz. Peygamberin açıklamalarıyla anlaşılmaktadır.²²⁶

3. Hadis ve Sünnet Kur'an'daki Geniş Kapsamlı ve Genel İfadelerin Sınırlarını Belirlemiştir: Kur'an'da çok geniş manaları içeren genel ifadelerin Müslümanlar tarafından hayata aktarılabilmesi için Hz. Peygamber, ayette geçen genel ifadelerle Allah'ın kastettiği anlamı ortaya çıkarmış; genel ifadelerin sınırlarını belirlemiştir. Bakara suresinde faizi alış verişe benzetenlere cevap niteliğindeki ayette "...Allah, "bey'i"(alım satımı) helâl, faizi ise haram kılmıştır..."²²⁷ buyurmuştur. Burada genel olarak geçen "bey" (alım-satımı) in sınırları Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır. Hz. Peygamber her şeyin alım satımına konu olamayacağını, İslam'ın meşru saydığı şeylerin alış verişinin olacağını, şarap gibi İslam'da haram olan şeylerin alım satımının olamayacağını belirtmiştir. Yapılan alış verişin haksızlıktan, aldatmadan uzak olması gereğini de ifade eden Hz. Peygamber, ayette geçen "bey" 'den kastedilen manayı bu

²²¹ Darimi, a.g.e, s.9

²²² Fahrettin Atar, a.g.e, s.39

²²³ Buhari, Edep, 6008

²²⁴ Darimi, a.g.e., s.10; Abdülkerim Zeydan, a.g.e., s.169

²²⁵ Bakara Suresi 1/87.

²²⁶ Abdülkerim Zeydan, a.g.e., s.169; Darimi, a.g.e, s.10-11

²²⁷ Bakara 1/275

tarz açıklamalarla genel ifadelere sınırlar getirmiştir. Kur'an-ı Kerim eti yenmeyen hayvanlarla alakalı "Allah size yalnızca murdar eti, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına kesilmiş olanı haram kıldı. Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça kendisine günah yoktur. Biliniz ki Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir"²²⁸ buyurulmuştur. Bu ayette geçen ve genel bir ifade olan "meyte" kelimesi Hz. Peygamberin hadisiyle sınırlandırılmıştır. "Bir adam Hz. Peygamber'e: Ey Allah'ın Rasûlü biz gemiye biniyoruz ve yanımızda az bir su taşıyoruz, diye sordu. Eğer onunla abdest alsak susarız, deniz suyuyla abdest alalım mı? Hz. Peygamber buyurdu ki: Onun suyu temiz, ölüsü helaldir." Bu hadiste denizin ölüsünün helal olduğunu ifade ederek Allah'ın ayette "meyte" kavramıyla denizde yaşayıp ölen hayvanları kastetmediğini belirtmiştir. Hz. Peygamber'in hadisi, ayette genel olarak geçen "meyte" kavramını sınırlandırmıştır.²²⁹

4. Hadisler Kuran'ın Hükümlerini Pekiştirmiştir: Hz. Peygamberin hadislerinin Kur'an ayetleri paralelinde olduğu görülmektedir. Bu tür ifadelerin Kur'an'ı Kerimi teyit ve pekiştirme amaçlı ve onu destekleyici nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.²³⁰

Kur'an-ı Kerim'in hayata aktarılmasında sünnetin etkin bir rolü olmuştur: Bir metni okuyup anlamak hayata doğru bir şekilde aktarılabilceği anlamına gelmemektedir. Sahabeler, Hz. Peygamber'in İslam ile alakalı sözlü beyanlarının yanında, onun İslam ile alakalı konularda takındıkları tavır ve gözlemledikleri davranışlarını da önemsemişlerdir. Hz. Peygamber'in açıklamalarının, verdiği kararların ve hükümlerin, yaptığı uygulamaların geçerli olduğu, Müslümanların uyması gerektiği Kur'an-ı Kerim'de ifade edilmiştir,²³¹

Hız. Peygamberin yaptığı uygulamalar vahiyle denetlenmiştir. Bedir savaşında esir düşenlerin fidiye karşılığı serbest bırakılması, Tebük savaşına katılmak istemeyenlere mazeretlerinin doğruluğunu araştırmadan izin verilmesi, eşlerini memnun etmek için Allah'ın helal kıldığı bal şerbetini belli süre kendine haram kılması, "Ümmü Mektum" dan yüz çevirmesi gibi konularda Hız. Peygamber'in

²²⁸ Bakara 1/173

²²⁹ Darimi, a.g.e., s.12; Abdülkerim Zeydan, a.g.e., s. 169

²³⁰ Abdülkerim Zeydan, a.g.e., s.169.

²³¹ Darimi, a.g.e., s.12-13

uygulamaları, vahiy tarafından eleştirilmiş, isabetli olmadığı belirtilmiştir. Bu ve benzeri olaylar Hz. Peygamber'in kararlarının ictihadi olduğunu vahye dayanmadığını, ancak vahyin kontrolünde olduğunu göstermektedir. Bu olaylarla alakalı şu ayetleri örnek olarak verebiliriz;

“O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor; Allah izzet ve hikmet sahibidir. Allah'ın daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı elde ettiğiniz menfaat sebebiyle size büyük bir azap dokunurdu.”²³²

“Allah seni affetti de, doğru söyleyenler sence belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu bilmeden niçin onlara izin verdin?”²³³

“Ey peygamber! Allah'ın sana helâl kıldığını, eşlerini hoşnut etmek arzusuyla niçin kendine haram kılıyorsun? Bununla beraber Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.”²³⁴

“Suratını astı, yüzünü çevirdi. Çünkü ona gözü görmeyen biri gelmişti.”²³⁵

Bu ve benzeri ayetlerden hareketle Hz. Peygamber'in hadislerinin bir kısmının vahye dayandığı, bir kısmının da Hz. Peygamber'in içtihatlarına dayalı olduğu tespit edilmiştir. Hz. Peygamber'in gerek vahye dayanan sünneti olsun gerekse de içtihada dayalı hadisleri olsun Müslümanların Hz. Peygamberin sünnetine uyma mecburiyetlerinin olduğu söylenebilir. Çünkü Hz. Peygamber'e itaati emreden ayetlerde kaynağı vahiy olan hadislerle uyum, içtihat kaynaklı hadislerle uymayın ifadesi bulunmamakta olup, Hz. Peygamberin açıklamalarına uyma zorunluluğu belirtilmiştir.²³⁶

1.4.2. Hadislerde Yer Alan Din Eğitimi Metodları

Osmanlıda Türkçe yazılmış matbu kırk hadislerde Hz. Peygamber'in uyguladığı birçok eğitim metodu olduğu görülmektedir.

²³² Enfal Suresi 8/ 67-68

²³³ Tevbe Suresi 9/43

²³⁴ Tahrîm, 66/1

²³⁵ Abese, 80 /1-2

²³⁶ Darimi, a.g.e., s.15

Hız. Peygamber'in kavmi arasında güvenilir-emin- bir kişi olarak bilinmesi ve kabul edilmesi, beraber yaşadığı toplumla iletişimde büyük kolaylık sağlamıştır. Hız. Peygamber kendisine indirilen vahyi insanlara tebliğ etmenin, insanları dine davet etmenin yanında davetine olumlu karşılık verenlere de dinin nasıl yaşanacağını göstermiştir. İslamiyet'i önce kendisi yaşayarak Müslümanlara rnek olmuş ve onları uygulamalı bir din eğitimine tabi tutmuştur. İnsan tabiatı, faydasına olan şeyleri yapma konusunda istekli, zararına gördükleri şeyleri de yapmadan kaçınmaya meyilli olarak yaratılmıştır. Hız. Peygamber sadece yetişkin erkeklere değil; kadın, erkek, ocuk, yaşlı demeden toplumun tamamıyla çok iyi bir iletişim kurmuştur. Her yaş grubuyla ilgilenen Hız. Peygamber, ocuklara sevgi ve hoşgörüyle yaklaşmış, onlarla şakalaşmış, onların hal ve hatırlarını sormuştur. Hız.Peygamber eğitim ğretim faaliyetlerinde muhatabının ihtiyaçlarını dikkate almıştır.²³⁷

Allah Tela Hız. Peygamber'e dini nasıl anlatacağı, dini anlatırken takınması gereken tarz ve üslubun nasıl olması gerektiği konusunda da ilke ve metotları da bildirmiştir. İnsanlara din eğitimi ve ğretimi faaliyetleri yaparken insanlara öğüt vermek,²³⁸ yanlışlara karşı uyarıcı olmak²³⁹, güzel işler yapanları güzel karşılıklarla müjdelemek,²⁴⁰ insanları karanlıktan aydınlığa çıkarmak gibi hedefler göstermiştir.²⁴¹ Bütün bunlar yapılırken fıtrat kanuna dikkat çekilmiştir.²⁴² İnsanlarla tartışırken iddialarını ispat için delil getirmelerini ve delilin hakemliğine başvurulmasının önemine vurgu yapılmıştır.²⁴³ İddianın ispatı için ufacık bir bilgi kırıntısının bile önemli olduğu vurgulanmıştır.²⁴⁴ Bilgiye değer verilerek, bilgide derinleşmek için Allah'a dua edilmesi de tavsiye edilmiştir.²⁴⁵ Din adına konuşurken daima Kur'an-ı Kerim'in referans alınması ve Kur'an'a aykırı olan hiçbir şeye itibar edilmemesi gerektiği de bildirilmiştir.

²³⁷ Remzi Kaya, **a.g.m.**, s. 40; Mustafa Köylü, "Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi", **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, 7.Bas., Ankara, Nobel Yayınları, 2017, s.178-179; M.Akif Kılavuz, "Yaşlılık Dönemi Din Eğitimi", **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, 7.Bas., Ankara, Nobel Yayınları, 2017, S.209-211.

²³⁸ Enam 6/70.

²³⁹ Araf 7/184.

²⁴⁰ Ahzab 35/45; Sebe 54/28.

²⁴¹ İbrahim 14/1.

²⁴² Rum 30/30.

²⁴³ Bakara 1/111.

²⁴⁴ Ahkaf 46/4.

²⁴⁵ Taha 20/114.

Hız. Peygamber öncelikle dinin ilk muhataplarını eğitim ve öğretime istekli hale getirmiş, daha sonra da onların sordukları sorulara cevaplar vermiştir. Hız. Peygamber'in öğrettiğı konuların pek çoğı ona yöneltilen sorular neticesinde ortaya çıkmıştır. Allah katında en faziletli amelin hangisi olduğı sorusu, Hız. Peygamber'in "Namaz kılmak, anne babaya iyilik yapmak, Allah yolunda cihad etmektir." cevabıyla öğrenilmiştir. Burada dikkat çeken iki husus Hız. Peygamber'in, eğitim öğretim yaparken önce hedef kitleyi ilim öğrenmeye istekli hale getirdiğı, daha sonra da sorulan sorularla ihtiyaçları tespit ederek onları dini konularda bilgilendirdiğı görölmüştür.²⁴⁶

Hız. Peygamber toplumun her kesimine önce iman sonra ibadetleri ve ibadetlerin nasıl yapılacağını öğretmiştir. Kur'an-ı Kerim'i okuma ve anlamının ibadet olduğunu öğretmiş, başta temel değerler olmak üzere hayatın her alanına dair dini ahlaki değerleri ve düzenlemeleri tebliğ etmiştir. Yapılan iş ve işlemlerde tedricilik ilkesine son derece dikkat edilmiştir. Bu ilkenin Hız. Peygamber'in eğitim ve öğretim sisteminde önemli bir yere sahip olduğı anlaşılmaktadır.²⁴⁷

Çok kısa bir süre içerisinde din eğitiminde son derece olumlu sonuçlar alan, Hız. Peygamber, örnek ahlakıyla, insanlara verdiği güvenle, kolaylaştırarak, severek, müjdeleyerek, şefkat ve merhametle, hoşgörölü ve affedici tavrıyla, vakarıyla onların kalplerine girerek etkilemiştir. Çağlar boyu örnek olarak gösterilen sahabe neslini yetiştirmiştir. İnsanların gönüllerine hitap ederek tarihte eşine rastlanmayan toplumsal bir değişime öncölük etmiştir. Burada elde edilen başarılı sonuçların, uyguladığı örnek din eğitimi ilke ve metoduyla gerçekleştiğı söylenebilir.²⁴⁸

Hız. Peygamber sohbeti ihmal etmemiş, sevgi ve kolaylaştırma prensibini hep canlı tutmuştur. Bireysel farklılıklara azami derecede özen göstererek, muhataplarına değer vermiş, bunu da onlara hissettirmiştir. Çocukluğu Hız. Peygamber'in yanında geçen, Enes b. Malik, kendisine bir defa bile şiddet uygulanmadığını, azarlanmadığını, öf bile denmediğini anlatarak Hız. Peygamber'in eğitimindeki hoşgörüsüne dikkat çekmiştir. Bazen sorulan sorulara empati kurdurarak cevap vermesi, yanında kötölüğü anlatılan kişilerin iyiliklerine odaklanması ve muhatabına bunu hissettirmesi, gördüğü

²⁴⁶ Abdurrahman Ece, **a.g.m.**, s. 291-314

²⁴⁷ Remzi Kaya, **a.g.m.**, s.31-53

²⁴⁸ Celal Sürgeç, **a.g.e.**, s.735.

kabahatleri düzeltirken insanları kırmamaya özen göstermesi Hz. Peygamber'in eğitimdeki başarısının sırları olarak görülmektedir.²⁴⁹

²⁴⁹ Celal Sürgeç, **a.g.e**, s.735-738

İKİNCİ BÖLÜM

KIRK HADİS GELENEĞİNİN DİN EĞİTİMİYLE İLİŞKİSİ

2.1.Osmanlı'dan Günümüze Kırk Hadis Geleneği ve Din Eğitimindeki Yeri

İslam kültür ve medeniyet tarihinde önemli bir yere sahip olan kırk hadis derleme geleneği sayesinde pek çok kırk hadis risalesi yazılmıştır. Kırk hadis eserleri, ilmi derinliği olmayan geniş halk kitlelerinin kolaylıkla istifade ettiği eserler olmuştur. Osmanlıda yazılan kırk hadisler; içerisin yer alan peygamber kıssalarıyla, evliya menkıbeleri ve ibret verici hikâyelerle halk arasında popüler kitaplar haline gelmiştir.¹

Türker'in Arapça, Farsça ve Türkçe olarak derlemiş oldukları kırk hadis özelliği taşıyan eserlerin çoğunluğu; din eğitimi ve öğretimiyle alakalıdır. Bursalı İsmail Hakkı, Kemalpaşazade, Lütfi Paşa, Cemaleddin Aksarayı, Taşköprizade, Ahmed Efendi, İdris-i Bitlisi, Uzun Firdevsi, Özbek Veliyyüddin Abdülveli gibi kişilerin yazdığı kırk hadisler, din eğitim ve öğretimiyle ilgili oldukları bilinmektedir. Türkler'in yazmış oldukları kırk hadis eserleri incelendiği zaman genellikle, önce hadisin metni yazılmış, peşine tercümesi, bazen de kısa izahı yapılmıştır. Bazı kırk hadis eserleri için de şerhler yazıldığı görülmektedir.²

Osmanlı devletinde XIV. Asırdan günümüze kadar kırk hadis geleneğinde yazılan eserlerin büyük kısmı, Arap edebiyatı sahasında yazılmış İmam Nevevi'nin (ö.1277) ve İran edebiyatında yazılan Abdurrahman Cami'nin (ö.1492) kırk hadis eserlerinden etkilenmiştir. Bu etkilenme hadislerin seçimi ve eserin metin kurulumu, üslup açısından olmuştur. Bu iki eserin tesirinde telif, tercüme ve şerh olarak çok sayıda kırk hadis eseri kaleme alınmıştır. Bu eserlerde temel gaye; geniş kitleleri İslam'ın ikinci kaynağı olan hadislerle buluşturarak onlara din eğitimi vermektir.³

¹ Fahrettin Yıldız, **a.g.m.**, "İslami İlimler, Divan Edebiyatı ve Tasavvuf Geleneğindeki Yeriyle Tarihten Günümüze Popüler Hadis Kitapları: Kırk Hadisler", s.414

² Abdülkadir Karahan, "Kırk Hadis", **DİA**, s.467-470

³ Mustafa Yunus Gümü; İdris Söylemez, "16. Yüzyıl Şairlerinden Vahdeti'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi, 16. Yüzyıl Şairlerinden Vahdeti'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi", **Kalemname**, C. 4, S.8, Aralık 2019, s.334.

“Nevevi” ve Abdurrahman Cami’nin yazmış olduğu “Kırk Hadis” eserleri; iman, ibadet, edep, ahlak, cihat, züht, adap, dünyevi ve uhrevi birçok konuyu ihtiva etmektedir. Bu sebeple Nevevi’nin “el-Erbaun” adlı eseri; İslam’ın yarısı ya da üçte biri olarak nitelendirilmiştir. Bu kırk hadis kitabı, tarihten günümüze çok sayıda âlim tarafından şerh edilmiş ve birçok dile çevrilmiştir. Nevevi’nin kırk hadisi araştırmanın konusu olan İsmail Hakkı Bursevi ve Ahmet Naim’in kırk hadis tercüme ve şerhlerine kaynaklık etmiştir. Abdurrahman Cami’nin kırk hadisi de araştırma konularından Ali Şir Nevai, Nabi ve Münif’in kırk hadis tercüme ve şerhlerine kaynaklık etmiştir. Din eğitiminin özünü ihtiva eden birçok dini ve ahlaki değeri barındıran bu kırk hadis eseri, asırlar boyu güncelliğini kaybetmemiş, hâlâ din eğitiminde istifade edilen eserlerden biri olarak işlevine devam etmektedir.⁴

Nevevî’nin kırk hadis adlı eseri olan “el-Erbaun” da yer alan hadisler, din eğitimi ve öğretimi açısından önemli hadisler olup hayatın tamamını kuşatıcı bir anlayışla seçilmiştir. Eserde yer alan 42 hadisten 11 tanesi imanla, 9 tanesi ibadetle, 13 tanesi ahlakla ve 9 tanesi de diğer konularla ilgilidir. Eserdeki hadisler 4 ana bölümde tasnif edilmiştir. İslam’ın temelini oluşturan iman, ibadet ve ahlak konularındaki hadislerin sayılarının birbirine yakın olduğu görülmektedir.⁵ Osmanlı devletinde Türkçe yazılmış matbu kırk hadis şerhlerinden biri olan Celveti Şeyhi İsmail Hakkı Bursevi’nin kırk hadis şerhi, Nevevi’nin “Erbaun” adlı kırk hadisine yapılan şerhler arasında bulunmaktadır. Yüzün üzerinde eseri bulunan ve yaşadığı asırda büyük bir alim olarak bilinen İsmail Hakkı Bursevi de, Nevevi’nin kırk hadisini şerh edenler arasında yer almıştır. Bursevi’nin “Kırk Hadis” Şerhinde hadislerin yorumlarının yanında tefsir, fıkıh, kelam, ahlak ve tasavvuf gibi alanlarda da dini bilgiler vermiştir. Eserde şerh edilen hadisler, hikaye, kıssa, atasözleri, şiirler ve müellifin hayat tecrübeleriyle de desteklenmiştir. İsmail Hakkı Bursevi, takip ettiği usulle hadisle alakalı verilmesi gereken ilmi bilgileri vermiş, her bir hadisle alakalı dini bir prensip de öğretmiştir. Okuyucuya zengin bir dini kültür aktaran eser, sadece bir kırk hadis kitabı değil, aynı zamanda temel dini bilgiler alanında birçok bilgiyi

⁴ Ayşegül Kostü, “İmam Nevevi’nin “Kırk Hadis” Adlı Eserinde Değerler Eğitimi,” **Akademik Platform Bilim Dalı**, Kilis 2019, s. 178. (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/797338>, 20.11.2020

⁵ İsmail Hakkı Bursevi, **İmam Nevevi Kırk Hadis Şerhi**, İst., Hisar Yay.Salih Aybey, a.g.m., s.225

içeren hacimli bir kitap olduğu söylenebilir. Eserin dilinin Türkçe olmasının temel sebebinin, insanlara din ve ahlak eğitimini kendi dillerinde sunarak, verilen mesajı daha iyi anlamalarını sağlamanın hedeflendiği söylenebilir. Ayrıca eserin hedef kitlesi olarak, Türkçe konuşan geniş halk kitleleri seçilmiştir.⁶

Abdurrahman Cami ve Nevevî başta olmak üzere kırk hadis geleneğinde yazılan eserler halkın direk istifade edemeyeceği güvenilir hadis külliyatlarından seçilen hadislerle oluşturulmuştur. Bu eserlerin, din eğitimi ve öğretimine kaynaklık etme açısından önemli bir fonksiyona sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi kırk hadis geleneğinde yazılan eserlerde din eğitiminin temelini oluşturan iman, ibadet ve ahlak konuları yoğun bir şekilde işlenmiştir. Bu tür eserlerde İman, İbadet ve Ahlak konularının yanında toplumsal yaşamı ilgilendiren sosyal konular da ihmal edilmemiştir. Komşuluk ilişkileri, selamlaşma, yardımlaşma, sağlık vb. konular, hayatın tamamını kuşatıcı bir şekilde ele alınmıştır.

Kırk hadis geleneğinde, titizlikle hazırlanan eserler, din eğitimine büyük katkı sağlamışlardır. Din eğitimde teorik olan konular, genel olarak hadisler özelde kırk hadisler yoluyla somut uygulamalara dönüşmüştür. Hadisler, din eğitiminin konusu olan dini değerlere vurgu yapmakta ve soyut dini değerleri somutlaştırmaktadır. Kırk hadis geleneğinde yazılan eserlerin hacimlerinin küçük olması ve bununla birlikte muhteva olarak hadis külliyatlarını kapsayıcı olması din eğitim ve öğretiminde kolaylık sağlamıştır. Eserlerin taşınabilir olması, hadislerin genelinin cevamiul kelim olması, ezberlenmesi kolay hadislerden seçilmiş olması, dini değer ve prensiplerin öğrenilmesi açısından önemli görülmüştür.⁷

Osmanlıda kırk hadis derlemelerinin, “bu dönemde” hadislerle alakalı yapılan çalışmalar arasında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.⁸ Türkler İslam’a girdikten sonra onların dinleri yaşam tarzına dönüşmüştür. Bu tutum Osmanlı döneminde zirveye ulaşmıştır. Hz. Peygamber’in hadis ve sünnetine uyma ve onu yaşama konusunda son derece duyarlı olan Osmanlı uleması ve diğer meslek gruplarından birçok kişi, farklı maddi ve manevi motivasyonlar sebebiyle çok sayıda

⁶ Ayşe Gültekin, **a.g.m.**, s.710.

⁷ Salih Aybey, **a.g.m.**, s.226

⁸ Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, Ankara: TDV. Yay., 1996, s. 80 vd.

kırk hadis eseri yazmıştır. Kırk hadislerle alakalı yapılmış en kapsamlı çalışmanın Abdülkadir Karahan tarafından kaleme alınan “İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis” adlı çalışma olduğu söylenebilir. Osmanlı döneminde yazılmış ve hala tespit edilememiş veya tespit edildiği halde yazarı bilinmeyen kırk hadis eserlerinin olduğunu da söyleyebiliriz. Kırk hadis geleneğinde şekil ve muhteva bakımından birbirine benzer veya birbirinden farklı çalışmaların yapıldığı görülmüştür.⁹

Osmanlıda topluma din ve ahlak eğitimi vermek amacıyla yazılan kırk hadislerin çoğunun edebiyatçılar tarafından yazıldığı daha önce belirtilmiştir. Osmanlıda edebiyat alanında tanınmış kişilerin köklü bir medrese eğitimi aldığı, bir alim kadar dini bilgiye sahip olduğu da bilinmektedir. “Yukarıda da belirtildiği gibi” yaşadığımız dönemde kırk hadislerle alakalı yapılan en kapsamlı çalışmanın bir edebiyatçı olan Abdülkadir Karahan tarafından yapılmış olması da geleneğin bozulmadığını göstermiştir. Klasik Türk Edebiyatında şairler, toplumu eğitmeyi kendilerine vazife edinmişlerdir. Edebiyatçılar başta dini ve tasavvufi eğitim olmak üzere, toplumun sosyal eğitimden karakter eğitimine, ahlaki eğitimden çocuk eğitimine kadar eğitimin her çeşidine el atmışlardır. Çünkü ilk insandan beri insanlar gelecek nesillerini iyiye, güzele yönleltmek için eğitime önem vermişlerdir. Kendi yaşadıkları tecrübeleri onlara anlatmak; yaptıkları hatalardan onları uzak tutmak için, onları mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşatmak için öğüt ve nasihatlerde bulunmuşlardır. İlk başlarda sözlü olarak verilen bu eğitim zamanla, sanatla birleştirilerek yazıya aktarılmış ve edebi bir hüviyet kazanmıştır. Bilimin edebiyat ve sanatla buluşması sonucu ortaya çıkan ürünler kalıcı olmuş ve zevkle okunur hale gelmiştir. Zevkle okunan ve aklın ikna edici her türlü hünerlerinin kullanıldığı eserler, eğitim açısından da önem kazanmıştır. Edebiyatçıların kırk hadis eserlerine sanatı katması, özellikle de ünlü şairlerin ortaya çıkardığı manzum kırk hadisler, hadislerin tesir gücünü artırmıştır.¹⁰

XV-XVI. Yüzyıllar Tasavvufi erbainlerin/kırk hadislerin çokça yazıldığı bir dönem olmuştur. Bu eserlerden bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz: II.Bayezid

⁹ Selahattin Yıldırım, **Osmanlı’da Kırk Hadis Çalışmaları**, İstanbul, Osmanlı Hadis Araştırmaları Yay., 2000, s.13-14.

¹⁰ Selim Emiroğlu, “Türkçe Manzum Nasihat-Nâmelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme”, Selçuk Üniversitesi Eğitim Sosyal Bilimler Doktora Tezi, Konya, 2010, s.1

döneminde Cemâl-i Halvetî (ö. 899/1494), iki adet kırk hadis yazmış, Hazînî (ö. 930/1524), Muhammed b. Ebu Bekir tarafından yazılan kırk hadis şerhini manzum hale getirmiştir. Hazini Kırk hadis şerhlerine kıssa ekleme geleneğini başlatmıştır. II. Bayezîd'a lalalık yapan Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) dört adet kırk hadis kaleme almıştır. Usûlî'nin (ö. 945/1538-39) "Manzûme-i Hadîs-i Erbain"i, 951/1544'te yazılan Emîr Muhaddis Mukaddes tarafından yazılan "Hadîs-i Erbaîn-i Kudîs"i, Melami Dede namıyla bilinen Abdülkerim el-Hüseynî'nin "Erbain"i, Lütîfî Paşa'nın (ö. 961/1553) kırk hadisi, Fuzûlî'nin (ö. 963/1556) Tercüme-i "Hadîs-i Erbaîn"i, Merdümî'nin (ö. 971/1564) "Tuhfetü'l-İslâm"ı, Fevrî'nin (ö. 978/1571) "Kühl-i Dîde-i A'yân"ı, Âşık Çelebi'nin (ö. 979/1572), "Şerhu Hadîs-i Erbaîn"i bu dönemlerde yazılmıştır.¹¹

Osmanlıda yazılan tasavvufî erbainlerin halkın din eğitiminde önemli bir yerinin olduğunu söyleyebiliriz. Tasavvuf, nefis eğitimini kendine konu olarak alan bir yaygın eğitim müessesesi olarak kabul edilmiştir. Bütün dinlerde eğitim yaygın olarak başlamış, daha sonra müesseseleşerek örgün hale gelmiştir. Tasavvufun bu manada din eğitime büyük katkıları olmuştur. Zikir, tefekkür, murakabe, hizmet, rabîta, sohbet ve menkıbe anlatımı gibi etkinliklerle duygu(gönül) eğitimini hedeflemiştir. Sohbetle hal transferini gerçekleştirme, yüksek ahlak sahibi insanların menkıbeleri anlatılarak modellenmeleri hedeflenmiştir. Tasavvufta kişisel eğitimle toplumsal eğitim birlikte yürütülmüştür. Hz. Peygamber sahabeyi sohbet yöntemiyle yetiştirmiştir. Tasavvuf erbaininin yazmış olduğu popüler din eğitimi kitapları halk nezdinde büyük bir beğeniyle karşılanarak en ücra coğrafyalara kadar ulaşarak ezberlenecek düzeyde okunmuş; dini bir bilinç oluşturmuştur.¹² Osmanlıda tasavvufî erbainler, tasavvuf geleneğinden gelen kişiler tarafından yazılmış ve eserlerde tasavvufî hikâye, menkıbe ve yorumlar yer almıştır.

XVI. ve XVII. yüzyılda halkı ahlaki açıdan bilinçlendirmeye yönelik ahlaki erbainler oluşturulmuştur. Birgivi'nin hurafelerle mücadele ve bidatlara karşı yazdığı erbain/kırk hadis akla ilk gelen eserler arasında yer almıştır. Bu dönemde ön plana çıkan eserlerden bir tanesi de ahlaki konuların yer aldığı Rıhleti'nin kırk hadisidir. Eser

¹¹ Yıldız, a.g.m., 423-424.

¹² Vahit Göktaş, "Tasavvufî Terbiye'nin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 52, S.2, 2011, s.138-141

Cami'nin Çihl hadisinin Osmanlı Türkçesine tercüme edilmesiyle meydana gelmiştir.¹³Tasavvufi erbainler Osmanlıda yazılan kırk hadislerin genel karakteristik özelliklerinden birisi olarak görülmüştür. Tasavvufi erbainlerde insanların ahlaki eğitimi öncelemiştir.

XVIII. yüzyılda erbainler yazılarak yöneticilere ve sultanlara takdim etme geleneği başlamıştır. Osmanlı Sultanı III.Ahmet'e takdim edilen erbainler dikkat çekmiştir.¹⁴ XIX. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın başlarına kadar kırk hadis telif etme yerine, klasik kırk hadislerin tercüme ve şerh çalışmaları yapılmış; matbu olarak basılmıştır. Araştırmanın konuları arasında bulunan Ali Şîr Nevâî'nin, Âşık Çelebi'nin, İsmail Hakkı Bursevi'nin, Okçuzâde Mehmet Şahi'nin ve Ömer Ziyaeddin Dağıstani'nin kırk hadislerinin tercüme ve şerhleri matbu olarak bu dönemde neşredilmiştir. 1950 yılından itibaren kırk hadis eserleri edebi özelliğini kaybetmiş; halka dini bilgi sunan deneme türü eserler hüviyetine bürünmüştür. Kırk Hadis eserleri bu dönemden sonra deneme kitabı, hazır hutbe, dini irşad ve öğüt kitabı olarak görülmüş ve hazırlanmıştır.¹⁵Bu dönem sonrası yazılan kırk hadislerle aşağıdaki eserleri örnek olarak veriliriz:

Yavuz Köktaş'ın kaleme aldığı "Hayata Dair 40 Hadis 40 Yorum" adlı eserde, günümüz dünyasında görülen hastalıklar hadis ışığında yorumlanmış, çözümler aranmıştır. ¹⁶ Eserde 193 başlık yer almış ve bu başlıklardan bazıları şunlardır; "Hz. Peygamber ve Çevre", "İslâm ve Arzularımız", "Emanet Hassasiyeti", "İnsan ve Pozitif Enerji", "Cemaat" vb. konular yer almıştır.¹⁷

Ali Akyüz'ün "Hz.Peygamber'in Medeniyet Projesi: Saygı Medeniyeti" adlı eserinde kırk hadis çerçevesinde "saygı" değeri işlenmiştir. "Allah'a, Peygamber'e, inanca ve kutsala, ilme, ölüye, diriye, sırra, cana ve mala, liyâkata, hüzne ve kedere, hizmete ve hizmetçiye, hüsn-ü kabûle, zamana, yaban hayata ve hayvanlara, tabiata saygı" gibi başlıklar altında saygı kavramı işlenmiştir.¹⁸

¹³ Karahan, **a.g.e.**, s. 178-182.; Yıldız, **a.g.m.**, s.426-430

¹⁴ Yıldız, **a.g.m.**, s.430-436.

¹⁵ Yıldız, **a.g.e.**, s.436-446

¹⁶ Yavuz Köktaş, **Hayata Dair 40 Hadis 40 Yorum**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2013, 317 s.

¹⁷ Köktaş, **a.g.e.**, s.12-315.

¹⁸ Ali Akyüz, **Hazreti Peygamber'in Medeniyet Projesi: Saygı Medeniyeti**, 4. Bsk., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008, 237 s.

İsmail Lütfi Çakan'ın her birisi kırk hadisten oluşan 3 ciltlik “Hadislerle Gerçekler” eserinde ülke ve dünya Müslümanlarının güncel meseleleri oldukça güncel ve sade bir dille hadisler ışığında yorumlanmıştır. 1986-1998 yılları arasında Altınoluk dergisinde yayınladığı hadis yorumları; daha sonra üç ciltlik kırk hadis olarak matbu hale getirilmiştir. Eserde yer alan konu başlıklarından bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: Kimi Önce vatan, önce insan, önce para, önce kavga, önce emek, önce sermaye, önce iş, önce tahsil, önce araba, önce petrol, önce ekonomi, kimi önce demokrasi, önce seçim, önce geçim der vb. başlıklar altında sosyal ve güncel konular işlenmiştir.¹⁹

Ali Özek tarafından ders notu olarak hazırlanan “Celâleyn Tefsîrinden Tebâreke ve Amme Cüzü ile Nevevî Kırk Hadisi”²⁰eseri, ders kitabı olarak hazırlandığı için “Tefsir” ve “Hadis” diye iki kısma ayrılmıştır.²¹

Hayreddin Karaman ve Yaşar Kandemir'in beraber hazırladığı “Beş Demet Kırk Hadis” adıyla hazırlanan eser, İstanbul İmam Hatip Okulunda “Hadis Metinleri” dersi için ders notları olması amacıyla yazılmıştır.²²

Ali Nar tarafından hazırlanan “ Kırk Hadisle Müslüman Kimliği”²³ eğitim açısından önemli bir eser olarak görülmektedir. Eser, halka pratik dini bilgiler sunmak, İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri için yardımcı kitap olması, din görevlileri için hazır hutbe ve hutbe hazırlamada kullanılacak bir kaynak olması amacıyla yazılmıştır. Eser “Kur'an Kursu” öğrencileri için okuma kitabı ve gençliğin dinini öğreneceği el kitabı olarakta kullanılmıştır.²⁴

Ahmet Lütfi Kazancı'nın, “Nübüvvet Pınarından Kırk Hadis”i, Nevevinin kırk hadisinin günümüz diline en derli toplu tercümesidir. Benzerlerine göre oldukça hacimli bir eser olduğu görülmektedir. Hadis metinlerinden sonra Türkçe tercüme ve

¹⁹ İsmail Lütfi Çakan, **Hadislerle Gerçekler: İslâm Öncelikli Bir Hayat İçin**, İstanbul, Erkam Yayınları, 1990, 1. C., 270 s.; 1993, 2. C., 262 s.; 1996, 3. C., 270 s.

²⁰ Ali Özek, **Celâleyn Tefsirinden Tebâreke ve Amme Cüzü ile Nevevî Kırk Hadisi**, İstanbul, Salâh Bilici Kitabevi, 1967, 126 s.

²¹ Ali Özek, **a.g.e.**, s.2- 79-124.

²² Hayreddin Karaman ; **M. Yaşar Kandemir, Hadis Metinleri (Beş Demet Kırk Hadis)**, İstanbul: Kalem Yayınevi, t.y., 135 s.

²³ **Ali Nar, Kırk Hadisle Müslüman Kimliği, 3. bs., İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1993, 151 s.**

²⁴ **Ali Nar, a.g.e., s. 3-4.**

açıklamalarına yer verilmiş ve sonunda da hadislerin anlaşılmasında karşılaşılan problemlerin çözüm önerileri sunulmuştur.²⁵

Halil Güneç, tarafından kaleme alınan “İslâmın Yolu: 40 Hadis ve Açıklaması” başlıklı kırk hadis çalışmasında; hadislerin Türkçe tercümeleri verildikten sonra hadislerin maddeler halinde izâhları yapılmıştır. Eserin bu şekilde yazılmış olması ideal bir vaaz ve dini irşad kitabı hüviyetine bürünmesine vesile olmuştur.²⁶

Fahri Kayadibi ve Bekir Kuzudişli tarafından kaleme alınan eğitim ve öğretime dair kırk hadis eseri, eğitim ve öğretimle alakalı konuları, hadisler ışığında ele almıştır.²⁷ Esan Gül tarafından kaleme alınan “Çocuk Eğitiminde Kırk Hadis” çocuklara yönelik yapılacak muameleler hadisler ışığında anlatılmıştır.²⁸

Tarih boyunca çeşitli dillerde kaleme alınan kırk hadisler büyük bir külliyat oluşturmuştur. Kırk hadislerin, yazıldıkları dönemden günümüze kadar, din eğitimiyle kazandırılması hedeflenen bir takım kavramların/davranışların öğrenilmesinde etkin rolü olduğu söylenebilir.

²⁵ Ahmet Lütfi Kazancı, Nübüvvet Pınarından Kırk Hadîs, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, 454 s.

²⁶ Halil Güneç, İslâm'ın Yolu : (Kırk Hadis ve Açıklaması), [y.y., t.y.], 92 s.

²⁷ Fahri Kayadibi; Bekir Kuzudişli, Eğitim ve Öğretime Dair Kırk Hadis, İstanbul, Ensar yayınları, 2013.

²⁸ Esan Gül, Çocuk Eğitiminde Kırk Hadis, İstanbul, Çıra Yayınları, 2015.

Selahattin Yıldırım tarafından tespit edilen Türklerin derlediği 207 kırk hadiste işlenen konular aşağıda yer alan tabloda gösterilmiştir.²⁹

Tablo 1: Türklerin Derlediği Kırk Hadislerin Konu Dağılımı

Konu	Sayısı	Konu	Sayısı	Konu	Sayısı
Muhtelif konular	157	Namaz	1	Dua ve Zikir	9
Selamlaşma	1	Mizah	2	Kudsi hadisler	2
Yemek adabı	1	Hat veyazı	2	Hız.Peygamber'in eşleri	1
İtaat, yöneticilik	5	Sülasiyet	1	Hutbe	2
Fezail	1	Evlilik	1	Kıyamet alametleri	1
Ahkâm	2	Ahlak	6	Terğib ve terhib	2
Sevgi ve buğz	1	Salavat	2	Emr-i bi'l-Ma'ruf	1
Cihad	2	Tıp	2	Arapları sevmek	1
Hülafa-i Raşidin	1				

2.1.1. Kırk Hadis Yazma Sebepleri

Kırk hadis geleneği hicri ikinci asrın ortalarından itibaren başlayıp günümüze kadar devam etmiştir. Başta hadisçiler olmak üzere birçok kimse kırk hadis telif etmiş ya da yazılan bir kırk hadisi tercüme veya şerh etmiştir. Kırk hadis literatürü incelendiği zaman yazılan eserlerin genelinde eserlerin hangi amaçla yazıldığı belirtilmiştir. Kırk hadislerin yazılma sebepleri, eserlerin genelde baş taraflarında ya da önsözünde belirtilmiştir.³⁰ Kırk hadis eserlerinin baş tarafında, bulunan kitabın yazılma amacı incelendiğinde, sadece bir sebebin olmadığı, birçok sebep ve amacın

²⁹ İdris Söylemez, a.g.e., s.2; Selahattin, Yıldırım, “Osmanlı Muhadîsleri'nin Eserleri ve Bunlar Arasında Kırk Hadîs Çalışmalarının Yeri”, **Anadolu'da Hadîs Geleneği ve Daru'l-Hadîsler Sempozyumu (30 Nisan-01 Mayıs)**, Çankırı, 2011, s. 139-152.

³⁰ Yıldırım, a.g.e., s.19

olduğu görülmektedir. Bütün kırk hadis kitapları, hadislerin halka ulaşması ve dini bilgilerini hadisler ışığında İslam'ın bakış açısıyla gözden geçirmelerini hedeflemiştir. Onların dini eğitimlerine katkıda bulunmak ve bu vesileyle manevi olarak bir merteye kazandırmak, bütün kırk hadis yazarlarının ortak amacı olmuştur. Kırk hadis eserleri yazarların amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

2.1.1.1.Hz. Peygamberin Kırk Hadisle İlgili Hadisi

Zayıf olduğu konusunda ittifak olmasına rağmen Hz. Peygamber'in kırk hadis yazmaya teşvik eden hadis'i- şerifi, bu geleneğin oluşmasında etkili olmuştur. "men hafiza alâ ümmeti erbaine hadisen...", diye başlayan hadisin, bazı rivayetleri "men hamele min ümmetî" ya da "men tealleme erbaîne hadîsen" diye başlamıştır. Hadislerin devamında "dinî işlerine dair", "sünnete (veya benim sünnetime) dair" lafızlar ya da yakın anlamlı farklı lafızlar yer almıştır. "Ümmetim içinde dini işlere dair kırk hadis ezberleyeni Allah Teala, fakihler, alimler zümresi arasında haşreder" mealindeki hadis, kırk hadis telif, tercüme ve şerhi yapan müelliflerin eserlerini yazma gerekçelerinden birisi olmuştur. Hadisin farklı rivayetlerinde, kırk hadis ezberleyenin, öğrenenin, cennette âlimlerle, fakihlerle beraber hasrolunacağı da yer almıştır. Başka rivayetlerde "cennetlik" olacağı, "şehitlerle beraber haşrolunacağı" gibi ifadeler bulunmaktadır. Kırk hadis eserlerinin genelinin başında, kitabın yazılma gerekçesi olarak bu hadisin farklı rivayetleri yer almıştır.³¹

Hadisin farklı rivayetlerinde farklı ifadelerin olması, bu hadisin birden çok kimseye farklı mekânlarda söylendiğini göstermektedir. Bazı hadislerin mana olarak rivayet edildiği düşünüldüğünde, özü aynı olmakla birlikte lafızdaki farklılıkların varlığı doğal karşılaşılanabilir.³²

Hadisin vürudu sebebi (geliş ya da söyleniş sebebi); sahâbeden Ebu Derya'nın rivayetine göre bir kişi Hz. Peygamber'e bir kişinin fakih olabilmesi için gerekli bilgi düzeyini sormuştur. Hz. Peygamber cevap olarak "Kim ümmetim için dinin emirlerine dair kırk hadis hıfzederse Allah onu fakih olarak diriltir, ayrıca ben ona kıyamet

³¹ Kandemir, "Kırk Hadis", DİA, C.:XLIV, No:25, Ankara, TDV Yay., s.467; Selahattin Yıldırım, age, s.20

³² Talat Koçyiğit, **Hadis İstılahları**, Ankara 1980, s.372

gününde şahit olur ve şefaet ederim,” buyurmuştur. Bu rivayetin bir benzeri de Ebu Hüreyre tarafından rivayet edilmiştir.³³

Bu hadis Hz. Peygamberden on üç sahabe tarafından rivayet edilmiştir. Bununla birlikte ” men hafıza ala ümmeti erbaine hadisen..” hadisini “ Kütübü Sitte” müellifleri ve müsned sahibi müellifler “zayıf” olduğu gerekçesiyle eserlerine koymamışlardır. Ahmet İbn-i Hanbel bu hadis için, insanlar arasında meşhur bir metindir, sahih senedi yok değerlendirmesini yapmıştır.³⁴

Hadisin rivayetlerinin fazla olması hadisi kuvvetlendirdiği için bu hadis konusunda hadis alimleri temkinli hareket etmişlerdir. Birçok kırk hadis müellifinin de bu hadisten hareketle eserini yazdığı bilinmektedir.³⁵

Zayıf olduğu konusunda üzerinde ittifak edilen hadisin dışında Nevevi gibi kırk hadis müelliflerin kırk hadis yazmalarında, “Allah bizden bir söz duyup muhafaza edip sonra da onu duymayanlara ulaştıranların yüzünü ak etsin”³⁶ hadisi etkili olmuştur.

2.1.1.2. Hz. Peygamber’in Şefaatine Kavuşma Arzusu

Kırk hadis yazmayı teşvik eden hadisin bir rivayetinin sonunda “...ben ona kıyamet gününde şefaetçi olurum,” ifadesi yer almaktadır. Hadiste geçen “Hz. Peygamber’in şefaati” insanları kırk hadis yazmaya teşvik etmiştir. İbnü’l Cezeri (ö.833/1429), Hakani (ö.1015/1606), Aşık Çelebi (ö. 979/1572)³⁷ gibi kırk hadis müellifleri eserlerinin yazma sebebini, “Hz. Peygamber’in şefaatine nail olmak” olarak açıklamışlardır.³⁸

2.1.1.3. Geleneği Devam Ettirme Arzusu

³³ Selahattin Yıldırım, **a.g.e.**, s.35; M. Yaşar Kandemir, “Kırk Hadis”, s.467

³⁴ Selahattin Yıldırım, **a.g.e.**, s.37-38; M. Yaşar Kandemir, “Kırk Hadis”, s.467

³⁵ Âdem Ceyhan; Behiç Ata, “Mütercimi Bilinmeyen Bir Kırk Hadis Tercümesi: Kırk Dilber” **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları** Dergisi [Estad], C.1, S.1, Ağustos 2018 ,s.116; Selahattin Yıldırım, **a.g.e.**, s.38-39

³⁶ Tirmizi, İlim, 7

³⁷ Bünyamin Akdağ, **a.g.e.**, s.6

³⁸ Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s.18;Selahattin Yıldırım, **a.g.e.**, s.22-23; İdris Söylemez, **a.g.e.**, s.5

Hasan b. Nasuh el- Bosnevi (ö. 1133/1720), Abdurrahman Hıbrî (ö.1096/1659) gibi kırk hadis müellifleri eserlerinin başında daha önce kırk hadis derleyenlere benzeme ve bu geleneği devam ettirme arzusunda olduklarını ifade etmişlerdir.³⁹

2.1.1.4. İnsanlara Faydalı Olma ve Sevap Kazanma Düşüncesi

Bazı kırk hadis yazarları eserlerini “sadakayı cariye” olarak düşünmüşlerdir. Eserlerinden insanların istifade etmesinden dolayı kendilerine de sevap geleceği ve işlemiş oldukları kusurların kefareti olacağı inancı, onları kırk hadis yazmaya yönlendirmiştir. Bırakacakları eseri okuyanların eserden istifade etmelerini, onlara dini yaşantılarında yardımcı olmasını, dini yaşamlarında kolaylık sağlamasını hedeflemişlerdir.⁴⁰

2.1.1.5. Hocasının veya Başka Birinin İsteğini Yerine Getirmek

Kırk hadis eserlerini derleme sebepleri incelendiği zaman bazı kırk hadis eserlerinin başkalarının taleplerini yerine getirmek üzere yazıldığı görülmektedir. Bu talep bazen müellifin hocasından, bazen bir arkadaşından, bazen de devrin idarecilerinden gelmiştir. İsmail Hakkı el-Bursevi (ö. 1137/1725), Hamidüddin el-Aksarayi, (ö. 815/1412), Akkirmani (ö. 1174/1760) gibi kırk hadis müellifleri eserlerini talep üzerine telif etmişlerdir.⁴¹

2.1.1.6. Bir Konuya Dikkat çekmek veya Bir Meseleyi Aydınlatmak

³⁹ Selahattin Yıldırım, **a.g.e.**, s.24-25; İdris Söylemez, **a.g.e.**, s.5

⁴⁰ Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s.18; Selahattin Yıldırım, **a.g.e.**, s.25; İdris Söylemez, **a.g.e.**, s.5; Atila Gökdemir, “Lütfî’nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.24, 2016/2, s.85

⁴¹ Selahattin Yıldırım, **a.g.e.**, s.26; İdris Söylemez, **a.g.e.**, s.5; Muhammed Akdoğan, “Birgivi Ve Şerhu’l-Ehâdîsi’l-Erba’ın Adlı Eseri Bağlamında Hadis Şerh Metodu”, **Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 6, S. 11, Kars 2019, s.25

Bazı kırk hadis eserlerinin belli konularda yazıldığı bilinmektedir. Bir konuyu aydınlatmak ya da bir konu hakkında insanlara bilgi verme amacıyla yazılan tematik kırk hadis türü eserlerde yazılmıştır. Taşköprüzade (ö. 1030/1620) Hz. Peygamberin yapmış olduğu şakaları ve onun mizahi yönünü kırk hadis eserinin konusu yapmıştır. Hanif İbrahim Efendi (ö. 1189/1775) güzel yazı yazma ve okçulukla ilgili hadisleri, kırk hadis eserinde derlemiştir. Müstakimzade (ö. 1202/1788) hüsnü hat ve Arapları sevme konusundaki hadisleri derleyerek kırk hadis hazırlamıştır.⁴²

2.1.1.7. Yönetimi Desteklemek veya Yönetici Tarafından Görevlendirilmek

Geçmişte bazı padişahlar ya da yöneticiler, güvendikleri ilim sahibi kişilerden belli konularda kırk hadis yazmasını veya tercüme etmesini istemiştir. Bazen bu tür eser yazarlar halkın devlet otoritesini içselleştirmesini de hedeflemişlerdir. Miskiyetü'l-Hitam isimli kırk hadis kitabı, III. Ahmed'in (ö. 1149/1736) talebi üzerine Taşköprüzade (ö. 1030/1622) tarafından Farsçadan bir takım düzenlemeler yapılarak tercüme edilmiştir. Ömer Ziyaeddin Dağıstani'nin (ö. 1339/1920) derlediği Hadis-i Erbain fi Hukuki's-Selatin isimli eseri de buna örnek verilebilir. Bazen de devlet büyüklerine takdim edilmek üzere kırk hadis eserleri yazılmıştır. Kırk hadislere karşı özel bir ilgi duyan Osmanlı Padişahı III. Ahmed'e kırk hadis eserleri yazılıp sunulduğu bilinmektedir.⁴³

2.1.1.8. Hastalıktan Kurtulmaya Vesile Olmak

⁴² Selahattin Yıldırım, **a.g.e.**, s.27; İdris Söylemez, **a.g.e.**, s.5; Harun Reşit Demirel, "Müstakimzâde'nin "Bî Nukât Hadis-İ Erbain" İsimli Risalesinde Yer Alan Hadislerin Tetkiki", **Din Bilimleri Araştırma Dergisi**, C.VIII, S.3, 2008, s.75-76

⁴³ Selahattin Yıldırım, **a.g.e.**, s.28; İdris Söylemez, **a.g.e.**, s.5; Harun Demirel, Dağıstani "Hadis-i Erbain fi Hukuki Selatin" İsimli Risalesi", **Dini Araştırmalar Dergisi**, C.7, S.21, s. 272-275

Bazı kırk hadis müellifleri eserini okuyanların hayır duasını almayı ve bu vesileyle kendisinin ya da yakınının yakalandığı hastalıktan kurtulacağını ümit etmiştir. Akkirmani Şerhu Hadisi Erbain eserini yakalandığı hastalıktan kurtulmasına vesile olması amacıyla kaleme almıştır.⁴⁴

2.1.1.9. Zevk İçin, İlgi Duyulan Bir Konuda Kırk Hadis Yazmak

Müstakimzade yazmış olduğu Asar-ı adide isimli eserini, bir'den kırk'a kadar her rakamın geçtiği bir hadis tespit ederek derlemiştir. Bunun gibi ilgi duyulan bir konu ya da konular içeren kırk hadis tarzı eserler derlenmiştir.⁴⁵

2.1.1.10. Dünyevi Menfaat Elde Etmek

Kırk hadis eserlerini yazma sebepleri arasında maddi sebepler de bulunmaktadır. Bazı kırk hadislerin yazılma amacı, müelliflerin geçimlerini sağlamak için devlet adamlarından hediyeler almak ve onların takdirlerini kazanmak olmuştur.

46

2.1.1.11. Kırk Sayısının Önemi

Kırk hadislerin yazılma sebeplerinden birisi de kırk sayısının İslam ve muhtelif kültürlerde “manevi” bir öneme sahip olmasıdır. Hz Peygamber'in hadislerinden sonra kırk hadislerin meydana gelmesinde en önemli amillerden biri kırk sayısının bizzat kendisinin olduğu söylenebilir.⁴⁷

2.1.2. Kırk Hadislerin Özellikleri

⁴⁴ Selahattin Yıldırım, **a.g.e.**, s. 30; İdris Söylemez, **a.g.e.**, s. 6

⁴⁵ Selahattin Yıldırım, **a.g.e.**, s. 30; İdris Söylemez, **a.g.e.**, s. 5

⁴⁶ Müzahir Kılıç, agm, s. 99; ; İdris Söylemez, **a.g.e.**, s. 5

⁴⁷ Abdülkadir Karahan, **Türk İslam Edebiyatında Kırk Hadisler**, s. 8

Kırk hadislerle alakalı araştırma yapanlar kırk hadis eserlerini; türleri, muhtevası, konusu, şekli ve dili gibi ortak özelliklerinden hareketle katagorize etmişlerdir.

Kimi kırk hadis eserleri, namaz, oruç, hac, zekat, selam, tıp, hukuk, nikah, komşuluk ilişkileri gibi belli bir konuyu ele alarak yazılmıştır. Bununla birlikte muhtelif konuları içeren kırk hadis eserleri de kaleme alınmıştır. Bazı kırk hadis eserleri sadece hadis metinlerini içerirken, bazıları da hadis metninin yanında kısa açıklamalara da yer vermiştir. Bazı kırk hadisler, sadece hadislerin tercümelerinden oluşurken; bazılarında hadislerin şerhleri yer almıştır. Şerhler yapılırken ayetlerden, hadislerden, ibret verici hikâyelerden de istifade edilmiştir. Kırk hadis kitapları, şariat ve tarikat boyutuyla halk katında kabul gören eserler olmuş, bir yönüyle klasik, diğer yönüyle de popüler kitaplar arasında değerlendirilmiştir. Özellikle İranlıların ve Türkler'in telif ettiği kırk hadis eserleri genel karakter olarak din eğitimi ve din edebiyatı hüviyetini kazanmıştır.⁴⁸

Kırk hadis eserlerinin yaygın oluşları eğitici ve öğretici olmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Geniş halk kitleleri için telif edilen genelde küçük hacimli bu eserler sosyal yaşamı düzenlemeyi hedeflemiştir. Bireylerin ve toplumun ahlaki problemlerine çözümler üreterek huzurlu bir toplumda mutlu bireylerin oluşmasını amaç edinmiştir. İlk başlarda yazılan kırk hadis müellifleri Hz. Peygamber'in kırk hadis yazmaya teşvik eden hadisinde geçen müjdesine nail olmayı ve insanlara İslam'ı hadislerin dilinden öğretmeyi arzulamışlardır. Sonraki dönemlerde yazılan bazı kırk hadislerin müellifleri, siyasi, itikadî, mezhebî görüşlerine taraftar kazandırmak ya da bu görüşlerini savunmak gayesiyle kırk hadisler yazmışlardır. Farsça yazılan bazı kırk hadis eserlerinin Şiilik propagandası yapmak için yazıldığı bilinmektedir.⁴⁹

2.1.2.1. Şekil Açısından Kırk Hadisler

Türk, Arap ve Fars edebiyatlarında yer alan kırk hadisler şekil bakımından birbirlerinden farklılık göstermektedirler. Kırk hadisler nesir olarak, mensur ve

⁴⁸ Abdülkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis, mukaddime**, s.1

⁴⁹ İdris Söylemez, a.g.e., s.11; Ali Yılmaz, "Edebiyatımızda Kırk Hadisler", **İlim ve Sanat Dergisi**, C.1, S.15, İstanbul, 1987, s.87.

manzum karışık olarak ya da sadece manzum olarak derlenmiştir. Kırk hadis risaleleri bir açıdan dinî ve ahlâkî, diğer bir açıdan edebî bir özelliğe sahiptir. Bu özelliğinden dolayı kırk hadisler İslam Edebiyatı açısından da büyük bir öneme sahiptir. Hatta edebiyatın temel bir türü olarak yerini almıştır. Türk ve Fars edebiyatında manzum, mensur ve karışık türde kırk hadisler bulunurken Arap edebiyatında neredeyse manzum türü kırk hadis yazılmamış ve daha çok mensur türde kırk hadisler yazılmıştır.⁵⁰

2.1.2.1.1. Nesir Olarak Yazılan Kırk Hadisler

Arap edebiyatında ve İslami ilimlerinde yazılan kırk hadis eserleri mensur olarak yazılmıştır. Bu tür eserler edebi bir şekil olmaktan daha ziyade bir hadis mecmuası, öğrenciye okutmak için hazırlanmış ders materyalleri olduğu görülmektedir. İran ve Türk edebiyatında âlimlerin tercüme ve şerh ettikleri kırk hadislerin genel olarak mensur olduğu görülmektedir.⁵¹ Bu tür eserlerin sayılarının oldukça fazla olduğu bilinmektedir. Bu tür kırk hadis eserlerinde öncelikle hadisin Arapça metni verilmekte, sonrasında da hadislerin şerhleri yapılmaktadır. Bu konuda Arap edebiyatında en çok bilinen Mevlevî'nin Kırk Hadisi, örnek olarak verilebilir. Türk edebiyatında Aşık Çelebi ve İsmail Ankaravî'nin kırk hadis eserlerini mensur olarak telif edilmiştir.⁵²

2.1.2.1.2. Manzum Olarak Yazılan Kırk Hadisler

Manzum kırk hadisler Arap edebiyatında rağbet görmemiş, Arap müellifleri tarafından kaleme alınan manzum kırk hadise rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte Osmanlı âlimleri İbrahim Nazirâ ve İsmail Müfid Arapça olarak manzum kırk hadis kaleme almıştır. Manzum kırk hadisler daha çok İran ve Türklerin yaşadığı coğrafyalarda telif edilmiştir. Anadolu'da yaşayan Türk şairlerin Farsça manzum kırk

⁵⁰ Abdülkadir Karahan, “Kırk Hadis”, **DİA**, 2002, s.470; Suat Donuk, “Feyzî-İ Kefevî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi”, **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi**, C. 5, S. 11, Mart 2018, s.48

⁵¹ Adulkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s.27; Fahrettin Yıldız, **a.g.m.**, s.412

⁵² İdris Söylemez, **a.g.e.**, s.12; Fahrettin Yıldız, **a.g.m.**, s.412; Adulkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s.27

hadis yazdığı bilinmektedir. Telif ve tercüme manzum kırk hadislerin sayısı yüze yakındır. Fars edebiyatında 15.yüzyılda Farsça olarak Abdurrahman el-Cami (ö1414/1492) tarafından yazılan Çihil Hadisle başlayan süreç, Türk şairlerine de ilham kaynağı olmuştur. Hiç bir milletin ünlü şairleri Türk şairleri kadar manzum kırk hadis meydana getirmemiştir. Ali Şir Nevai (ö. 1441-1492), Fuzuli (ö. 963/1556), Nabi (ö. 1124/1712) gibi kudretli şairler, Abdurrahman el-Cami'nin seçtiği kırk hadisi aynı vezinle, aynı kıtalarla Türkçe'ye manzum olarak tercüme etmiştir. Hazini ve Hakani gibi şöhretli şairler mesnevi tarzında kırk hadis tercümeleri meydana getirmiştir. Bu gelenek Türk edebiyatında geniş bir alan açmıştır. Bir yandan Farsça kırk hadisler Türkçeye manzum olarak tercüme edilmiş, diğer yandan Arapça kırk hadislerin Türkçe tercüme ve şerhleri yapılmıştır. Bunun dışında Türkler tarafından telif kırk hadisler de yapılmıştır. Manzum kırk hadis müellifleri metinleri oluşturduktan sonra, önce hadisin orijinal metnini vermiş, sonrasında hadisi beyit, mesnevî veya kıt'a olarak şiir kurallarına uygun bir şekilde tercüme etmişlerdir.⁵³

2.1.2.1.3. Manzum ve Mensur Olarak Yazılan Kırk Hadisler

Manzum ve mensur olarak yazılan kırk hadis eserlerinde önce hadisin metni yazılmış olup akabinde hadisin şerhi yapılmıştır. Hadisin Arapça olarak metni yazıldıktan sonra, beyit ya da dörtlük olarak şiir şeklinde tercümesi yapılmış, akabinde hadisin nesir olarak şerhi yapılmıştır. Okçuzade'nin, Ahsenü'l-Hadisi bu türün en iyi örneklerinden birisi olarak bilinmektedir.⁵⁴

2.1.2.2. Muhteva Açısından Kırk hadisler

Kırk hadis eserleri, muhteva açısından incelenerek bazı tasniflere tabi tutulmuştur. İçeriğin şekli, hadislerin seçim kriterleri, içeriğin konusu alt başlıklar altında incelenmiştir.

⁵³ Abdülkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s.28-29; İdris Söylemez, "Türk-İslam Edebiyatında Manzum Kırk Hadisler (İnceleme-Metin)" **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Sivas, 2017**, s.12-13

⁵⁴ İdris Söylemez, **a.g.e.**, s.12; Fahrettin Yıldız, **a.g.m.**, s.412; Abdülkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s.27 -28

Bazı kırk hadisler, hadisleri açıklamak, daha anlaşılır hale getirmek ya da akılda kalıcılığını sağlamak için eseri oluşturan seçkinin dışında ilave bilgilere de yer vermiştir. Kırk hadisler ilave bilgilerin yer alıp almaması açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca eserde yer alan ilave bilgilerin türleri açısından da ayrıca sınıflandırılmıştır.

2.1.2.2.1. Hadis Metinlerinden Meydana Gelen Kırk Hadisler

Bazı Arapça Erbaun hadisler, kırk adet hadis metnini bir araya getirmek suretiyle kaleme alınmıştır. İmam Nevevi'nin kırk hadis eseri, Hasan b. Nasuh el-Bosnavi'nin kırk hadis risalesinin muhtevası böyledir. Sadece kırk hadis metinlerinden oluşmuştur.⁵⁵

2.1.2.2.2. Kısa Açıklamaların Yer Aldığı Kırk Hadisler

Kırk hadislerin büyük çoğunluğu bu tür eserlerden oluşmuştur. Hadis metinlerinden sonra metinleri izah eden kısa açıklamalar yer almıştır. Türk ve İran geleneğinde yazılan kırk hadislerin çoğunluğunda, hadis metinlerinden sonra yazılan dilde hadislerin tercümesi ve akabinde de kısa açıklamaları yer almıştır. Sadreddin Konevi'nin kırk hadis adlı eserini bu türe örnek olarak verebiliriz.⁵⁶

2.1.2.2.3. Ayet, Hadis, Hikâye vb. Eklerin Yer Aldığı Kırk Hadis Eserleri

Bu tür kırk hadis şerhlerinde yer alan hadisler, bir ayetle, başka bir hadisle veya bir hikâyeyle ya da bir kıssa ile açıklanmış, hadislerin anlamları takviye edilmiştir. Böyle bir usulün takip edilmesi konunun daha iyi anlaşılmasını, eserde yer alan

⁵⁵ Abdülkadir Karahan, *İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, a.g.e., s.30; idris Söylemez, a.g.e., 13 ; Fahrettin Yıldız, a.g.m., s.411

⁵⁶ Abdülkadir Karahan, *İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s.31; idris Söylemez, a.g.e., 13; Fahrettin Yıldız, a.g.m., s. 411; Ferhat Gökçe, "Hadislerin Hikmeti/Hikemi Yorumu-Sadreddin Konevi'nin Kırk Hadis Şerhi Özelinde-", *Universal Journal of Theology*, C. II, S. I, s.33-34.

hadislerin akılda daha iyi kalmasını sağlamıştır. Hakani ve Hazinî'nin kırk hadis geleneğinde yazılan eserleri konuya örnek olarak verilebilir.⁵⁷

2.1.3. Hadislerin Türleri Bakımından Değerlendirilmesi

Kırk hadis geleneğinde yazılmış bazı eserler ihtiva ettikleri hadisleri seçerken aynı türden hadisleri tercih ettikleri görülmüştür.

2.1.3.1. Kutsi Hadislerden Oluşan Kırk Hadisler

Manası Allah tarafından Hz. Peygamber'e çeşitli bilgi edinme yolları (vahiy, ilham, rüya) ile bildirilen ve lafzı Hz. Peygamber'e ait olan hadisler kutsi hadisler olarak isimlendirilmiştir.⁵⁸ Bu tür hadislerden müteşekkil kırk hadis eserleri de yazılmıştır. Bu eserler genellikle ulema tarafından Arapça olarak kaleme alınmıştır. Cemalettin Aksarayî tarafından kaleme alınan Hadîs-i Erba'ın ve İmam Nevevî'nin "Erbaun"unu şerh eden İbn-i Dakik tarafından yazılan kırk hadis, bu alana örnek olarak verilebilir.⁵⁹

2.1.3.2. Hz. Peygamber'in Hutbelerini İhtiva Eden Kırk hadisler

Hadis metinleri hutbelerden oluşmuştur. Kırk hadis geleneğinde, kırk hutbenin metni bir araya getirilmek suretiyle kırk hadisler yazılmıştır. Abdülaziz Ahmet Efendi tarafından kaleme alınan "Şerhu Hutebâi'l-Erba'ın" adlı eser, bu türde yazılmış kırk hadislere örnek olarak gösterilebilir.⁶⁰

2.1.3.3. Sahih Hadislerin Yer Aldığı Kırk Hadisler

⁵⁷ Abdülkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s.31; İdris Söylemez, **a.g.e.**, 13; Fahrettin Yıldız, **a.g.m.**, s.412 ; Hasan Kamil Yılmaz, **Tasavvufî Hadîs Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadîs Şerhi**, İstanbul, İfav Yay., 1990.

⁵⁸ Hayati Yılmaz, "Kutsi Hadis", **DİA**, C., I-XLIV, No: 26, Ankara, 2002, s.318

⁵⁹ Abdülkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, **a.g.e.**, s.31

⁶⁰ İdris Söylemez, **a.g.e.**, s.14

Bazı kırk hadis eserlerinde senetleri sahih olan hadisler tercih edilmiştir. Bu eserlerin müellifleri eserleri için hadis seçerken hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyeti konusunda hassas davranmışlardır. Ekseriyetle sahih hadislerden oluşan Buhari ve Müslim'den hadisler alınmıştır. İsnatlı kırk hadis eserlerinin genelinde yer alan "sebeb-i nazm-ı kitap" da (eserin yazılma sebebini açıklayan bölüm) eserin isnatlı hadislerden oluştuğu açık bir şekilde beyan edilmiştir. Hazini'nin kırk hadis eseri bu türün güzel örneklerinden birisidir.⁶¹

Bazı kırk hadislerde ravi bilgileri ve hadisin sened bilgilerinin önemsenmediği görülmektedir. Tasavvufi konuları içeren Rumeli'de Nakşiliğin yayılmasında büyük rolü olan Süleymân b. Hasan el-Köstendilî (ö. 1235/1819) tarafından yazılan "Te'vîlâtü'l-Hadîs" eserinde zayıf hadisler de yer almıştır. Bu eserde senet ve râvî bilgisine yer verilmemiştir. Ancak Abdulkadir Karahan'a göre "son 150 yılın en başarılı kırk hadis derlemesidir"⁶² Bazı kırk hadis geleneğinde kaleme alınan eserlerde zayıf hadislerin yar aldığı tespit edilmiştir.

2.1.3.4. Ezberlenmesi Kolay Olan Kırk Hadisler

Okunup rahat anlaşılabilen, aynı zamanda kısa ve ezberlenmesi kolay hadislerden oluşan kırk hadis eserleri de kaleme alınmıştır. Cami'nin Çihl Hadisi, Fuzûlî, Nâbî ve Rihletî'nin kaleme aldığı "Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn'i" bu türün en güzel örneklerinden biri olarak bilinmektedir.⁶³

2.1.3.5. Sahih, Fasih, Veciz ve Noktasız Harflerden Seçilen Kırk Hadisler

Veciz; az sözle çok anlam ifade eden hadislerin bir araya gelmesiyle oluşan kırk hadis eserlerin olduğu da bilinmektedir. Bu eserler, açık ve kolay anlaşılır türden fasih ve sahih hadislerden oluşmuştur. Nadir olmakla beraber tamamı noktasız

⁶¹ Abdülkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, a.g.e., s.33; İdris Söylemez, a.g.e., 14

⁶² Fahrettin Yıldız, a.g.m., s.437

⁶³ Abdülkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s.35; İdris Söylemez, a.g.e., 14

harflerden oluşan hadislerin oluşturduğu kırk hadis eserleri de kırk hadis külliyyatı içerisinde yerini almıştır.⁶⁴

2.1.3.6. Kırk Rakamıyla Alakalı Hadisler

Kırk şehirden rivayet edilen, kırk şeyhten rivayet edilen, kırk kitaptan rivayet edilen, kırk sahabeden rivayet edilen, aynı isimde kırk kişiden rivayet edilen hadislerden oluşan kırk hadis eserleri de yazılmıştır. Bu tür eserlerin oluşmasında kırk rakamının etkili olduğu görülmektedir.⁶⁵ Hadis literatüründe önemli bir yere sahip olan “el-Erbaune'l-Buldaniyye” isimli eser, gerek muhteva, gerek metodoloji açısından dikkat çekmektedir. Bu eserin müellifi İbni Asakir, kırk farklı şehri dolaşmış, kırk sahabeden kırk hadis rivayeti derleyerek kırk hadis geleneğinde bir eser vücuda getirmiştir.⁶⁶

2.1.4. Konu Bakımından Kırk Hadisler

Belli bir konuyla alakalı hadislerden oluşan kırk hadis eserleri olduğu gibi, muhtelif konuların ele alındığı kırk hadis eserleri de görülmektedir.

2.1.4.1. Aynı Konuyla Alakalı Kırk Hadisler

Tarihte kırk hadis külliyyatı içerisinde tek bir konuyu ele alan, o konuyla alakalı hadislerin toplandığı kırk hadisler yazılmıştır. İslam’ın şartları, Kur’an’ın faziletleri, Hz. Peygamber’in hayatı, ashabı kiramın fazileti, tasavvuf ve tarikatlar hakkında bilgi, ilim, cihad, dünyevi meşgaleler, sağlık, güzel yazı, güzel ahlak, toplumsal hayat, mizah vb. herbir konuyla ilgili müstakil kırk hadisler yazılmıştır.⁶⁷

2.1.4.1.1. İslam’ın Şartlarını Konu Alan Kırk Hadisler

⁶⁴ Abdülkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis, a.g.e.**, s.35-36

⁶⁵ Abdülkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis, a.g.e.**, s.33-34

⁶⁶ Bayram Kanarya, “Kırk Hadis/Erbaun Edebiyatının Rivayetlerdeki Dayanakları Ve İbn Asakir’in El-Erbaune’lBuldaniyye İsimli Eseri”, **Usul İslam Araştırmaları**, C.28, S.28, 2017, s.97

⁶⁷ Abdülkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis, a.g.e.**, s.33-35

İslam âlimleri İslam'ın her bir şartıyla alakalı hadisleri kırk hadis yazma geleneği bağlamında toplayarak müstakil risaleler oluşturmuştur. İslam âlimleri insanların İslam'ın temel ibadetlerinden uzaklaştığını görünce, onlara ibadetin önemini anlatmak ve onları ibadetlere yönlendirmek için kırk hadis eserleri yazmıştır. Namazla alakalı Abdullah bin el-Ubayşeri'nin "Erbaun Hadisen Fi Fazlı Min Hafızı Ale's-Salati" adlı eseri, oruçla alakalı Abdullah b.el-Süveydan el-Mısri'nin "El-Erbaun Fi Fezaili Ramazan" adlı eseri bu türe örnek olarak verilebilir. Bu türle alakalı çok sayıda kırk hadis yazıldığı bilinmektedir.⁶⁸

2.1.4.1.2. Hz. Peygamber ve Sahabeleri Konu Alan Kırk Hadisler

Hz. Peygamber Müslümanlara Rablerinin emir ve yasaklarını içeren vahyi getirmiş, onlara İslam'ı öğretmiş ve Allah'ın istediği bir kul olmaya ulaşmalarını da kolaylaştırmıştır. Sahabeler Hz. Peygamber'in hep yanında olmuş, İslam'ın yayılması ve öğrenilmesi konusunda çok önemli vazifeler üstlenmişlerdir. Tarih boyunca her dönemde Hz. Peygamber ve ashabı Müslümanlar tarafından örnek alınmıştır. Hz. Peygamber ve sahabenin bakış açısını kazanmak, Müslümanlar için ulaşılmaması gereken hedef olarak görülmüştür.

Sahabeler de Hz. Peygamber tarafından övülmüş, gökteki yıldızlar gibi olduğu, kim onları örnek alırsa doğru yolu bulacağı ifade edilmiştir. Sahabelerle alakalı müstakil eserler yazıldığı gibi kırk hadis geleneğinde risaleler de yazılmıştır. Tarihte her bir fikrî ekol bazı sahabeleri kendilerine daha yakın hissetmişler, kendilerini o fikriyatın uzantısı olarak kabul etmişlerdir. Bundan dolayı bazı sahabeler ön plana çıkarılırken bazı sahabeler hakkında da hoş olmayan şeyler söylenmiştir. Hz. Peygamberle sahabenin ilişkisi, ashabın İslam dinindeki yeri ve önemi ulema tarafından tartışılmıştır. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı, Hz. Peygamberin ahlakını, faziletlerini ve menkıbelerini; aynı şekilde sahabenin faziletlerini, onların örnek hayatlarından kesitleri sunan kırk hadis eserleri de yazılmıştır. Bazı sahabelerle ilgili, Hülafa-i Raşidin olarak bilinen dört halifenin her biri hakkında ya da dördü hakkında yazılan kırk hadis risaleleri de bulunmaktadır. Kemalettin Mehmet tarafından

⁶⁸ Abdülkadir Karahan, İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis, a.g.e., s.37

Türkçeye Tercüme edilen , “Miskiyetu’l-Hitâm fî-Ehâdisi Seyyidi’l-Enâm” isimli kırk hadis eseri ve Mahmut b. Ali’nin kaleme aldığı “Nehcü’l-Feradis” bu konuya örnek olarak gösterilebilir.⁶⁹

2.1.4.1.3. Tasavvuf ve Tarikatla Alakalı Kırk Hadisler

Türkler, İslam’ı din olarak kabul ettikten sonra tasavvufa büyük önem vermişlerdir. Neredeyse her yerleşim biriminde mutasavvıfların toplandığı bir tekke ya da zaviye inşa edilmiştir. Burada tekke veya zaviyenin lideri konumunda olan şeyhin rehberliğinde müritler, bir yandan ilimle meşgul olurken diğer yandan da zikir ve ibadetle meşgul olmuştur. Sufiler hadislerin sebebi vürudunu (söylenme sebeplerini), hikmetlerini ve hadisin sırlarını araştırmaya yönelmişlerdir. Sûfiler hadisleri, işârî ve hikemi olarak yorumlamayı gaye edinmişlerdir. Hikmete dayalı tüm yorumlarının doğru olduğu söylenemez. Bu yolu benimseyerek kaleme alınan kırk hadis eserlerinin, kırk hadis külliyyatı içerisinde var olduğunu söyleyebiliriz. Sadreddin Konevî’nin telif ettiği “Kırk Hadis Şerhi” bu tür eserlere örnek olarak gösterilebilir.⁷⁰Dünyevi meşgalelerin dışında kalan zikir, salatü selam, dua, kabir azabı, haşır vb. konularla alakalı kırk hadis risalelerinin yazıldığı da bilinmektedir. Vahyî Efendi’nin kaleme aldığı “Tuhfetü’s-Sâlihîn ve Sebhatü’z-Zâkirîn”risalesi bu konuya örnek olarak zikredilebilir.⁷¹

2.1.4.1.4. Sosyal ve Ahlaki Hayatı Konu Alan Kırk Hadisler

Hız. Peygamber Allah’ın farz kıldığı paylaşma eylemini söz, fiil ve takrirleriyle teşvik etmiştir. Müslümanlar hadislerin teşvikiyle paylaşmayı içselleştirerek davranış haline dönüştürmüştür. İslam’ın bu konudaki bakış açısı, insanları Allah’ın verdiği nimetleri diğer canlılarla paylaşmaya teşvik etmiştir. İslam’da “cömert” bireyler

⁶⁹ İdris Söylemez, a.g.e, s.15-16; Osman Erbaş, “Nehcü’l-Feradiste Kelime Grupları”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Nevşehir, 2015,s.12

⁷⁰ Ferhat Gökçe, a.g.e., s.16

⁷¹ İdris Söylemez, a.g.e, s.39-40

“takva” sahibi insan olarak isimlendirilmiştir. Paylaşmak, insanların keyfine bırakılmamış, zorunlu olarak yapılması gereken bir eylem olarak istenmiştir. İnsanlardan beklenen bu davranış birçok hadisle de desteklenmiştir.⁷²

Kırk hadis risaleleri içerisinde nikâh, giyim, kuşam, fakir fukaraya yardım gibi sosyal ve ahlaki konuları içeren eserler de yazılmıştır. İslam’ın temel amaçlarından birisinin, ahlaki temeller üzerine oturmuş bir toplum inşa etmek olduğu söylenebilir. İslam geldiği günden itibaren bir yandan ahlaki sorunlarla mücadele etmiş, diğer taraftan da bu problemlerin bir daha yaşanmaması için tedbirler almıştır. Mustafâ Tâkî Efendi’nin kaleme aldığı “Kırk Hadîs Yahut İlm-i Hâl-i Siyâsî ve İctimâî”⁷³ eserini bu konuda yazılmış örnek bir kırk hadis olarak gösterebiliriz.

2.1.4.1.5. Siyaset ve Hukukla Alakalı Kırk Hadisler

Siyaset insanları idare etme ve yönetme sanatı olarak tanımlanmıştır. İnsanoğlu tarihin her döneminde siyasete ilgi duymuştur. Siyasetle uğraşan kişiler insanları yönetecek bilgi ve donanımdan yoksunsa hem kendileri hem de yönettikleri insanlar büyük zarar görmüştür. Yöneticiler halkı şefkat, merhamet ve adalet duygularıyla yönetmeli, halkta yöneticilere itaat etmelidir. Kırk hadis geleneği içerisinde yazılan bazı risaleler; Hz. Peygamber’in ulu’l-emre itaat, yöneticilerin emirlerini yerine getirme, yöneticilerin hukuku, adalet, zulüm gibi konuları işleyen hadislerini kapsamıştır. Bu konuda Ömer Ziyaeddin Dağıstani’nin yazmış olduğu “Hadis-i Erba’ın fi-Hukûkî Selâtin” adlı eseri örnek olarak gösterilebilir.⁷⁴

2.1.4.1.6. Âlim, İlim ve Güzel Yazı Konularında Kırk Hadisler

⁷² Halil Erhun, “7-12 Yas Çocuklarda Paylaşma Ve Yardımlaşma Değerlerinin Hadisler Işığında Öğretimi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2010, s.62-63

⁷³ Cemal Ağırman, “Mustafa Taki Efendi Kırk Hadîs Yahut İlm-i Hâl-i Siyâsî ve İctimâî”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IX; 2 Sivas 2005, s. 61-88

⁷⁴ Demirel, a.g.m., s. 265-276.

İslam ilme ve âlime çok büyük önem vermiş, ulamayı peygamberlerin varisleri olarak görmüştür⁷⁵. Hz. Peygamber, ilim rütbesini en yüce rütbe olarak kabul etmiştir. İlim ve âlimin İslam dinindeki yeri ve önemine dair mevcut hadisler toplanarak kırk hadis geleneğinde risaleler oluşturulmuştur. İlme yeterli derecede önem verilmediği, ilim adamlarına yeterli derecede saygının gösterilmediği dönemlerde, ilmin ve âlimin önemiyle alakalı kırk hadisler yazılmıştır. Hanîf İbrâhim Efendi tarafından kaleme alınan *Dürrü's-Sahâbe fî-Fezâilî'l-Hat ve'l-Kitâbe*⁷⁶ adlı kırk hadis kitabı konuyla alakalı önemli bir kırk hadis kitabı olduğu söylenebilir. Muhammed b. Muhammed tarafından yazılan “Erbaun Hadisen Ala Talebi'l-İlmi” isimli eser, konuyla alakalı yazılmış kırk hadisler arasında yer almıştır. Muhammed b. Ahmed b. Vali tarafından yazılan “Erbaun Haidisen Fi Fazaili'l-İlmi Ve'l Ulama” isimli eser; ilmin ve âlimlerin faziletlerini konu alan hadislerin toplandığı kırk hadislerden birisi olduğu bilinmektedir.⁷⁷

İlmin bileşenlerinden biri olan hat sanatı, tarih boyunca İslam sanatları arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Hz. Peygamber'in bu konuyla alakalı hadisleri bir araya getirilerek müstakil risaleler yazılmıştır. Müstekimzâde Süleyman tarafından kaleme alınan “Hucceti'l-Hatti'l-Hasan” adlı eser bu konuya güzel bir örnek olduğu söylenebilir.⁷⁸

2.1.4.1.7. İslam'da Cihat Konulu Kırk Hadisler

İslam dini cihadı Müslümanlar üzerine farz kılmıştır. Kur'an'da cihatla alakalı çok sayıda ayet olduğu gibi Hz. Peygamber'in de cihatla alakalı; cihadın vasıtaları, cihadın çeşitleri gibi hususları açıklayan hadisleri mevcuttur. İslam'ın hemen hemen tüm asırlarında cihatla alakalı hadislerden oluşan kırk hadisler kaleme alınmıştır. İbn-i Asakir tarafından yazılan, “el-ictihad fi Farzı el-Cihat”, Suyutinin , ”el-Erbaun fi Faslı el-Cihad” gibi konuyla alakalı birçok eser kaleme alınmıştır.⁷⁹ Cihat, İslam kültür ve medeniyet tarihinde önemli bir kavram olarak bilinmektedir. Cihad kavramı bazen

⁷⁵ Ebû Dâvûd, İlim, 1

⁷⁶ Hanîf İbrâhim Efendi, *Dürrü's-Sahâbe fî-Fezâilî'l-Hat ve'l-Kitâbe*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Böl., 311.

⁷⁷ Abdülkadir Karahan, *İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, a.g.e., s.40

⁷⁸ Müstekimzâde, *Hucceti'l-Hatti'l-Hasan*, Süleymaniye Pertev Paşa Böl., 614, vr.1b-21b.

⁷⁹ Abdülkadir Karahan, *İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, a.g.e., s.40

yanlış bazen de eksik anlaşılmıştır. Cihad mevzusunun düşünce bazında zayıfladığı kanaati olduğu dönemlerde sürekli gündeme gelmiştir. Cihat, Müslümanların hafızasında hep canlı ve diri tutulmaya çalışılmıştır. Bu hassasiyet kırk hadisler alanında da görülmüştür. Bu amaçla cihat konusundaki hadislerden oluşan kırk hadis risaleleri yazılmıştır. Alî b.Hacı Mustafa'nın kaleme aldığı “Amâ'il-i Fezâ'il-i Cihad” eseri bu konuya örnek olarak gösterilebilir.⁸⁰

2.1.4.1.8. Şaka ve Mizah Konulu Kırk Hadisler

İslam dini insanın duygularını hiçbir zaman yok saymamış ve ifrat ve tefritten uzak denge unsuruna önem vermiştir. Hz. Peygamber şaka yapmış, yapılan şakaları hoş görmüştür. Şaka ve mizah konularıyla alakalı birçok hadis rivayet edilmiştir. Taşköprüzade Ahmed b. el-Mustafa “el-Erbe'üne Mine'l-Mizâh” adlı risalesinde Hz. Peygamber'in mizah ve şakalarından oluşan hadisleri yer almıştır.⁸¹

2.1.4.1.9. Sağlık(Tıp)Konusunda Kırk Hadisler

Günümüzde sağlık bilimlerini ilgilendiren konularda Hz. Peygamberden rivayet edilen çok sayıda hadis bulunmaktadır. Tıp alanıyla alakası olan hadislerin bir kısmı, “Tıbbı Nebevî” adıyla kırk hadis risalelerine dönüşmüştür. Hüseyin Remzi tarafından “Tıbbı Nebevî” adıyla sağlık bilimleriyle alakalı bir eser yazılmıştır.⁸²

2.1.4.1.10. Bir Kavim Ya da Şehrin Faziletlini Konu Alan Kırk Hadisler

Az sayıda da olsa bir şehrin, bir bölgenin veya kavmin ya da milletin faziletlerini konu alan hadislerin toplandığı kırk hadis eserlerinin de kaleme alındığı bilinmektedir. Hadis âlimlerince bu tür hadisler mevzu olarak görülse de her dönemde bu kabil rivayetler, o bölge veya ilgili kavim tarafından önemsenmiştir. Müstakimzâde

⁸⁰ Alî b.Hacı Mustafa, **Amâ'il-i Fezâ'il-i Cihad**, Süleymaniye Ktp., Raşid efendi Böl., 1025, vr.79-91.

⁸¹ Taşköprüzade Ahmed b.el-Mustafa, **el-Erbe'üne Mine'l-Mizâh**, Beyazıd Yazma Eserler Ktp., Veliyüddin Böl.vr, 3274, 13b-26b.

⁸² Selahattin Yıldırım, **a.g.e.**, s.186

Süleyman tarafından yazılan “Sadeddin’in Âsâr-ı İlâ Hubbi li-Meyli Hubbu’l-Arabi”⁸³ adlı eser bunlardan sadece birisidir.

2.1.4.2. Farklı Konuların Bir Arada Bulunduğu Kırk Hadisler

Kırk hadis külliyyatımız içerisinde tek bir konuyu ele alan, hadislerin toplandığı kırk hadis eserleri bulunduğu gibi aynı eser içerisinde birbirinden farklı konuların ele alındığı kırk hadis eserlerinin de mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Birçok kırk hadis müellifi eserlerini sadece bir konuyu ele alan hadislerden değil de birçok konuyu bir arada işlemişlerdir. Bu tür kırk hadis eserlerinde birbirinden farklı mevzular ele alınmıştır. Bu konuya örnek olarak İslam dünyasında iyi bilinen ve çok fazla şerhi bulunan Nevevi’nin kırk hadisi örnek olarak gösterilebilir.⁸⁴

2.1.5. Dil ve İfade Bakımından Kırk Hadisler

Tarih boyunca oluşan kırk hadis külliyyatını dil ve ifade bakımından incelediğimizde; genel olarak Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde yazılmış olduğu görülmektedir.

Hız. Muhammed’in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan hadislerin dil ve edebiyatla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Bunun birinci sebebi hadislerin doğrudan edebî olmasıdır. Çünkü Hız. Peygamber’in, kavminin en fasih konuşan kişisi olduğu kabul edilmektedir.⁸⁵ Bunun doğal bir sonucu olarak hadislerin edebi bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Hadislerin edebi açıdan üstün vasıflara sahip olması, hadisin sahih olduğuna delil sayılmıştır. Hadislerle dil ve edebiyatı bir araya getiren özellik, hadislerin edebi eserlerin içerikleri arasına girmiş olmasıdır. Yazarlar, şairler, sanatkarlar, eserlerinde fikirlerini desteklemek üzere hadisleri kullandıkları görülmektedir. Hadislerin doğrudan edebi eserlerin konusu olması da hadis-edebiyat ilişkisini ortaya koymaktadır. Kırk hadiste olduğu gibi belirli sayıda hadisleri bir araya

⁸³ İdris Söylemez, **a.g.e.**, s.18

⁸⁴ Abdulkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s.43-44

⁸⁵ M. Yasar Kandemir, **Mevzû Hadisler, Menşei, Tanıma Yolları ve Tenkîdi**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1980, s. 177.

getirerek hadislerin tercüme ve şerhlerinden oluşan eserler dini edebiyatta zengin bir alan oluşturmuştur.⁸⁶

Kırk hadis türü eserler, halkın dinî kültürünün oluşmasında, yaygınlaşmasında, şekillenmesinde, önemli rol oynamıştır. Genel olarak hadislerin, özelde kırk hadislerin; edebiyatla alakalı olduğu gibi estetik sanatlarla da alakası olmuştur. Hadislerin özellikle kırk hadislerin hat sanatında yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Osmanlıda hadisler kitabelerde, levhalarda ve çeşitli mimari eserlerinde, tezyinî bir enstrüman olarak da kullanılmıştır.⁸⁷ Genelde hadisler özelde kırk hadisler, Müslüman toplumların hem edebi, hem estetik zevkini etkilemiştir.

2.1.5.1. Arap Dil ve Edebiyatında Kırk Hadisler

Kırk hadis eserlerinin ilk örneklerine Arap edebiyatında rastlanılmaktadır. Abdullah el Mübarekle (öl. 181/797) başlayan “erbaun” hadis derleme geleneği kısa sürede büyük rağbet görmüştür. Kırk hadisler nicelik ve nitelik bakımından çok önemli gelişmeler kaydederek miladi XIII. asırda zirveye ulaşmıştır. Nevevî’nin “Erbaûn Hadis”i de bu devirde yazılmıştır. Abdülkadir Karahan “Ebaun” hadislerin seyrini Arap edebiyatında Nevevî (631/1233-676/1277) öncesi ve sonrası olmak üzere iki bölümde değerlendirmektedir.⁸⁸

Arap dilinde kırk hadis, hicri II. asırdan itibaren devam eden bir gelenektir. Başlangıçta hadis konusunda şöhreti bulunan ulema tarafından kaleme alınan eserler olarak bilinmektedir. Muhaddislerin çoğu zaman öğrencilerine okuttukları ders takrirleri ve hadis tahriçlerinden oluşmuştur. Muhaddisler genelde bu hadisleri öğrencilerine yazdırmışlardır. Bazen de talebeler bu hadis risalelerini istima dediğimiz dinleme yoluyla hocalarından öğrenmişlerdir. Bu gelenek daha sonra sadece

⁸⁶ İsmail Avcı, “Hazînî’nin Manzum Serh-i Hadîs-i Erbaûn Tercümesi”, **Balıkesir üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Temmuz 2007, s.2; İbrahim Bayraktar, **Edebî ve İlmi Açılardan Hadîs**, İzmir, Isık Yayınları, 1993, s. 36-37; Adem Dölek, **Edebî Açılardan Hadîslerde Tesbîh ve Temsiller**, Erzurum, Ekev Yayınları, 2001; Ramazan Kazan, “Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, 2005; Mehmet Emin Özafsar, “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis”, **Türkler**, C., I-XXI, No:11, 2002, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 364.

⁸⁷ İrvin Cemil SCHİCK; “Türkçe Matbu Hüsn-i Hat Literatürüne Toplu Bir Bakış”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 7, S. 14, 2009, s.257-264.

⁸⁸ İsmail Avcı, **a.g.e**, s. 8

muhaddislerle sınırlı kalmamış, şeriat, tarikat, edebiyat ve diğer alanlarda da neşvü nema bulmuştur.⁸⁹

Arap edebiyatında “erbaun” adıyla derlenmeye başlanan kırk hadis eserleri, hicri II. asırdan başlayarak günümüze kadar kesintisiz devam etmiştir. Tayyib Okiç'e göre hadis risalelerinin yazılışı eskidir. Hadis konusunda şöhreti olan birçok âlimin kırk hadis eseri mevcuttur. İmam Buhari'nin talebesi olarak bilinen İbni Tirmizi (Ö1.279/892) tarafından da bir "kırk hadis" derlemesi yapılmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi hadis alanında şöhreti bulunan Nevevî'nin (Ö1.677 / 1277) derlediği “Erbaun’u” bu alanda yazılmış eserleri gölgede bırakmıştır. 42 hadisten oluşan eserin yirmi altı hadisi, hadis konusunda şöhreti bulunan İbnü's-Salah (öl.643/1248) tarafından, 16 tanesi de Nevevî tarafından eklenerek “Erbaun” adı verilen eser ortaya çıkarılmıştır. Arap dilinde başlayan “Erbaun” hadis geleneği, Farsçadaki “Çihl” ve Türkçedeki kırk hadisler için ilham kaynağı olmuştur.⁹⁰

Önceki bölümlerde belirtildiği gibi Arap edebiyatında yazılan kırk hadisler genel olarak mensur olarak derlenmiş ve çok azında manzum bölümler bulunmaktadır. Bunun sebebi Arapçada kaleme alınan kırk hadis eserlerinin genel olarak ulema tarafından derlenmiş olması olarak görülmüştür. Arapça kırk hadis eserlerinin yazılışında edebî bir eser yazma amacından ziyade, din eğitimi ve telkini yapma amacı güdülmüştür.

2.1.5.2. İran Dil ve Edebiyatında Kırk Hadisler

Kırk hadisler Farsçada “çihl hadis” olarak isimlendirilmiştir. İran edebiyatında bu geleneğe, VI/XII.-VII/XIII. asırlarda rastlanılmaktadır. Fars edebiyatında ilk olarak “Çihl hadis ”Farâvî'nin 500/1107'de tercüme ettiği eserdir. Fars edebiyatında Abdurrahman Cami'nin kaleme aldığı “Çihl” hadis İran edebiyatında kaleme alınmış en önemli eser olarak bilinmektedir. Abdurrahman Câmî'nin kaleme aldığı manzum olarak Farsça tercüme ettiği “Çihl hadis”i Türk şairlerin üzerinde büyük bir etki oluşturmuştur. X/XVI. yüzyılın başlarında Hüseyin Vâiz Kâsifî (öl. 910/1505) tarafından yazılan çihl hadis, nesir-nazım karışık çihl hadisler için, en güzel ve en

⁸⁹ Abdülkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s.47

⁹⁰ Müzahir Kılıç, **a.g.m.**, s.93-94.

zengin örneklerden biridir. Başta Nevevî ve Bahâüddîn Âmilî (öl.1030/1621) olmak üzere Arapçada bilinen birçok “erbaûn” hadis eserlerinin Farsça tercüme ve şerhleri yapılmıştır. Farsçada 50’ye yakın çihl hadis tercüme ve şerhi olduğu bilinmektedir. Fars edebiyatında yazılan çihl hadislerin çoğunlukla nesir-nazım karışık bir şekilde veya manzum olarak yazılmıştır. Abdülkadir Karahan, İran edebiyatındaki çihl hadislerin özelliklerinden bahsederken onların dini ve edebi karakterlerinin bariz olduğunu ifade etmiştir. İran edebiyatında “çihl” türü eserlere âlim ve sûfîlerin yanında şairler de büyük ilgi göstermiştir. Kırk hadislerin yaygınlaşması kuru bir eğitimden kurtulma eğilimi olarak da yorumlanabilir. Şii âlim ve ediplerin kaleme aldığı çihl hadisler, Hz. Ali’nin faziletlerini, imametini ve menkıbelerini konu aldığı bilinmektedir.⁹¹

2.1.5.3. Türk Dil ve Edebiyatında Kırk Hadisler

Kırk hadis eserlerinin, sadece Temel İslami Bilimlerle uğraşan ulema tarafından yazılmadığı bilinmektedir. Tarihimizde çok sayıda kırk hadis eseri edebiyatçılar tarafından kaleme alınmıştır. Hz. Peygamber’in hayatı, onun sünneti olarak isimlendirilen söz, fiil ve onayları, Türk İslam edebiyatının işlediği konular arasında yer almıştır. Türk İslam edebiyatı sahasında, X. yy’dan itibaren 76 tane manzum kırk hadis eseri kaleme alınmış olup Ali Şir Nevai, Rihleti, Fuzuli, Nabi, Zühdi, Müfid, La-Edri gibi kudretli şairler, kırk hadis derleme, tercüme ya da mevcut eserlerin şerhlerini yaparak kırk hadis geleneğinde eserler meydana getirmişlerdir. Günümüzde de birçok kişinin kırk hadis üzerine kitap ve makale yazdığı, tez çalışması yaptığı bilinmektedir.⁹²

Türkler, İslâmiyet’i kabul ettikten sonra hayatlarında büyük değişiklik yapmış, hayatlarını ona göre şekillendirmişlerdir. İslamiyet’in sadece dini vecibelerini yapmakla yetinmemişler, özel ve sosyal hayatlarını da İslamiyet’e göre düzenlemişlerdir. Sanatta, edebiyatta, musikide, mimaride hemen hemen hayatın her alanında, dini motifler ve dinin etkileri görülmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti

⁹¹ İsmail Avcı, **a.g.e**, S.9

⁹² Mustafa Yunus Gümüş; İdris Söylemez, “16. Yüzyıl Şairlerinden Vahdetî’nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi”, **Kalemname**, S. 4 / 8, (Aralık 2019), s.338

zamanında, neredeyse her kültür ögesi, İslami anlayışla tezyin edilmiş; din dili, kültür ve edebiyatta, şiirde kendini iyice hissettirmiştir. Şiir ve edebiyat, dini düşüncüyü yayma, İslam inancının öğretilmesi, anlaşılması, sevdirmesi ve din eğitimi amacıyla kullanılmıştır.⁹³

Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra ortaya koydukları edebi ürünlere, divan edebiyatı, İslami Türk edebiyatı yahut Türk-İslam edebiyatı ismi verilmiştir. Edebiyatın, İslam öncesinden bazı izler taşımakla birlikte, teorik ve estetik bakımdan İslam kültürünün açık tesiri altında kaldığı, özellikle tasavvufî düşünce ve motifleri kullandığı görülmektedir. Dinin yoğun tesiri altında kalan ve İslamiyet sonrası gelişen edebiyatımızda, yeni türlerin ve eserlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Yeni dinin inanç sistemi, kutsalları, özellikle peygamberi yeni edebiyatın konusu olmuş; kırk hadis, mevlid-i şerif, hilye-i şerif, na't-ı şerif, esmâ-yı nebî, mi'râciyye, regâibiyye, hicretnâme, gazavatnâme, mu'cizenâme, şefaatnâme gibi edebî türler ortaya konulmuştur. İslam dininin kaynaklarından hadisın "kırk hadis" adıyla edebi tür olarak hayat bulması, hadisi konu alan eserlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.⁹⁴

XIV. yüzyılda Mahmud b. Ali (öl. 761/1360) tarafından Nehcü'l-Ferâdis adıyla kaleme alınan kırk hadis, Türkçe yazılmış ilk kırk hadis eseri olarak bilinmektedir. Kırk hadisler, XV. XVI. ve XVII. yüzyıllarda dinî edebiyatımızın bir parçası olarak büyük bir rağbet görmüştür. Bu ilgi XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra azda olsa manzum eserler kaleme alınmış olsa da, bu türdeki eserler sanat açısından zayıflamaya başlamıştır. Bu gelenek XVIII. yüzyıldan itibaren zayıflamış olsada yok olmamış günümüze kadar muhtelif konularda yazılan kırk hadislerle devam etmiştir. Kırk hadis geleneğinde daha çok eğitim amaçlı didaktik mahiyet arz eden eserlerin yazıldığı görülmüştür.⁹⁵

2.2. Osmanlıda Yazılan Kırk Hadislerin Sosyokültürel Olaylarla İlişkisi

⁹³ H.İbrahim Demirkazık, "Mecîdî'nin Miraciye'si", **Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C. X, S.8, 2015, s. 849

http://isamveri.org/pdfdrq/D03262/2015_8/2015_8_DEMIRKAZIKI.pdf .(Çevrimiçi, 20.11.2020)

⁹⁴ Öksüz, **a.g.e.**, s. 1.

⁹⁵ İsmail Avcı, **a.g.e.**, S.10

Bazı kırk hadislerin yazıldığı dönemlerde sosyokültürel gelişmelerle ilişkisinin olduğu ve esere seçilen hadislerde dönemsel etkilerin olduğu görülmektedir. Osmanlı'nın kuruluş döneminde yazılan kırk hadislerin tasavvufi kırk hadisler olduğu bilinmektedir. Bu dönemdeki kırk hadislerde daha çok evrad-ü ezkarın faziletini anlatan hadisler yer almıştır. Devlet otoritesi zaafiyete uğradığı dönemlerde yöneticiye itaatin önemi, savaş dönemlerinde cihadın önemini vurgulayan kırk hadislerin yazıldığı görülmüştür.⁹⁶ Araştırmaya konu olan kırk hadis eserlerinde yazıldıkları dönemlerde görülen sosyokültürel gelişmelerin etkileri görülmektedir.

Araştırmanın konularından biri olan Nehcü'l-Feradis'in müellifi Mahmud b.Ali tasavvufun etkili olduğu bir zaman diliminde ve çevrede yaşamıştır. Müellifin tasavvuf kültürüne hâkim olduğu; tasavvufla alakalı yazılmış eserler hakkında bilgi sahibi olduğu bilinmekte ve eserinde tasavvufi kaynaklardan alıntılar yaptığı görülmektedir.⁹⁷ Nehcü'l Feradis, Türkçe yazılmış ilk kırk hadis eseridir. Eserin ilk bölümünde Hz. Muhammed'in hayatı; ikinci bölümünde dört halife ve Ehl-i beyt; üçüncü bölümünde ise kişiyi Allah'a yaklaştıran ameller ve son bölümde de insanı Allah'tan uzaklaştıran amellere yer verilmiştir. Müellif, eserinde çeşitli hikâye ve menkıbelere yer vererek düşüncelerini somutlaştırmıştır.⁹⁸ Eserin üslubunun, sohbet havasında olması, menkıbe ve hikâyeye yer vermesi, eserin tasavvufi bir çevrede yazıldığı hissini uyandırmaktadır.

XVI. Yüzyılda yaşamış olan İmam Birgivi'nin (ö.1573) yazmış olduğu kırk hadisle, yaşadığı dönemin sosyokültürel gelişmeleri arasında bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Birgivi, yaşadığı dönemde insanların bidat ve hurafelere, ilim adına uydurma ve zayıf hadislerden oluşan eserlere aşırı rağbet ettiklerini görmüş ve bunlarla mücadele için sahih hadislerin yer aldığı kırk hadis eserini derlemiştir. Birgivi "Kırk Hadis" eserini, yaşadığı dönemde yaygın olan hurafe ve cehaletle mücadele etmek amacıyla yazmıştır.⁹⁹

⁹⁶ Yıldız, a., s.419; Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis.**, s.187-192.

⁹⁷ Bilal Aktan, Cennetlerin Açık Yolu(Nehcü'l-Feradis), I.Bsk., Ankara, Edebiyat Otağı yayınları, 2006, s.4-5

⁹⁸ Ayşe Şeker, "Nehcü'l-Feradis Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası (İnceleme-Metin-Dizin)", **Marmara Üniversitesi Türkiyat araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2018., s. VIII

⁹⁹Yusuf Akgül, **a.g.e.**, s. 546

Sivas'ın önemli âlimlerinden biri olan Mustafa Taki Efendinin yazmış olduğu kırk hadis eserindeki hadislerin mesajı o günün güncel meseleleriyle başarılı bir şekilde örtüşmüştür. “Sebîlürreşâd” ve “Sır’at-ı Müstakim” gibi dergilerde yazarlık yapmış olması, İslami ilimlere olan vukufiyeti, müderrislik, dersiamlık ve mahkeme azalığı yapmış olması yazmış olduğu eserin başarılı olmasında etkili olmuştur.¹⁰⁰

Mustafa Taki'nin, “Kırk Hadis Yahut İlm-i Hâl-i Siyasi ve İctimai” adlı eseri, Osmanlının siyasi açıdan sıkıntılar yaşadığı bir dönemde yazılmıştır. Eserde dönemin konuları ve bakış açısı görülmektedir. İttihat ve Terakki hareketini savunmuş ve Meşrutiyet sistemini bir meşveret sistemi olarak görmüştür. İttihat ve terakki cemiyetine üye olarak Meşrutiyet sisteminin İslam'a en uygun bir sitem olduğuna inanmıştır. Mustafa Taki'nin kırk hadis eserinde yer verdiği hadisler yorumlanırken Meşrutiyetin desteklendiği, istişarenin gerekliliği, yanlış yapmamak için özgür ve eleştirel düşüncenin önemi gibi fikirlere yer verilmiştir.¹⁰¹ Yazılan kırk hadis'in konusu, ele alınış biçimi ve hadislerin yorumu, sosyokültürel gelişmelerle ve dönemin bakış açısıyla paralellik arz etmektedir.

Mustafa Taki, insanların dinlerini ve dünyalarını birlikte öğrenmeleri gerektiğini ifade ederek insanların dinlerini mukaddes kitaplardan öğrendiğini fakat dünyalarını tam olarak bilmediğini ifade etmiştir. Dünyanın sadece yaşamak için değil, aynı zamanda dünyanın cenneti kazanmak içinde gerekli olduğunu ifade eden Mustafa Taki Efendi, bu ihtiyacı karşılamak amacıyla kırk hadis eserini derlediğini ifade etmiştir. Din ve dünyayı birbiriyle ilişkilendirerek, onları bir bütün olarak ele alan düşüncelerini, kırk hadis eseriyle insanlığın hizmetine sunmuştur.¹⁰² Osmanlıda siyaset ve yönetimle ilgilenmeyen halk; eserde dünya ve siyasetle ilgilenmeye davet edilmektedir. Mustafa Taki, halkın dünyevi işler olarak gördüğü konuların ahiretle alakasının olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Kırk hadis eserlerinin yazıldığı dönemin sosyokültürel dili de kırk hadislerde etkili olmuştur. Osmanlıda en çok kırk hadisin şairler tarafından yazılmış olması ve

¹⁰⁰ Cemal Ağırman, **a.g.m.**, s.63

¹⁰¹ Fatih Çınar, Milli Mücadelenin ve İlk Meclisin Manevi Mimarlarından Sivaslı Bir Alim: Mustafa Taki Efendi, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. IX/2, Sivas ARALIK 2005, s.172.

¹⁰² Ağırman, ”Mustafa Taki Efendi, Kırk Hadis Yahut İlmi Hali Siyasi İctimai Adlı Eseri ve Bazı Hadislere Getirdiği Yorumlar”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. IX/2, Sivas 2002, s.69

Osmanlıda şiir'in aşırı rağbet görmesi manzum kırk hadislerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Araştırmanın konularından olan Ali Şir Nevai, Nabi ve Münif'in kırk hadisleri, manzum olarak kaleme alınmıştır. Ali Şir Nevai, hocası Molla Cami'nin Farsça yazmış olduğu kırk hadis eserini, Çağatay Türkçesine çevirmiştir. Farsça bilmeyenlerin de bu eserden istifade etmelerini arzu ettiğini eserinde belirtmiştir. Ünlü Şair Nabi ve Münif de aynı eseri, manzum olarak Osmanlı Türkçesine çevirmiştir.¹⁰³ Bu eserlerin yazıldıkları dönemlerde ahlaki yozlaşmayla mücadele edilmiş, yazılan kırk hadislerin ahlaki erbainler olduğu görülmektedir. Ahlaki yozlaşmaya karşı başlatılan mücadele kırk hadislerin konularına da yansımıştır. Türkçeye tercüme edilen Abdurrahman Cami'nin "Kırk Hadis"inde, bir Müslümanın taşıması gereken vasıflar, kişinin topluma ve diğer insanlara karşı sorumlulukları yer almıştır.¹⁰⁴

Âşık Çelebi ve Okçuzade'nin kırk hadisleri ahlaki konular başta olmak üzere devrin ihtiyaç duyduğu konulara yer vermiştir. Âşık Çelebi yazmış olduğu kırk hadis eserinde komşuluk ilişkileri, namaz, yemek, oruç, kader gibi konulardaki hadisleri seçmiştir.¹⁰⁵ Ahsenü'l-Hadis adlı kırk hadis eserini derleyen Okçuzade Mehmet Şahi, eserinde dini, tasavvufi, tarihi ve edebi birçok konuyu işlemiştir. Eserde hadisler şerh edilirken ayetler, hadisler, hikâyeler, kıssalar, atasözleri, kelam-ı kibar ve şiirler kullanılmıştır.¹⁰⁶

Sultanların hukukunu ön plana çıkaran Ömer Ziyaeddin Dağıstani tarafından yazılan "Hadisi Erbain fi Hukuki Selatin", Osmanlı'nın siyasi çalkantılı döneminde kaleme alınmıştır. Eserin içeriğiyle dönemin sosyal, siyasal ve kültürel gelişmeleri arasında yoğun bir ilişkinin olduğu görülmektedir. II. Abdulhamid'in izlediği siyasete destek vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Ömer Dağıstani "Hadisi Erbain fi Hukuki Selatin" isimli kırk hadis eserini yazma amacının, peygamberin varisleri olan sultanlarla alakalı hadisleri derlemek, halkın meşru yönetimlere karşı gönüllü

¹⁰³ Ali Şir Nevai, **Çihil(Kırk) Hadis**, s. 7-8; Hikmet Özdemir, **a.g.m.**, s. 139-154

¹⁰⁴ Sebahattin Küçük, "Münif'in Kırk Hadis Tercümesi", **Türkoloji Dergisi**, C.XXII, S.1,s. 1-10.

¹⁰⁵ Bünyamin Akdağ, "Âşık Çelebi'nin Hadis-i Erbain Tercümesi (İnceleme-Tenkitli Metin)", **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Erzincan, 2019.s.91-94

¹⁰⁶ Yılmaz Öksüz, "Okçuzade Mehmed Şahi'nin Ahsenü'l-Hadis'i (İnceleme-Metin)", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, Sivas, 2016, s.x.

desteğini sağlamak ve kamu düzeninin korunmasına katkı sunmak olduğunu açıklamıştır.¹⁰⁷

Yazıldığı günden beri birçok şerhinin yapıldığı bilinen Nevevi'nin “el-Erbaun” adlı eseri, “Kırk Hadis” klasikleri arasında yer almış ve her dönemde güncelliğini korumuştur. Evrensel nitelikli hadislerden oluşan eser, her dönemin diline tercüme ve şerh edilmiştir. XVIII. yüzyılda İsmail Hakkı Bursevi tarafından, XX. Yüzyılda da Ahmet Naim tarafından o günün insanların anlayabileceği bir Türkçe ile tercümesi yapılmıştır.¹⁰⁸Bu iki eserde araştırmanın konuları arasında bulunmaktadır.

İlk Türkçe yazılmış Tıbb-ı Nebevi eseri, Hüseyin Remzi tarafından yazılmıştır. Tababetle ilgili hadisler merkeze alınarak dönemin tıpla alakalı bilgilerinin yer aldığı bir eser formatında yazılmıştır. Miralay Hüseyin Remzi tarafından Fransızcadan “Tıbb-i Nebevi” adıyla tercüme edilen kırk hadis eserinde, sağlığı koruma, hastalıkları tedavi etme amacı güdülerek, tıbbi konularla alakalı insanları bilinçlendiren hadisler derlenmiştir.¹⁰⁹ Türkçe tercümelerin yapılarak matbu hale getirildiği bir dönemde, Türkçe matbu olarak tıpla alakalı bir kırk hadisin meydana gelmesinde dönemin sosyokültürel algısının etkili olduğu görülmektedir. Araştırmanın konusunu oluşturan ve yukarıda kısaca anlatılan kırk hadis eserlerinde, yazıldığı dönemin sosyokültürel gelişmeleri ve bakış açısı, etkili olmuştur.

Kültürümüzde önemli bir yere sahip olan kırk hadis eserleri, hicri ikinci asırdan itibaren hadis literatüründeki sayıları her geçen gün artarak çoğalmıştır. Müslüman toplumların yaşadığı sosyal, siyasi, kültürel, dini ve ahlaki problemlere karşı kırk hadis derlemeleri hazırlanılarak çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla yazılan kırk hadisler, gelenek hâlini almış ve bu gelenek günümüzde de devam etmektedir. Bu tür çalışmalar, bir yandan eserin yazıldığı dönemin sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgi verirken; diğer yandan da bu eserleri kaleme alan yazarın dinî tutum ve yönelimlerini göstermektedir. Her bir kırk hadis yazarı kendi bakış açısıyla yaşadığı çağı değerlendirmiştir. Bir başka ifadeyle kırk hadis yazarları yaşadıkları dönemde meydana gelen problemleri tespit etmiş ve bu problemlerin çözümü olarak da Hz.

¹⁰⁷ Harun Raşit Demirel, “Dağıstani ve “Hadis-i Erbain Fi Hukuki Selatin” İsimli Risalesi”, **Dini Araştırmalar**, C. 7, S. 21, s. 21.

¹⁰⁸ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmet Naim Efendi, Haz. Ahmet Çınar, Ravza Yay, İstanbul, 2019; Ayşe Gültekin, **a.g.e.**, s.710-727.

¹⁰⁹ Hacıoğlu, **a.g.m.**, s. 111.

Peygamber'in hadislerini görmüştür. Bu sebeple kırk hadis müellifleri eserlerinde gündemine aldıkları problemlerin ruhuna uygun hadislere yer vermiştir.¹¹⁰

Daha önce de belirtildiği gibi toplumların zaman içerisinde değişen eğilimleri de kırk hadis edebiyatının gelişim yönü açısından etkili olmuştur. Tasavvufun etkili olduğu dönemlerde evrad ve ezkarın fazileti konulu kırk hadislerin yazıldığı görülmüştür. Devlet otoritesinin zayıf olduğu dönemlerde yazılan kırk hadis eserleriyle yöneticilere itaatin önemi anlatılmıştır. Savaş ve felaket zamanlarında yetime bakmanın önemi, cihadın fazileti ve cihat arzusu doğuran hadisler, kırk hadis eserlerinin konusu olmuştur.¹¹¹

Osmanlı'nın kuruluş dönemlerinde halkın yoğun bir tasavvufi eğilim içinde olduğu görülmüştür.¹¹² Bu dönemde yazılan kırk hadislerin tasavvufi konularla ilgili olduğu görülmektedir. Hamîdüddîn el-Aksarâyî (Somuncu Baba), Hacı Bektâş-ı Velî, Sadreddin Konevî, Ali Şîr Nevâî ve İbnü'l-Cezerî gibi mutasavvıflar Osmanlı döneminin kuruluş döneminde yaşadığı bilinmektedir. O dönemde derlenen kırk hadis eserlerinin, tasavvufi konularla alakalı olduğu bilinmektedir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda ahlaki bozulmanın, bidat ve hurafelerin yaygın olduğu kanaati oluşmuştur. Bu dönemlerde yazılan kırk hadis risalelerinde daha çok ahlak teması işlenmiştir. Bidat ve hurafelerin yaygın olduğu bu dönemde, halkı bilinçlendirme amacıyla ahlak temalı kırk hadis eserleri derlenmiştir. Birgivi'nin derlediği kırk hadis eseri bunun güzel örneklerinden birisidir.¹¹³

Medrese ve tekke çatışmasının yaşandığı dönemlerde, bazı tarikat ve tasavvufi akımları savunan kırk hadisler de hazırlanmıştır. Mevlevilik ayinlerindeki raks ve semanın bidat olmadığını savunan İsmail Rasuhi'nin (ö. 1041/1631) yazmış olduğu eser, bu konuya örnek verilebilir.¹¹⁴

¹¹⁰ İdris Söylemez, **a.g.e.**, s.1

¹¹¹ Fahrettin Yıldız, **a.g.m.**, s.419

¹¹² Klaus Kreiser, "Tekke ve Dervişlik", Çev.: Nurettin Gemici, **Tasavvuf İlimi ve Akademik Araştırma Dergisi**, Yıl:8, S.22, 2008, s.344.

¹¹³ İmam-ı Birgivi Muhammet Efendi, **Bürhanül Müttakin Tercümesi**, Çev.Mustafa Cemi, İstanbul, Hız yayınları, 1976; Muhammet Akdoğan, **a.g.e.**, s. 21-22

¹¹⁴ Fahrettin Yıldız, **a.g.m.**, s. 423

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLIDA TÜRKÇE YAZILMIŞ MATBU KIRK HADİSLERİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

3.1. Osmanlıda Türkçe Yazılmış Matbu Kırk Hadisler ve Din Eğitimi

Osmanlıda ilim dilinin Arapça olmasından dolayı birçok Arapça yazılmış kırk hadisin yazarlarının Türk olduğu bilinmektedir. Daha öncede belirtildiği gibi Osmanlıda yazılan kırk hadislerden sadece altmış tanesi Türkçe yazılmıştır. Türkçe yazılan bu eserlerden on iki tanesi basılmıştır.¹

Türkçe yazılan kırk hadisler, genel olarak, Arapça ve Farsça bilmeyen Türklere din eğitimi vermek için yazılmıştır. İsmail Hakkı Bursevi, Allah'ın her kavme o kavmin dilini konuşan peygamber gönderdiğini belirten İbrahim suresindeki dördüncü ayeti kerimeye dikkat çekmiştir.² İsmail Hakkı Bursevi, kırk hadis şerhi başta olmak üzere bazı eserlerini Türkçe yazmıştır. Hedef kitlenin Türkler olduğunu hadislerle amel etmek için onların doğru anlaşılmasının önemli olduğunu belirtmiştir.³ Nevâî'ye göre Arapça Kur'an dili olması hasebiyle dünyadaki en belagatli dildir.⁴ Nevai, Arapçadan sonra en belagatli dil'in Türkçe olduğunu, Arapça ve Türkçeden sonra sırasıyla Farsça ve Hintçe dillerinin geldiğini ifade etmiştir.⁵

Kırk hadis şerhlerinin din eğitimi açısından önemli materyaller olduğunu söyleyebiliriz. Abdulkadir Karahan genel olarak şerh eserlerini, eğitim öğretim eseri olarak görmüştür. Bursevi'nin kırk hadis şerhini, usul ve esaslar açısından medrese adabına uygun olduğunu belirterek medreselerde eğitim ve öğretim için yazıldığı

¹ Hacıoğlu, **a.g.e.**, s.112; Karahan, İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis, **a.g.e.**, s. 280.; Yıldırım, **a.g.e.**, s.14.

² Hikmet Gültekin, "İsmail Hakkı Bursevi Kırk Hadis şerhi Transkripsiyonu ve Hadislerin Tahric ve Tenkid Kritiği (İlk Yirmi Hadis)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Konya 1996, S.82

³ Ayşe Gültekin, **a.g.m.**, s.711

⁴ Belagat: usulüne göre yerinde, düzgün ve etkili söz söylemeyi öğreten bir ilim dalı olup; "Bedii, Beyan ve Meani" olmak üzere üç bölümden oluşur. Bkz.s. Süleyman Gür, "Kâzî Beyzâvî Tefsîrinde Belâgat İlmi Ve Uygulanışı", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, Erzurum, 2014, s.28

⁵ Agah Sırrı Levent, **Ali Şir Nevai Hayatı, Sanatı ve Kişiliği**, I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965; Özsoy, **a.g.e.**, s.13.

kanatini taşıdığını ifade etmiştir.⁶ Nevevi'nin "el-Erbaun en-Nevevi" eseri gibi bazı kırk hadisler, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.⁷ Din eğitimi ve öğretimi açısından önemli olarak görülen kırk hadislerden bazılarının medreselerde okutulan hadis derslerine kaynaklık ettiği söylenebilir.

Âşık Çelebi yazılarında edebi sanatları çok iyi kullandığı halde kırk hadis eserinin manzum bölümünde sade bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Bunun sebebi olarak yazmış olduğu eserden geniş halk kitlelerinin istifade etmesine imkân sağlamak olduğu belirtilmiştir. Bu eserin yazılma amacının müellifin şairlik ve sanatçılık yönünü ortaya çıkarmak olmadığı; insanların eserden istifade etmelerini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Âşık Çelebi'nin kırk hadis eseri, mukaddimesini istisna tutarsak, dilinin, sade ve konuşma diline yakın olduğu görülmektedir.⁸

İmam Birgivi kırk hadisini kaleme alırken amacının yaşadığı dönemde gördüğü din adına yaşanan hurafe ve batıl inançlarla mücadele etmek olduğunu belirtmiştir. Gördüğü yanlışlardan son derece rahatsız olmuş, yapanın ve söyleyenin kim olduğuna bakmadan yanlışlarla mücadele etmiştir. İmam Birgivi yaşadığı dönemde cahilliğin zirvede olduğunu, ilmin adının bile anılmadığını, insanların bidat ve hurafeleri yapmada birbiriyle yarıştığını, bunlardan medet umduğunu ifade etmiştir.⁹

İncelemeye konu olan kırk hadis eserlerinin tamamında, dini öğütler, ahlaki tavsiyeler ve kaçınılması istenen tavır ve davranışlar yer almıştır. Eserlerin dini açıdan bilgilendirici, yönlendirici, din eğitim ve öğretimini öncelediği görülmektedir.

⁶ Karahan, İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis, s.258-259; Gültekin, 712.

⁷ Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XVII, S.1, 2008, s.36-37; Sezai Engin, "Osmanlı Dönemi Medreselerinde Hadis Eğitime Entelektüel Bir Katkı: Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı", **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, C. 17, S.2, 2017, s.258

⁸ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbaun Tercümesi**, Çev.: Âşık Netai, Süleymaniye Kütüphanesi, Hasip Efendi Bölümü, No: 52; 55s.; Dağ, **a.g.e**, s.14.

⁹ Akdoğan, **a.g.m.**, s.19

3.1.1. Nehcü'l-Ferâdis' in Din Eğitimi Açısından İncelenmesi

3.1.1.1. Nehcü'l-Ferâdis

Nehcü'l-Feradis, ilim dünyasına Kazanlı âlim Mercani tarafından tanıtılmıştır.¹⁰ Mercani, eserin müellifi Mahmut b.Ali'nin Harezmi'nin "Kerder" bölgesinde doğduğunu daha sonra da "Saray" kasabasına hicret ettiğini ifade etmiştir. "Kerderli Mahmut b. Ali" adıyla tanınan müellif, hicret ettiği bölgeye nispetle de Mahmut b. Ali es-Sarayı adıyla anılmıştır. M. Fuat Köprülü ve Zeki Velidi Togan da Mahmut b.Ali'nin Harezmi civarında Kerder bölgesinde yaşamış Harezmli bir kişi olabileceğini kabul etmiştir. Müellif daha çok bölgenin adına nispetle "Kerderli Mahmut" olarak bilinmektedir.¹¹ Eser'in müellifi Mahmut bin Ali'nin fıkıh, tefsir ve hadis konusuna vakıf olduğu bilinmekle beraber, yazar hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.¹²

Tarihte Türkçe yazılmış ilk kırk hadis kitabı olarak bilinen Nehcü'l-Feradis, Mahmud b. Ali tarafından Harezmi Türkçesiyle yazılmıştır. Eserin birisi İstanbul'da olmak üzere dünyada beş yazma nüshası bulunmaktadır. İstanbul'daki nüsha Süleymaniye-Yeni Cami Kütüphanesinde bulunmaktadır.¹³ Kitapta farklı lehçeler kullanılmasına rağmen çoğunlukla Harezmi-Altınordu lehçesi kullanılmıştır.¹⁴

İstanbul'da bulunan "Cennetlerin Açık Yolu" anlamına gelen "Nehcü'l-Feradis" nüshası günümüze kadar eksiksiz bir şekilde ulaşmıştır. Bu nüshayı Zeki Velidi Togan 1928 yılında tespit etmiştir. Bu nüsha Fezâilü'l-Mu'cizât adıyla kütüphanede 879 numarada muhafaza edilmekte ve İstanbul yazması adıyla bilinmektedir. Eserin tamamı 444 sayfadan oluşmaktadır. 1956 yılında Macar Türkolog Janos Eckman eksiksiz bir yazma eser olması dolayısıyla bir önsöz yazmış

¹⁰ Azmi Bilgin, Nehcü'l-Feradis, **DİA**, C.XXXII, s.540

¹¹ Bilal Aktan, a.g.e., s.4; Ayşe Şeker, a.g.e., s.3.

¹² Mahmut b. Ali, **Nehcü'Feradis**, Tıpkı Basım ve Çeviri Yazısı, Yay.: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar, TDK, Ankara, 2014; Azmi Bilgin, "Nehcü'l-Ferâdis", **DİA**, C.,I-XLV, No:32, İstanbul, 2006, s.540-541

¹³ Abdülkadir Karahan, **İslam-Türk Edebiyatında Kırk hadis**, s.138-139

¹⁴ Osman Erbaş, a.g.e., s.13.

ve tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır. Eckmann'ın eserle ilgili yazdığı notları Hamza Zülfikar ve Semih Tezcan düzenleyerek TDK tarafından yayımlanmıştır.¹⁵

Nehcü'l - Ferâdis, XIV. yüzyılın ortalarında Harezmi Türkçesiyle yazılmıştır. Kitap dört ana bölümden oluşmaktadır. Her bir ana bölüm on fasıla ayrılmış; eserin tamamı, kırk fasıldan oluşmuştur. İslam tarihinin ilk dönemleri hakkında bilgi veren eser, insanları Allah'a yaklaştıran ve onları doğru yoldan uzaklaştıran davranışları da bağımsız bölümlerde ele almıştır. Eğitim amaçlı bir üslubun tercih edildiği eserde, süslü ifadelerden kaçınılmış ve sanat kaygısı taşınmamıştır. Nehcü'l- Feradis Orta Asya'da yaşayan Türkler arasında büyük bir şöhrete sahip olmuştur.¹⁶

3.1.1.2. Nehcü'l-Ferâdiste Din Eğitimi Açısından Elde Edilen Bulgular

Nehcü'l-Ferâdis, öğüt ve nasihat ağırlıklı bir eser olarak bilinmektedir. Eserin amacının, İslam'ın emir ve yasaklarını öğretmek, dini duygu ve duyarlılıkları artırmak olduğu anlaşılmaktadır. Sade bir dil kullanılması, sanat kaygısı taşımaması; yazarın niyetinin din eğitimi vermek olduğunu göstermektedir. İnsanların yoğun ilgisi nedeniyle Nehcü'l-Feradis, Türk dünyasının birçok merkezine yazar hayatta iken yayılmıştır.¹⁷

Dilbilimci Gülden Sağol, müellifin bu eseri yazmasındaki temel amacının insanların cennete girmelerine vesile olacak amellerin işlenmesine vesile olmak, demiştir. Böyle bir amacın güdüldüğü kitaba, "Nehcü'l-Feradis" adının verilmesi de bu tespiti desteklemektedir. Nehcü'l-Feradis'te yer alan ayetler, hadisler ve güzel sözler, okuyanların dikkatlerini çekmekte, sâlih amel işlemelerine vesile olmaktadır. Bu sebeple eser, sanat gayesi güdülmeyen, sade, anlaşılır ve açık bir üslupla yazılmıştır. Konular, ilginç hikâyelerle süslenerek okuyucunun dikkati çekilmiş, sıkıcı olmaktan çıkarılmıştır.¹⁸

¹⁵ Mahmut b. Ali, **Nehcü'Feradis**, Tıpkı Basım ve Çeviri Yazısı, Yay.: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar, TDK, Ankara, 2014; Ayşe Şeker, a.g.e., s.8; Osman Erbaş, "Nehcü'l Ferâdis'te Kelime Grupları", **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Nevşehir, 2015, s.14

¹⁶ Aktan, a.g.e., s.1

¹⁷ Azmi Bilgin, a.g.m., s.540.

¹⁸ Bilal Aktan, Cennetlerin Açık Yolu(Nehcü'l-Feradis), I.Bsk; Osman Erbaş, **a.g.e.**, s.13.

Nehcü'l-Ferâdis'in her bir faslının başına, konu başlığı yazılmış ve daha sonra hadisin Arapça metni ve Türkçe tercümesi verilmiştir. Eserde yer alan hadisler; ayet ve başka hadislerle desteklenmiş; tefsir, hadis, fıkıh, tarih, siyer, kelim, menakıp kitaplarından yararlanılmıştır.¹⁹

Nehcü'l Feradis kitabı, dört müstakil ana bölümden oluşmuş, her bir bölüm on fasıla ayrılmış ve eserde toplam kırk fasıl yer almıştır. Her bir fasıl bir hadisle başlamıştır. Halkın anlayabileceği şekilde yazılan kitap, bir halk kitabı özelliği taşımaktadır. Eserde tıpkı diğer kırk hadis risalelerinde olduğu gibi, okuyucularına eserin okunup içindeki bilgilerle amel edilmesi durumunda, cennete gitme ümidi aşılanmıştır. Bundan dolayı eser, hem o dönemde yaşayan hem de sonraki dönemlerde yaşayan Müslüman Türklerin ilgisini çekmiştir. Dini-didaktik bir anlayışla kaleme alınan eser, günlük hayatta Müslümanların işine yaramayı, onlara dünya ve ahiret saadetine yolunu göstermeyi amaçlamıştır. Eserin dilinin ve üslubunun açık, sade ve basit olması; okuyucuların kolaylıkla okuyup anlayabilmelerine ve eserin çok hızlı bir şekilde geniş bir coğrafyaya yayılmasına vesile olmuştur.²⁰

Birinci bölümün birinci faslında, Hz. Peygamber'e seçilmiş anlamına gelen Mustafa adının verilmesi işlenmiş ve konuyla alakalı şu hadis tercih edilmiştir: "Yüce Allah, İsmail Peygamberin soyundan Kinâne kabilesini, ondan Kureyş kabilesini seçti. Kureyş kabilesinden Haşim oğullarını, Haşim'in oğullarından da beni seçti." ²¹ Hadisiyle Hz. Peygamber'in soyu hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci fasılda, vahyin indirilmeye başlandığı günlere vurgu yapılarak, İslam dininin garip olarak başladığını ve kıyamete yakın yine garipliğe döneceği bildirilmiş ve ne mutlu o gariplere vurgusu yapılan hadise yer verilmiştir.²² Bu fasılda Hz. Peygamber'e vahyin nasıl geldiği anlatılmıştır. Müslümanlara ümit aşılanarak, bir kişiyle başlayan İslamiyet'in bütün dünyaya yayıldığı ve az sayıda insanın verdiği mücadelenin zaferle sonuçlandığı iması yapılmıştır.

Üçüncü fasılda İslam'ın İlk Yıllarında Hz. Peygamber ve Sahabelerin eziyet çekmeleri anlatılmış ve faslın başında, "Kim bir mümine eziyet ederse bana eziyet

¹⁹ Aktan, a.g.e., s.4; Ayşe Şeker, a.g.e., s.5

²⁰ Abdülkadir Karahan, **İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s.145-146

²¹ Mahmud b. Ali, a.g.e., s.1; Müslim, Fezail, 1; Tirmizî, Menakıb, 1; Ahmed b. Hanbel, 4/107

²² Mahmud b. Ali, a.g.e., s.5; Sahihu'l-Müslim 232, 251; Sunenu İbn-i Mace, II, 1319 (3987, 3988).

etmiştir. Kim bana eziyet ederse Allah'ı incitmiş sayılır. Kim de Allah'ı incitirse o kişi lanetlenmiştir. Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'an'da Allah, o kimseyi perişan eden azabını hazırlamıştır.” Hadisine yer vererek İslamiyet'in ilk yıllarında ilk Müslümanların çekmiş oldukları eziyete vurgu yapılmıştır.²³

Dördüncü fasılda Hz. Peygamber'in hicreti anlatılmış, konunun başında Hz. Peygamberin şu hadisi yer almıştır. Müellif faslın girişine koyduğu hadisi İmam Ebu'l-Ala-i Uşi'nin “Nisabu'l-Ahbar” kitabından aldığını belirtmiştir. “Allah'ın birliğine inanan bir Mü'min, garip olarak ölürse, Cenabıhak ona şehit sevabı verecek ve ona kabir azabı dokunmayacaktır.”²⁴ Bu hadis, Hz. Peygamber'in ve ilk Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicret endişesini konu alan fasılda zikredilmiştir.

Beşinci fasılda, Hz. Peygamberin mucizeleri konusu işlenmiş; faslın başında şu hadis zikredilmiştir: Hz. Ali, Hz. Peygamberle Mekke'nin dışına çıktıklarını ve dağa doğru yaklaşıncı dağdan: “Ey Allah'ın elçisi! Sana selam olsun”, diye bir ses duyduklarını ifade etmiştir.²⁵ Bu fasılda Hz. Peygamberden sadır olan çok sayıda mucize nakledilmiştir.

Altıncı fasılda Hz. Peygamberin Mekke'ye girişi anlatılarak, faslın başında Hz. Peygamberin şu hadisine yer verilmiştir. “Kıyamet gününde insanların efendisi olacağım. Bu sözü övünmek için söylemiyorum. Allah'ın bana iyilik ve lütfu olduğunu belirtmek için söylüyorum. Yine kıyamet gününde insanların sancakları benim elimde olacaktır. Bu sözü de övünmek için söylemiyorum, Allah'ın bana olan lütfunu belirtmek için söylüyorum. Kıyamet günü, insanların tabi olduğu büyük kişilerin elinde birer sancak olacak ve mahşerde bulunanlar tarafından iyi ya da kötü olarak bilineceklerdir.”²⁶

Yedinci fasılda Hz. Peygamberin miracı konu olarak işlenmiş ve konunun başında Hz. Peygamber'in şu hadisine yer verilmiştir: “Miraç gecesinde Cebrail Hz. Peygambere, gem ve eyer vurulmuş bir şekilde Burak'ı getirdiğinde Hz. Peygamber Burak'a binmek isteyince Burak huysuzluk etmiş ve Cebrail şöyle demiştir: “Ey

²³ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.8; Acluni, İsmail b.Muhammed, **Keşfu'l-Hafa**, Çev.:Mustafa Genç, C., I-IV, No:3, İstanbul, Beka, 2019, s.531

²⁴ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.14; Aktan, **a.g.e.**, s.27; Mahmut b.Ali, **a.g.e.**, s.14; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî El-Beyhaki, **Şuabu'l-İman**, Beyrut, Daru'l-Kütüp el-İlmiyye, t.y, H.No: 9238, s.3226.

²⁵ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.20; Tirmizi, Kitabü'l-Menakıb, 49, (no:3686)

²⁶ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.26; Tirmizî, Menâkıb, 49, (no.3975)

Burak! Muhammed'e huysuzluk mu yapıyorsun? Allah katında Hz. Muhammed'den daha saygı değer biri sana binmedi, deyince Burak sakinleşti ve utancından teri akmaya başladı.”²⁷

Sekizinci fasılda Hz. Peygamber'in dünyadayken Cennet ve Cehennem 'in gösterilmesi anlatılmış ve bölümün başında şu hadis zikredilmiştir: “Cennet; (cihat, hac, oruç, namaz gibi) zor işlerle kuşatılmıştır. Cehennem de nefsin arzularıyla kuşatılmıştır. (Nefis; yeme-içme, zevk ve sefa ile mutlu olmayı ister. Nefsine uyan kişinin sonu cehennemdir).”²⁸

Dokuzuncu fasılda Huneyn savaşı anlatılmış ve faslın başında, Hz. Peygamberin şu hadisine yer verilmiştir. “Allah katında bir günahkârın Allah korkusuyla gözünden akıttığı yaş ile bir gazinin Allah yolunda şehit olduğunda teninden akıttığı kandan daha değerli bir damla yoktur. Allah katında bu iki damladan daha sevimlisi yoktur.”²⁹

Birinci bölümün son faslında Hz. Peygamber'in vefatı konu olarak işlenmiştir. Konuya Hz. Peygamberin vefatını anlatan şu hadislerle başlanmıştır: “Muhammed'in ruhu elinde olan Allah'a yemin ederim ki, öyle bir gün gelecek ve artık o günde sizden hiç kimse kesinlikle beni göremeyecektir. Çünkü ben ahirete göç etmiş olacağım. Beni görmek, evinizden barkınızdan, oğlunuz ve kızınızdan hatta yanınızda bulunan bütün mal ve hayvanlardan daha sevgili olacak fakat beni göremeyeceksiniz.”³⁰

Eserin ikinci bölümünde dört halifenin, Hz. Fatıma ve oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in, dört mezhep imamının faziletleri anlatılmıştır. İkinci bölümün birinci babında Hz. Ebu Bekir'in faziletlerinden bahsedilmiş ve konuya Hz. Peygamber'in şu hadisiyle başlanmıştır: “Gerçekte benim yanımda sohbeti kıymetli olan ve malı bakımından cömert olan Ebu Bekir'dir. Eğer ben Allah'tan başka bir kimseyi dost edinseydim Ebu Bekir'i edinirdim. Fakat gönlüm Allah'ın aşkı ile doludur, başka kimsenin sevgisi gönlüme sığmaz. Ancak aramızda İslam kardeşliği ve şefkati vardır. O yüzden mescitteki bütün kapılar kapansın, sadece Ebu Bekir'in kapısı açık kalsın.”³¹

²⁷ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.38; Tirmizi, Kitabu't-Tefsir, 18, (no:3131)

²⁸ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.45; Tirmizi, Kitabu Sıfatı'l-Cenneti, 21, (no: 2559)

²⁹ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.51; Müsnedü Şihab, 1308-1216.

³⁰ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.57; Muslim, Kitabü'l-Fedail, 39, (no. 2364)

³¹ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.67; Muslim, Kitabü'l-Fedail, 1, (no:2382)

İkinci fasılda Hz. Ömer'in faziletlerinden bahsedilmiş ve faslın başına: Hz. Peygamberin şu hadisi yazılmıştır: “Eğer benden sonra bir peygamber gelseydi o, Ömer olurdu.”³²

Üçüncü fasılda Hz. Osman'ın faziletlerine yer verilmiş ve konunun girişinde aşağıda gelen hadise yer verilmiştir. Müellifin, İmam Ebu'l-Ala-i Uşi'nin “Nisabu'l-Ahbar” kitabından aldığını ifade ettiği hadisi Tirmizi, “garip” olarak değerlendirmiştir: “Her peygamberin bir arkadaşı vardır; cennette benim arkadaşım da Osman'dır.”³³

Dördüncü fasılda Hz. Ali'nin faziletlerinden bahsedilmiş konunun girişinde şu hadis zikredilmiştir: “Ey Ali! Sen benim için Harun'un Musa'ya olan mesabesinde, Harun peygamberdi, ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir.”³⁴

Beş ve altıncı fasıllarda Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in faziletlerine yer verilmiştir. İlgili fasılların başına aşağıdaki hadisler yazılmıştır: “Fatıma cennet kadınlarının efendisidir.”³⁵ “Hz. Peygamber, Hasan ve Hüseyin için İbrahim Peygamberin oğulları İsmail ve İshak'a yapmış olduğu şu dua ile dua yapardı: Bütün şeytanlardan, acı veren zehirli hayvanlardan, kötülük saçan gözden, indirilmiş olan bütün hak kitap ve Yüce Allah'ın adlarına sığınırım.”³⁶ Eserde faziletlerinden bahsedilen Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hüseyin insanlara rol model olarak sunulmuştur. Bu fasılda yer alan diğer İslam âlimlerinin faziletli örnek şahsiyetler olduğu vurgulanmıştır.

Yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu fasıllarda sırasıyla İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin, İmam Şafii'nin, İmam Malik ve Ahmed bin Hanbel'in faziletlerinden bahsedilmiştir. Her bir fasılda, bir mezhep imamıyla alakalı bir fazilet anlatılmış, fasılların başında faziletle alakalı bir hadis zikredilmiştir. “Cenabıhak, Allah'ı bir bilen mümin bir kulu hakkında dünya ve ahirette iyilik dilerse ona İslam'ın hükümlerini bildirir, o kulunu fakih yapar, onun gönül gözünü açar.”³⁷ Buhari ve Müslim'de yer alan bu hadisten sonra, Hanefi Mezhebinin kurucusu olarak bilinen Ebu Hanife'nin

³² Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.75; Tirmizî, Menakıb, 49, (no:4050)

³³ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.87; Tirmizî, Menâkıb, 49, (no.4063)

³⁴ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.96; Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 4, (no: 2404)

³⁵ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.109; Buhari, Menâkıb, 25, (no: 3623)

³⁶ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.116; Buhari, Kitâbü Ehâdis-i Enbiya, 10, (no:3371)

³⁷ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.127; Buhârî, İlim, 10; Tirmizî, İlim, 1, (no:2645); Riyazu's-Salihin, İlim, 241, (no:1376)

böyle bir kul olduğu yorumu yapılmıştır. Gazali'nin İmamı Azam için çok ibadet eden, dünyadan yüz çeviren, Allahı hakkıyla bilen ve ondan korkan, ilim sahibi biriydi, dediği ifade edilmiştir.³⁸

Müellif, İmam Muhammed İbni Beşreviyye'nin Kenzü'l-Ahbar adlı kitabından şu hadisi aldığını belirterek sekizinci faslın başında zikretmiştir: “Allah'ın birliğine inanmış bir mümin, âlim birine Allah için yedi gün hizmet etse, yüce Allah'a yedi yıl hizmet etmiş gibi olur. Yüce Allah onun her bir gününe bin şehit sevabı verir.”³⁹ Hadis olarak eserde yer alan bu rivayetten sonra; hizmet edilecek âlimin İmam Şafii gibi birisi olmalı yorumu yapılmıştır. Böyle bir sevabın kaçırılmaması gerektiği vurgusu yapılmıştır. Hizmet edilecek örnek bir âlim olan İmam Şafii'nin faziletlerinden bahsedilmiş ve ilmiyle amel ettiği belirtilmiştir. Ramazan ayında namaz kılarak altmış kez hatim yaptığı bilgisine de yer verilmiştir.⁴⁰ Bu rivayet hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

“Âlimler, peygamberlerin varisleridir” Bundan dolayıdır ki, peygamberler ahirete göç ettiklerinde dünyalık bir şeyler bırakmazlar, ancak ilim bırakırlar. Kim onların ilimlerini elde eder, onların ilimleri ile amel eder ve bilmeyenlere de öğretirse, o kimse peygamberlerin mirasçısı olur.”⁴¹ Bu hadisten sonra Hz. Peygamber'in miras bıraktığı ilmin en büyük varislerinden birisi İmam Malik'in olduğu ifade edilmiştir. Dini ilimlere olan hizmetinden bahsedilerek, Hz. Peygamber'in hadislerini rivayet ederken önce abdest aldığı, sakalını taradığı, güzel elbiselerini giydiği anlatılmıştır. İmam Malik'in çok doğru birisi olduğundan bahseden müellif, İmam Şafii'nin İmam Malik'in yanında olduğu bir sırada birisi ona kırk soru sorduğunu ancak sekizine cevap verdiğini ve geri kalanlara da bilmiyorum dediğini eserinde nakletmiştir.⁴²

Mahmud bin Ali, İmam Ahmed bin Hanbel'in faziletlerini anlattığı onuncu fasıla âlimleri sevmeye alakalı, Abdullah-ı Serahsi'nin “Mevakit” adlı eserinden aldığını ifade ettiği şu hadisle başlamıştır. “Bir mümin, ilmi ve âlimleri sever, kendinden de günah ve kusur meydana gelirse omzundaki melekler o günahları

³⁸ Aktan, a.g.e., s.129.

³⁹ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.136; Aktan, **a.g.e.**, s.136

⁴⁰ Aktan, a.g.e., s.136-137.

⁴¹ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.142; Ebû Dâvûd, İlim, 1, (no:3641); Riyazu's-Salihin, Babu Fazlı İlim, 241, (no: 1388)

⁴² Aktan, a.g.e., s.141-142.

yazmaz.”⁴³Bu rivayet sonrasında Ahmed bin Hanbel’den çok sayıda menkıbe anlatılmıştır. Ahmed bin Hanbel’in çok dindar olduğu ifade edilmiş; yeme, içme ve giyme konusunda çok hassas olduğu anlatılmış, her şeyi giymediği, herkesin yemeğini yemediği belirtilmiştir. Hadisten sonra Ahmed bin Hanbel’in ilmi ile amel olduğunu ömrünün takva ve günahlardan sakınmakla geçtiğini ifade etmiştir.⁴⁴

Bu bölümde eğitim açısından son derece önemli bir konu olan iyi örneklerle yer verilmiştir. Bölümde tarih boyunca Müslümanların saygı duyduğu, dini yaşamlarında kendilerini taklit ettiği ve rol model aldığı kişilerle hadiste geçen mesaj özdeşleştirilmiştir. Bölümde adları geçen kişilerin bazı özelliklerine kısa da olsa değinilmiştir.

Nehcü’l-Feradis’in üçüncü bölümü, on fasıldan oluşmuştur. Her bir fasıl din eğitiminin ana konularından birisi olan insanı Allah’a yaklaştıran ameller konu olarak ele alınmıştır. Her bir fasıl bir hadisle başlayarak kişiyi Allah’a yaklaştıran bir amele yer vermiştir.

Birinci, fasılda ilim öğrenmenin faziletinden bahsedilmiştir. “İlim talep etmek her Müslüman erkek ve kadına farzdır.”⁴⁵Hadisiyle başlayan fasılda ilmin insanları Allah’a yaklaştırdığı vurgulanmış ve ilmin sadece erkekler için değil, kadınlar için de farz olduğu belirtilmiştir.

İkinci fasılda Namazın faziletleri anlatılmıştır. “Allah’ın birliğine inanan bir mümin beş vakit namazını zamanında kılar ve büyük günahlardan kendini korursa, namaz onun küçük günahlarının affına vesile olur. Kim Cuma namazlarını kılar, büyük günahlardan da sakınırsa, kılınan Cuma namazları, iki Cuma arasındaki küçük günahlarına kefarete olur ve onları örter. Aynı şekilde ramazan orucunu tutarsa, sonraki ramazana kadar büyük günahlardan korunursa, tutulan Ramazan oruçları, iki Ramazan arasında işlenen küçük günahlarına kefarete olur, küçük günahları affolur.”⁴⁶Burada beş vakit namazın, Cum’a namazının, Ramazan orucun faziletinden bahsedilmiş ve küçük günahların affına vesile olduğu vurgulanmıştır.

⁴³ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.151; Aktan, **a.g.e.**, 149

⁴⁴ Aktan, **a.g.e.**, s.149-151.

⁴⁵ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.158; İbn Mace, Mukaddime, 17, (no:224)

⁴⁶ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.166; İbn Mâce, Tahâret, 106, (no:598); Riyazu’s-Salihin, Kitabu’l-Fezail, 210, (no:1149)

Üçüncü fasılda zekât ve sadaka vermenin faziletlerinden bahsedilmiştir. Müellif konuyla alakalı eserinde yer verdiği şu hadisi İmam Abdullah Kudai'nin Şihabu'l-Ahbar adlı eserden aldığını ifade etmiştir: “Kıyamet günü geldiğinde, Arasat'ta insanların hükmü verilmeye kadar, her bir kişiyi kendi sadakasının gölgesine koyacaklar.”⁴⁷ Hadisiyle sadakanın mahşer gününde kişi için bir gölgelik olacağı vurgulanmıştır.

Dördüncü fasılda orucun faziletleri anlatılmıştır. Müellif fasla, İmam Ebu'l-Leys-i Semerkandi'nin “Tenbihu'l-Gafilin” adlı eserinden aldığını ifade ettiği şu hadisle başlamıştır: “Allah'ın birliğine inanan bir mümin, Allah rızası için bir gün oruç tutarsa, Cenabıhak o mümini cehennemden uzak tutacaktır. Bu kimsenin cehenneme olan uzaklığı, bir karganın yavru iken bir yerden uçup da ihtiyarlayıp ölene kadar o yerden uzaklaşması kadar olacaktır.”⁴⁸ Hadisiyle oruç ibadetinin Cehennem ateşinden koruduğu çarpıcı bir misalle anlatılarak oruç ibadeti teşvik edilmiştir.

Beşinci fasılda hac ve umrenin faziletleri konu olarak ele alınmıştır. Müellif faslın başına İmam Ebu'l-Ala-i Uşi'nin “Nisabu'l-Ahbar” adlı kitabından aldığını belirttiği şu hadisle başlamıştır. “Allah'ın birliğine inanan bir mümin, helal kazancından harcayıp Allah'ın evini ziyaret etse; Kâbe'yi tavaf edip hac yapsa yüce Allah, hac yapan o kulunun defterine her bir adımı için yetmiş sevap yazar; aynı zamanda her bir adımı için yetmiş günahını siler ve cennette yetmiş derece yükseltir.”⁴⁹ Eserde hadis olarak yer alan bu rivayet hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Allah'a yaklaştıran ameller arasında zikredilen hac ibadetinin çok büyük sevap kazandırdığı, günahların affına vesile olduğu ve cennette derecelerin yükselmesine vesile olduğu vurgusu yapılmıştır.

Altıncı fasılda ana - babaya hizmet etmenin faziletleri anlatılmıştır. Müellif İmam Gazali'nin İhyau'l-Ulumiddin adlı eserinden aldığını ifade ettiği şu hadisle fasla başlamıştır: “Ana- babaya iyilik etmek, namaz kılmanın, oruç tutmanın, hac ve umre yapmanın, Allah yolunda savaşa katılmanın sevabından daha büyüktür.”⁵⁰ Eserde hadis olarak yer alan bu rivayet hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bununla birlikte

⁴⁷ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.172; Bulûğu'l-Meram, Kitabü'z-Zekat, 632

⁴⁸ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.179; Aktan, **a.g.e.**, s.173; el-Mişkat el-Mesabih, Kitabu's-Savm, 6, (no: 2074)

⁴⁹ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.186; Aktan, **a.g.e.**, s.179

⁵⁰ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.195; Aktan, **a.g.e.**, s.187

birçok sahih hadiste ana-baba' ya hizmet etmenin büyük sevap olduğu vurgulanmıştır.⁵¹

Yedinci fasılda helal yemenin faziletlerinden bahsedilmiştir. “ Helali istemek her kadın ve erkek mümin üzerine farzdır.”⁵² Bu hadiste İslam'ın en çok önem verdiği konulardan biri olan Allah'ın sınırları olarak da bilinen helal ve haram konularına yer verilmiştir. Müslümanların helali tercih etmesi öğütlenerek, haramlardan uzak durması telkin edilmiştir. Helal yemeyle duanın kabul olması arasında ilişki kurulmuştur. Duanın kabul olması için helal yenmesi gerektiği, kişinin yediği helal olursa duasının reddolunmayacağı belirtilmiştir. Bir kimse kırk gün süreyle helal yerse Allah'ın o kişinin kalbini nurlandıracağını, kalbinin hikmetle dolacağını ve hikmetin kalbinden diline akacağını hadislerle anlatmıştır.⁵³

Sekizinci fasılda emri bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münkerin faziletleri konusu ele alınmıştır. “Sizden biriniz bir kötülük görürse onu eli ile düzeltsin. Eğer eliyle düzeltmeye gücü yetmezse diliyle bu iş kötüdür, bunu yapmayın, diye engellesin. Eğer diliyle de engellemeye gücü yetmez ve bunların bana zararı kötülüğü dokunur deyip korkarsa o zaman içinden nefret etsin. Ancak içten tiksiniş sessiz kalmak, iman sahibi kişilerin en zayıfıdır.”⁵⁴ Bu hadiste Allah'a yaklaştıran fiillerden birinin kötülükle mücadele etmenin olduğu belirtilmekte ve öneminden bahsedilmektedir. Aynı zamanda kötülükle mücadele yöntemi öğretilmektedir.

Dokuzuncu fasılda gece ve gündüzü değerlendirmenin faziletleri anlatılmıştır. “Gecenin öyle bir saati vardır ki, mümin bir kul o saate rastlasa ve Allah'tan bir iyilik dilerse Allah geri çevirmeden onun duasını kabul eder.” Başka bir rivayette şöyle buyrulmuştur: “Mümin ve Müslüman kul, o saatte Allah'tan dünya ve ahiret işleri konusunda dilekte bulunsa Allah duaları kabul buyurup dilekleri nasip eder. Bu saat bütün gecenin içinde saklıdır.”⁵⁵ Bu bölümde geceye ve gece ibadetine dikkat çekilmiştir. Konuyla alakalı ashabın tutumu, Hz. Peygamber'in konuyla ilgili tavsiyeleri yer almıştır. Hz. Peygamber'in tavsiyesi üzerine Abdullah bin Ömer'in

⁵¹ el-Mışkat ve'l-Mesabih, Salat, 568

⁵² Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.203; el-Mışkat el-Mesabih, Kitabu'l-Buyu, 1, (no: 2781)

⁵³ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.203; Aktan, **a.g.e.**, s.194-199

⁵⁴ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.209; Müslim, İmân, 20, (no:49); İbn Mace, Kitabu'l-Fiten, 20, (no:4013); Riyazu's-Salihin, Kitabu'l-Mukaddime, 23, (no:184)

⁵⁵ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.216; Riyazu's-Salihin, Kitabu'l-Fedail, 212, (no: 1178)

ömür boyu gece namazı kıldığı, sahabenin gece namazına karşı tutum ve davranışı anlatılmış, gece ibadeti teşvik edilmiştir.⁵⁶

Onuncu fasılda sabrın güzelliği ve kazaya rıza göstermenin fazileti konusu işlenmiştir. Müellif faslın başına İmam Ebu'l- Leys-i Semerkandi'nin "Tenbihu'l-Gafilin" adlı eserinden şu hadisi aldığını ifade etmiştir: "Hz. Peygamber, Allah'ın şu şekilde buyurduğunu haber vermiştir: Bir kuluma kendi bedeni, oğlu, kızı veya malıyla ilgili bir sıkıntı verdiğim zaman, kulum o sıkıntıya güzel bir şekilde sabrederse, amellerini tartmak için kıyamet günü terazinin yanına o kulumu getirmeyeceğim. O kulumun amel defterini ortaya koymadan ve hesaba çekmeden cennete koyacağım."⁵⁷ Elbani bu rivayetin zayıf olduğunu bildirmiştir.⁵⁸

Eserin dördüncü bölümü on fasıldan oluşmuş, her bir fasılda Allahtan uzaklaştıran her bir kötü amel işlenmiştir. Her faslın başında konu ile alakalı bir hadise yer verilmiştir. Bölüm içersinde anlatılan konular; ayetlerle, hadislerle, menkıbe vb. ilavelerle desteklenerek okuyucunun dikkati çekilmiştir.

Birinci fasılda haksız yere kan dökmenin zararları işlenmiştir. "Müslümanın kanını dökmek helal değildir. Eğer şu üç şeyi yaparsa Müslüman'ın kanı o zaman helal olur: Bir kimseyi haksız yere öldürmüştü, evli iken zina yapmışsa veya Müslüman olduktan sonra kâfir olmuşsa. Bu üç durumda Müslüman'ın kanı helal olur, onu öldürmek İslam'a göre uygundur. Bunun dışında başka yerlerde öldürmek uygun değildir."⁵⁹ Bu fasılda Allah'ın sevmediği fiiller konu olarak işlenmiştir. Meşru bir sebep olmadan haksız yere bir mümini öldürmenin helal olmadığı anlatılmıştır.

İkinci fasılda zina yapmanın zararları işlenmiş ve fasıla şu hadisle başlanmıştır: "Allah'ın birliğine inanan bir kimse, iki bacağı arasındaki avret yerini zinadan korursa; iki dudağı arasındaki ağzını haram yemekten, dilini gıybet ve yalandan koruyup bunları yapmayacağına kefil olursa, ben de bu kişinin cennete gireceğine kefil olurum."⁶⁰ Bu hadiste zina, yalan ve haramın Allah'tan uzaklaştıran fiiller olduğu vurgulanmıştır.

⁵⁶ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.216-224; Aktan, **a.g.e.**, s.205-211.

⁵⁷ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.224-232; Aktan, **a.g.e.**, s.205-211-218.

⁵⁸ Ebû Abdîrrahman İsmâuddîn, **Câmi'u'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye-Kısmu'd-Da'îf ve'l-Mevdû**, Dârü'r-Reyyân, Kâhire, t.y, s. 45

⁵⁹ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.232; Ebû Dâvûd, Hudud, 1, (no:4352); Sahih Muslim, 6, (no:1676)

⁶⁰ Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.241; Buhari, Kitabu'l-Hudud, 19, (no.6807); Bukhari, Kitabu'r-Rikak, 23, (no: 6474)

Üçüncü fasılda içki içmenin zararları anlatılmıştır. Müellif bölüme İmam Beşreviyye'nin "Kenzü'l-Ahbar" adlı eserinden hadis olarak aldığını ifade ettiği şu rivayetle başlamıştır; "Allah'ın birliğine inanan kimse içki içene selam verirse ya da onunla el ele tutuşup kucaklaşırsa içki içene değer verdiği için, Allah bu kimsenin kırk yıllık geçerli ibadetlerini iptal eder."⁶¹ Bu rivayet hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

Dördüncü fasılda kibirlenmenin zararları anlatılmıştır. "Gönlünde zerre kadar kibir olan bir kimse cennete giremez, buyurdu. Sahabilerden biri: 'Ey Allah'ın rasulü! Bir erkek, kıyafetinin ve takunyasının güzel olmasını severse kibir olur mu? diye, sordu. Hz. Peygamber: Allah güzeldir, güzeli sever. Kim Allah'ın emirlerine değer vermez, halka tepeden aşağı bakarsa o kibirdir, buyurmuştur."⁶² Bu hadiste Allah'ın hoşuna gitmeyen işlerden bir tanesi olan kibirle karıştırılan bazı hususlardan bahsedilmiş, kibrin alâmeti farikası belirtilmiştir.

Beşinci fasılda yalan ve gıybetin zararları işlenmiştir. "Ey ümmetim! Yalan söylemekten korkun. Yalan söylemek gerçekte insanı kötü işe, kötü iş de, insanı cehenneme götürür."⁶³ İslam'ın Müslümanları sakındırdığı kötü işlerden en başta gelenlerinden biri yalan söylemektir. Fasil, bu konuya ayrılmış ve faslın girişinde yalanla alakalı bu hadise yer verilmiştir.

Altıncı fasılda dünyayı sevmenin zararları işlenmiştir. "Hz. Peygamber: Dünya, müminin zindanı; kâfirin cennetidir."⁶⁴ buyurmuştur. Bu fasılda aşırı dünya sevgisinin zararlarından bahsedilmiş ve ahirete kıyasla müminin dünyada yaşadığı yerin zindan mesabesinde olduğu ifade edilmiştir.

Yedinci fasılda ikiyüzlülüğün ve gösterişin zararları anlatılmıştır. "Hz. Peygamber Allah'ın şöyle buyurduğunu ifade etmiştir: Ben ortakların ortaklığından rahatsız olan padişahım. Kim amel eder, amelinde bana birini ortak yaparsa rahatsız olurum ve onu ortağı ile birlikte terk ederim. O, amelini kime yapmışsa ameli de ona aittir."⁶⁵ Bu hadiste Allah'ın nehyettiği hususlardan biri olan riya ve ikiyüzlülüktür. Kişinin amelini dünyevi bir mefaat beklemek için yapması, yaptığı ameli birilerinin bilmesi için işlemesidir. Allah sadece kendisi için yapılan amelleri makbul saymıştır.

⁶¹ Mahmud b. Ali, a.g.e.,251 ; Aktan, a.g.e.,236.

⁶² Mahmud b. Ali, a.g.e., s.257; Müslim, İmân, 39, (no: 91)

⁶³ Mahmud b. Ali, a.g.e., s.265; Tirmizi, Birr, 46, (no:1971)

⁶⁴ Mahmud b. Ali, a.g.e., s.271; İbni Mace, Zühd, 3, (no:4113); Tirmizi, Zühd, 16, (no:2324)

⁶⁵ Mahmud b. Ali, a.g.e., s.279; Müslim, Zühd, 5, (no: 2985); İbni Mace, Zühd, 21, (no: 4202)

Sekizinci fasılda kin gütmenin ve hasetlik yapmanın zararları anlatılmıştır. Müellif, fasla İmam Ebu'l-leys-i Semerkandi'nin "Tenbihü'l-Gafilin" adlı eserinden aldığını ifade ettiği şu hadisle başlamıştır: "Kim kin güder ve hasetlik yaparsa; gerçekte, ateşin odunu yakıp bitirdiği gibi o kişinin hayırlarını ve iyiliklerini tüketip yok eder."⁶⁶ Kütübü Sitte hadislerinde bu hadis; "Kim hasetlik yaparsa ateşin odunu yakıp bitirdiği gibi o kişinin hayırlarını ve iyiliklerini tüketip yok eder" şeklinde rivayet edilmiştir.⁶⁷

Dokuzuncu fasılda gurur ve gafletin zararları işlenmiştir. Müellif bu hadisi, İmam Şeban İbni Mehdi'nin "Müsnedü Enes" adlı eserinden aldığını ifade etmiştir. "Hz. Peygamber Akıllı benim dostum; ahmak düşmanımdır." buyurdu. Daha sonra 'Ey ashabım! Sakın ahmakla sohbet etmeyin, akıllıdan da uzak kalmayın.' buyurunca sahabeler: 'Ey Allah'ın elçisi! Akıllı kimdir?' diye sordular. Hz. Peygamber: 'Kendini dünyadan uzaklaştırıp ahirete yaklaştıran, kabir için azığını hazırlayan ve kıyamet gününe ait hazırlığını bitiren kişi, akıllıdır.' diye cevap verdi."⁶⁸ Bu hadiste akıllı ve ahmak kavramları anlatılmış, akıllının özelliklerine vurgu yapılmıştır.

Onuncu fasılda "Tul-i Emel" beslemenin zararları anlatılmıştır. "İnsanoğlu büyür, yaşlanır, fakat iki şey insanla birlikte yaşlanmaz. Onlardan biri dünya malına sevgisi, ikincisi yaşamayı çok istemesidir. İnsan ne kadar yaşlansa içindeki bu iki duygu yaşlanmaz. O da insanoğlunun her zaman daha çok mal kazanma ve daha çok yaşama isteğidir."⁶⁹ Hadiste çok mal biriktirme hırsı ve uzun yaşama isteğinin insan fıtratında olduğu bildirilmiştir. İslam'a göre çok mal sahibi olmak ve uzun yaşamak mutlak manada kötü olarak değerlendirilmemiştir. Ancak kazanılan malın helal olması, zekâtının verilmesi şartıyla güzeldir. İslam'a göre istikamet üzere bir hayat olması şartıyla uzun yaşam iyi görülmüştür.

3.1.2. Abdurrahman Cami'nin "Çihl Hadis"inin Türkçe Tercümesinden Oluşan Matbu Kırk Hadisler'in Din Eğitimi Açısından İncelenmesi

Ali Şir Nevai, Nâbi ve Münif'in kırk hadisleri; Abdurrahman Cami tarafından Farsça yazılan "Çihl Hadis"nin manzum Türkçe tercüme ve şerhleri olduğu

⁶⁶ Mahmud b. Ali, a.g.e., s.286; Aktan, a.g.e., s.264

⁶⁷ Ebû Dâvûd, Edeb, 4903- 4885; İbn Mâce, Zühd, 22, (no:4210)

⁶⁸ Mahmud b. Ali, a.g.e., s.294; Mahmud bin Ali, a.g.e., s. 294; Aktan, a.g.e., s. 271.

⁶⁹ Mahmud b. Ali, a.g.e., s.301; Muslim, Zekât, 38, (no: 1047)

bilinmektedir. Türk şairler Cami'nin eserine aldığı hadisleri, eserlerine değişiklik yapmadan almışlardır. Bunun sebebi olarak, hadislerin sahih kaynaklardan seçilmiş olması, güzel ahlakı konu almaları, ezberlemeyi kolaylaştıran kısa ve özlü hadislerden olması gibi nedenler sayılabilir.

3.1.2.1 Ali Şîr Nevai'nin Kırk Hadis Tercümesi

Tanınmış bir aileye mensup olan Ali Şîr Nevai, 9 Şubat 1444 yılında Afganistan'ın batısında Herat şehrinde dünyaya gelmiştir. Şiir'e olan ilgisi yeteneğiyle birleşince ortaya büyük bir şair çıkmış ve Türk edebiyatında ilk hamse(beş mesnevi sahibi) çıkaran şair unvanını almıştır. Çok güçlü bir hafızaya sahip olan şair 50.000 beyt ezberlemiş bunun yanında güzel yazı, tezhip ve musiki gibi güzel sanatlara ilgi duymuş, konuyla alakalı eserler yazmıştır. Ayrıca tarihle alakalı çalışmalar da yapmıştır.⁷⁰

Nevai uzun süre devlet işleriyle uğraşmış, insanlara faydalı olmak için hayra hizmet edecek 370 müessese kurmuştur. Bu hayır müesseselerinin hizmet edebilmeleri için 500 tümenlik bir serveti vakıf olarak bağışlamıştır. Nevai 1476 yılında Abdurrahman Cami'nin telkinleriyle tasavvuf ve tarikatla ilgilenmeye başlamıştır. Abdurrahman Cami'nin telkiniyle Nakşibendi tarikatına intisap etmiştir. Nevai'nin başta kırk hadis olmak üzere diğer eserlerinde de tasavvufi eğilimler dikkat çekmektedir.⁷¹

Çihil Hadis, Ali Şîr Nevâî'nin ilk eseridir. Abdurrahman Cami hayattayken onun izniyle kaleme alınmıştır. Nevâî'nin eseri yazma amacı, Cami'nin, kırk hadisini Türkçeye çevirerek Farsça bilmeyen Türklerin faydalanmasını sağlamak olarak açıklanmıştır.⁷²

Ali Şîr Nevai'nin kırk hadisi yazmış olduğu ilk eseridir. Nevai bu eseri, daha önce tanışmış olduğu Abdurrahman Cami henüz hayattayken Türklerinde yararlanması için Çağatay Türkçesine çevirmiştir. Osmanlı topraklarında yaşayan

⁷⁰ Levend, **a.g.e.**, 29-32; Yasemin ÖZSOY, "Ali Şîr Nevâî Ve Terceme-i Hadîs-i Erbaîn Adlı Manzum Hadis Tercümesi", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Erzurum, 2019, s.10-12

⁷¹ Özsoy, **a.g.e.**, s.12.

⁷² Levend, **a.g.e.**, 72-73; Özsoy, **a.g.e.**, s.18.

Türkler arasında aşırı rağbet gören manzum olarak yazılan eser, manzum kırk hadis geleneğinin doğmasında da büyük etkisi olmuştur. Nevai'nin yaşadığı dönemde, şairlerin manadan daha çok şekle ve lafza önem verdikleri ve bunun bir gelenek haline geldiği bilinmektedir. Bu geleneğe rağmen Nevai eserlerini insanlara din ve ahlak eğitimi amacıyla yazdığı için, manayı daha ön plana çıkarmıştır.⁷³

Daha önce de belirtildiği gibi Nevâî'ye göre Arapça Kur'an dili olması hasebiyle dünyadaki en belagatli dildir. Arapçadan sonra en belagatli dil Türkçedir. Nevai'ye göre Türkçe çok zengin bir kelime hazinesine sahip olup Farsça kolay olduğu için acemi şairler, şiirlerini Farsça yazmayı tercih etmişlerdir.⁷⁴

3.1.2.2. Nâbi'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi

Nâbi, XVII. yüzyılda yaşamış Osmanlının önemli edebi şahsiyetlerinden birisidir. Asıl adı Yusuf olan Nabi 1642 yılında Şanlıurfa'da doğmuş, küçüklüğünden itibaren başta Arapça ve Farsça olmak üzere iyi bir eğitim görmüştür. Nâbi, yaşadığı dönemde iz bırakmış; güzel konuşan, zeki, kültürlü ve hoşsohbet biri olarak bilinmektedir. 1712 yılında vefat eden Nâbi, İstanbul Üsküdar'da bulunan Miskinler Tekkesi avlusuna defnedilmiştir. Nâbi'nin geniş bir kültüre sahip olduğu, güzel hitabetinin yanında hoşsohbet olduğu, şiire hikemî bir tarz getirdiği bilinmektedir. Nâbi'nin yazmış olduğu didaktik şiirlerinde işlediği dünya ve hayata bakışı, kendisinden sonra da taklit edilmiştir. Bu tarzda şiir yazarlar çoğalmış ve bu geleneğe Nâbi Okulu denmiştir. Nâbi sadece bir şair değil, aynı zamanda Arapça ve Farsçayı iyi bilen, İslami İlimlerde söz sahibi âlim bir kişiliğe sahiptir.⁷⁵

Şerh-i Çihl Hadis-i Nâbi, Abdurrahman Cami tarafından Farsça olarak kaleme alınmış "Çihl" hadis eserinin "Nâbi" tarafından Türkçe 'ye manzum tercümesidir. Eserde hadislerin Arapça metinlerinin altına Türkçe okunuşları yazılmıştır. Eser 42 kıtadan oluşan manzum tercümeden oluşmuştur.⁷⁶

⁷³ Levend, **a.g.e.**, s.180-200; Özsoy, **a.g.e.**, s.18.

⁷⁴ Levend, **a.g.e.**, s.192-193

⁷⁵ Hikmet Özdemir, a.g.m.. s. 6.

⁷⁶ Hikmet Özdemir, **a.g.m.**, s.141

Nâbi kırk hadis tercümesine, Allah’a hamd ve Hz. Peygambere salatü selam getirdikten sonra edebi bir üslupla yazmış olduğu ağır bir girişle başlamıştır. Girişte Abdurrahman Cami tarafından kaleme alınan “Çihl” hadisi, Farsça bilmeyen Türklerin anlamalarını sağlamak için Türkçe tercümesinin yapıldığını ifade etmiştir.⁷⁷

Cami’nin “Çihl hadis” için seçtiği hadisleri, Nâbi de kendi eseri için değişiklik yapmadan almıştır. Nâbi de Abdurrahman Cami gibi eserini Hz. Peygamber’in şefaatine kavuşmak, âlimler sınıfına dâhil olma arzusuyla yazmıştır. Eserinin girişinde kırk hadis öğrenme ile alakalı meşhur hadisten bahsederek, eserin yazılma gerekçelerinden birinin de bu hadis olduğuna işaret etmiştir.⁷⁸

Nâbi, esere dili ağır mensur bir giriş yazısı yazmıştır; ancak bazı nüshalarda giriş yazısı bulunmamaktadır. Nâbi eserini manzum olarak kaleme almıştır. Ona göre şiir, hikmetlerle dolu olmalı, doğru yolu göstermeye vasıta olmalıdır. Şiir, insanları irşat etme, hikmet ve tefekküre sevk etme amacıyla yazılmalıdır.⁷⁹

Nâbi’nin kırk hadis eseri, Cami’nin manzum tercümesinin birebir Türkçe çevirisinin olmadığı söylenebilir. Nabi, Cami’nin seçtiği kırk hadislere, orijinal manzum dörtlükler yazarak Türkçe tercümelerini yapmıştır. Nabi eserinde Cami’nin kırk hadisinde kullandığı vezni kullanmıştır. Eserini Şehit Ali Paşaya göndererek yazdığı mektupta; kendi tercümesinin Abdurrahman Cami’nin tercümesinden daha başarılı olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰

3.1.2.3. Münif’in Manzum Kırk Hadis Tercümesi

Eserin müellifi Münif Mustafa Efendi(ö.1742) aslen Antakyalı olup ilk başlarda “Hazeri” daha sonra “Münif” mahlasını kullanmıştır.⁸¹ İlköğrenimini Antakya’da yapmıştır. İyi bir eğitim alan Münif Mustafa Efendi, iyi derecede Arapça

⁷⁷ Ahmet Sevgi, “Molla Cami’nin “Erbain’i” ve Türkçe Manzum Tercümeleri”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 6, 1999, s. 11.

⁷⁸ Seyfullah Korkmaz, “Nabi’nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi”, **Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü Yayınları Kayseri Ve Yöresi Kültür, Sanat Ve Edebiyat Bilgi Şöleni**, 12-13 Nisan 2001, s.451

⁷⁹ Korkmaz, **a.g.m.**, s.451.

⁸⁰ Korkmaz, **a.g.m.**, s.452.

⁸¹ Ezel Elverdi, Mustafa Kutlu, D.mehmet Doğan, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.:I- VI, No:6, İstanbul, Dergah yay., 1977, s.472

ve Farsça öğrenmiş, bu dillerde hem nesir, hem de Mensur eserler kaleme almıştır. Hat sanatında da eğitim alarak hat konusunda kendini geliştirmiştir. Antakya'dan Bağdat'a ve Şam'a gitmiş, Halepte uzun süre yaşamıştır. Nâbi'nin büyük etkisinde kalmış ve Nâbi ekolüne mensup bir şair olarak tanınmıştır.⁸²

Münif Mustafa İstanbul'a gelerek "Hazari" mahlasıyla şiirler yazmış, şiir ve hattın dışında musiki ile de ilgilenmiştir. Musiki konusunda temel bilgileri öğrendikten sonra, Türk, Arap, Acem makamlarının inceliklerini öğrenmiş bu makamlarda eserler icra etmiştir. Aynı zamanda ney üfleme konusunda da yeterli hale gelen müellifimizin çok yönlü bir sanatkâr olduğunu söyleyebiliriz.⁸³ Münif'in Divan'ında Cami'nin eserinde olduğu halde "Gerçek manada Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir." hadisi yer almamıştır.⁸⁴

Münif Mustafa Efendi'nin kırk hadis tercüme ve şerhinde, sadece hadislerin tercüme ve şerhlerine yer verilmiştir. Diğer tercümelerde bulunan önsöz veya mukaddime gibi bir bölüm bulunmamaktadır. Eserin yazılış amacının, insanları dini açıdan eğitmek olduğu anlaşılmaktadır.

Münif Mustafa Efendi'nin Türkçe kırk hadis tercümesi Süleymaniye kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser "kale Rasulullah" diye başlamış ve Abdurrahman Cami'nin yazmış olduğu kırk hadis eserini Türkçeye manzum olarak tercüme etmiştir. Cami'nin seçtiği kısa hadisler Türkçe dörtlükler halinde tercüme edilmiş ve kıtalar içinde hadislerin anlamları verilmiştir.⁸⁵ Münif Mustafa Efendi tarafından yapılan manzum kırk hadis tercümesi, Osmanlıda Abdurrahman Cami'nin kırk hadisine yapılan son tercüme olarak bilinmektedir.⁸⁶

Münif'in kırk hadis tercümesi, edebi bir üsluba sahip olmakla birlikte didaktik bir özelliğe de sahip olduğu söylenebilir. Antakyalı Münif, divanında Caminin eserinde yer alan hadisleri Hz. Ali'nin rivayet ettiğini ifade etmiştir.⁸⁷

⁸² Muharrem Kılıç, "Münif Antaki Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Divanı'nın Tenkitli Metni ve İncelenmesi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum, 1995, s.3

⁸³ Kılıç, *a.g.e.*, s.5

⁸⁴ Münif Mustafa, *Divan-ı Münif Efendi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Eyüp Hüsrev Paşa Mihrişah Sultan Kısım, No:368.

⁸⁵ Yıldırım, *a.g.e.*, s.165

⁸⁶ Cemal Aksu, "Hanif'in Manzum Kırk Hadis Tercümesi Şerhi", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 17, İstanbul, 2004 /1, s.22

⁸⁷ Sebahattin Küçük, *a.g.m.*, s.93

Münif'in kırk hadis eseri, Abdurrahman Cami'nin kırk hadisinin tercümesi olmasına rağmen eserde hadislerin sıralamasının aynı olmadığı görülmektedir. Otuz dokuz kıta olarak tercüme edilen manzum eserde aruz vezni kullanılmıştır.⁸⁸

XV. yüzyıldan sonra Osmanlı Şairlerinin manzum kırk hadis yazma geleneğinin oluşmasında Abdurrahman-ı Cami (1414-1492)'nin yazmış olduğu kırk hadis büyük etkisi olmuştur. Abdurrahman Cami'nin, kırk hadisi Türk şairler için model olmuştur. 16. yüzyılda kırk hadisler sayısal olarak çoğalmış ve edebi açıdan daha da kaliteli hale gelmiştir. 16. Yüzyılda 15 kırk hadis tercüme eseri yazılmıştır. 16.yüzyılda yapılan kırk hadis tercüme ve şerhlerinin edebi açıdan da güçlü olduğu görülmüştür. 17. yüzyılda 13 kırk hadis tercüme eseri yapılmış olmasına rağmen edebi açıdan bir önceki döneme kıyasla daha zayıf bulunmuştur.18. yüzyılda, yapılan kırk hadis tercümelerinin sayısı bir önceki asra göre daha az olmuştur. 19. ve 20.yüzyılda da kırk hadis eserleri önceki dönemler kadar olmasa da kırk hadis eserleri yazılmıştır.⁸⁹

Ali Şir Nevai, Nâbi ve Münif'in yazmış oldukları manzum kırk hadislerde yer alan hadisler aynı olduğu için din eğitimi açısından üç eser, tek başlık altında değerlendirilmiştir. Bu eserlerde yer alan hadislerin tercümesinde Aynur Uraler'in "Nâbi'nin Kırk Hadis Tercümesi" adlı makalesinden yararlanılmıştır.⁹⁰

1-"Sizden biriniz, kendisi için sevdiğini, kardeşi için de sevmedikçe gerçek manada iman etmiş sayılmaz."⁹¹

2-"Kim Allah için verir, Allah için kötü şeylere mani olursa, Allah için sever, Allah için buğz ederse imanını kemâle erdirmiş olur."⁹²

⁸⁸ Muharrem Kılıç, **a.g.e.**, s.19

⁸⁹ Sabahattin Küçük, **a.g.e.** s.89-93

⁹⁰ Aynur Uraler, "Nâbi'nin Kırk Hadis Tercümesi", **Şair Nabi Sempozyumu, Şanlıurfa**, 13-15 Kasım 2009. s.140-150

⁹¹ Ali Şir Nevai, **Tercüme-i Hadis-i Erbain**, Matbaa Kostantiniyye, h.1311, (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi No:13904), s.6; Nabi, **Hadis-i Erbain Mecmua-i Nabi Efendi**, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kısmı, Yeni Kayıt CD7371, Eski Kayıt, 3433, s. 5; Münif, **Divan-ı Münif Efendi**, Süleymaniye Kütüphanesi Eyüp Hüsrev Paşa Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Kısmı, No:368, s.2; Buhârî, İmân, 7, Müslim, İmân, 71.

⁹² Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.6; Hadis-i Erbain Mecmua-i Nabi Efendi, **a.g.e.**, s.5; Divan-ı Münif Efendi, **a.g.e.**, s.2;Tercid-i Sarih Tercümesi, Çev: Kâmil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 1, 80; Hâkim en-Nisâbü'rî, **el-Müstedrek ale's-Sahihayn**, C:I-IV, No:2, Beyrut, 1411, s.164; Ebû Bekr Ahmed b. El-Hüseyn el-Beyhakî, **Şuabu'l-İmân**, C:I-VII, No. I, Beyrut, 1410, s. 47

- 3-“Gerçek manada Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir.”⁹³
- 4-“Şu iki haslet mü’min bir kimsede olmaz: Bunlar cimrilik ve kötü ahlâk.”⁹⁴
- 5-“İnsanoğlu ihtiyarladıkça ondaki iki özellik daha da gençleşir. Bunlar mal biriktirme hırsı ve tul-i emeldir(uzun yaşam).”⁹⁵
- 6-“İnsanlara teşekkür etmeyen kimse, Allah’a şükretmiş olamaz.”⁹⁶
- 7-“İnsanlara merhamet etmeyen kimseye, Allah da merhamet etmez.”⁹⁷
- 8-“Allah’ı zikretmek hariç, dünya ve dünyadakiler lanetlenmiştir.”⁹⁸
- 9-“Zenginlik, insanların ellerindekinden umut kesmektir.”⁹⁹
- 10-“Kişinin kendini ilgilendirmeyen şeyi terketmesi Müslümanlığının güzelliğindendir.”¹⁰⁰
- 11-“Yiğit, güreşte yenen değildir. Gerçek yiğit öfke anında kendini tutandır.”¹⁰¹
- 12-“Zenginlik mal çokluğunda değildir. Zenginlik, gönül zenginliğidir.”¹⁰²
- 13- “İşi sıkı tutmak, güvenmemektir (Aşırı ihtiyat, güvensizlikten doğar.)”¹⁰³
- 14- “Bilginin esirgenmesi helâl olmaz.”¹⁰⁴
- 15-“Güzel söz sadakadır.”¹⁰⁵
- 16- “Çok gülmek kalbi öldürür.”¹⁰⁶

⁹³ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.7; Nabi, **a.g.e.**, s.6; Sahih-i Buhârî Muhtasarı, 1, 29. Tirmizî, İmân, 12; Nesâî, İmân, 8.

⁹⁴ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.7; Nabi, **a.g.e.**, s.6; Münif, **a.g.e.**, s.2; Tirmizî, el-Birr ve’s-Sıla, 41.

⁹⁵ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.8; Nabi, **a.g.e.**, s.6; Münif, **a.g.e.**, s.3; Tirmizî, Zühd, 28

⁹⁶ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.8; Nabi, **a.g.e.**, s.6; Münif, **a.g.e.**, s.2; Tirmizî, el-Birr ve’s-Sıla 35; Ebu Dâvud, Edeb, 11

⁹⁷ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s. 9; Nabi, **a.g.e.**, s.6; Münif, **a.g.e.**, s. 2; Müslim, Fedâil, 65; Tirmizî, Birr, 16.

⁹⁸ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s. 9; Nabi, **a.g.e.**, s.6; Münif, **a.g.e.**, s. 3; İbn Mâce, Zühd 3.

⁹⁹ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.17; Nabi, **a.g.e.**, s.6; Münif, **a.g.e.**, s.4; Ali el-Muttakî, Kenzu’l-Ummâl, C:I-XVI, No:3, Beyrut, 1399, s.193

¹⁰⁰ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.18; Nabi, **a.g.e.**, s. 6; Münif, **a.g.e.**, s.3; Tirmizî, Zühd 11.

¹⁰¹ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.18; Nabi, **a.g.e.**, s.6; Münif, **a.g.e.**, s.4; Muvatta, Husnu’l-Hulk, 12; Buhârî, Edeb, 76; Ebû Dâvud, Edeb, 3.

¹⁰² Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.19; Nabi, **a.g.e.**, s.6; Münif, **a.g.e.**, s.4; Buhârî, Rikâk 15; Tirmizî, Zühd 40.

¹⁰³ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.19; Nabi, **a.g.e.**, s.6; Münif, **a.g.e.**, s.3; Beyhakî, **Şuabu’l-İman**, C. VI, S 360; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl**, C. III, S. 818.

¹⁰⁴ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.20; Nabi, **a.g.e.**, s.6.; Münif, **a.g.e.**, s.3; Ali el-Muttakî, Kenzu’l-Ummâl C.X, s.217

¹⁰⁵ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.20; Nabi, **a.g.e.**, s.6; Münif, **a.g.e.**, s.4; Ahmed b. Hanbel, Müsned, C.II, s.316; Buhârî, Edeb 34.

¹⁰⁶ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.20; Nabi, **a.g.e.**, s.7; Münif, **a.g.e.**, s.3; Tirmizî, Zühd, 2; İbn Mâce, Zühd 19.

- 17- “Cennet, annelerin ayakları altındadır.”¹⁰⁷
- 18- “Belâ, söze bağlıdır.”¹⁰⁸
- 19- “Kaçamak bakış, İblis’in zehirli oklarından biridir.”¹⁰⁹.
- 20- “Mümin, komşusu aç iken karın doyurmaz.”¹¹⁰
- 21- “Altına kul olan lânetlenmiştir, gümüşe kul olan lânetlenmiştir.”¹¹¹
- 22- “Temiz olmaya devam et, rızkın genişletilir.”¹¹²
- 23- “Mümin bir delikten iki kere sokulmaz.”¹¹³
- 24- “Söz vermek, borçtur.”¹¹⁴
- 25- “Meclislerde konuşulanlar emanettir.”¹¹⁵
- 26- “Kendisine danışılan kimse kendine güvenilen kimsedir.”¹¹⁶
- 27- “Cömertlik kazançtır.”¹¹⁷
- 28- “(Gereksiz) borç, dinin yüz karasıdır.”¹¹⁸
- 29- “Kanaat, tükenmez bir maldır.”¹¹⁹
- 30- “Sabah uykusu rızka engel olur.”¹²⁰
- 31- “Cömertliğin âfeti, başa kakmadır.”¹²¹

¹⁰⁷ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.21; Nabi, **a.g.e.**, s.7; Münif, **a.g.e.**, s.3; Nesâî, Cihad, 6; Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, **el-Mu’cemu’l-Kebîr**, C:I-XXV, No.2, y.y, 1406, s.289; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl**, C. XVI, s.461- 462

¹⁰⁸ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.21; Nabi, **a.g.e.**, s.7; Münif, **a.g.e.**, s.4; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl**, C. III, s.550- 553.

¹⁰⁹ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.22; Nabi, **a.g.e.**, s.7.; Münif, **a.g.e.**, s.3; Taberânî, **el-Mu’cemu’l-Kebîr** C.X, 173; Hâkîm, el-Müstedrek, C. IV, s.314; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl**, C. V, s. 328, 329, 330

¹¹⁰ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.22; Nabi, **a.g.e.**, s.7; Münif, **a.g.e.**, s.4; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. I, s.54- 55; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl**, C. V, s. 769.

¹¹¹ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.9; Nabi, **a.g.e.**, s.7; Münif, **a.g.e.**, s.2; Tirmizî, Zühd 42.

¹¹² Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.22; Nabi, **a.g.e.**, s.7; Münif, **a.g.e.**, s.2; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl** C.XVI, s.129.

¹¹³ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.10; Nabi, **a.g.e.**, s.7; Münif, **a.g.e.**, s.4; Buhârî, Edeb 83.

¹¹⁴ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.10; Nabi, **a.g.e.**, s.7; Münif, **a.g.e.**, s.2; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl**, C. III, s. 347.

¹¹⁵ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.11; Nabi, **a.g.e.**, s.7; Münif, **a.g.e.**, s.4; Ebû Dâvûd, Edeb, 32

¹¹⁶ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.11; Nabi, **a.g.e.**, s.7; Münif, **a.g.e.**, s.3; Tirmizî, Edeb 57.

¹¹⁷ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.12; Nabi, **a.g.e.**, s.7; Münif, **a.g.e.**, s. 2; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl**, C. VI, s.361

¹¹⁸ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.12; Nabi, **a.g.e.**, s.7; Münif, **a.g.e.**, s.3; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl**, C. VI, s.231

¹¹⁹ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.12; Nabi, **a.g.e.**, s.8; Münif, **a.g.e.**, s.3; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl**, C. III, s.393.

¹²⁰ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.13; Nabi, **a.g.e.**, s.8; Münif, **a.g.e.**, s.3; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. I, s. 73.

¹²¹ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.13; Nabi, **a.g.e.**, s.8; Münif, **a.g.e.**, s.2; Taberânî, **el-Mu’cemu’l-Kebîr**, C. III, s. 68; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl**, C. XVI, s.112, 117, 216, 267.

- 32-“Saîd/bahtiyar o kimsedir ki başkasından ibret alır. (Kendisi kötü örnek olmaz.)”¹²²
- 33-“Her işittiğini söylemek, insana günah olarak yeter.”¹²³
- 34-“Vâiz olarak ölüm yeter.”¹²⁴
- 35-“İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır.”¹²⁵
- 36-“Allah, yumuşak yüzlü güleç kimseleri sever.”¹²⁶
- 37-“Birbirinize hediye verin, birbirinizi seversiniz.”¹²⁷
- 38-“Hayrı güzel yüzlüler katında arayın.”¹²⁸
- 39-“Sık sık ziyaret etme, sevgin artar.”¹²⁹
- 40-“Ayıbıyla meşgul olup başkalarının ayıbı ile uğraşmaktan kendini alıkoyana ne mutlu.”¹³⁰

3.1.2.4. Ali Şir Nevai, Nâbi ve Münif’in Manzum Kırk Hadis Eserlerinde Din Eğitimi Açısından Elde Edilen Bulgular

Abdurrahman Cami, kırk hadisini manzum olarak yazmış, eserin Türkçe tercümeleri de manzum olarak kaleme alınmıştır. İnsanları etkileyebilmek ve onları bir amaç doğrultusunda motive edebilmek için tarihin ilk dönemlerinden beri şiir dili kullanılmıştır. Şiir dili fıkıh, tefsir, hadis gibi dini ilimlerin yanında, siyaset, ekonomi,

¹²² Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.14; Nabi, **a.g.e.**, s.8; Münif, **a.g.e.**, s.3; Müslim, Kader 1; İbn Mâce, Mukaddime 7.

¹²³ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.14; Nabi, **a.g.e.**, s.8; Münif, **a.g.e.**, s.3; Ebû Dâvûd, Edeb 80.

¹²⁴ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.15; Nabi, **a.g.e.**, s.8; Münif, **a.g.e.**, s.3; Beyhakî, **Şuabu’l-İman**, C. VII, s.353.

¹²⁵ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.15; Nabi, **a.g.e.**, s.8; Münif, **a.g.e.**, s.2; Taberânî, **el-Mu’cemu’l-Kebîr**, C. XII, s.453; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl**, C.I, s.142

¹²⁶ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.15; Nabi, **a.g.e.**, s.8; Münif, **a.g.e.**, s.2; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl**, C. III, s.14.

¹²⁷ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.16; Nabi, **a.g.e.**, s.8; Münif, **a.g.e.**, s.2; Muvatta, Hüsnu’l-Hulk, 16.

¹²⁸ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s. 16; Nabi, **a.g.e.**, s. 8; Beyhakî, **Şuabu’l-İman**, C. III, s.278; Münif, **a.g.e.**, s.2; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl**, C. VI, 516.

¹²⁹ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.17; Nabi, **a.g.e.**, s. 8; Münif, **a.g.e.**, s.4; Beyhakî, **Şuabu’l-İman**, C.VI, s.326, 327, 328; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl**, C. IX, s.30, 178.

¹³⁰ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.17; Nabi, **a.g.e.**, s.9; Münif, **a.g.e.**, s.; Beyhakî, **Şuabu’l-İman**, C. VII, 355; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl**, C. XV, s.865.

hukuk, tıp vb birçok alanda kullanılmıştır.¹³¹ Şiirin çok şeyi az kelimelerle anlatması, ahenkli olması dolayısıyla duyguları harekete geçirmekte ve sözün etki gücünü artırmaktadır. Şiir dili, insanlar üzerinde nesirden daha etkili olan bir anlatım biçimi olarak tarih boyunca kullanılmıştır.¹³² Abdurrahman Cami ve Cami'nin eserini Türkçeye tercüme eden şairler kırk hadis eserlerini manzum olarak kaleme alarak şiir dilini tercih etmişlerdir.¹³³ Eserlerde şiir dilinin tercih edilmesinin sebebi, eğitim amacıyla seçilen hadisleri, insanlara etkili bir şekilde sunmak ve davranışları üzerinde etki oluşturmak, denilebilir.

Daha öncede belirtildiği gibi eğitim, insanın kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak davranışlarını istenilen istikamette değiştirme süreci olarak tarif edilmiştir.¹³⁴ Ali Şir Nevai, Nâbi ve Münif'in kırk hadis tercüme ve şerhleri, insanlarda davranış değişikliğini hedefleyen Hz. Peygamber'in kırk derslik bir din eğitimi olduğunu söyleyebiliriz. Eserlerin yazılış amacı, eserlerde yer alan hadis ve şerhler sayesinde, pratik olarak kişiye dini bilgi, duygu ve davranış kazandırmak ve ahlaki olarak belli bir seviyeye getirmektir.¹³⁵ İnsanlara iyiyi güzeli ve doğruyu öğreterek bu istikamete sevk etmek genelde eğitimin özelde ise din eğitiminin konusu olduğu söylenebilir.¹³⁶ Abdurrahman Cami'nin seçtiği kırk hadis eserinde seçtiği hadislerin konuları incelendiği zaman insanlara iyiyi, güzeli ve doğruyu telkin ettiği görülmektedir.

Eserlerde, örnek bir bireyin vasıfları, toplumsal hayattaki görev ve sorumlulukları yer almıştır. Müslüman bir kişide hangi özellikler bulunur, kendisine ve topluma nasıl faydalı olunabilir, fertlerin topluma ve birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları nelerdir gibi akla gelecek muhtemel sorulara cevap verilmiştir. Toplumsal hayatın sağlıklı ve ahenkli bir şekilde devamı için bireylere düşen

¹³¹ Fehmi Çiçek, "Hadis Usulü Litaratüründe Manzumeler ve Türkçe Manzum Hadis Usulü Çalışması", **Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi**, İstanbul, 2020, s.İV

¹³² Nilgün Açık Önkas, "Çocuk Edebiyatı Kitaplarında Şiirin Yeri", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, S.23, Güz 2009, s.1.

¹³³ Mustafa Yüceer, "Hadis İlmi Açısından Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatı Açısında Yer Alan Rivayetler", **Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, Konya, 2020, S.342

¹³⁴ Muhammet Şevki Aydın, **Din Eğitimi Bilimi**, Kayseri Kimlik Yayınları, 2017, s.72; Nurullah Altaş İsmail Arıcı, "Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci", **Din Eğitimi**, ed. Mustafa Köylü -Nurullah Altaş, İstanbul, Ensar Yayınları, 2017, s.58-60.

¹³⁵ Salih Aybey, **a.g.e.**, s.213.

¹³⁶ Halis Ayhan, **Din Eğitimi ve Öğretimi**, İstanbul, MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997, s. 69-74; Nurullah Altaş, "Türkiye'de Örgün Eğitimde Dinin Yeri", **Marife**, S. 2/1, 2002, s.219-229.

sorumluluklar veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Abdurrahman Cami'nin Kırk hadis tercüme ve şerhlerinden ortaya çıkan eserlerde, akıllı ve fedakâr bir Müslüman'ın özelliklerinden bahsedilmiştir.¹³⁷

Ali Şir Nevai, Nâbi ve Münif'in kırk hadis eserine kaynaklık eden Cami'nin kırk hadis eserine seçtiği bütün hadisler insanların ahlaklı olmalarını öğütlemiştir. Hadislerin otuz yedisinin konusu tamamen ahlak olduğunu ifade edebiliriz. Geriye kalan üç hadisin konusunun ilim, kadın ve zikir olduğu görülmektedir.

Eserlerde yer alan bazı hadisler, insanların dünyevi ve uhrevi gelişimini hedeflemişlerdir. Daha çok müminlerin özelliklerinden bahseden bu hadislerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz.

- “Şu iki özellik mü'min kimsede, bulunmaz: Bu iki haslet cimrilik ve kötü ahlaktır.”¹³⁸
- “Gerçek pehlivan, çok iyi güreşen yiğit kimse değildir. Gerçek pehlivan sinirlendiği zaman öfkesini yenip nefisine hâkim olandır.”¹³⁹
- “Mutlu, başkalarının davranışlarından kendine ders çıkarıp ibret alan kimsedir.”¹⁴⁰
- “Cömertlik, kazançtır.”¹⁴¹
- “Güzel söz, sadakadır.”¹⁴²
- “Çok gülmek kalbi öldürür.”¹⁴³

İnsanlar toplum içerisinde yaşamak zorunda olan sosyal varlıklardır. Toplumsal hayatta bir düzenin olabilmesi için toplumu oluşturan fertlerin uyması gereken bir takım kuralların olduğunu ifade edebiliriz. Abdurrahman Cami'nin ve dolayısıyla onun eserinin tercüme ve şerhinden oluşan kırk hadislerde toplum içerisinde uyulmasını telkin eden ahlaki öğütler bulunmaktadır. Konuyla alakalı aşağıdaki hadisleri örnek olarak gösterebiliriz.

¹³⁷ Sebahattin Küçük, **a.g.m.**, s.93

¹³⁸ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.7; Nabi, **a.g.e.**, s.6; Münif, **a.g.e.**, s.2; Tirmizî, el-Birr ve's-Sıla 41.

¹³⁹ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.7; Nabi, **a.g.e.**, s.6; Sahih-i Buhârî Muhtasarı, 1, 29. Tirmizî, İmân, 12; Nesâî, İmân, 8.

¹⁴⁰ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.14; Nabi, **a.g.e.**, s.8; Münif, **a.g.e.**, s.3; Müslim, Kader 1; İbn Mâce, Mukaddime, 7.

¹⁴¹ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.12; Nabi, **a.g.e.**, s.7; Münif, **a.g.e.**, s.2; Ali el-Muttakî, Kenzu'l-Ummâl, C. VI, s.361.

¹⁴² Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.20; Nabi, **a.g.e.**, s.6; Münif, **a.g.e.**, s.4; Ahmed b. Hanbel, Müsned, C. II, s.316; Buhârî, Edeb 34.

¹⁴³ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.20; Nabi, **a.g.e.**, s.7; Münif, **a.g.e.**, s.3; Tirmizî, Zuhd 2; İbn Mace, Zuhd 19.

- “İnsanların en hayırlısı, insanlara en çok faydalı olandır.”¹⁴⁴.
- “Hediyeleşin ki aranızdaki sevginiz artsın.”¹⁴⁵
- “Kim insanlara merhamet etmezse, Allah da ona merhamet etmez.”¹⁴⁶
- “İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah’a da şükretmiş olmaz.”¹⁴⁷
- “Sizden biri, kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe iman etmiş Olamaz.”¹⁴⁸

İnsanların sahip oldukları inançları onların tavır, davranış ve ahlaklarına da yansımıştır. Genel olarak kişinin sahip olduğu din anlayışıyla ahlaki davranışları arasında bir paralelliğin olduğu görülmektedir. Eserlerde yer alan bazı hadisler doğru bir din anlayışının gereği olan ahlaki tutum ve davranışları telkin etmiştir. Aşağıdaki hadisleri konuya örnek olarak gösterebiliriz.

- “Kişinin kendine faydasız olanları terk etmesi, Müslümanlığının güzelliğindendir.”¹⁴⁹
- “İyiliğin afeti, yapılan iyiliğin başa kakılmasıdır.”¹⁵⁰.
- “Allah, nezaketli, hoşgörülü ve güler yüzlü olanları sever.”¹⁵¹

Abdurrahman Cami’nin kırk hadisinin manzum Türkçe tercüme ve şerhinden oluşan Ali Şir Nevai, Nâbi ve Münif’e ait kırk hadislerde yer alan dini ahlaki öğütlerde şu konular yer almıştır: İslam kardeşliği, Allah için sevmek ve buğz etme, Müslüman’ın emin kişi olması, cimrilik ve kötü ahlaktan sakınma, dünya hırsı ve tulu emel’in terki, İyiliğe teşekkür etmenin gerekliliği, merhametli olmak, Allahı zikrin önemi, mala mülke kul olmama, temizlik ve önemi, Mü’minin hatadan ders alması, sır saklamanın gerekliliği, istişare, müsamaha gösterme, borçtan kaçınma, kanaatkar olmak, seher vaktinin önemi, başa kakmanın kötülüğü ve iyilikleri yok etmesi, doğruluğu teyit

¹⁴⁴ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.15; Nabi, **a.g.e.**, s.8; Divan-ı Münif Efendi, **a.g.e.**, s.2; Taberânî, **el-Mu’cemu’l-Kebîr**, C. XII, s. 453; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl**, C. I, s.142.

¹⁴⁵ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.16; Nabi, **a.g.e.**, s.8; Münif, **a.g.e.**, s.2; Muvatta, Hüsnü’l-Hulk, 16

¹⁴⁶ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.9; Nabi, **a.g.e.**, s.6; Divan-ı Münif Efendi, **a.g.e.**, s.2; Müslim, Fedâil, 65; Tirmizî, Birr, 16.

¹⁴⁷ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.8; Nabi, **a.g.e.**, s.6; Divan-ı Münif Efendi, **a.g.e.**, s.2; Tirmizî, el-Birr ve’s-Sıla 35.Ebu Dâvud, Edeb, 11.

¹⁴⁸ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, 1311, s. 6; Nabi, **a.g.e.**, s.5; Münif, **a.g.e.**, s.2; Buhârî, Îmân, 7, Müslim, Îmân, 71.

¹⁴⁹ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.18; Nabi, **a.g.e.**, s.6; Divan-ı Münif Efendi, **a.g.e.**, s.3; Tirmizî, Zühed, 11

¹⁵⁰ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.13; Nabi, **a.g.e.**, s.8; Münif, **a.g.e.**, s.2; Taberânî, **el-Mu’cemu’l-Kebîr**, C. III, s.68; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl**, C. XVI, s.112, 117, 216, 267.

¹⁵¹ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.15; Nabi, **a.g.e.**, s.8; Divan-ı Münif Efendi, **a.g.e.**, s.2; Ali el-Muttakî, **Kenzu’l-Ummâl**, C. III, s.14

edilmeyen bilginin başkasına söylenmemesi, insanlara faydalı olmanın önemi, nezaket ve güler yüzlü olmak, hediyeleşmenin önemi, iyilik ve iç güzelliğin yüze yansımaları, ziyaretin adabı, başkasının ayıbını araştırmama, kanaat etme, faydasız olanı terk etmek, tedbirli olmak, ilme mani olmama, güzel sözün önemi, aşırı gülmenin zararı, annenin önemi, bela söz ilişkisi, hain bakışın zararı, komşu hakkı, başkasını düşünme, gönül zenginliği, öfke kontrolü, ölümü hatırlama, sadaka, Allah için sevmek, hatadan ders almak, iyi insanın tarifi, mutlu kişinin özelliği, Mü'minin özelliği gibi konular hadislerde yer almıştır. Eserde yer alan her bir hadisin dini ve ahlaki değeri yüküklü olduğu görülmektedir.

3.1.3. Nevevi'nin “el-Erbaun en-Nevevi” Eserinin Türkçe Tercüme ve Şerhinden Oluşan Matbu Kırk Hadislerin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi

Nevevi'nin kırk hadis geleneğinde kaleme aldığı “el-Erbaun” adlı eseri İslam dünyasında en çok bilinen ve başka dillere çok sayıda tercüme ve şerhi yapılan eser olmuştur. Hz. Peygamber'den işittiklerini iyi bir şekilde öğrenip duymayanlara ulaştıranların Allah yüzünü ak etsin¹⁵² hadisinden hareketle kaleme alınan eser, dinin temel esaslarını konu alan kırk iki hadisten oluşmuştur.

Osmanlıda Türkçe yazılmış matbu kırk hadislerden İsmail Hakkı Bursevi'nin kırk hadis şerhi ve Babanzade Ahmet Naim'in Kırk hadis tercümesi Nevevi'nin kırk hadisi üzerinde yapılmış çalışmalar olduğu bilinmektedir.

3.1.3.1.İsmail Hakkı Bursevi'nin Kırk Hadis Şerhi

İstanbul Aksaray'da 1653 yılında doğan İsmail Hakkı Bursevi çocuk yaşlarında Bulgaristan sınırları içerisinde Aydos'a yerleşmiştir. Bursa ve Üsküdar'da uzun süre yaşamıştır. Yaşadığı yerlerden dolayı geleneğe uygun olarak; isminin sonuna “Bursevi”, “Üsküdari” nispet bildiren isimlerle anılmıştır. Celvetiyye tarikatına bağlı olduğu için de “Celveti” nispet adıyla anılmıştır. Tasavvufi yakından ilgilenmiş,

¹⁵² Nevevi, Kırk Hadis Tercüme ve şerhi, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, s.11; Tirmizî, İlim, 7; Ebû Dâvûd, İlim, 10; İbn Mâce, Mukaddie, 18, Menasik, 76.

tarikat silsilesi içinde; mürid, halife ve şeyhlik makamına kadar ulaşmıştır. Usulü fıkıh, feraiz, kelam konularında uzmanlaşmıştır. İyi derece de Arapça ve Farsça bildiği, yazmış olduğu eserlerinden ve yapmış olduğu ilmi çalışmalarından anlaşılmaktadır.¹⁵³ İsmail Hakkı Bursevi, akaid, tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvufla alakalı telif ve tercüme olmak üzere toplamda yüz yirmi'ye yakın eser kaleme almıştır.¹⁵⁴

İsmail Hakkı Bursevi, kırk hadis şerhiyle alakalı kitabını yazma gerekçesini şöyle açıklamıştır: Bu kitabın Hz. Peygamber'in hadislerinden derlendiğini, kitabın Türkçe açıklamasını önce Kastamonulu, sonra da Gelibolulu Ali Efendinin talebi üzerine yazmaya niyet ettiğini ifade etmiştir. Allah'ın her dileğe cevap verdiğini bildiği için eser bitene kadar Allahtan mühlet istediğini de eserinde belirtmiştir.¹⁵⁵

Kur'an ve sünnet dilinin Arapça olması, temel İslami bilimler alanında yazılan eserlerin genelinin Arapça olarak yazılmasının sebebi olmuştur. Hatta Arap olmayan birçok âlim, eserlerini Arapça olarak kaleme almıştır. Bunun sebepleri arasında Arap dilinin inceliklerini kendi dillerine aktarmanın zorluğu, dini naslardaki ifadeleri tam olarak kendi dillerine aktaramama düşüncelerini sayabiliriz. Uzun yıllar Kur'an-ı Kerimin ifadelerini tam olarak kendi diline aktaramama endişesiyle Kur'an'ın Türkçe tercümesi konusunda çekingen davranılmıştır. İyiliği teşvik ve kötülüklerden alıkoymak için yazılan terğip ve terhip türü eserlerin Türkçe yazılması konusunda daha rahat davranılmıştır. İsmail Hakkı Bursevi birçok eserini Türkçe olarak yazmıştır. Kaleme aldığı kırk hadis şerhi de Türkçe yazmış olduğu eserlerinden birisidir. İsmail Hakkı Bursevi eserlerini Türkçe yazmasının gerekçesi olarak, İbrahim suresini göstermiştir. İbrahim suresinde Allah'ın her kavme o kavmin dilini konuşan peygamber gönderdiğini belirttiğine dikkat çekmiştir.¹⁵⁶ İsmail Hakkı Bursevi, kırk hadis şerhi başta olmak üzere bazı eserlerini Türkçe yazarak hedef kitlenin, eserlerini doğru anlaması ve onunla amel etmesini istemiştir.¹⁵⁷ İsmâil Hakkı Bursevi, kırk hadis eserini Türkçe yazma sebebini, eserin iyi öğrenilmesi, yazılanların anlaşılması,

¹⁵³ Ali Namlı, "İsmail hakkı Bursevi", **DİA**, İstanbul, c. XXII, 2001. s102-103

¹⁵⁴ Abdullah Kargılı, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbü'l-Hucceti'l-Bâliğa Adlı Eseri İnceleme-Metin", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2011, s.12.

¹⁵⁵ İsmail Hakkı Bursevi, **İmam Nevevi Kırk Hadis Şerhi**, Haz. Mevlüt Karaca, İstanbul, 2012, Hisar Yay., s.7; İsmâil Hakkı Bursevî, **Şerhu'l-Erbaine Hadîsen**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1253, s.2

¹⁵⁶ Hikmet Gültekin, **a.g.e**, s.83

¹⁵⁷ Ayşe Gültekin, **a.g.m.**, s.711

amelde kolaylık sağlanması, istifadenin tam olması, faydanın herkese şamil olması, hatta Arapça bilmeyenlerinde faydalanması olarak açıklamıştır.¹⁵⁸

Nevevi'nin yazdığı "Kırk Hadis" Arapça, Farsça ve Türkçe olarak yazılan kırk hadislerin en meşhuru kabul edilmektedir. Yaşadığı asırda 100'ün üzerinde eseri olan Celveti Şeyhi İsmail Hakkı Bursevi Nevevi'nin kaleme aldığı kırk hadis eserini şerh etmiştir. Nevevi'nin kırk hadisi olarak bilinen eserdeki hadislerin 26 tanesi Nevevi'nin medresesinde daha önce hocalık yapan İbnu's-Salah tarafından seçilmiştir. Nevevi 16 hadis daha ekleyerek 42 hadisten oluşan eserini meydana getirmiştir. Bursevi Nevevi'nin oluşturduğu kırk hadis eserine yazdığı şerhte sadece hadisle alakalı yorum yapmakla kalmamıştır. Hadisin şerhinde; tefsir, fıkıh, tasavvuf ve kelim gibi dini ilimlerin alanına giren konularla ilgili bilgiler de verilmiştir. Müellif bu tavrıyla hem hadisle alakalı bilgiler vermiş hem de okuyucuya zengin bir kültür aktarımında bulunmuştur.¹⁵⁹

İsmail Hakkı Bursevi'nin "Ruhu'l-Beyan" tefsirinden sonra yazmış olduğu en hacimli eseri, "Kırk Hadis Şerhi"dir, diyebiliriz. Eserlerini yazarken insanları irşat etmeyi gaye edinmiştir. Eserlerini kaleme alırken bu düşüncesini hep ön planda tutmuştur. İsmail Hakkı Bursevi sadece hadis alanında eser vermemiştir. Görev yaptığı medresesinde uzun yıllar Arapça eğitimi ve öğretimiyle meşgul olduğu için kırk hadis şerhi eserinde, gramer ve dilbilgisi konularına da yer vermiştir. Bursevi hadislerin büyük çoğunluğunda kelime ve cümleleri detaylı bir şekilde inceleyerek Arapça gramer tahlili yapmıştır. Bazen bir hadisi incelerken başka ayet ve hadislerden, kelimeleri kibar ve atasözlerinden yararlanmış, onlardan deliller getirmiştir. Bursevi'nin şerhinde bütün İslami ilimlerden hatta İslami ilimlerin dışında kalan alet ilimlerinden, tıptan, insan psikolojisi ve biyolojisinden bilgilere de rastlanılmaktadır. Tasavvuf konusundaki bilgi ve tecrübesini kırk hadis şerhi eserine de yansıtmıştır. Hadislerin altlarına işari manalarını yazarak, hadislerin tasavvufi yorumlarına da yer vermiştir. Bursevi namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetlerin faziletlerinden bahsetmiş; avam ve havasa göre anlamlarına yer vermiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Ali Namı, **İsmâil Hakkı Bursevî**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2001, s.163

¹⁵⁹ Ayşe Gültekin, **a.g.m.**, s.710

¹⁶⁰ S.Hikmet Gültekin, **a.g.e**, s.84

Bursevi'nin şerhinde dikkat çeken özelliklerden birisi de; Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeleri güzel bir şekilde birbirleriyle meczetmiş olmasıdır. Bursevi diğer eserlerinde olduğu gibi “kırk hadis şerhi” eserinde de istisnalar dışında kaynak zikretmemiştir. Hadisleri şerh ederken önce hadisleri lafzi olarak dil açısından ele almış, hadisler dil bilgisi açısından tahlil edildikten sonra hadislerin zahiri anlamları açıklanmıştır. Hadislerin zahiri açıdan incelenmesinden sonra hadislerin batını anlamları üzerinde durulmuştur. Bazen hadislerin lügat manasına zıt olacak şekilde batını anlamlarına yer vermiştir. Mesela müellif, veren el, alan elden üstündür, hadisinde; fakiri veren el, zengini alan el olarak, batını bir yorum yapmıştır. Bursevi eserine seçtiği hadisleri hadis kitaplarının dışındaki eserlerden de seçmiştir. Mesela İhya'dan, Fütihat'ı Mekkiyyeden, diğer tasavvufi eserlerden de rivayetlerde bulunmuştur. Şeriatın zahirine ters düşmeyen mevzu hadisleri mana bakımından sahih kabul ederek mevzu hadis olduğunu ifade etmeden eserlerine almıştır.¹⁶¹

Bursevi'nin kırk hadisi, dönemin, Arapça dil bilgisi, edebiyat, belağat, eğitim ve öğretim gibi birçok konuyu içine alan karma bir eser görünümüne bürünmüştür. Bursevi eserinde şerhettiği hadislerin sıralamasında Nevevi'nin tertibine uymuştur. Yukarıda da bahsedildiği gibi Abdulkadir Karahan genel olarak şerh eserlerini eğitim öğretim materyalleri olarak görmekte ve Bursevi'nin kırk hadis şerhinin medreselerde eğitim ve öğretim için yazılmış olduğunu kabul etmektedir. Karahan'a göre İsmail Hakkı Bursevi'nin şerhettiği Nevevi'nin kırk hadisi, Medreselerde okutulan bir şerh özelliği taşımaktadır.¹⁶²

İsmail Hakkı Bursevi, eserinde yer alan hadislerin senedinde geçen özellikle sahabe râviler hakkında bilgiler vermiştir. Mesela 22. hadiste Hz. Cabir'in çok hadis rivayet edenler arasında olduğunu belirterek konu hakkında kısa bir açıklama yapmaktadır. 25. hadiste Ebu Zer'den bahsedilmiştir. Hadislerin söyleniş sebepleri anlamına gelen hadislerin “sebebi vürudu” hakkında da bilgiler verilmiştir. Eğer hadislerin sebebi vürudu varsa veya farklı tarikleri varsa o konuda da bilgi verilmiştir. Rivayetler arasında karşılaştırma yapılarak eksiklik fazlalık varsa belirtilmiştir.¹⁶³

¹⁶¹ İsmâil Hakkı Bursevî , **Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen** ; Hikmet Gültekin, **a.g.e**, s.87

¹⁶² İsmâil Hakkı Bursevi, **Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen**; Abdulkadir Karahan, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s.258-259; Ayşe Gültekin, **a.g.m.**, s.712

¹⁶³ İsmâil Hakkı Bursevî , **Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen** ; Ayşe Gültekin, **a.g.m.**, s.712

Bursevi hadislerin şerhinde, hadisin konusuyla alakalı ayetlere müracaat etmiş, sonra aynı konudaki farklı hadislerle açıklamaya devam ederek ilgili hadisin konusuna göre; fıkhi, kelami veya tasavvufi olarak yorumlama şeklinde bir metod takip etmiştir. Şerhinde hadis usulü konularına da giren Bursevi, hadisin ve sünnetin tanımı, kısımları, hadisin Kur'an-ı açıklaması, kutsi ve sahih hadisin tanımıyla alakalı bilgilere de yer vermiştir. Hadisler arasında ya da hadisle Kur'an arasında bir tearuz (ihtilaf) varsa konuyla alakalı yaptığı yorumlarla bu ihtilafı gidermeye çalışmıştır. Çok azda olsa hadislerin yorumunda kendi hayatından ve şahsi tecrübelerinden kesitler sunmuştur.¹⁶⁴

İsmail Hakkı Bursevi İmam Nevevî'nin eserini şerh ettiği halde onun bazı görüşlerini kabul etmemekte, hatta itirâz etmektedir. Müellifler genellikle şerh ettikleri eserin yazarını yüceltir ve açıkça eleştirmekten kaçınırken; İsmail Hakkı Bursevi, Nevevi'nin kandil gecelerinde kılınan “o gecelere özel namazın” sünnette yeri olmadığı için doğru bulmadığı görüşünü eleştirmiştir. Cibril hadisinde nafil namazlarla ilgili bilgi veren Bursevi, mübarek gecelerde kılınan reğaib ya da revatip türü nafil namazların haram ya da mekruh vakitlerde olmadığı için kılınabileceğini, bu namazların Allah'a yaklaşıma vesile olduğunu açıklamıştır.¹⁶⁵

Nevevi “Kırk Hadis” eserinde; hadislerin senetlerinde sadece sahabe isimlerine yer verdiği için Bursevi de eserinde kullandığı hadislerin senedlerinde aynı metodu kullanmıştır. Hadisleri aldığı esere güvenerek hadisleri ayrıca sened açısından incelemeye tabi tutmamıştır. Hadislerin râvileriyle alakalı verilmesi gereken bir bilgi varsa verilmiş ya da hadiste direk adı geçmeyen kişinin ismi açıklanmıştır. Mesela hadiste “bir adam Hz. Peygambere sordu” ifadesinde olduğu gibi, hadiste adı verilmeyen kişiler hakkında bilgi verilmiş, soruyu soran sahabenin ad bilgisi açıklanmıştır.¹⁶⁶

¹⁶⁴ İsmâil Hakkı Bursevî , **Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen** ; Ayşe Gültekin, **a.g.m.**, s.721-722

¹⁶⁵ Bursevi, **Şerhu'l-Erbaîn**, s.94.

¹⁶⁶ İmam Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Çev.: İsmail Hakkı Bursevi, **a.g.e.**, 41.Hadis, s.381.

3.1.3.2. Ahmet Naim'in Kırk Hadisi

Babanzâde Ahmed Naim, Osmanlı'nın son döneminde Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamıştır. 1872 yılında Bağdat'ta doğan ve ilkokulu orada bitiren Ahmet Naim, daha sonra İstanbul'a gelerek Galatasaray Lisesi ve Mülkiye Mektebini bitirmiştir. Milli Eğitim Bakanlığında çeşitli görevlerde bulunmuş, Galatasaray Lisesinde Arapça öğretmenliği yapmıştır. Birçok ilmi ve edebi yazılar kaleme almış, Arapça ve Fransızcadan tercümeler yapmıştır. İhtisas alanı olan Felsefeyle de yakından ilgilenen müellif, konuyla alakalı yazılar yazmış ve tercümeler yapmıştır. Ahlak-ı İslamiye, Sarf-ı Arabi Temrinat kitaplarını yayımlamış, Tecridi Sarih'in birinci cildini tercüme etmiştir.¹⁶⁷

Ahmet Naim, Cumhuriyet döneminde hadis tarihi ve usulü dendiği zaman ilk akla gelen isimlerden birisi olmuştur. İhtisas alanı felsefe olmasına rağmen, İslami ilimlerde en çok "Hadis İlmi"ne ilgi duymuştur. Hadis konusundaki birikimi kendi okumalarıyla mı yoksa bir hocadan mı aldığı bilinmemektedir. Hersek Müftüsü Ali Fehmi Efendi'den Arapça dersi aldığı ve Mehmet Zihni Efendiden Arapçayla birlikte hadis okumaları yaptığına dair rivayetler bulunmaktadır.¹⁶⁸

Ahmet Naim hadislerle ilgilenmeye hadisleri tercümeyle başlamıştır. "Sırat-ı Müstakim" dergisine bir mektup göndererek derginin İslam Âlemi adına çok önemli işler yaptığını; "kabr-i nisyâna gömülmüş defâin-i eslâfı ihyâ"(Unutulmuş hazine değerinde geçmiş büyükler) ve "bahr-i gafletin dibine atılmış cevâhir-i hakâyık-ı İslâmiyeyi ızhâr"(İnsanların gafil olduğu İslam hakikatini ortaya çıkarmak) için tefsir ve hadislerin yer aldığı bölümlerin eksik olduğunu yazmıştır. Bu teklifin kabul edildiği takdirde meşhur hadis kitaplarından tercümeler yapabileceğini teklif etmiştir. Hatta "et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdisi'l-Câmi'i's-Sahîh" kitabının muhtasarı olan "Sahîh-i Buhârî" den hadislerin Türkçe çevirilerine başlamıştır.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Hüseyin Hansu, "Cumhuriyet Dönemi Resmî Tedvin Çalışmaları: Babanzâde Ahmet Naim Ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hadis Projesi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.11, S. 21, S.377, 378, 379

¹⁶⁸ Erdem Zekeriya İskenderoğlu, Nurullah Yaldız, **Babanzade Ahmet Naim Hayatı Eserleri Fikirleri**, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları Kitap No:50, s.161

¹⁶⁹ Erdem Zekeriya İskenderoğlu, Nurullah yaldız, **a.g.e.**,S.162

Ahmet Naim hazine değerindeki unutulmuş geçmişi tekrar diriltme, İnsanların gaflet içinde bulunduğu İslam’ın gerçeklerini yeniden ortaya çıkarmak için hadislerle ilgilenmeyi elzem görmüştür.

Ahmet Naim hadis tercümeleriyle ilgili neşriyatına “Sırât-ı Müstakîm” dergisiyle başlamıştır. İlk hadis tercümeleri, Sırât-ı Müstakîm dergisinde 1326 ve 1327 yıllarında 23 sayı boyunca neşredilmiştir. 1328-1334 yılları arasında, 36 sayı boyunca da hadis tercümelerini “Hadis-i şerif” başlığı altında “Sebilürreşad” dergisinde devam ettirmiştir. Dergilerde yayımladığı hadisleri seçerken dönemin durum ve şartlarına uygun düşen hadisler tercih edilmiştir. İslam kardeşliği, ırkçılığın reddi, I. Dünya Savaşı yıllarında cihadın önemi gibi konular işlenmiştir. “Sebilürreşad Dergisi”ndeki son yazıları da İmam Nevevi’nin kırk hadis eserinden seçilen hadislerin tercümelerinden oluşmuştur.¹⁷⁰

Kırk hadis geleneğinde yazılmış ve Muhyiddin en-Nevevi’ye ait “el-Erbaun en-Neveviye” adlı eserdeki hadisler, Ahmet Naim tarafından önce “Sebilürreşad” dergisinde tercüme edilerek yayımlanmış daha sonra da müstakil eser olarak basılmıştır.¹⁷¹

Babanzâde Ahmet Naim’in “Kırk Hadis” adlı eseri, kitabın önsözünde de belirttiği gibi Nevevi’nin kırk iki hadisten oluşturduğu eserinin Türkçe tercümesidir. Ahmet Naim, tercüme ettiği bu eserin ihtiva ettiği konulara duyduğu sayğıdan dolayı hadislerin asıllarına bağlı kalmış, şerhlerin lafızlarına sadık kalarak tercüme etmeye gayret etmiştir. Osmanlı Türkçesiyle yazdığı bu eser, 1925 yılında İstanbul’da Matbaa-i Âmire’de basılmıştır. 1967 tarihinde de Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından bugün kullandığımız Latin harfleriyle basılmıştır.¹⁷²

Ahmet Naim’e göre hadisleri okuma usulleri değiştirilmeli, hadisleri anlama ve rivayet etme konusunda ilk dönemlerde geliştirilen usuller, asrımızın tarih ilmi için geliştirdiği usullerden daha iyi olmasına rağmen bu usulleri geliştiremediğimizi, bunun için çaba sarf edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun için hadisleri yaşanılan

¹⁷⁰ Erdem Zekeriya İskenderoğlu, Nurullah yaldız, **a.g.e.**, S.165

¹⁷¹ Erdem Zekeriya İskenderoğlu, Nurullah yaldız, **a.g.e.**, S.166

¹⁷² Melek etinkaya, M. Sait Özervarlı, “Babanzâde Ahmed Naim’in İlmî Ve Felsefî Kişiliği Üzerine”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research**, C.13, S. 72, Ağustos 2020, s.539

zamanın anlayışıyla tetkik edilerek insanlara sunulmasının gerekli olduğunu savunmuştur.¹⁷³

Nevevi'nin yazmış olduğu “el-Erbaun” eserinin en güzel Türkçe tercümesi “Kırk Hadis” adıyla Ahmet Naim(1837-1934) tarafından yapılmıştır. Eserde yer alan itikadi, ameli ve ahlaki olarak insana rehber olan bu hadisler, “cevami’ül-kelim” özelliği taşımaktadır. Ahmet Naim bu eseri tercüme ederken hadislerin metnindeki icaza son derece riayet ettiğini ifade ederek metni tercüme ederken aslına sadık kaldığını kendi görüşlerini katmadığını ifade etmiştir. Tercüme esnasında manayı tam olarak aktarmak için metnin dışında yapılan ilaveler parantez içinde yazılmıştır. Eserde yer alan hadislerin yanlış okunmaması için tamamı harekelenmiştir. İtinâlı ve âlimane bir dil kullanılmış olup mümkün mertebe metne ilave ancak çok lüzum görülen durumlarda sayfa altlarında yazılmıştır.¹⁷⁴

3.1.3.3.İsmail Hakkı Bursevi ve Ahmet Naim’in Kırk Hadis Eserlerinde Din Eğitimi Açısından Elde Edilen Bulgular

İncelemenin konuları arasında bulunan İsmail Hakkı Bursevi ve Ahmet Naim’in kırk hadis tercüme ve şerhlerine kaynaklık eden Nevevi'nin “el-Erbaun en-Nevevi” adlı eseri, Osmanlı medreselerinde ders olarak okutulmuştur.¹⁷⁵

İmam Nevevi'nin kırk hadis eserlerinde hadislerin dağılımına baktığımız zaman; iman, ibadet ve ahlak konularının işlendiği görülmektedir. Eserde iman, ibadet, ahlak ve hayatın diğer alanlarına dair konular da yer almıştır. Bu konular arasında; din kardeşliği, ilmin önemi, niyetin önemi, nefsin kötü duygulardan arındırılması, insanlara karşı müsamaha, merhamet, insanlara faydalı olma, sâlih amel gibi sosyal kültürel birçok konu yer almıştır.¹⁷⁶

İnsanın inançları ve imanı, bütün benliğini sarmakta, duygu, düşünce, tavır ve davranışlarına yön verdiği, diğer varlıklarla ilişkilerini etkilediği bilinmektedir. Kelime olarak bir şeyi doğrulama, tasdik ve kabul etmek anlamına gelen İman, bir

¹⁷³ Erdem Zekeriya İskenderoğlu, Nurullah yaldız, **a.g.e.**, s.165

¹⁷⁴ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmet Naim, Haz. Ahmet Çınar, s.7

¹⁷⁵ Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.17, S.1, 2008, s.36-37.

¹⁷⁶ İsmail Hakkı Bursevi, Şerh’ul- Erbaine Hadisen, Matbay-ı Amire, 1337; Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmet Naim Efendi, Haz. Ahmet Çınar, Ravza Yay, İstanbul, 2019; Salih Aybey, **a.g.m.**, s.214.

şeyi içtenlikle tereddütsüz bir şekilde kalp ile tasdik, dil ile ikrar ederek gönül huzuruyla kabul etmektir.¹⁷⁷ İslam'a göre iman, Allah'a, peygambere, meleklerine, kitaplarına, ahiret gününe, kaza ve kadere, hayır ve şerrin Allahtan geldiğine inanmaktadır.¹⁷⁸

Mü'min, küfür kelimesinin zıddı olup, Allah'ın varlığına ve birliğine inanan; Hz. Peygamber'e Allah'ın bildirdiği ve onunda insanlara din olarak tebliğ ettiği şeyleri tasdik eden kimselerdir.¹⁷⁹

Din eğitimi ve öğretiminin en temel konusu olan iman, konuyla alakalı yazılan kitaplarda, özellikle ilmiyal kitaplarında öğretilcek ilk konular arasında yer almıştır.¹⁸⁰

İman konusunun temelini oluşturan Allah'a iman, insanları diğer varlıklarla ilişkilerinde, hak ve sorumluluklarını bilme ve uyma noktasında son derece hassas bir noktaya getirdiği bilinmektedir. İmanın, kişileri olumsuzluklar karşısında güçlü kıldığı, maddi ve manevi problemlerle başetmede yardımcı olduğu, ümitsizliğe düşmeden koruduğu ve nihayetinde dünya hayatının bir imtihan olduğu bilincini yerleştirdiği bilinmektedir. Allah'a iman, insanların sığınacak, güvenilecek ve dua edilecek yegâne makamın Allah olduğu bilincini de vermektedir.¹⁸¹

Osmanlıda Türkçe yazılmış matbu kırk hadisler arasında yer alan İsmail Hakkı Bursevi ve Ahmet Naim tarafından Nevevi'nin kırk hadis'ine yapılan Türkçe tercüme ve şerhlerinde İman ve İslam'la alakalı hadisler yer almıştır. İman ve İslam kavramlarının öğretilmesi ve doğru anlaşılması açısından bu eserler önemli görülmektedir.

Kur'an'da İman ve İslam terimleri bir bütünü tamamlayan parçalar gibi birçok yerde birlikte kullanılmıştır. Bu gerçekten hareketle bazı İslam âlimleri bu iki kavramın özdeşliği üzerinde durmuşlardır. "Havariler: Biz Allah'ın(dininin) yardımcısıyız, Allah'a inandık, şahid ol, biz Müslüman olanlarız dediler.",¹⁸² "Musa

¹⁷⁷ , Şerife Nihal Zeybek, **Etkinliklerle Değerler Eğitimi I, Mesleki Kitaplar**, 2.Bsk., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018, s.16

¹⁷⁸ MEB Dini Terimler Sözlüğü, Ankara, 2009, s.167-168

¹⁷⁹ ,Sa'düddin Mes'ud b. Ömer et-Taftazânî, **Şerhu'l-Akâid**, Trc. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yay., 1980, s. 153; Ferhan Genç, "Kur'an'da Münafıklarla İlgili Temsil Ve Teşbihler", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2010, s.5

¹⁸⁰ Salih Aybey, **a.g.m**, s.216

¹⁸¹ Şerife Nihal Zeybek, **a.g.e**, s.16

¹⁸² Âl-i İmrân 3/52

dedi ki: ‘Ey kavmim, eğer Allah’a inandıysanız, gerçekten Müslüman insanlar iseniz O’na dayanın.’¹⁸³ “Onlar, ayetlerimize inanmış ve Müslüman olmuş idiler.”¹⁸⁴ Bu ve benzeri ayetler, İman-İslam kavramlarının birbirinden ayrılmayan eşitler olduğu şeklinde de anlayışın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁸⁵

İslam âlimleri arasında İman ve İslam kavramlarının sözlük ve teorik anlam açısından farklı olduğu, ancak terim anlam ve pratikte (uygulamada) bu kavramların aynı anlama ya da farklı anlama geldiği konusunda tartışmalar yaşandığı bilinmektedir. Her bir ekol dinin delil olarak kabul ettiği naslardan deliller getirmiştir. Zahirilerden İbn-i Hazm başta olmak üzere Hanefi-Maturidi ekolü bu iki kavramın birbirini tamamladığını, birbirinden ayrılması mümkün olmayan yakın anlamlı (müteradif) kelimeler olduğunu savunmuşlardır. Mutezile ekolü tamamen bu iki kavramı eş anlamlı (müteradif) kavramlar olarak kabul ederken, “Selef “ve “Eş’ari” üleması bu iki kavramı tamamen birbirinden ayrı görmüşlerdir. İmansız İslam’ın ya da İslamsız imanın olamayacağı gerçeğinden hareketle Maturidi-Hanefi ekolünün görüşleri daha isabetli görülmektedir.¹⁸⁶

Araştırmaya konu olan eserlerde yer alan hadislerde de İman ve İslam kavramları birlikte kullanılmıştır. Bu iki kavram mahiyet itibarıyla incelendiğinde birbirlerini tamamlayan ve yakın anlamlara geldiği görülen ifadelerdir.

İncelemeye konu olan eserlerde yer alan hadislerde yukarıda da izah edildiği gibi imanın, Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini, ahiret gününü, hayır ve şerrin Allaha geldiğini tasdik etmek olduğu öğretilmektedir.

Hadislerde insanların kardeşliğine vurgu yapılarak imanla bağlantısı kurulmuş, diğer insanları düşünmenin imanın bir gereği olduğu ifade edilmiştir. Kişinin kendisi için sevip istediğini, diğer insanlar için de sevip istemesi imanının olgunluğuna işaret sayılmıştır. İmanın tereddütsüz/şüphesiz olmasına vurgu yapılmış, Hz. Peygamber’in bildirdiği helal ve haramların gönül huzuruyla istenerek

¹⁸³ Yûnus 10/52; bkz. Âl-i İmrân 3/84.

¹⁸⁴ Zuhurf 43/69

¹⁸⁵ Hilmi Karaağaç, “İtikâdî Mezheplerde İman-İslam İlişkisi”, **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 2, 2012, s.105

¹⁸⁶ Mehmet Şaşa, “Teorik Anlamı ve Pratik Değeri Bakımından İmân-İslâm İlişkisi”, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.1, S.1, 2014/2, s.135.

benimsenmesi telkin edilmiştir. Konuyla alakalı İsmail Hakkı Bursevi ve Ahmet Naim eserlerinde şu hadislere yer vermişlerdir.

- “... Hz. Peygamber (İman) Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allahtan geldiğine inanmandır, buyurdu...”¹⁸⁷
- “...Sizden biriniz kendisi için arzu ettiğini Mü'min kardeşi için de arzu etmedikçe gerçek manada iman etmiş olmaz.”¹⁸⁸
- “... Sizden biriniz benim getirdiğime isteyerek uymadıkça gerçekten iman etmiş olmaz.”¹⁸⁹
- “... Bir adam Hz. Peygamber’e şöyle sordu: Ben farz namazları kılar, Ramazan orucunu tutar, helâlî helâl kabul eder, onları yaparsam, haramı da haram kabul eder ondan kaçınırsam, bunlardan fazla bir şey yapmazsam ne dersin, cennete girer miyim diye sordu; Hz. Peygamber, evet dedi.”¹⁹⁰

İslam kelimesi, “slm” kökünden türetilmiş bir kavram olup, boyun eğme, teslim etme, teslim olma ve iradesini başkasına teslim etme gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹¹ Terim olarak ise İslam, kişinin bilerek ve isteyerek gönülden kendisini Allah’ın buyruklarına teslim etmesi olarak tarif edilmiştir.¹⁹²

Hadislerde İslam’ın tanımı ve eğitimi, ilm-i hal kitaplarımızda İslam’ın şartı olarak sayılan beş esas üzerinden yapılmıştır. Buna göre İslam, Allah’ın varlığını ve birliğini, Hz. Muhammed’in Allah’ın kulu ve elçisi olduğunu kabul etmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hac ibadetini yapmak olarak tanımlanmıştır.

¹⁸⁷ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, İstanbul, Ravza yay.,2019, s.23; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.23; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1987, No:2, s.27; Buhari, iman, 37.; Müslim, iman, 1; İbn-i Mace, Mukaddime, 6

¹⁸⁸ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.63; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.13; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:13, s.77; Buhari, iman, 7; Müslim, iman, 71; Tirmizi, Kıyamet, 59; Nesai, iman, 19; Darimi, Rikak, 29

¹⁸⁹ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.89; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.500; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, Hadis No:41, s.171

¹⁹⁰ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.89; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.320; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, Hadis No:22, s.105

Müslim, iman, 16

¹⁹¹ İbn Manzûr, Lisânu’l-Arab, I-XII, s.295

¹⁹² Mustafa Sinanoğlu, “İslam”, **DİA**, C.XXIII, İstanbul, , 2001, s.1-2

Konuyla alakalı ilgili eserlerde aşağıdaki hadislerle yer verilmiştir. İslam'ın Allah'a iman edip dosdoğru olmak olduğu, insanın diline sahip olması olduğu da ifade edilmiştir. Hz. Peygamber İslam'ı anlatırken, İslam'ı görünür kılan önemli ibadetlerden biri olan namaz ve İslam'ın yayılması ve korunması olarak isimlendireceğimiz cihad kavramına da dikkat çekmiştir. Konuyla ilgili şu hadisler Nevevi'nin "Kırk Hadis" adlı eserinde yer almıştır:

- “.. İslam, Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Rasulü olduğuna şehadet etmen, namaz kılman, zekât vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse haccetmendir...”¹⁹³
- “... İslam beş şey üzerine kurulmuştur. Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in onun kulu ve rasulü olduğuna şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekatı vermek, hac ibadetini yapmak, Ramazan'da oruç tutmak.”¹⁹⁴
- “...Ya Rasulullah, İslâm hakkında bana öyle bir söz söyle ki, İslâm hakkında senden başka hiç kimseye soru sormayayım, dedim. O da: Allah'a iman ettim de, sonra da dosdoğru ol, buyurdu.”¹⁹⁵
- “...İşin başı İslam, direği namaz, zirvesi cihaddır. Sonra şöyle buyurdu: Bütün bunların da özünü sana haber vereyim mi? Ben, evet ya rasulallah dedim. Dilini eliyle tuttu ve "İşte bunu tut" buyurdu. Ben de: Ya rasulallah, biz söylediğimiz şeylerle de mi hesaba çekileceğiz? dedim. O da: Annesini kaybedesice insanları yüz üstü yahut burunları üzerinde cehenneme sürükleyen ancak dillerinin ekip biçtiğidir.”¹⁹⁶

İslam'ın inanç sistemi “Tevhid” inancı üzerine kurulmuştur. Tevhid, Allah'ı zatında, fiil ve sıfatlarında tek ve benzersiz olduğunu kabul etmek anlamına gelmektedir. Kâinatı tek başına yaratan, yöneten en yüce varlıktır. Tevhid ondan

¹⁹³ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.23; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.385; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, Hadis No:2, s.27; Buhari, iman, 37; Müslim, iman, 1; İbn-i Mace, Mukaddime, 6

¹⁹⁴ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.31; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.488; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:3, s.39; Buharî, İman, 8; Müslim, İman,16; Tirmizî, İman, 2612

¹⁹⁵ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.87; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.313; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:21, s.103; Müslim, iman, 62.; Tirmizi, Zühd,61

¹⁹⁶ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.121; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.407; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:29, s.127; Tirmizi, iman, 8

başkasına kulluk etmemek ve sığınmamak anlamına gelmektedir.¹⁹⁷ Fatiha suresinde ondan başkasına kulluk edilemeyeceği, ondan başkasından yardım dilenemeyeceği, hidayete ve doğru yola sadece onun ileteceği işaret edilmiştir.

Araştırmanın konusunu teşkil eden kırk hadis eserleri tevhid inancına da yer vermiştir. Aşağıda yer alan hadislerde, Allahtan başka ilah olmadığı, yardımın sadece Allahtan istenmesi gerektiği, sadece Allah'ın doyurabileceği, onun giydirebileceği ve af dileyenleri sadece onun affedebileceği ifade edilmiştir:

- “... Ey kullarım, ben zulmü kendime haram kıldım, sizin aranızda da zulmü haram kıldım. O halde birbirinize zulmetmeyiniz. Ey kullarım, Benim hidayette kıldıklarımın başka hepiniz delalettesiniz. O halde benden hidayet isteyin ki size hidayet vereyim. Ey kullarım, benim doyurduklarımın başka hepiniz açsınız. Öyle ise benden yiyecek isteyin ki size yiyecek vereyim. Ey kullarım, Benim giydirdiklerimden başka hepiniz çıplaksınız. Öyle ise benden giyecek isteyiniz ki size giyecek vereyim. Ey kullarım, siz gece ve gündüz hata işliyorsunuz. Ben de bütün günahları affederim. Öyle ise benden af isteyin sizi affedeyim. Ey kullarım, siz bana zarar veremezsiniz ki zarar veresiniz. Yine siz bana fayda veremezsiniz ki fayda veresiniz.”¹⁹⁸
- “...Ben, Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik edinceye, namazı dosdoğru kılincaya, zekâtı verinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bunları yaptıkları zaman İslam'ın hakkı (olan had cezaları) hariç kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. (İçlerinde gizledikleri) hesapları Allah'a aittir.”¹⁹⁹
- “...Bir şey istediğinde Allah'tan iste. Yardım istediğinde Allah'tan yardım dile...”²⁰⁰

¹⁹⁷ Mevlüt Özler, “Tevhid”, **DİA**, C.XLI, 2019, s.18-20; İrfan Başkurt, “İslam Egitimine Dair Bazı Temel İlkeler”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, S. 92002, s. 93

¹⁹⁸ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.97; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.336; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:24, s.111; Müslim, Birr, 55

¹⁹⁹ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.49; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.187; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:8, s.61; Buhari, İman,17, İtisam, 28; Müslim, İman, 32; Ebu Davud, Zekat, 1; Nesai, Zekat, 3, Cihad, 1; Tahrim,1; İbn-i Mace, Mukaddime, 9

²⁰⁰ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.53; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.198; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:9, s.63; Tirmizi, Kıyamet, 59

Kaynaklarda İslam'ın kıyamet ve ahiret gününe iman, imanın şartlarından birisi olarak sayılmıştır. Zerre kadar yapılan iyilik ve kötülüğün karşılığının görüleceği gün, ahiret günü olarak bilinmektedir. Dini kaynaklarda Kıyamet, dünyanın sona ereceği, ahiret hayatının başlayacağı zaman olarak bilinmektedir. Kıyametin ne zaman kopacağı, ahiretin ne zaman başlayacağı Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği belirtilmiştir.²⁰¹ Vahiy meleği olarak bilinen Cebrail (a.s.), Hz. Peygamber'e insan kılığında gelerek sahabeye dini öğretmek için bazı sorular sormuştur. Bu sorular içerisinde kıyametin ne zaman kopacağı ve alametleri de yer almıştır. "Cibril hadisi" olarak bilinen hadisin bir bölümü aşağıya çıkarılmıştır:

- "... Adam:
 - Bana, kıyametin ne zaman kopacağını söyle, dedi. Hz.Peygamber:
 - Sorulan, sorandan daha bilgili değildir dedi. O:
 - Öyleyse bana kıyametin alametlerinden söz et, dedi. Hz.Peygamber:
 - Cariyenin hanımefendisini doğurması ve yalınayak, çıplak, fakir deve çobanlarını yaptırdıkları binalarla boy ölçüşürken görmendir, dedi..."²⁰²

Tarih boyunca insan varoluşunu anlamlandırmak için yoğun bir çaba içerisine girmiştir. Bununla ilgili olarak da insanoğlunun varlığının nasıl başladığı sorusuna cevap aranmıştır. Dinin temel kaynakları konuyla alakalı ilk insan Hz. Âdem ve diğer insanların yaratılışı hakkında bilgiler vermiştir.²⁰³ Kur'an'da Hz. Âdem'in dışında kalan diğer insanların yaratılışından da bahsedilmiştir. Ayetlerde yaratılışın nutfe (dölleyici sperm)²⁰⁴, rahme asılmış embriyo (alaka)²⁰⁵, et parçası (müdğa)²⁰⁶ aşamalarından geçtiği belirtilmiştir. Allah bu et parçasını devam eden süreçte ana karnında insan şekline dönüştürmüş ve ruh vermiştir.²⁰⁷

Araştırmaya konu olan kırk hadis eserinde kader, kaza ve onunla ilintili konulara da değinilmiştir. Kader, İslam âlimlerinin üzerinde yoğun olarak tartıştığı,

²⁰¹ Mehmet Kavuştu, "Kur'an'da Ahiret Hayatı", **Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2007, s.76

²⁰² Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.23; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.23; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:2, 27; Buhari, iman, 37; Müslim, iman, 1; İbn-i Mace, Mukaddime, 6

²⁰³ Mü'minûn 23/12.; Hicr, 15/26.; Rahmân, 55/14.; Hicr, 15/29.

²⁰⁴ Mü'minûn 23/12-13.;

²⁰⁵ Mü'minûn 23/14.

²⁰⁶ Mü'minûn 23/14.

²⁰⁷ Hicr 15/29.

anlaşılması zor konulardan biri olarak bilinmektedir. Kader, insanların dünya hayatında yaptığı her türlü işin ezelde Allah tarafından takdir edilmesi olup, kaza ise takdir edilen bu işlerin zamanı gelince Allah'ın irade ve ilmi çerçevesinde yaratılmasıdır.²⁰⁸ Kader, mahlûkatın yaptığı iyilik ve kötülük ne varsa hepsinin ezelde biliniş takdir edilmesidir. Kaza ise Allah'ın irade ve ilmine uygun olarak takdir etmiş olduğu şeyleri yaratmasıdır. Ecel, Allah tarafından canlılara verilen yaşam sürelerinin sona ermesi, canlıların ölüm zamanını ifade etmektedir.²⁰⁹ Kur'an'da ecel kelimesi, ölüm vakti; boşanmak için beklenmesi gereken süre; ticarete borçlanmada beklenen süre; kâinattaki düzenin işleyişi ve süresi; ana karnında bebeğin gelişimi anlamında kullanılmıştır.²¹⁰ Rızık, Allah'ın canlı varlıkların yaşamlarını sürdürebilmeleri için yediği içtiği ve faydalandığı şeylerdir.²¹¹ Bedenimizin ihtiyaçlarını gideren yiyecek ve içecekler maddi rızık; ahlak, ilim, hikmet ruh ve kalbimizin ihtiyacını gideren rızıklar ise manevi olarak isimlendirilmiştir.²¹²

İsmail Hakkı Bursevi ve Ahmet Naim kırk hadis eserlerinde, yaratılış, kader, kaza, ecel ve rızık kavramlarını konu alan aşağıdaki hadisler yer almıştır:

- "Her birinizin oluşumu, ana rahminde gerçekleşir, İlk kırk günde nutfе olarak şekillenir. Sonraki kırk günde alâka (kan pıhtısı) olur. Sonraki kırk günde mudğ'a (et parçası) dönüşür ve ruh üfleme için bir melek gönderilir. Dört kelimeyi: "rızkını, ecelini, amelini, şaki mi (kötü huylu, bahtsız) yoksa said (iyi huylu, bahtlı) mı" olacağını bildirildiği şekilde yazması o meleğe emredilir".²¹³
- "Yavrucuğum, sana birkaç şey öğreteceğim; Allah'ın emir ve yasaklarını uygula ki Allah'ta seni korusun, gözet sin. İsteyeceğin zaman ancak Allah'tan iste. Yardıma ihtiyacın olduğu zaman sadece Allah'tan yardım iste. Şunu da bil ki bütün dünya sana fayda ve menfaat vermek için birleşse, Allah'ın yazdığından ziyade fayda veremezler.

²⁰⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, **Muvazzah İlm'i Kelam**, Bilmen Yayıncılık, [t.y.], İstanbul, s.293

²⁰⁹ Nureddin Sabuni, **Mâtürîdî Akaidi**, Çev: Bekir Topaloğlu, Ankara, DİB Yayınları, 1995. S.159.

²¹⁰ Âl-i İmrân 3/145; Talâk 65/2-4.; Ra'd 13/2; Rum 30/8; Ra'd 13/38-39.; Hac 22/5.; Büşra Atlıoğlu, "Ehl-i Sünnet Kelamında İrade-Kader İlişkisi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2018, s.81

²¹¹ Taftazani, **Kelam İlmi ve İslam Akaidi**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1991. s. 226-227.

²¹² Kehf 18/19; Kaf 50/9-11; Münâfikûn 63/10; Büşra Atlıoğlu, **a.g.e**, s.88.

²¹³ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.33; Buhari, Bed'ul-Halk, 4, Enbiya,1, Kader, 1; Müslim, kader, 1; Tirmizi, kader, 4; İbn-i Mace, Mukaddime, 10; İmam Nevevi, **a.g.e**, Hadis No: 4

Aynı şekilde bütün dünya sana zarar vermek için birleşse, Allah'ın yazdığından ziyade zarar veremezler...”²¹⁴

İbadet denince ilk akla gelen namaz, oruç, hac, zekât İslam'ın şartları arasında sayılan ibadetler gelmektedir. İbadet kulun yaratıcısına karşı saygı ve sevgisini gösteren, Allah tarafından yapılması istenen belli formları olan davranışlardır.²¹⁵ Bu tanımdan anlaşılan namaz, oruç, hac, kurban gibi belli formları olan ibadet anlayışının dar anlamlı bir ibadet anlayışı olduğunu söyleyebiliriz.²¹⁶ Geniş anlamıyla ibadet, Allah'a verdiği nimetlere teşekkür ve ona yaklaşma, rızasını kazanma sadedinde yapılan her türlü kulluk ve tazimde bulunma niyetiyle yapılan ve Mümin'in hayatının tamamını kuşatan söz, fiil ve hareketler olarak anlaşılmıştır.²¹⁷

Genelde kırk hadisler, özelde araştırmaya konu olan kırk hadis eserlerinde ibadetler dar ve geniş anlamıyla ele alınmıştır. Araştırmamıza konu olan kırk hadislerde, ibadetler ve ahkâmla alakalı çok sayıda hadislerin yer aldığı görülmektedir. Bu hadislerin bir kısmı ibadetler hakkında genel ve öğretici bilgi verirken bir kısmı da onların önem ve faziletlerinden bahsetmektedir. İsmail Hakkı Bursevi ve Ahmet Naim'in tercüme ve şerhini yaptıkları kırk hadis eserlerinde, namaz, oruç, zekât, hac ve diğer ibadetlerle alakalı çok sayıda hadis yer almıştır. Aşağıda yer alan hadisler, bu konuya örnek teşkil etmiştir:

- “Bir gün Hz. Peygamber'in huzurunda bulunuyorken bembeyaz elbiseli, siyah saçlı, yolculuk emaresi bulunmayan, hiç birimizin de tanımadığı bir kimse yanımıza geldi. “Hz. Peygamber'in yanına kadar gelip, oturdu. Ve diz dize oturmak suretiyle, ellerini uyluklarının üzerine koyup: “Ey Muhammed, İslam nedir?” dedi. Hz. Peygamber: “İslam; Allah'tan başka hiçbir ilâhın olmadığına, yalnız Allah'a ibadet edildiğine iman etmen, Muhammed'in Allah'ın resulü olduğuna şehadet etmen, namazı kılman, zekâtı vermen, Ramazan'da oruç tutman ve Mescidi Haram'da hac

²¹⁴ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.79; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.280; Tirmizi, Kıyamet, 59; İmam Nevevi, **a.g.e**, Hadis No:19

²¹⁵ Ferhat Koca, “İbadet”, **DİA**, C.XIX., 1989, 240.

²¹⁶ Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, Samsun, Sönmez Matbaası, 1996, s.67; Muhammet Ali Asar, “İbadet Ahlak İlişkisi: Hadisler Bağlamında Bir İnceleme”, **İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S.1, Bahar-2020, s.299

²¹⁷ Osman Pazarlı, **Din Psikolojisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1968, s.169.

yapmandır.” diye buyurdu”.²¹⁸ “Soruyu soran kişi: ...“İhsan nedir?” diye sormaya devam etti. Hz. Peygamber: “İhsan; Allah’ı görüyormuşçasına ibadet etmektir. Sen O’nu görmeden de O seni görüyor.” diye buyurdu. Soruyu soran yine tasdik etti”.²¹⁹

Din eğitimi açısından büyük bir önem taşıyan bu hadis, Cibril hadisi olarak bilinmektedir. Vahiy meleği Cebrail’in insan kılığına girerek Hz. Peygamber’e İman, İslam, İhsan, kıyamet gibi dinin önemli konuları hakkında sorular sorarak, sahabeye din eğitimi vermiştir.

- “...Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in O’nun elçisi olduğuna şehadet edinceye, namazı kılıncaya, zekâtı verinceye kadar insanlar ile savaşmak bana emredildi. Onlar bunları yaparsa, İslam’ın gerektirdiği kesin hükümler dışında, canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Gizli olarak kalanların hesabını ise Allah görecektir ”.²²⁰

Bu hadiste namaz ve zekât ibadetinin dindeki önemi vurgulanmıştır. Zekat, toplumdaki fakirlikle mücadelede önemli bir enstrüman, vergi ve ibadet boyutu olan bir kavramdır. Hz. Peygamber ve Hülafa-i Raşidin döneminde zekât toplamakla görevli memurlar tarafından toplanmış ve toplanan zekât, devlet tarafından verilmesi gereken yerlere verilmiştir. Zekâtın vergi boyutunun olması dolayısıyla, ilk dönemlerde zekâtı vermeme, devlet otoritesini tanımama ve devletin güvenliğine bir tehdit olarak algılanmıştır. Bundan dolayı Hz. Ebu Bekir, halifeliği döneminde zekât vermemeyi savaş sebebi kabul etmiştir. İlk başta Hz. Ömer, “lâ ilâhe illallah ” diyen, “namaz kılan” Müslümanlara savaş açılmayacağını ifade etmiştir. Hz.Ebu Bekir, namazla zekât’ın birbirinden ayrılamayacağını, Hz. Peygamber’e verilen zekât’ın verilmemesinin devlet otoritesini tanımadığı anlamına geldiğini ve kamu düzenini

²¹⁸ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.27; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.385; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:27, s.121; Buhari, İman,37; Müslim, İman,1; İbn-i Mace, Mukaddime, 6

²¹⁹ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.23; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.23; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:2, s.27, s.121; Buhari, İman, 37; Müslim, İman,1; İbn-i Mace, Mukaddime, 6

²²⁰ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.49; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.187; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:8, s.61; Buhari, İman, 17, İtisam, 28; Müslim, İman, 32; Ebu Davud, Zekat, 1; Nesai, Zekat, 3, Cihad, 1; İbn-Mace, Mukaddime, 9

tehdit ettiğini ifade etmiştir. Bu anlayışa mesafeli olan Hz. Ömer, daha sonra Hz. Ebu Bekir'in bu görüşünün isabetli olduğunu kabul etmiştir.²²¹

Bu hadiste ibadetlerle alakalı hükümlerden de bahsedilmiştir. Namaz kılmayan ve zekât vermeyenlerle savaşılmaması hükmüne İslam'ın diğer şartları olan oruç ve hac ibadeti dâhil edilmemiştir.²²²

• “Temizlik imanın yarısıdır. ‘Elhamdülillah’ sözünün sevabı mizanı doldurur. ‘Subhanallah ve'l-hamdülillah’ sözlerinin sevabı da göklerle yerin arasını doldurur. Namaz nurdur, sadaka imanın delilidir, sabır ışıktır. Kur'an da senin lehine veya aleyhine hüccettir. Sabah olduğunda herkes işine gider. Ya nefsinin Allah yoluna yöneltir kendini kurtarır veya yolunu şaşırır helak olur.”²²³

Bu hadiste Hz. Peygamber İslam'ın şartları içerisinde yer almayan diğer ibadetlerden bahsetmiştir. Temizliğe imanın yarısı diyerek büyük bir paye vermiştir. Gazali (öl:1111) hadiste geçen temizliğin, kalbin, haset, fesat, kin, nefret vb. kalbi hastalıklardan arınması anlamında olduğunu anlamıştır.²²⁴ Hadiste temizlik kavramı genel olarak ifade edildiği için, maddi ve manevi temizliğin tamamının kastedildiğini anlamaya mani bir durum olmadığı söylenebilir. Hadiste Sübhanallah, elhamdülillah gibi tesbihatlar'ın zikrinin sevabının çokluğu ifade edilerek çokça söylenmesi telkin edilmiştir. Sadaka vermenin kişinin imanının bir işareti olduğu, sabrın insanı sıkıntıdan feraha, karanlıktan aydınlığa çıkartan bir haslet olduğu ifade edilmiştir. Kur'an'ın leh ve aleyhimize olan işleri bildiren delillerin yer aldığı kılavuz olduğu, kişinin hayatı boyunca her gün yaptığı işlerle ya Allah'ın rızasını kazandığı ya da nefesine uyarak günah kazandığı ifade edilmiştir. Hadiste Kur'an'ın kişinin leh ve aleyhine bilgilerin olduğu haber verilmiş ve yaşamın ona göre organize edilmesi telkin edilmiştir. Herkesin hayatını kendisi için yaşadığını kimisi Allah'a itaat ederek nefsinin cehennemden koruduğunu, kimisinin de şehvi arzularına ve şeytana uyarak nefsinin helak ettiğinden bahsedilmiştir.²²⁵

²²¹ Soner Duman, “Hz. Peygamber (s. a.v.) ve Hulefâ-i Râşidîn Dönemlerinde Zekât “, **Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi**, C.4, S.1, Mart 2018, s.68

²²² İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, s.62.

²²³ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.93 Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevî, Hisar Yay., s.326; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:23, s.107; Müslim, taharet, 1

²²⁴ İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, s.108.

²²⁵ “Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da yer

Allah'ı zikretme ve onu tespih etmenin sevabının çok büyük olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda Allah'ı zikir ve tespihin ibadet olduğu telkin edilerek çokça yapılması öğütlenmiştir. Sadakanın önemli bir ibadet olduğuna işaret edilerek, iman delili sayılmıştır. Sadakaya imanı tasdik eden (doğrulayan) anlamına gelen “sadaka” adı verildiğine yönelik yorumlar yapılmıştır. Çünkü münafık bazen namaz kılabilir ancak sadaka vermede zorlanır. Burada kastedilen sabır, Allah'ın emirlerini yerine getirirken ve yasaklarından kaçınırken karşılaşılan sıkıntılara sabır kastedilmiştir.²²⁶

• “İnsanın eklemlerinin her birisine şükür için her güne bir sadaka vermek gerekir. Arası bozuk iki kişinin arasını bulmak sadakadır. Hayvanına binen veya yükünü hayvanına yükleyen kimseye yardımcı olmak da sadakadır. Güzel söz sadakadır. Namaza giderken atılan her adıma bir sadaka sevabı vardır. Geçene zorluk çıkaracak bir şeyi yoldan uzaklaştırmak bile sadakadır”.²²⁷

Gerçek olmak, doğruluk anlamlarına gelen “sadaka” sıdk kökünden türemiştir. Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla muhtaçlara yapılan gönüllü yardımlardır. Bazen de dinen yapılması zorunlu maddî yardımlar için sadaka kavramı kullanılmıştır. Dilimizde genelde dilencilere verilen küçük parasal yardımlar için de kullanılmaktadır. Kur'an'da sadaka vermek övülmüştür. Sadaka verenlerden Kur'an'ın üç yerinde övgüyle bahsedilmiştir.²²⁸ Fakihler dini naslardan hareketle sadakayı beş gruba ayırmışlardır.

1. İslâm'ın beş şartından biri olan zekât anlamındadır. Her zengin Müslüman'ın senede bir defa malının kırkta birini fakirlere vermesidir.
2. Ramazan ayında verilmesi gereken sadaka-i fitır (fitre).
3. Adak(nezir) sonucu Müslümanın kendisini mecbur ettiği sadaka.
4. İşlenen suç sonucu hataların telâfisi niyetiyle verilen kefarete .
5. Tatavvu olarak verilen sadaka (gönüllü bağış).

almış gerçek bir vaadidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur.” Bkz.Tevbe 113/111.

²²⁶ İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, s.109.

²²⁷ Buhari, Sulh İl, Cihad 72, 128; Müslim, Zekat, 56.;

²²⁸ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.109; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevî, Hisar Yay., s.377; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:26, s.119

²²⁸ Yûsuf 12/88; el-Ahzâb 33/35; el-Hadîd 57/18

Tatavvu (gönüllü) olarak verilen sadakanın geniş bir uygulama alanı olduğu bilinmektedir. Nafile ibadet olarak kabul edilen bu bölümde maddi kıymeti olan bir şeyi ihtiyaç sahibine vermek ibadetin özünü oluşturmaktadır. İhtiyaç sahibine faizsiz borç verme, bir eşyayı bedelsiz kullandırma, cami, okul, köprü, hastane vb. kamu yararına kalıcı bedelsiz eserler yapma, sosyal hizmetler icra eden müessesler kurma sadaka-i cariye olarak sayılmıştır.²²⁹

İnsan vücudunda üç yüz altmış uzuv olduğu bilinmektedir. Hadiste her gün her bir uzvu için bir sadaka verilmesi istenmektedir. Hadiste sadaka ibadetinin şümülünün çok geniş olduğu görülmektedir. Adaletli davranmak, bir kişiyi ya da eşyasını bineğe binmesine veya yüklenmesine yardımcı olmak, güzel bir söz söylemek, namaza giderken atılan her bir adım, söylenen güzel bir söz, yoldan eziyet veren bir şeyi kaldırmak sadaka sayılmış, dolayısıyla ibadet olduğu ifade edilmiştir.²³⁰ Konuyla ilgili, eserde geçen şu hadisi örnek olarak verebiliriz:

- “Bir grup fakir sahabe Hz. Peygamber’in yanına gelip danışmak istediler: Ey Allah’ın elçisi, servet sahibi olanlar, hem bizler gibi namaz kılıp, oruç tutuyorlar, hem de mallarından artanları sadaka olarak verip sevap kazanıyorlar. Hz. Peygamber: Rabbimiz sizlere sadaka verecek bir şey vermemiş mi sanıyorsunuz? Her tesbih edişinize karşılık sadaka sevabı vardır. İyiliği emredip, kötülükten sakındırmanızda sadaka sevabı vardır. Birleşip toplanmanızda sadaka sevabı vardır.”²³¹
- “Hz. Peygamberin vaazından etkilenen bir grup sahabe: “Ey Allah’ın elçisi, veda ediyormuşsunuz gibi hissettik, bizlere bir tavsiyeniz var mı?” Hz. Peygamber: “Allah’tan korkmanızı ve size yöneticilik yapan kişi Habeşli bir köle bile olsa ona itaat edip sözünü dinlemenizi tavsiye ederim. Eğer ihtilafların çıktığı zamana kavuşursanız benim sünnetime ve hidayet üzere olan halifelerin sünnetine yapışınız. Sünnete dört elle sarılınız. Bidatlerden sakınız, çünkü her bidat sapkınlıktır.”²³²

²²⁹ Ali Duman, “Sadaka”, **DİA**, İstanbul, C. XXXV, 2008, S.383

²³⁰ İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, s.120

²³¹ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.105; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.367; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:25 (Nevevî bu hadiste Müslim’in rivayetini esas almıştır.) Müslim, *Salâtü’l-Müsafirîn*, 84; *Zekât*, 53. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Ebû Dâvûd, *Edeb*, 172; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 167, 168.

²³² Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.117; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.393; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:28, s.125; Ebu Davud, *Sünnet* 6 (4607), Tirmizi, *İlim* 16 (nr.2676)

Hız. Peygamber Allah'tan sakınmayı, yöneticiye itaatı, ihtilaflı zamanlarda Hız. Peygamber'in ve Hulafa-i Raşidin'in yolundan gidilmesini öğütlemiştir. Bidatlerden sakınılmasını ve bidatlerin dalalet olduğunu ifade etmiştir.

İslam dini aşırılığın her çeşidine karşı çıkmıştır. Aşırılık inançta ve ibadette, ahlak ya da sosyal hayatta olabilmektedir. Aşırılığın bir çeşidi olan dine sonradan yapılan eklemeler, bidat olarak isimlendirilmiştir. Hız Peygamber, bid'atı "sapıklık" olarak ifade etmiş ve bu görüşünü hadislerinde açık bir şekilde vurgulamıştır. Hız.Peygamber, bid'atlerden kaçınılmasını istemiştir. Bid'atten uzak durulmasının sebebi doğrudan dini tahrip etmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Neyin bid'at olup olmadığı konusunda İslâm âlimleri, çeşitli görüşler beyan etmişlerdir. İslam âlimleri bid'atin, dinî konularla sınırlı olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Dini konular dışında sonradan ortaya çıkan şeyler bid'at olarak sayılmamıştır. İslam'ın evrensel ve her çağa hitap etmesi dolayısıyla yenilik ve teknolojik gelişmelere açık olduğu söylenebilir.²³³

• “..Allah şöyle buyurmuştur: “Benim sevdiğim kullarımdan birine düşmanlık edene ben de düşmanlık ederim. Farz ibadetlerimle bana yaklaşmaktan daha güzel bir yaklaşım biçimi yoktur. Nafile ibadetleri yaparak kul öyle bir hale gelir ki; artık ben de onu severim. Onu sevdiğim zaman da duyan kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı, hisseden kalbi olurum. Benden bir şey istediği takdirde ona mutlaka veririm. Bana sığındığı takdirde onun üzerine melekleri indirmek suretiyle onu korurum.”²³⁴Bu hadiste geçen Allah dostu kavramıyla müminler kastedilmiştir. Allah dostu kavramının “müminler” olarak anlaşılmasını ayetlerin de desteklediği görülmektedir²³⁵ Hadiste kim bir mümine eziyet verirse Allah'ın onu sıkıntıya sokacağı bildirilmiştir. Farz ibadetlerin nafile ibadetlerden daha faziletli olduğuna işaret edilmiş ve nafile ibadetlere devam etmekle de Allah'ın sevgisine kavuşulacağının müjdesi verilmiştir. Allah'ın kulunu sevmesi ve onun azalarının

²³³ Saffet Sancaklı, “Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atle Mücadelenin Gerekliliği”, **İslâmî İlimler Dergisi**, Yıl 11, C. 11, S. 1, 2016, s.44

²³⁴ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.157; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.479; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:38, s.161; Buhari, Rikak 38 (6138)

²³⁵ “Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler. Onlar ki, iman etmişler ve takvâya ermişlerdir, işte onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdeler olsun! Allah'ın sözlerinde değişmeolmaz; (öyleyse) en büyük kazanç budur” Bkz. Yunus, 10/62, 63, 64

olması, ona dini sevdirmesi ve azalarıyla dine aykırı bir eylemde bulunmaması anlamına gelmektedir.²³⁶

İsmail Hakkı Bursevi ve Babanzade Ahmet Naim kırk hadis tercüme ve şerhlerinde yer alan ahlak temalı hadisler, her dönemde geçerliliği olan evrensel hadislerden seçilmiştir. Bu hadislerin, dün olduğu gibi bugün de geçerliliği olan değer ve ilkelere kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz. İslam dini ve ahlakını öğretmek amacıyla yazılan eserde, ezberlenmesi kolay, dinin temel değerlerini, ilke ve prensiplerini konu alan hadislerle yer verilmiştir.²³⁷

İslam ahlakı, Kur'an ve Hadisten kaynaklanan huy ve tabiat olarak tarif edilmiştir.²³⁸ İnsanların iyi ve kötü olarak nitelendirilmelerini sağlayan manevi özellikleri, bilinçli davranışları da ahlak kapsamı içerisinde değerlendirilmiştir.²³⁹

İsmail Hakkı Bursevi ve Babanzade Ahmet Naim'in kırk hadis tercüme ve şerhlerine kaynaklık eden "el-Erbaun en-Nevevi" de Hz. Peygamber'in yapılmasını tavsiye ve teşvik ettiği dini ve ahlaki erdemler olarak bilinen davranışlarla alakalı çok sayıda hadis yer aldığı görülmektedir. Eserde yer alan hadislerin konuları arasında; temizlik, İnsanın temel haklarına saygı, sevgi, dostluk ve kardeşlik, İyilik yapmak, çalışmak, sorumluluk, adalet, itaat etmek, yardımlaşmak, cömertlik, hayır konuşmak, doğruluk, affetmek ve bağışlamak, sabırlı olmak, hayâ ve iffet, İnsanların ayıplarını örtmek, insanlara kolaylık sağlamak, şükür gibi birçok güzel ahlaki ilkeyi sayabiliriz.²⁴⁰ Bununla birlikte kırk hadislerde, ahlaki açıdan kaçınılması istenen huy ve davranışları konu alan hadislerde yer almıştır. Bu konular arasında yalan, zan, zulüm, kibir, haset, tecessüs, öfke, buğz, küslük, aldatmak, zarar vermek, aşırılık gibi kötü huyları sayabiliriz. Aşağıdaki hadisleri konuya örnek olarak sayabiliriz.²⁴¹

- "Temizlik (nezafet) imanın yarısıdır."²⁴² Temizlik İslam'ın üzerinde çokça durduğu bir konu olup, maddi ve manevi temizlik birlikte yapılması Hz. Peygamber tarafından öğütlenmiştir.

²³⁶ İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, s.162-163

²³⁷ Salih Aybey, **a.g.e.**, s.214.

²³⁸ Süleyman Uludağ, **Ahlak, Maneviyat ve Gündelik Hayat, İslam'a Giriş**, Ankara, DİB Yayınları, 2008, s.319-320.

²³⁹ Mustafa Çağrı, "Ahlak", **DİA**, Ankara, C.II, 1989. s. 1-9; MEB Dini Kavramlar Sözlüğü, s.14-15.

²⁴⁰ Ayşegül Kostü, **a.g.e.**, s.36-149.

²⁴¹ Ayşegül Kostü, **a.g.e.**, s.152-178

²⁴² Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.93; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.326; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim

İslam insanların güzel ahlak sahibi olmalarını ve kötü ahlaktan da sakınmalarını istemiştir. Allah katında en üstün kişinin takva açısından en üstün olan kişi olduğu bildirilmiştir.²⁴³

İnceleme konumuz kırk hadislerde de kötü huylardan kaçınılması istenmiştir. Konuyla alakalı şu hadisleri örnek olarak verebiliriz:

- “Ey kullarım, ben zulmü kendime haram kıldım. Sizin aranızda da haram kıldım. Öyleyse birbirinize zulmetmeyin.”²⁴⁴ Zulmetmek haksızlık etmek günümüzde de en büyük insan hakları ihlallerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Toplumsal hayatta insanların kendini kontrol etmeleri ve kendilerine hâkim olmaları toplumun huzuru açısından önemli görülmüştür. Eserde yer alan aşağıdaki hadislerde bu konuya dikkat çekilmiştir:
- “Bir kimse Hz. Peygamber’e: “Ey Allah’ın elçisi, bana nasihat edebilir misiniz?” diye sordu. Hz. Peygamber: “Öfkelenme!” diye buyurdu. Soran kişi birkaç kez daha yineleyince, Hz. Peygamber her seferinde “Öfkelenme!” diye cevap verdi”²⁴⁵
- “Haset etmeyiniz, ticarete birbirinizi aldatmayınız, birbirinizden nefret etmeyiniz, küsmeyiniz, eğer pazarlığı tamamladıysanız akdinizi bozmayınız. Ey Allah’ın kulları kardeş olunuz! Müslümanlar kardeşler. Müslüman diğer Müslüman’a zulmetmez, onu yardıma muhtaç halde yalnız bırakmaz, onu aldatmaz, onu küçük görmez. (Hz. Peygamber üç kez kalbine işaret ederek). Takva buradadır. Müslüman, Müslüman kardeşini küçük gördüğü zaman ona bu ameli kötülük olarak yeter hatta artar. Müslüman’ın diğer Müslüman’a canı, malı ve ırzı haramdır.”²⁴⁶

Hatiboğlu, s.77-78. (Hadis No:23). Nevevî bu hadiste Müslim’in rivayetini esas almıştır. Müslim, Tahâret, 1. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Tirmizî, Daavat, 91; Nesâî, Zekât, 1; İbn Mâce, Tahâret, 5; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 342, 343

²⁴³ Hucurat, 49/13

²⁴⁴ Nevevî, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.97; Nevevî, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.24; İmam Nevevî, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:24; s. 97-99

²⁴⁵ Nevevî, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.69; Nevevî, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.260; İmam Nevevî, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:16; s. 68 (Nevevî bu hadiste Buhârî’nin rivayetini esas almıştır.)Buhârî, Edeb, 76; Müslim, İmân, 74, 77, 85; İbn Mâce, Edeb, 4; Tirmizî, Birr ve Sıla, 43

²⁴⁶ Nevevî, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.143; Nevevî, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.453; İmam Nevevî, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, s. 101-102. Hadis No:35 (Nevevî bu hadiste Müslim’in rivayetini esas almıştır.) Müslim, Birr ve Sıla, 32. Hadisin diğer kaynakları için bkz. İbn Mâce, Fiten, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 260, 277

Hız. Peygamber'in bu hadisinde toplumsal hayatın ahengini bozan ve dinimizce de kötü olarak bilinen; insanları aldatma, onlardan nefret etme, onları küçük görme ve onlara küsme gibi kötü davranışları yasaklanmış, barış ve kardeşlik içinde yaşamaları öğütlenmiştir. Toplum içerisinde yaşayan fertlerin birbirlerini kendi nefsi gibi düşünmeleri istenmiştir.

- “Kim kendi nefsi için istediğini, Müslüman kardeşi için de istemezse gerçek mümin olamaz”²⁴⁷

Toplumsal hayatta insanların birbirleriyle ilgilenmeleri, yardımlaşmaları, sıkıntılarını paylaşmaları öğütlenerek bunun karşılığının ahirette çok büyük olacağı açıklanmıştır. Konuyla ilgili eserlerde yer alan şu hadisi örnek olarak verebiliriz:

- “Kim bir müminin derdine derman olursa, Allah da kıyamet günü onun dertlerinden büyük olan bir derdi ondan uzaklaştırır. Kim darlıkta olana, borçluya, fukaraya bir kolaylık gösterirse, Allah da ona dünya ve ahirette kolaylık sağlar. Kim bir Müslüman'ın bir ayıbını örterse Allah da dünya ve ahirette onun bir ayıbını örter. Bir kul, kardeşinin yardımına koştuğu sürece Allah da onun yardımına koşar.”²⁴⁸

İslam inancına göre her zaman ve her yerde Allah'a itaat edilmesi, onun koyduğu kurallara uyulması istenmiştir. İnsanın hatadan münezzehe olmadığı varsayılarak yapılan bir kötülüğün ardından bir iyilik yapılması tavsiye edilmiştir.

- “Nerede olursan ol Allah'tan sakın. Kötülük edersen hemen iyilik et ki, onu yok edesin. İnsanlara güzel ahlak ile muamele et”²⁴⁹ Bir şeyin iyi ya da kötü olduğunu insan vicdanıyla bileceği de hadiste belirtilmiştir.

²⁴⁷ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.63; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.235; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:13, s. 65 (Nevevî bu hadiste Buhârî ve Müslim'in rivayetini esas almıştır.) Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyame, 60; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Nesaî, İmân, 13, 19; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 176, 251, 272, 289.

²⁴⁸ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.147; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.460; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:36, s. 103-104(Nevevî bu hadiste Müslim'in rivayetini esas almıştır.) Müslim, Zikir, 38. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Buhârî, Mezalim, 3, İkrâh, 7; Ebû Dâvûd, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 2, Kıraat, 12; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 252, 407

²⁴⁹ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.75; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.272; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, s. 12-13, Hadis No: 18

- “İyilik, güzel ahlaktır. Günah ise insanın içinde olup da başkalarının bilmesini istemediğin şeydir.”²⁵⁰

İslam’da güzel hasletlerden birisi de kişinin güzel ve hayırlı konuşması ya da susmasıdır. Dünya ve ahirete faydası olmayan malayani işlerden uzak kalması olduğu söylenebilir. İnceleme konusu eserde konuyla alakalı Hz. Peygamber’in şu hadisini örnek olarak bulabiliriz.

- “Allah’a ve ahiret gününe iman etmiş bir kimse ya hayır söylesin ya da sussun. Allah’a ve ahiret gününe iman etmiş bir kimse, komşusuna ikramda bulunsun. Allah’a ve ahiret gününe iman etmiş bir kimse, misafirine ikramda bulunsun.”²⁵¹
- “İnsanın fuzuli işleri terk etmesi onun iyi bir Müslüman olduğunun göstergelerindendir”²⁵² Buyurmuştur.
- “Şüphesiz ki, “utanmazsan dilediğini yap” sözü, insanların yetiştikleri ilk Peygamberlik sözlerinden biridir.”²⁵³ Hadiste İslam’ın insanların sahip olmasını istediği özelliklerden biri olan hayâ duygusunun, insanların kötülük yapmasına mani olduğu vurgusu yapılmıştır.

Eserlerde yer alan hadislerde Müslüman bir kişi dünya ve ahiret dengesini sağlaması; sadece dünyaya önem vermemesi tavsiye edilmiştir.

- “Bir kişi Ey Allah’ın elçisi, bana bir amel söyle ki, onu yaptığımda hem Allah’ın sevgisine hem de halkın sevgisine mazhar olayım.” dedi. Hz. Peygamber: “Dünya’ya gönlünü bağlamazsan Allah seni sever. İnsanların elinde olana ilgini kesersen, halk

²⁵⁰ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.113; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.385; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, s 87-88, Hadis No:27 (Nevevî, Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inde ve Dârimî’nin es-Sünen’inde hasen olarak rivayet edilen hadisi esas almıştır.) Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 228; Müslim, Birr ve Sıla, 15; Tirmizî, Zühd, 52.

²⁵¹ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.67; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.253; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:15, s. 67 (Nevevî bu hadiste Buhârî ve Müslim’in rivayetini esas almıştır.); Müslim, İmân 74, 77, 85; Buhârî, Edeb, 31. Hadisin diğer kaynakları için bkz. İbn Mâce, Edeb, 4; Tirmizî, Birr ve Sıla, 43.

²⁵² Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.61; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No: 12, s.10

²⁵³ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.85; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.240; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No: 20, s. 14

seni sever.”²⁵⁴ Dünyada karşılaştığı sıkıntılara da sabırla uygun ve meşru yollarla mücadele etmesi tavsiye edilmiştir.

- “Sabır ziyadır (aydınlıktır)”²⁵⁵

İsmail Hakkı Bursevi, Babanzade Ahmet Naim’in kırk hadis tercüme ve şerhlerinde; iman, ibadet, ahlak konularıyla direk alakası olmayan hadislerde yer vermiştir. Din eğitiminin yakından ilgilendiği birçok konu eserde yer almıştır. Bu konular arasında; Allah dostu olma, takdir-i ilahi, dua, cihad, tebliğ, irşad, haram ve helal, kıyamet, cennet ve cehennem, sağlık, sorumluluk, biat, ulu’l emre itaat, yemin, yardımlaşma, zinanın kötülüğü, cinayet, mürted gibi konular bulunmaktadır.²⁵⁶

Eserlerde yer alan hadislerin “cevamiü’l-kelim” cinsinden olduğu; birden fazla konuyu kapsadığı görülmüştür. Din eğitimi açısından son derece önemli olan bu hadisler, insanları dini açıdan bilgilendirmekte, dini ve ahlaki öğütler içerdiği görülmektedir:

- “Kim bir iyilik yapmaya niyet ederse onu yapmadığı takdirde; bir iyilik sevabı yazılır, o sevabı yaptığı zaman ise on iyilik sevabından yedi yüz kat iyilik sevabına kadar sevap yazılır. Kim de bir günah işlemeye niyet ederse onu yapmadığı takdirde; bir sevap yazılır, o günahı yaptığı zaman ise bir günah olarak yazılır”²⁵⁷ hadisi iyi niyetin öneminden bahsederek, iyiliğe niyet etmekle sevap kazanıldığını haber vermiştir.
- “Ameller niyetlere göredir. Herkesin eline geçecek ancak niyetidir”²⁵⁸ hadisi iyi niyetin önemine dikkat çekmiştir.

²⁵⁴ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.133; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.436; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:31, s. 96; İbn Ma’ce, Zühd, 1

²⁵⁵ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.93; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.326; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:23, s.77-78; Müslim, Tahâret, 1. 91; Nesâî, Zekât, 1; İbn Mâce, Tahâret, 5; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 342, 343.

²⁵⁶ Salih Aybey, **a.g.m.**, s.224.

²⁵⁷ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.154; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.472; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No: 37, s.156

²⁵⁸ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.19; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.9; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No: 1, s.3

- “Seni şüpheye düşüren şeyden kaçın, seni şüpheye düşürmeyen şeyi yap”²⁵⁹ hadisi de insana tedbirli olmayı, hataya yaklaşmamayı telkin etmiştir.
- “Kim bir ilim için yola düşerse, Allah onunla o kimse için cennete giden yolu kolaylaştırır. Bir topluluk, Allah’ın evlerinden bir evde toplanarak, Allah’ın kitabını okur ve kendi aralarında onu müzakere ederlerse, mutlaka üzerlerine sekinet (huzur) iner. Allah’ın rahmeti onları kaplar, melekler etraflarını kuşatır ve Allah da onları kendi katındakiler arasında anar.”²⁶⁰
- “...“Ey Âdemoğlu, bana yalvarıp ümitli oldukça işlediğiniz günahlar ne olursa olsun onları bağışlarım ve görmezden gelirim. Ey Âdemoğlu, günahların gökyüzünü bile kaplayacak olsa benden af dilersen seni affederim. Ey Âdemoğlu, yerleri kaplayacak kadar günahla gelsen de hiçbir şeyi bana ortak koşmayarak huzuruma çıkarsan ben de sana yerleri kaplayacak kadar mağfiret ihsan ederim.”²⁶¹

Hadiste dua etmenin, Allahtan ümit kesmemenin, tövbeye devam etmenin öneminden bahsedilmiştir. Dua, kurtuluş ümidi, tövbe ise insanların en sıkıntılı zamanlarında bile hayata tutunmasına vesile olan hususlar olduğunu söyleyebiliriz. Dua, ümit, affedilme duygularının insan psikolojisi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Bu ve benzeri hadislerden anlaşıyor ki, din hayatın her alanını kuşatmış ve insanlar çıkmaza girdiğinde bir kurtuluş yolu göstermiştir.

Dua çağırarak, istemek, yardım talebinde bulunmak anlamına gelmektedir. İslam inancında Allah’ın büyüklüğü karşısında kulun acizliğini idrak ederek, saygı ve tazim duyguları içerisinde Allah’tan isteklerimizin gerçekleşmesini talep etmektir.²⁶²

Tevbe, işlenen bir günah sonrası kişinin pişmanlık duyarak onu terk etmesi ve bir daha işlememeye karar vermesidir. Gazali tevbeyi kişinin geçmişte yaptığı hatalardan dolayı içinin yanması olarak anlamıştır. Tevbenin kabul olması; işlenen

²⁵⁹ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.59; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.226; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No: 11, s.10

²⁶⁰ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.147; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.460; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:36, s.103-104 (Nevevî bu hadiste Müslim’in rivayetini esas almıştır.) Müslim, Zikir, 38. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Ebû Dâvûd, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 2, Kıraat, 12; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 252, 407.

²⁶¹ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.171; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.503; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:42, s.174; Tirmizî, Daavat, 98; Ahmed İbni Hanbel, Müsned, V, 172

²⁶² Osman Cilacı, “**Dua**”, DİA, C. IX, İstanbul, 1994, s. 529

günah'ın cezasının kaldırılması anlamına gelmektedir. Tevbe eden kişi, Allah'ın kudreti karşısında acziyetinin farkına varmıştır, denilebilir.²⁶³

Hadiste Allah'a şirk koşmanın tehlikesinden bahsedilmiş, Allah'a şirk koşulmadığı sürece bütün sorunların çözümünün olduğu telkin edilmiştir. Bütün peygamberlerin ortak çağrısının adının tevhid çağrısı olduğunu söyleyebiliriz. Allah'ın bir olduğuna ve ondan başka ilah olmadığına, ortağı ve benzeri bulunmadığına inanmaktır.²⁶⁴ Tevhit, hiçbir dinde İslam dininde olduğu kadar ısrarla vurgulanmamıştır. Bütün dini esasları bir tohum gibi bünyesinde barındırmaktadır.²⁶⁵

Allah'a şirk koşmak, İslam'da Allah'ın affetmediği günahlardan biri olarak kabul edilmiş,²⁶⁶ Allah'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde ortağı ve denginin olduğunu kabul etmek olarak tarif edilmiştir.²⁶⁷ Şirk bazı varlıkları Allah'a denk saymak olarak tanımlanmıştır. Bazı varlıkları Allah'a yaklaşmak için aracı kabul etmek, Allah'tan başka varlıklara secde etmek, din adamlarını rab olarak kabul etmek, ihtiyaçlarını Allah'tan başkasına arz etmek, putlar için kurban kesmek gibi fiiller şirk olarak sayılmıştır.²⁶⁸

Hiz. Peygamber'in, "İyilik, güzel ahlakıdır, günah ise insanın içinde olup da başkalarının bilmesini istemediği şeydir"²⁶⁹ hadisinde iyilik ve kötülüğün tarifi yapılmış, güzel ahlakın iyilik olduğu, yaptığımız bir işi ya da içinde bulunduğumuz bir durumun başkası tarafından duyulduğunda rahatsız olduğumuz şeylerinde kötülük olduğu ifade edilmiştir. Hadiste bir şeyin şeklen iyi ya da kötü görünmesinden ziyade kişinin vicdanıyla doğru kararı vereceği anlatılmıştır.

²⁶³ Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed, **İhyau Ulumi'd-Din**, C:4, No:4, İstanbul, Bedir Yay., ty., s.26-31; Selim Özarlan, "Kur'an'da Tevbe Kavramına Kelâm Açısından Bir Yaklaşım", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 12, S. 1, Elazığ-2002, s.353.

²⁶⁴ Rıza Korkmazgöz, "Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur'an'da Şirkin Kavramsal Anlam Alanı", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 20, S.1, 2020, s.62

²⁶⁵ René Guénon, "Tevhit", Çev.: Mustafa Tahrallı, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, İstanbul, C.VIII/4, 1979, s.50

²⁶⁶ Nisa, 4/48.

²⁶⁷ Ahmet Saim Kılavuz, **İman ve Küfür Sınırı**, İstanbul, Marifet Yayınları, 1990, s. 75.

²⁶⁸ Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, **İslâm Düşünce Rehberi**, Çev.: Mehmet Erdoğan, İstanbul, 2003, s.233-236; İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlmi Kelam, Sad.: Sabri Hizmetli, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2013, s. 355-356; Rıza Korkmazgöz, "Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur'an'da Şirkin Kavramsal Anlam Alanı", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 20, S.1, s.76

²⁶⁹ Müslim, Birr ve's Sıla15; Nevevi, **a.g.e.**, İstanbul, Hadis N.27, s.121.

Allah insanlara doğru ve yanlış peygamberler aracılığıyla bildirdiği gibi, onun vicdanı yoluyla da insana seslenmektedir. Buradan hareketle sâlim vicdanın daima ilahi ilhama/bilgiye açık olduğu söylenebilir.²⁷⁰

Vicdan, Arapçada bir şeyin tadını, kokusunu, sertliğini beş duyu organıyla fark etmek, algılamak ve bulmak anlamlarına gelmektedir.²⁷¹ Dilimiz ise, tutum ve davranışlarımızın ahlaki olup olmadığı yönünde duygusal ve içgüdüsel verileri ifade etmektedir.²⁷² İslam’da itikadi, ameli ve ahlaki (vicdani) olmak üzere üç çeşit hüküm olduğu bilinmektedir. İslam’da ahlak dinin amaçladığı hedef olarak bilinmektedir. Aslında din ve ahlakın birbirinden bağımsız farklı şeyler olmadığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan vicdanımıza ayan(açık) olan ilham, hayır ve şerri, doğru ve yanlış, iyi ve kötüyü ayırt etmemize yardımcı olan ruhumuzun manevi bir kuvveti olarak ifade edilebilir.²⁷³

Hilmi Ziya Ülken, vicdan azabını ve vicdanen rahatsızlık duymayı kişinin ahlakının içsel bir yaptırımı olarak kabul etmiştir. Bir şeyi beğenme, övme ve takdir etmeyi de ahlakın dışsal bir yaptırımı olarak kabul etmiştir.²⁷⁴

²⁷⁰ Davut Ceylan, “Vicdan Kavramına Psikolojik ve Dini Yaklaşımlar”, **Akademik İncelemeler Dergisi İktisat Sayısı**, S.3, 2017, s.185

²⁷¹ Abdulvahit İmamoğlu, “Vicdan Kavramının Psiko-Sosyal Tahlili”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C.5, S.1, 2010, s.128; Davut Ceylan, **a.g.m**, s.187.

²⁷² Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’an’a Göre Vicdanın Kaynağı ve İşlevleri”, **Akademik Araştırma Dergisi**, S.18, 2003, s.131; Davut Ceylan, **a.g.m**, s.187

²⁷³ Ömer Nasuhi Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam**, İstanbul, 1972, s.68; Davut Ceylan, **a.g.m**, s.187

²⁷⁴ H. Ziya Ülken, **Ahlak**, İstanbul, İstanbul Üniv.Edebiyat Fakültesi Yay., 1946, s.158.

3.1.4. Nettare Âşık Çelebi'nin Kırk Hadis'inin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi

3.1.4.1. Nettare Âşık Çelebi'nin Kırk Hadisi

Âşık Çelebinin “Şerh-i Hadis-i Erbain” adlı kırk hadisi, Osmanlı Şeyhülislamlarından Kemal Paşazade'nin Arapça yazdığı kırk hadisnin Osmanlı Türkçesine tercümesidir. Müellifin asıl adı Pir Mehmet Çelebi (ö.1572)²⁷⁵ olup “Seyyid” olarak bilinmektedir. Dedesinin babası, “naat” yazma konusunda tanınmış olduğu için “Seyyid Nettare” de denilmiştir.²⁷⁶

Âşık Çelebi XVI. yüzyılda Osmanlıda yaşamış, şair ve tezkireci olarak (katip) bilinmektedir. İstanbul'da 1552 tarihinde “Hafız Seyyid Abdu'r-Rahim El-Abbâsî” den almış olduğu eğitimin sonunda “Kütüb-i Sitte” yi ve bütün hadisleri rivayet edebileceğine dair bir icazetname almıştır. Yaşadığı dönemde iyi bir medrese eğitimi alan Âşık Çelebi; Arapça ve Farsça'yı çok iyi bir şekilde öğrenmiştir. Bazı Arapça kitapların Türkçe tercümelerini yapan müellifimizin tercümeleri arasında Kemalpaşazade'nin Arapça yazmış olduğu kırk hadis eseri de sayılabilir. Kırk hadis eserinin tercümesinde ağır ve seçili (ses uyumu) bir üslup kullanmıştır.²⁷⁷

Kemalpaşazade, kırk hadis risalesini daha önceki konularda bahsedilen “men hafiza” hadisinden hareketle hazırladığını; Hz. Peygamber'in şefaatine nail olma, ulema ve fukaha sınıfına dahil olma arzusuyla yazdığını ifade etmiştir. Âşık Çelebi de Kemalpaşazade'nin Arapça olarak şerhettiği iki “kırk hadis”eserinden kendine göre kırk hadis seçerek hadis ve şerhlerinin Türkçe tercümelerini yapmıştır.²⁷⁸

Âşık Çelebinin yazdığı kırk hadis Sokullu Mehmet Paşa'ya sunulmuş olması ve eserde Sokullu Mehmet Paşa'dan “vezir-i muazzam” olarak bahsedilmiş olması,²⁷⁹ eserin birden çok amaca matuf olarak yazıldığı anlamına gelmektedir.

²⁷⁵ Yıldırım, **a.g.e.**, s.103

²⁷⁶ Akdağ, “Âşık Çelebi'nin Hadis-i Erbain Tercümesi (İnceleme-Tenkitli Metin)”, **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Erzincan,2019, s.7

²⁷⁷ Kemalpaşazade, Hadis-i Erbain Tercümesi, Çev.: Âşık Nettare ;Akdağ, **a.g.e.**, S.8

²⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Kahraman Bulgurcu, “Kemalpaşazade'nin Hadis İlmindeki Yeri Kırk Hadisler Örneği”, **S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, 2004 s. 20-23.

²⁷⁹ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**;Akdağ, **a.g.e.**, s.15.

Osmanlı döneminde yetişmiş büyük âlim İbn-i Kemal, çok sayıda hadis risaleleri yazmıştır. Eserlerden iki tanesi kırk hadis, bir tanesi yirmi dokuz hadis, bir tanesi de yirmi dört hadis şerhi olan, dört hadis risalesi yazmıştır. İbn-i kemal'in hadis konusunda bu eserlere ilaveten beşinci olarak da “Resailü İbn-i Kemal” adıyla başka bir eser kaleme aldığı bilinmektedir. Beşinci risalesinde, yazdığı risalelerinde yer alan ve senedinde problem olmayan; sahih ve lafzı fasih olan hadislerden bir kırk hadis risalesi derlemiştir.²⁸⁰

Âşık Çelebi'nin yapmış olduğu hadis-i erbain tercümesi, Kemalpaşazade'nin “Şerh-i Hadis-i Erbain” adıyla yazmış olduğu iki eserinden seçilen hadislerin tercümesinden oluşmuştur. On beş hadis Kemalpaşazade'nin birinci eserinden, yirmi beş hadiste ikinci kırk hadisinden seçilmiştir. Eserde yer alan hadislerle alakalı Kemalpaşazade tarafından yapılan şerhlerin Türkçe tercümesi yapıldıktan sonra eserde yer alan her bir hadis, manzum olarak ayrıca tercüme edilmiştir.²⁸¹ Tercüme ettiği kırk hadisin mukaddimesinde, eserini takdim etmiş olduğu o günün paşası Sokulu Mehmet Paşa'yı abartılı bir şekilde övmüştür.²⁸²

Âşık Çelebi'nin kırk hadis eseri, mukaddimesini istisna tutarsak, dilinin, sade ve konuşma diline yakın olduğu görülmektedir. Müellif eserinde tercih etmiş olduğu bu sade ve anlaşılır üslubuyla eserinin sadece aydınların değil, geniş halk kitlelerinin de istifade etmesini istemiştir. Âşık Çelebi, Kemalpaşazade tarafından Arapça yazılan bu eseri tercüme ederken aslına sadık kalmıştır. Tercüme esnasında metne yapılan ilaveler ya da metinde bulunduğu halde tercümeyle alınmayan kısımların çok fazla olmadığı görülmüştür.²⁸³

²⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Bulgurcu, **a.g.e.**, 2004, s. 20-23.

²⁸¹ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, Süleymaniye Kütüphanesi, Hasip Efendi Kısım, No; 52

²⁸² Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**; Akdağ, **a.g.e.**, s.9-10

²⁸³ Abdülkadir Karahan, “Tercüme Edebiyatından Nümuneler Üzerinde Çalışmalar: 2 - Türk Edebiyatında Arapçadan Nakledilmiş Kırk Hadis Tercüme Ve Şerhleri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. V, 1953, s.68, 59-89

3.1.4.2. Âşık Çelebi'nin Şerh-i Hadis-i Erbain'inde Din Eğitimi Açısından Elde Edilen Bulgular

Âşık Çelebi'nin kaleme aldığı Tercüme-i Şerh-i Hadis-i Erbain sadece bir konu hakkında rivayet olunan hadislerden oluşmamıştır. Müslümanların günlük yaşamlarında karşılaştıkları farklı fıkhi konularla alakalı hadislerin yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte örnek bir Müslüman'ın sahip olması gereken vasıflardan da bahsedilmiştir.²⁸⁴ Eserde ağırlıklı olarak din eğitiminin ana konuları olan ibadetler ve ahlaki öğütler yer almıştır.

Âşık Çelebi, kırk hadis eserinin manzum şiir bölümünde mümkün mertebe sade bir dil kullanmaya çalışmıştır. Bunun sebebi olarak; şairlik ve sanatçılık yönünü ön plana çıkarmadan ziyade, yazmış olduğu eserden geniş halk kitlelerinin istifade etmesini sağlamak olduğu söylenebilir.²⁸⁵

Âşık Çelebinin “Şerh-i Hadis-i Erbain” eserinde yer alan hadislerin konularını şu şekilde sıralamak mümkündür. Konuşmaya selamla başlamak, Cuma namazında imam hutbe okurken dinlemek, sabah namazının kılınma zamanı, namazın adabı, Ramazan ayında oruç tutmak ve teravih namazı kılmak, Hz. Peygamber'in sünnetinin önemsenmesi, seferlikte oruç tutmak, orucu bozmayan üç durum, Kurbanlık hayvanın özelliği, Hacda telbiye getirmek ve Kurban kesmek, uyaranın mazur olduğu, yöneticinin günün şartlarına göre kurallar koyması, günün önemli vakitleri, ganimetlerin adaletle dağıtılması, kolaylaştırmak zorlaştırmamak müjdelemek nefret ettirmemek, kabir ziyareti yaparak ibret almak, kabirleri süslemenin men edilmesi, köylerde oturanların durumu, evlatlarımıza merhamet, yetimliğin sona erme zamanı, küçükken öğrenilen ilmin kalıcı olduğu, ak saçla kusurun bir arada olamayacağı, mercimek yemenin önemi, her derdin şifasını Allah'ın yaratmış olması, üzümün ve hububatın satılma zamanı, inek sütü içilmesi, çok yemenin zararı ve perhizin önemi, sabah kahvaltısı ve akşam yemeğinin önemi, salgın bulunan yerlere girme ve çıkmanın yasak olması, tedbir ve takdir ilişkisi, sadaka vermek ve sıla-i rahim yapmak, komşuya iyi davranmak ve eziyet etmemek, ev almadan önce iyi komşunun bulunması ve yola çıkmadan önce arkadaş bulunması, iyiliğin ve güzel komşuluğun önemi,

²⁸⁴ Akağ, a.g.e, s.14

²⁸⁵ Akdağ, a.g.e, s.14.

mü'minin kolaylaştırıcı ve yumuşak huylu olması, mü'minin kimseye dil uzmaması, mü'minin lanet etmemesi, çalgı aletleri, tavla ve satranç konuları eserde işlenmiştir.

Eserde muhtelif konularda hadislerin yer aldığı görülmektedir. Namaz, oruç, hac, kurban, kabir ziyareti, kader, komşuluk, yeme ve içme gibi konularla alakalı dini hükümler yer almıştır. Bir Müslüman'da bulunması gereken bazı ahlaki vasıflar ve günlük hayatta karşımıza çıkan bazı mevzuların fikhî hükümlerine de yer verilmiştir.²⁸⁶ Eserde yer alan hadisler ve konular aşağıya çıkarılmıştır. Eserde yer alan bazı hadislerin lafızları hadis kitaplarında bulunamamış ancak genelinin aynı ya da yakın anlama gelen başka lafızlarla hadislerin olduğu görülmüştür. İşlerde şaşırdığınız zaman kabir ehlinde yardım alınız gibi bazı zayıf ya da Hz.Peygamber'in dışında başka birine ait olan sözlerde yer almıştır. Eserde yer alan hadisler aşağıda yazılmıştır:

1-“Selam, konuşmadan(kelam) önce gelir.”²⁸⁷

Bu hadisin devamında, “bir kimseye selam vermeden önce onu yemeğe davet etmeyin” bölümü de mevcuttur.²⁸⁸

2-“İmam hutbe okumak için minbere çıktığı zaman; namaz kılınmaz ve konuşma da yapılmaz”²⁸⁹ Abdullah b. Ömer tarafından rivayet edilen bu hadis, zayıf olduğu İbn Şihap ez-Zühri'nin sözü olduğu ifade edilmiştir.²⁹⁰ Hadiste bahsedilen uygulama, Cum'a namazında İmam Hutbeye çıkınca eğer bir zorunluluk yoksa Hanbeli ve Malikilere göre haram olarak kabul edilirken, Hanefî ve Şafîi'ler mekruh olarak kabul etmiştir. Şafîi ve Maliki mezhebi sadece tahiyyetü'l- mescid namazının kılınabileceğini ifade etmişlerdir.²⁹¹

3-“Sabah namazını gün ağarmaya başlayınca kılın. Çünkü bunun sevabı daha büyüktür.”²⁹² İmam Şafîi ve Ahmet İbn-i Hanbel, “İsfar” ağarma anlamına gelmekte

²⁸⁶ Kemalpaşazade, *Hadis-i Erbain Tercümesi*, Çev.: Aşık Nettare, Süleymaniye Kütüphanesi, Hasip Efendi Bölümü, No: 52; Akdağ, **a.g.e**, s.14

²⁸⁷ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Nettare, s.8; Tirmizi, *Kitabu'l-İsti'zan ve'l-Adab* 11; Kahraman Bulurcu, **a.g.e**, s. 29.

²⁸⁸ Tirmizi, *İstizan* 11, 2699.

²⁸⁹ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Nettare, s.10.

²⁹⁰ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylai, **Naşbü'r-Râye li-tahrîci ehâdîşi'l-Hidâye**, 3.Bsk., C:I-V, No:II, Beyrut, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabiyye, 1987, s.2699; Muvatta, Cuma, 7.

²⁹¹ Mustafa Baktır, “Hutbe”, **DİA**, C.XVIII, İstanbul, 1998, s. 426.

²⁹² Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Nettare, s.11; Nesai, *Mevakit*, 27; Darimi, *Salat*, 21.

ve fecrin açık bir şekilde belli olması ve namazı ”isfar” da kılmak, namazın tehir edilmesi anlamına gelmemektedir, demişlerdir.²⁹³

4-“Ey Ebûzer! (Namazda taşları düzeltmeyi bırak) bu işi bir kez yap veya hiç yapma” Ebu Zer, namaz esnasında Hz. Peygamber’e secde yerindeki taşları gidermenin hükmünü sorunca, Hz.Peygamber ya bir kez yap ya da yapma demiştir.²⁹⁴ Bu lafızla bir hadis bulunamamıştır. Ancak, bu konuda başka bir hadis rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber, namaz kılarken secde yerindeki toprak düzeltilebilir mi sorusu üzerine; “Eğer bunu mecburen yapacak olursan bir kere yap” buyurmuştur.²⁹⁵

5-“Şüphesiz Allah size Ramazan’ın orucunu farz kıldı, ben de size kıyamını (namazını) sünnet kıldım”²⁹⁶ Hadiste geçen kıyam, kelimesiyle ramazan ayının gecelerini değerlendirmek anlamına gelen teravih namazı kastedilmiştir.²⁹⁷

6- “Kim benim sünnetimi önemsemeyerek terk ederse, şefaati ona haram olur.”²⁹⁸ Hadiste geçen “sünnet” kelimesi, İslam olarak anlaşılmıştır. Hz. Peygamber, benim şefaati ümmetimden büyük günah işleyenleredir, buyurmuştur. Burada benim sünnetimi önemsemekten maksadın; benim getirdiğim dini önemsememek kastedilmiştir.²⁹⁹ Bu hadis temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır.³⁰⁰

7-“İsrarla işlenen küçük günah, küçük günah olarak kalmaz. İstiğfarla da büyük günah, büyük günah olarak kalmaz”³⁰¹ Nevevi bu hadisin, Hz. Ömer, İbn-i Abbas ve başka insanların mevkuf haberleri olduğunu ifade etmiştir.³⁰²

8-“Seferi olunca oruç tutmak, mukimken oruç tutmamak gibidir”³⁰³

Bişr bin Harb, İbn Ömer’e yolculuk esnasında oruç tutmanın hükmünü sordum, diyor. İbni Ömer kendisine bir hadis söylesem uyacakmısın diye sormuştur. Bişr bin Harb

²⁹³ Tirmizi, Salat, 3

²⁹⁴ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.12.

²⁹⁵ Buhari, el-Amel fi’s-Salat, 8; Müslim, Mesacid, 47-49.

²⁹⁶ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.12; Nesai, Siyam, 40; İbn-i Mace, ikamet, 173.

²⁹⁷ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.13

²⁹⁸ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.14

²⁹⁹ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.14-15

³⁰⁰ Kahraman Bulgurcu, a.g.e., s.32

³⁰¹ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.16

³⁰² Nevevi, Sahihu Müslim, bişerh’in-Nevevi, 2.Bas., C.II, Beyrut, Daru’l-Fikir,s.87

³⁰³ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s 17; Tirmizi, Savm, 38; Ebu Davud, Savm, 13; İbn-i Mace, Siyam, 5

evet demesi üzerine, Hz. Peygamber'in Medine'den çıktıktan sonra namazını kısalttığını ve orucu tutmadığını söylemiştir.³⁰⁴

9-“Üç şey orucu bozmaz; kusmak, hacamat yaptırmak ve ihtilam olmak”³⁰⁵

10-“Kurbanlarınızı sağlıklı ve yiğit olanlardan seçiniz. Zira onlar sıratı sizin binekleriniz. olacaktır.”³⁰⁶ Elbani ve İbni Hacer bu hadisin senedinde zayıflık olduğunu söylemişlerdir.³⁰⁷

11-“En faziletli hac, yüksek sesle telbiye getirilerek ve kurban kesilerek yapılan hacdır.”³⁰⁸ Hz. Peygamber, hangi hac daha faziletlidir sorusuna bu cevabı vermiştir.³⁰⁹

12-“Uyaran, mazurdur (Uyaran kimse mazeretini gidermiştir.)”³¹⁰ Kemalpaşazade bu hadisin Zemahşeri'nin “Esasü'l-Belağa” eserinde geçtiğini ifade etmiştir. Ancak Zemahşeri bu sözü hadis olarak kullanmamıştır. Mazeretle ilgili başka bir hadis kullanmıştır. Bu söz Araplar arasında kullanılan bir deyim olduğu bilinmektedir.³¹¹

13-“Sultanın yasaklaması (men etmesi), Kur'an'ın yasaklamasından (men etmesinden) daha çoktur”³¹² Kurtubi tefsirinde bu sözün Osman bin Affan'a ait olduğunu ifade etmiştir.³¹³

14-“Seher vakti (gündüzün erken saatleri), kâr ve kazanç vaktidir”³¹⁴ Sahih hadis kaynaklarında bu lafızlarla ifade edilen bir hadise rastlanmamıştır. Ancak bu anlamı içeren farklı lafızlarda hadislerin olduğu tespit edilmiştir. Hz. Peygamber, “Allah'ım ümmetim için günün ilk vakitlerini bereketli eyle” diye dua ettiği rivayet edilmiştir.³¹⁵

15-“O, ganimetleri en eşit taksim eden ve emri altındaki kimselere en adil davranandır”³¹⁶ Bu hadis, Serije emirlerinden Zeyd bin Harise hakkında

³⁰⁴ Müsned, C.II, S.99

³⁰⁵ Tirmizi, Savm, 24; Ebu Davud, Savm, 31; Kemalpaşazade, **a.g.e**, s.18.

³⁰⁶ Deylemî, Şîrûye B. Şehredâr, Firdevsü'l-Ahbar, C.I-VI, No:I, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986, s. 85; Acluni, **a.g.e**. C. I, s.121.

³⁰⁷ Elbani, Silsiletü'l-Ehadisü'z-Zaife ve'l-Mevzua, C.I, s.102(74); Bulgurcu, **a.g.e**, s.36

³⁰⁸ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Nettare, s.21 Tirmizi, Tefsiru'l-Kur'an, 3; Hac, 14; İbn-i Mace, Menasik, 16.

³⁰⁹ Tirmizi, Tefsiru'l-Kur'an, 3; Hac, 14; İbn-i Mace, Menasik, 16

³¹⁰ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Nettare, s.21; Mahmud b.Ömer Zemahşeri, **Esasü'l-Belağa**, Beyrut, Daru Beyrut, 1965, s.412; Kurtubi, **el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an**, C.:I-XXII, No:VII, Kahire, el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1967, S. 224.

³¹¹ Hasan Akdağ, **Arap Dilinde Deyimler ve Atasözleri**, Konya, Tekin Kitabevi, 2004, s.67; Kahraman Bulgurlu, **a.g.e**, s.40

³¹² Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Nettare, s.23

³¹³ Kurtubi, **el-Camiu li-Ahkami'l Kur'an**, C.VI, s.325

³¹⁴ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Nettare, s.23

³¹⁵ İbn-i Mace, Ticaret, 41; Müsned, I, 154-155- 156.

³¹⁶ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Nettare, s.25

söylenmiştir. Onun ganimetleri en eşit dağıtan ve tebaasına en adaletli davranan kişi olduğu belirtilmiştir.³¹⁷

16-“Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin”³¹⁸

17-“Kabirlere bak (ve düşün) de, yeniden dirilme için ibret al”³¹⁹ Bir adam Hz. Peygambere gelerek kalbinin katılığından şikâyet etmiştir. Hz. Peygamber de “Kabre bakıp yeniden dirilme için ibret al” demiştir.³²⁰ Hadisin münker olduğu rivayet edilmiştir. Hadisin râvilerinden biri yalancılıkla ve hadis uydurmakla itham edilmiştir.³²¹

18-“İşlerde şaşıtığınız zaman kabir ehlinden yardım isteyiniz”³²² Temel hadis kitaplarında böyle bir hadisin olmadığı, hadisin mevzu olduğu bildirilmiştir.³²³

19-“Hz. Peygamber kabirleri alçılarmayı ve kireçlemeyi men etti”³²⁴

20-“Köylerde oturanlar, kabirlerde oturanlar gibidirler”³²⁵ Köy halkı şehirlerden uzak olduğu için ilim muhitinden uzaktır. Cehalet ve bidat köy halkı arasında çok yaygın olduğu için kabir ehline benzetilmiştir. Bu lafız hadis olmayıp Hz. Ömer’e izafe edilen bir sözdür.³²⁶

21-“Evlatlarımız ciğerparelerimizdir”³²⁷ Kemalpaşazade kırk hadis eserinde Hz. Peygamber’in torunları Hasan ve Hüseyin’i kucağına aldığında bu sözü söylediğini ifade etmiştir.³²⁸

22-“İhtilam olduktan sonra yetimlik yoktur”³²⁹

³¹⁷ Hâkim, Müstedrek, C. III, 215; Tirmizi, Rada, 18

³¹⁸ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.26; Buhari, ilim, 11; Edep, 80; Müslim, Cihad, 6-8

³¹⁹ Ali el Muttaki, **a.g.e**, C.XV, s.646; İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, **Lisânü'l-Mizân**, C.:I-VII, No:6, Beyrut, Müessesetü'l-Âlemi, 1971, s. 88

³²⁰ Ali el-Muttaki, **a.g.e**, C XV, s.761-762

³²¹ Bulgurcu, **a.g.e**, s.50; Zehebi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebi, **Mizânü'l-İ'tidâl**, thk., Ali Muhammed Bicavi, C.:I-VI, No:5, Beyrut, Daru'l-Fikri'l-Arabi, ty., S.199-201(8353)

³²² Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.27

³²³ Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî Alusi, **Ruhu'l-Meani fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-Messânî**, C:I-XVI, No:6, Beyrut, Daru İhya-i 't-Türasi'l-Arabi, t.y., s.125-128

³²⁴ Kemalpaşazade, **a.g.e**, s.30; Müslim, Cenaiz, 94; Tirmizi, Cenaiz, 58; Nesai, Cenaiz, 96-98; İbn-i Mace, 43

³²⁵ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.32

³²⁶ Taberani, **Muce'mü'l-Evsat**, C.V., s. 433 (4848); Buhari, el-Edebü'l-Müfred, II, 38 (579); Nevevi, Şerhu Sahih-i Müslim, VIII, 204; Bulgurcu, **a.g.e**, s.52

³²⁷ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.33

³²⁸ Acluni, **a.g.e**, I, 262(816); Kahraman Bulgurcu, **a.g.e**, s. 53

³²⁹ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.36; Ebu Davud, Vesaya, 9.

23-“Küçükken öğrenilen ilim taş’a işlenmiş nakış gibidir”³³⁰ Bu sözün Hasan Basri’ye ait olduğu bildirilmiştir. Ancak Hz. Peygamber’in bu anlama gelen farklı lafızlarla ifade ettiği hadisinin mevcut olduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber bir hadisinde küçükken öğrenilen ilmin taş’a işlenmiş gibi olduğu, büyükken öğrenilen ilminse suya yazılmış gibi olduğunu ifade etmiştir.³³¹

24-“Ak saç ve kusur (birlikte olacak şey değildir)”³³² Ali el-Kari, bu sözün dayanağı yoktur, demiştir. Yaşlı insanı azarlamak için kullanılan bir tabir olduğunu, hadis olmadığı bildirilmiştir.³³³

25-“Mercimek yiyin, çünkü o mübarek ve kutsaldır”³³⁴İbnü’l-Cevzi, Suyuti, Abdullah bin Mübarek bu sözün hadis olmadığını uydurma olduğunu ifade etmişlerdir.³³⁵

26-“Allah hastalık olarak ne indirmişse, onun şifasını da indirmiştir”³³⁶

Benzer anlamlara gelen başka hadislerinde mevcut olduğu bilinmektedir. Allah hastalığı ve devayı indirmiştir. Allah ihtiyarlık dışında bütün hastalıkların devasını da vermiştir.³³⁷

27- “Hz. Peygamber üzümü kararınca ve hububatı da sertleşinceye kadar satmaktan men etti”³³⁸

28-“İnek sütü içiniz, çünkü o bütün ağaçlardan beslenir.”³³⁹

29-“Hastalığın başı mideyi tıka basa doldurmaktır, ilacın başı da perhizdir”³⁴⁰

Bu lafızlarda bir hadis bulunamamıştır.³⁴¹

³³⁰ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.37

³³¹ Acluni, **a.g.e.**, II,66; Suyuti, ed-Dürerü’l- Muntasıra, s.145(303)

³³² Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.37

³³³ Ali el-Kari, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed, **el-Esrârü’l-merfû’a fi’l-ahbârî’l-mevzû’a, thk. Muhammed es-Sabbağ**, Beyrut, 1971, s.231

³³⁴ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.38.

³³⁵ İbnü’l-Cevzi, **Mevzuat Mine’l-Ehadisi’l-Mevzua**, 1.Bsk., C.:I-IV, No:3, Mektebetü Advai’s-Selefi, Riyad, 1997, s.113(1325); Suyuti, **el-Leali el-Masnau Fi’l-Ehadisi’l-Mevdua**, C.:I-II, No:II, Riyad, Mektebetü’t-Ticariyyeti’l-Kübra, Mısır, t.y., s. 212; Bulgurcu, **a.g.e.**, s. 57.

³³⁶ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.38; Buhari, Tıb, 1; İbn Mace, Tıb,1; Müsned, I, 377.

³³⁷ Kahraman Bulgurcu, **a.g.e.**, s.57

³³⁸ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.39; Ebu Davud, Buyu, 22; Tirmizi, Buyu, 15; İbn Mace, Ticaret, 32.

³³⁹ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.40; Müsned, IV, 315; Hâkim, Müstedrek, IV, 403.

³⁴⁰ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.42

³⁴¹ Bulgurcu, **a.g.e.**, s.58

30-“Sabah kahvaltısını yapmamak insanı hasta eder, akşam yemeği-ni yememek de ihtiyarlatır”³⁴² Elbani bu hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir.³⁴³

31- “(salgın hastalığa ve veba olan yere) yaklaşmak telef sebebidir”³⁴⁴

32-“Tedbirin takdire etkisi yoktur”³⁴⁵

İbnü’l-Cevzi, râviler içerisinde sika(güvenilir) olmayan kişiler olduğundan hadis için sahih değildir demiştir.³⁴⁶

33-“Sadaka ve sıla-i rahm yurtları mamur eder ve ömürleri uzatır”³⁴⁷

Kemalpaşazade, Zemaşşeri’nin bu hadisi, Keşşaf tefsirinde Fatır suresini tefsir ederken kullandığını ifade etmiştir. Bu lafızla ifade edilen bir hadise rastlanılmamış ancak muhteva olarak benzer hadisler bulunmaktadır. Bunlardan birisini Hz. Aişe tarafından rivayet edilmiştir. Bu hadiste Hz. Peygamber “Sıla-ı rahim, güzel ahlak, güzel komşuluk evleri(memleketleri) imar eder ve ömürleri uzatır” buyurmuştur.³⁴⁸

34-“Kim komşusuna eziyet ederse Allah onun evini ona miras eder”³⁴⁹ İslam komşuluğa büyük önem vermiştir. Fakat bu hadis, sahih hadis kitaplarında bulunamamıştır. İslam komşuya iyi davranmayı, eziyet etmemeyi istemiştir. Hz. Peygamber, komşusuna eziyet edenin kendisine eziyet etmiş olacağını, kendisine eziyet edeninde Allah’a eziyet etmiş olacağını ifade etmiştir.³⁵⁰

35-“Önce komşu sonra ev bul, önce arkadaş ayarla, sonra yola çık”³⁵¹

36-“İyilik ve güzel komşuluk yurtları imar eder ve ömürleri arttırır”³⁵² Hadis kitaplarında bu lafızla bir hadis bulunamamakla beraber aynı anlama gelen başka lafızlarla hadisler bulunmaktadır. Bu hadislerden bir tanesinde Hz. Peygamber, “Güzel

³⁴² Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.42.

³⁴³ Bulgurcu, **a.g.e**, s.59

³⁴⁴ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, **a.g.e**, s.43; Buhari, Kitabu’t-Tarihü’l Kebir, C.:I-VIII, No:8, Beyrut, el-Mektebetü’s-Sikafiyye, t.y., s.286; Beyhaki, es-Sünenü’l-Kübra, C.:I-IX, No:9, Beyrut, 1986, s.583(19582)

³⁴⁵ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.45; Müsned, V, 234; Hâkim, **Müstedrek**, C: I, s.492

³⁴⁶ Bulgurcu, **a.g.e**, s.62

³⁴⁷ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.46

³⁴⁸ Müsned, VI, 159; Ali el-Muttaki, a.g.e., C.III, s.356; Suyuti, **ed-Durru’l-Mensur fi’t-Tefsiri bi’l-Me’sur**, C.:I-VI, No:2, Kahire, el-Meymeniye, h.1314, s.76

³⁴⁹ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.48; Zemaşşeri, **Keşşaf**, C.III, s.477

³⁵⁰ Ali el-Muttaki, **a.g.e.**, c.IX, s.57

³⁵¹ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.48; Hatip el-Bağdadi, el-Câmi’ li-Ahlâkı’r-Râvî ve Adâbi’s-Sâmi’, thk.. Muhammed Acac el-Hatip, 2. Bsk., C.II, Beyrut, Müessesetü’r-Risale, 1994, s.350-351; Acluni, **a.g.e.**, C.I, s.327(1021)

³⁵² Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.50

ahlak berekettir, kötü ahlak ise uğursuzluktur. İyilik ömrü uzatır, Sadaka ise kötü ölümden korur” buyurmuştur³⁵³

37-“Müminler kolay ve yumuşak huylu kimselerdir”³⁵⁴

38-“Mümin kimseye dil de uzatmaz, lanet de etmez”³⁵⁵ Bazı rivayetlerde , “Mü’min kaba ve ağzı bozuk değildir” ibaresi yer almıştır.³⁵⁶

39-“Ben zurnaları(çalgı aletlerini) kırmak ve domuzları öldürmek için gönderildim”³⁵⁷Hadisin devamında ben domuzları öldürmekle görevlendirildim, bölümü bulunmamaktadır.³⁵⁸

40-“Kim satranç ve tavla oynarsa elini domuz kanına batırmış gibi olur”³⁵⁹

3.1.5 Okçuzâde Mehmet Şâhî’nin “Ahsenü’l-Hadîs” inin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi

3.1.5.1. Okçuzade Mehmet Şâhî’nin “Ahsenü’l Hadis”i

İstanbul’da 1562 yılında doğan Mehmed Şâhî, Osmanlıda reisü’l kütütlük yapmış, Halep ve Kıbrıs eyalet valiliği (Beylerbeyi) yapan Mehmet Paşa’nın oğludur. Mehmet Şâhî, Okçuzade, Şâhî Bey adlarıyla anılmış, mahlas olarak “zeyni” adını da kullanmıştır. İlk gençlik yıllarında yazdığı şiirlerinde bu mahlası kullanmış fakat bu mahlas başkaları tarafından da kullanıldığı için sonraları “şâhî” mahlasını kullanmıştır. Üstün zekâsıyla dikkatleri üzerine çeken Mehmed Şâhî, küçük yaşta eğitim öğretimine başlamış ve iyi bir medrese eğitimi almıştır. Eğitimi tamamlayarak sonunda Şeyhülislam Malûlzâde Nakîb Efendi (ö. 1585)’den icazetini almıştır. Arapça ve Farsçayı iyi bir şekilde öğrenmiş yaşadığı dönemde dini ilimler sahasında özellikle tefsir, hadis ve fıkıh alanlarına vukufiyetiyle temayüz etmiştir. Arapça bilgisi, hadis

³⁵³ Kahraman Bulgurcu, **a.g.e.**, s.65; Müsned, III, 502

³⁵⁴ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s .51; Ali el-Muttaki, **a.g.e.**, C.I, 143; Acluni, **a.g.e.**, C. II, 291; Abdullah b. Mübarek, Kitabü’z-Zühed ve’r-Rekaik, s.130(387).

³⁵⁵ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s .52; Tirmizi, Bir ve Sıla, 48,72.

³⁵⁶ Tirmizi, Bir ve Sıla, 48,72.

³⁵⁷ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.53; Ali el-Muttaki, **a.g.e.**, C.XV, 226; Kurtubi, **el-Camiu li-Ahkami’l Kur’an**, C.XIV, s.53

³⁵⁸ Müsned, V, 257; Deylemi, **Firdevs**, C.I, s.398; Bulgurcu, **a.g.e.**, s.66

³⁵⁹ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.53; Ebu Davud, Edeb, 4039;

metinlerinin tercümesindeki başarısına yansımıştır. Farsça bilgisinin eserde geçen Farsça tabir ve şiirlerin iyi bir şekilde kullanılmasında etkili olmuştur.³⁶⁰

Yaşadığı dönemde önemli bir devlet adamı ve önemli bir sûfî şair olarak tanınmıştır. Dokuz eser kaleme alan Okçuzade Mehmet Şâhi'nin orijinal adı "Ahsenü'l Hadis" olan bir kırk hadis tercümesi de bulunmaktadır.1630 yılında vefat eden okçuzade İstanbul'da medfun olduğu bilinmektedir.³⁶¹

Okçuzade Mehmet Şâhi "Ahsenü'l Hadis"i niçin yazdığını eserinin başında açık bir şekilde izah etmiştir. Kırk hadis yazarlarla alakalı Hz. Peygamber'in kırk hadisi belleyip insanlara ulaştıranlara şefaate edeceğini vadeden hadisi, eserin yazılmasının en önemli sebebi olmuştur. Ulemanın çoğunluğunun kırk hadis yazdığını ve kırk hadis yazarak onlar arasına dâhil olmak arzusunda olduğunu da ifade etmiştir. Kırk hadis yazarak fukahaya benzemek ve gelecek nesillere güzel bir eser bırakmak istemiştir.³⁶²

Müellifin kırk hadis yazma sebebinin temelinde, Hz. Peygamber'in şefaatine nail olmak, âlimlere benzemek, insanlara dinlerini öğretmek manevi derece elde etmek olduğu anlaşılmaktadır.

Ahsenü'l-Hadis, dini, tasavvufi, tarihi, edebi motiflerle süslenmiş Okçuzade Mehmet Şâhi tarafından kaleme alınmış, kırk hadis geleneğinde yazılmış eser olarak bilinmektedir. Türkçe manzum bir kırk hadis tercüme ve şerhi olan eser, muhtelif konularla alakalı derlenen hadislerden meydana gelmiştir. Mehmet Şâhi bu eserinde hadisleri dörtlükler halinde manzum bir şekilde tercüme etmiştir. Ahsenü'l-Hadis, içinde yer alan ayet-i kerimelerle, hadis-i şeriflerle, atasözleriyle, şiir ve hikâyelerle, israilayat ve kıssalarla okuyucunun ilgisini çekmiştir. Ülkemizde ve dünyanın çeşitli yazma eserler kütüphanelerinde yer alan eserin 1895 yılında İstanbul'da matbaa baskısı yapılmıştır.³⁶³

"Ahsenü'l Hadis" üç temel kısımdan oluşmuştur. Birinci bölümde giriş, ikinci bölümde hadislerin manzum tercümesi ve mensur şerhi yer almıştır. Sonuç bölümü bir

³⁶⁰ Öksüz, a.g.e., s.11

³⁶¹ Âlim Yıldız, "Okçuzade Mehmed Şahi Ve Manzum Kırk Hadis Tercümesi: Ahsenü'l-Hadis", D.E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.17, İzmir,2003, s.91; Yılmaz Öksüz, a.g.e., s.7-8

³⁶² Okçuzade Mehmed şahi, Ahsenü'l-Hadis, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi Kısım, No: 54 Öksüz, a.g.e., s.19

³⁶³ Okçuzade Mehmet şahi, Ahsenü'l-Hadis, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi Kısım, No: 54 Öksüz, a.g.e., s.19

dua ile sona ermiştir. Giriş bölümünde Allah’a hamd edilmiş ve Hz. Peygamber’e salatü selam getirilerek eserin yazılış amacından bahsedilmiştir. Girişte ayrıca eserin adı ve metoduyla alakalı ve mensup olduğu“Celveti tarikatı” ve şeyhi “Hüdayi” hakkında uzunca bilgi verilmiştir. İkinci bölümünde hadisi evvel, hadisi sâni gibi başlıklar altında çeşitli konuları anlatan hadisler yer almıştır. Eserin hatime bölümü olarak adlandırılan sonuç bölümünde de sözlerinin kusurlu olduğu ifade edilerek dua ile bitirilmiştir.³⁶⁴

Eserde hadisler manzum dörtlükler halinde tercüme edilmiştir. Dörtlüğün ilk üç mısraında hadisin Türkçe anlamı verilmiş, dördüncü mısra da hadisin Arapçasının ya tamamı ya da uygun bir kısmı vezne uygun bir şekilde verilmiştir. Eserde uzun ve kısa hadisler birlikte yer almış ve sonunda hadisin kaynak ve râvileri verilmiştir. Hadisin daha iyi anlaşılması için farklı rivayetlere de yer verilmiştir. Hadisleri şerh ederken sadece manzum olarak tercüme ettiği kısımlarla yetinmemiş hadisin tamamını farklı yönleriyle ele alarak nesir olarak şerh etmiştir. Evvelen, sâniyen, salisen gibi ifadelerle farklı açıdan bakışları maddeler haline getirmiştir. Geceleyin kandillerin söndürülmesiyle alakalı hadis şerh edilirken zararlı gece farelerinden uzun uzadıya bahsedilmiştir. Eserin manzum kısmı sade bir üslupla yazılırken, nesir olarak yazdığı şerhinde Arapça ve Farsça tabirlerin çokça geçmesi, edebi sanatların kullanılması eserin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Gelenekte bazı kırk hadisler devlet yöneticilerine takdim edilirken Mehmet Şâhi farklı bir davranış sergileyerek eserini şeyhi Hudayi’ye takdim etmiştir.³⁶⁵

³⁶⁴ Öksüz, **a.g.e.**, s.25

³⁶⁵ Okçuzade Mehmet şahî, Ahsenü'l-Hadis ; Öksüz, **a.g.e.**, s.21-26

3.1.5.2. Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin Ahsenü'l-Hadîs Eserinde Din Eğitimi Açısından Elde Edilen Bulgular

Okçuzade Mehmet Şâhî'nin Ahsenü'l-hadîs'inin, belli bir konusu bulunmamaktadır. Birbirinden farklı kırk ana konu işlenmiş; eserin her bir ana konusunun altında tali konulara da yer verilmiştir.³⁶⁶

Din ve ahlak eğitimi konusunda önemli bir eser olan Ahsenü'l-hadîs'te işlenen konuları şu şekilde sıralayabiliriz.³⁶⁷ Kur'an'a hizmet, Hz.Ebu Bekir ve Hz.Ömer'in fazileti, zamanın hayrının araştırılması, zühd, güzel ahlak, sabır, anne-babaya itaat, rızkı arama, edeb ve hayâ, ölümü hatırlama, ilim öğrenme, kadir gecesini, hayra vesile olma, hayırlıysa uzun yaşamayı istemek, Hz. Eyyub'un sabrı, Hz. Davud'un ibadeti, Halid b. Velid, İtaatin şartı, yöneticinin merhameti, dünyaya meyletmeme, Allaha itaat ve iyilik yapma, kulluğun önemi, geçmişte olan için keşke dememek, dünyaya aşırı meyletmenin zararı, zenginlerle ilişkinin ölçüsü, sünnete uyma, Kureyş'in fazileti, isimlerin önemi, âlimlerin peygamber varisleri olması, cehennem kükreyişi, dinin öğrenildiği kişinin önemi, geceleyin tedbir alma, yumuşak huyluluk, müminlerin birlik ve beraberliği, tevazu ve kerem, sonumuzu düşünmek, hesaba çekilme ve ümmeti Muhammed'in mübarek oluşu konuları yer almıştır.

Ana hatlarıyla işlenen konulara bakıldığında eserde, insanların dini konularda bilgi sahibi olmaları sağlanmış, ahlaki erdemler ve güzel ahlak öğütlenmiştir. Eserde yer alan hadislerde kötülüklerden sakındırılmış, dünyevi hayatın dinin öğretileri çerçevesinde organize edilmesine kılavuzluk yapılmıştır.

Eser din eğitimi açısından incelendiğinde eserde ele alınan konular, kullanılan kaynaklar, eserde geçen kavramlar, eserin konuları ele alış biçimi; insanları dini açıdan bilgilendirme ve davranışlarında İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak anlayışının yansıtılması hedeflendiği görülmektedir.

Eserin mesajını okuyucuya etkilemek için bazı eğitsel unsurlar kullanmıştır. Bu unsurlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:³⁶⁸

³⁶⁶ Okçuzade Mehmet Şâhî, Ahsenü'l-Hadis; Öksüz, a.g.e, s.28-48

³⁶⁷ Okçuzade Mehmet Şâhî, **Ahsenü'l-Hadis, Süleymaniye Kütüphanesi**, Aşir Efendi Kısmı, No: 54

³⁶⁸ Okçuzade Mehmet Şâhî, **Ahsenü'l-Hadis, Süleymaniye Kütüphanesi**, Aşir Efendi Kısmı, No: 54

1-Hadisler şerh edilirken, mesajın güçlü bir şekilde verilmesi için çok sayıda ayet ve hadis kullanılmıştır.

2- Hadisler şerh edilirken, manayı güçlendirmek, okuyucunun dikkatini çekmek için, İslami kaynaklara girmiş İsrailiyattan alıntılar yapılmıştır. Bu alıntılar hadislerin anlamlarına uygun düşen İslam dinine aykırı olmayan alıntılar olduğu görülmektedir.

3-Eserde güzel ve etkileyici söz anlamına gelen “Kelam-ı Kibarlar” kullanılmıştır. Bu sözler, sahabe, tabiin, etbau’t-tabiin ve diğer ulemaya ait olduğu belirtilmiştir.

4-Atasözleri, deyimler ve şiirler hadislerin şerhlerinde kullanılarak, okuyucunun dikkati çekilmiş, duygu boyutuna hitap edilmiş, hafızada kalıcılığı sağlanmıştır.

5- Hikâye, öğüt ve dualarla hadislerin şerhi yapılmıştır. Hikâye ve kıssalar anlaşılması en zor mevzuları bile anlaşılır hale getirdiği, insanların hafızalarında iz bıraktığı bilinmektedir.

Eserde yer alan hadislerin tercümeleri aşağıya çıkarılmış ve hadislerin tercümesinde Âlim Yılmaz’ın “Okçuzade Mehmed Şâhi ve Manzum Kırk Hadis Tercümesi: Ahsenü'l-Hadis”makalesinden yararlanılmıştır.³⁶⁹

1-“Sizin en hayırlınız, Kur’an’ı öğrenenler ve öğretenizdir”³⁷⁰

2-“Benden sonra iki kişiye, Ebû Bekir ve Ömer’e uyunuz”³⁷¹

3- “Yaşadığınız dönemin hayırlarını bütün yönleriyle araştırınız ve Yüce Allah’ın rahmetinin esintilerini kaçırmayınız. Allah’ın rahmetinin bazı esintileri vardır ki, onları dilediği kullarına verir...”³⁷²

4-“İnsanların en faziletlisi, zühd sahibi olan mümindir”³⁷³

5- “Müminlerin iman açısından en mükemmeli, onların en ahlâklı olanlarıdır”.³⁷⁴

6- “Kim yöneticisinde hoşlanmadığı bir şey görürse buna sabretsin, cemaatten ayrılmasın, cemaatten ayrılan cahilî bir ölüm üzere ölür”³⁷⁵

³⁶⁹ Âlim Yılmaz, **a.g.m.**, s.104-124

³⁷⁰ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.5; Buhari, Kitabu Fedaili’l-Kur’an 21, 5027; Sünen-i Ebi Davud, Kitabu’l-Vitr 14, 1452; Öksüz, **a.g.e.**,28.

³⁷¹ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.7; Süneni İbn Mace, Mukaddime, 97; Öksüz, **a.g.e.**, s.28-29.

³⁷² Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.9; Beyhakî, Şu’abu’l-mân, C.II, s. 370; Beyhakî, Şu’abu’l-İmân, C.II, s. 370; Öksüz, **a.g.e.**, s.29.

³⁷³ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.14; Muttaki el-Hindi, Kenzü’l-ummâl, C.3, s. 188; Öksüz, **a.g.e.**, s.29.

³⁷⁴ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.18; Riyazu’s-Salihın, Mukaddime, s.278; Öksüz, **a.g.e.**, s.30.

³⁷⁵ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.20; Buhari, Fiten, 2; Buhari, Ahkâm, 4.;Öksüz, **a.g.e.**, s.30.

7- “Babaya itaat etmek, Allah’a itaat etmektir; babaya isyan etmek, Allah’a isyan etmektir”.³⁷⁶

8- “Rızkı, yeryüzünün derinliklerinde arayınız”³⁷⁷

9- “Allah, bir kişiyi helak etmek istediği zaman, önce o kişiden hayâ duygusunu çekip alır. Hayâ duygusu alındığında, o kişi, çirkinleşir(o herkesten, herkes ondan nefret eder). Çirkinleşince emaneti çekip alır ve insanların ona olan güveni kaybolur. Emanet alındığında, o ancak hainlikle karşılaşır ve kendisinden rahmet kaldırılır. Rahmet kaldırıldığında karşılaşacağı şey, mel’unluktur. Böylece İslam’ın hayâ bağı ondan alınmış olur”³⁷⁸

10- “Lezzetleri gideren ölümü çok sık hatırlayın”³⁷⁹

11-“İlim isteyen kişi rahmet istemiştir, ilim istemek İslam’ın bir parçasıdır; onun sevabı peygamberlerle birlikte verilir”³⁸⁰

12- “Kadir Gecesi aydınlık bir gecedir, ne sıcak ne soğuktur. O gecede bulut da olmaz yağmur da rüzgâr da olmaz. O gecede (şeytanlar) yıldızla kovulmaz. Güneşin ışıksız doğması, o gecenin alâmetlerindendir”³⁸¹

13-“Kim bir hayra yol açarsa, ona da hayrı yapanın sevabı kadar sevap verilir”³⁸²

14- “Ey gaybı bilen ve yaratma gücüne sahip olan Allah’ım! Eğer yaşamam hayırlıysa beni yaşat, eğer ölümüm daha hayırlıysa ruhumu al. Gayb ve şehâdet hâlinde senden korkmayı dilerim. Rıza ve kırgınlık anında ihlâslı olmayı, fakirlik ve zenginlik durumunda ihtiyatlı olmayı dilerim. Senden bitmek tükenmek bilmeyen bir nîmet, sonsuz bir mutluluk dilerim, kazaya rıza göstermek ve ölümden sonra kolay bir hayat dilerim, herhangi bir sıkıntıya veya belâya düşmeden senin cemâlini görmek ve seninle

³⁷⁶ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.22; Taberânî, el-Mu‘cemü’l-Evsat, C. II, s. 369; Suyûtî, **a.g.e.**, C. XIV, s.111; Öksüz, **a.g.e.**, s.31.

³⁷⁷ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.25-26; Ali el-Muttaki, **a.g.e.**, C. IV, s. 21, (no: 9302).; Öksüz, **a.g.e.**, s.31.

³⁷⁸ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.29; Süneni İbn Mace, Kitâbü’l-Fiten, 4054; Ali el-Muttaki, **a.g.e.**, C.III, s.119, (no: 5754); Öksüz, **a.g.e.**, s.32.

³⁷⁹ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.31; Nesâî, Cenâiz, 3; Taberânî, **el-Mu‘cemü’l-Evsat**, C. 6, s. 56, (no: 5780); Öksüz, **a.g.e.**, s.32.

³⁸⁰ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.33; Hindî, **a.g.e.**, c. 10, s. 143, (no: 28729); Suyûtî, **Camîu’l-Ehadis**, C. 14, s. 113, (no: 13909); Öksüz, **a.g.e.**, s.32.

³⁸¹ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.35; Taberânî, **Müsned**, C:I-IV, No: IV, Beyrut, Müessesetü’r-risâle, 1405/1984, s. 309, (no: 3389); Suyûtî, **a.g.e.**, C. 18, s. 360, (no: 19613); Ali el-Muttaki, **a.g.e.**, C. 8, s. 538, (no: 24051); İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü’l-mansûf fi’l-Ehâdisi ve’l-Asâr**, C.:I-VII; NO: 2, Riyad, Mektebetü’r-Rüşd, h.1409, s. 327, (no: 9543).; Yılmaz Öksüz, **a.g.e.**, s.32.

³⁸² Okçuzade Mehmet Şahi, **a.g.e.**, s.37; Sahih Müslim, Kitâbü’l-İmâra, 1893; Taberânî, **el-Mu‘cemü’l-Evsat**, C. 5, s.101, (no: 4791). Suyûtî, **a.g.e.**, C. 20, s. 309, (no: 22182).; Öksüz, **a.g.e.**, s.34.

karşılaşma arzusunun lezzetini isterim. Allah'ım! Bizi iman süsüyle süsle, bize doğru yolu göster ve bizi doğru yolu bulanlardan eyle"³⁸³

15- "Eyyub, insanların en yumuşak huylusu, en sabırlısı ve öfkesine hâkim olanı idi"³⁸⁴

16- "Dâvûd, insanların en çok ibadet edeni idi"³⁸⁵

17- "Halid b. Velid, Allah ve Resûl'ünün kılıcı; Hamza, Allah ve Resûl'ünün arslanıdır. Ebû Ubeyde b. el-Cerrah, Allah ve Resûl'ünün emini; Huzeyfe b. Yeman, Rahman'ın temiz kullarından; Abdurrahman b. Avf, Rahman'ın tüccar kullarındandır"³⁸⁶

18- "İta'at, ancak iyi işlerdedir"³⁸⁷

19- "Allah, halkına merhamet etmeyen yöneticiyi cennete almaz"³⁸⁸

20- "Sizin en hayırlınız, dünyaya en uzak durmanız ve ahirete en çok yöneleninizdir"³⁸⁹

21- "Nerede olursan ol, Allah'tan sakın, yaptığın bir kötülüğün ardından onu giderecek bir iyilik yap ve insanlara güzellikle davran"³⁹⁰

22- "Allah'ım, Şam'ımızı ve Yemen'imizi mübârek kıl". Sahabe "Necid'imizi de" dediler. Hz. Peygamber yeniden "Allah'ım, Şam'ımızı ve Yemen'imizi mübârek kıl" buyurdu. Sahabe tekrar "Necid'imizi de" dediğinde, Peygamber "orada deprem ve kargaşa vardır, şeytanın boynuzu da oradan doğar" buyurdu"³⁹¹

23- "Dikenden üzüm elde edilemeyeceği gibi, iyilerin yerine kötüler oturtulamaz. İstedığınız yola girin ancak, hangi yola girerseniz o yolun yolcularıyla beraber olun"³⁹²

³⁸³ Okçuzade Mehmet Şahi, **a.g.e.**, s.39; Nesai, Kitabü's-Sehvi, 1305; Öksüz, **a.g.e.**, s.34.

³⁸⁴ Okçuzade Mehmet Şahi, **a.g.e.**, s.42; Suyûtî, **a.g.e.**, c. 15, s. 243, (no: 15424); Ali el-Muttaki, **a.g.e.**, C. 11, s. 491, (no: 32316); Öksüz, **a.g.e.**, s.35.

³⁸⁵ Okçuzade Mehmet Şahi, **a.g.e.**, s.48; Suyûtî, **a.g.e.**, c. 15, s. 249, (no: 15435); Ali el-Muttaki, **a.g.e.**, C. 11, s. 493, (no: 32322); Öksüz, **a.g.e.**, s.35.

³⁸⁶ Okçuzade Mehmet Şahi, **a.g.e.**, s.54-55; Suyûtî, **a.g.e.**, c. 12, s. 242, (no: 11833); Ali el-Muttaki, **a.g.e.**, C. 11, s. 644, (no: 33129); Öksüz, **a.g.e.**, s.36.

³⁸⁷ Okçuzade Mehmet Şahi, **a.g.e.**, s.63; Sahih al-Buhari, Kitabü'l-Ahad, 7257; Sahih al-Buhari, Kitabü'l-Ahkam, 7145; Öksüz, **a.g.e.**, s.36.

³⁸⁸ Okçuzade Mehmet Şahi, **a.g.e.**, s.66; Suyûtî, **a.g.e.**, c. 41, s. 291, (no: 44950); Hindî, **a.g.e.**, C. 6, s. 21, (no: 14659); Öksüz, **a.g.e.**, s.37.

³⁸⁹ Okçuzade Mehmet Şahi, **a.g.e.**, s.68; Suyûtî, **a.g.e.**, c. 41, s. 331, (no: 45073); Ali el-Muttaki, **a.g.e.**, c. 3, s. 192, (no: 6116); Öksüz, **a.g.e.**, s.37.

³⁹⁰ Okçuzade Mehmet Şahi, **a.g.e.**, s.70; Tirmizi, Kitabü'l-Bir, 1987; ; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, c. 20, s. 145, (no: 298); Dârimî, **a.g.e.**, s. 668, (no: 2998); Beyhakî, Şu'abu'l-İmân, C. X, s. 380, (no: 7660); Öksüz, **a.g.e.**, s.37.

³⁹¹ Okçuzade Mehmet Şahi, **a.g.e.**, s.72-73; Buhari, Kitabü'l-Fiten, 7094; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, c. 2, s. 249, (no: 1889); Öksüz, **a.g.e.**, s.38.

³⁹² Okçuzade Mehmet Şahi, **a.g.e.**, s.76; Suyûtî, **a.g.e.**, c. 15, s. 403, no: 15814; Ebû Nu'aym, Hilyetü'l-Evliyâ, c. 10, s. 31; Ali el-Muttaki, **a.g.e.**, C.16, s. 4, (no: 43677); Öksüz, **a.g.e.**, s.38.

- 24- “Kuvvetli mü'min, Allah'a zayıf mü'minden daha hayırlı ve makbuldür. Ama her birinde hayır vardır. Sen sana yararlı olana bak, Allah'tan yardım iste ve acizlik gösterme. Başına bir musibet geldiğinde “keşke şöyle yapsaydım, şöyle olurdu” deme. “Allah takdir etti, o ne dilerse yapar” de. Çünkü “keşke” şeytanın amelini açar”³⁹³
- 25- “Allah'a yemin olsun ki, sizin için fakirlikten değil, sizden öncekilere genişlediği gibi size dünyanın genişlemesinden (zenginleşmenizden) korkuyorum. Sonra, onların birbirleriyle çekiştikleri gibi siz de birbirinizle çekişirsiniz de, (dünya) onları yok ettiği gibi sizi de yok eder”³⁹⁴
- 26-“Zenginlerin yanına az girip çıkın; böyle davranmanız Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini küçük görmemeniz için daha hayırlıdır”³⁹⁵
- 27- “... en kötü kazanç faiz kazancı; en çirkin yemek yetim malıdır”³⁹⁶
- 28- “Ayıbı, insanların ayıpları ile uğraşmaktan kendisini alıkoyana müjdeler olsun. Malının fazlasını infâk edene, fazla konuşmayana, kendisini sünnet kuşatana ve sünneti bırakıp da bid'ata düşmeyene müjdeler olsun”³⁹⁷
- 29- “Kureyş, insanların en iyileridir; tuzun yemeği tatlandırması gibi, insanlar da ancak onlarla düzelir”³⁹⁸
- 30- “Yeryüzünü isimleriyle, dostu da dostuyla değerlendirin”³⁹⁹
- 31- “Fakihler, dünyaya dalmadıkları ve şeytana uymadıkları sürece peygamberlerin güvenilir vekilleridir”⁴⁰⁰
- 32- “Sıcaklık şiddetlenince namazı serinliğe bırakın. Çünkü sıcaklığın şiddeti cehennemın kükreyişindendir. Cehennem, Rabbi'ne şikâyet ederek “Rabbim! Ben

³⁹³ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.78-79; Sahih-i Müslim, Kitabü'l-Kader, 2664; Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, c. 10, s. 152, (no: 20173); Öksüz, **a.g.e.**, s.39.

³⁹⁴ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.81-82; Sahih Müslim, Kitabü'z-Zühd, 2961; Buhari, Kitabü'l-Cizye, 3158; Öksüz, **a.g.e.**, s.40.

³⁹⁵ Okçuzade Mehmet Şahi, **a.g.e.**, s.84-85; Hâkim en-Nisaburî, **el-Müstedrek**, C. 4, s. 347, no: 7869; Beyhakî, Şu'abu'l-İmân, C. 12, s. 506, no: 9806; Ali el-Muttaki, **a.g.e.**, C. 3, s. 198, no: 6154; Öksüz, **a.g.e.**, s.41.

³⁹⁶ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.86; Beyhakî, **el-Medhal es-Sünenü'l-Kübrâ, Dâru'l-hulefâi li'l-Kitâbi'l-İslâmî**, Kuveyt, t.y., s. 426; İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, C.7, s. 106, no: 34552; Öksüz, **a.g.e.**, s.41.

³⁹⁷ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.91-92; Hindî, **a.g.e.**, C. 15, s. 865, no: 43444; Suyûtî, **a.g.e.**, C. 14, s. 142, no: 13973; Öksüz, **a.g.e.**, s.41.

³⁹⁸ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.95-96; Hindî, **a.g.e.**, C. 12, s. 22, no: 33792; Öksüz, **a.g.e.**, s.42.

³⁹⁹ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.98; Suyûtî, **a.g.e.**, s. 74, (No: 1136); Ali el-Muttaki, **a.g.e.**, C. 10, s. 183, (no: 28953); Aclûnî, **age.**, C. 2, s. 102, (no: 1838); Öksüz, **a.g.e.**, s.43.

⁴⁰⁰ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.102-103; Hindî, **age.**, C. 10, s. 183, no: 28953; Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 102, no: 1838; Öksüz, **a.g.e.**, s.43.

kendi kendimi yedim” dedi. (Allah) ona iki kez nefes alması için izin verdi. Bir nefes kışın, bir nefes yazın aldı. İşte en ziyâde mâruz kaldığınız sıcakla, hissettiğiniz en şiddetli soğuk bundandır”⁴⁰¹

33- “Şüphesiz bu ilim dindir, dininizi kimden öğrendiğinize bakınız”⁴⁰²

34- “Gece karanlığı yahut gecenin bir kısmı hâsıl olduğunda kaplarınızı kapatınız, sularınızın üzerini örtünüz, kapılarınızı kilitleyiniz, çocuklarınızı (dışarı çıkmaktan) men‘ ediniz. O sırada, cinler dağılır ve kapıp kaçarlardı. Uyku vaktinde kandillerinizi söndürünüz, fareler, o fitili yemeye çalışırlardı da âile halkını yakarlardı”⁴⁰³

35- “Yumuşak huylulukta artış ve bereket vardır; yumuşak huyluluğu engelleyen hayrı engellemiş olur”⁴⁰⁴

36- “Mümin, mümin için birbirini perçinleyen duvar gibidir”⁴⁰⁵

37- “Zillete düşmeyecek şekilde kusursuzca tevâzu‘ gösterene, meşru kazancını meşru yolda infak edene, düşkünlere acıyana, fakir ve hâkimler ile oturup kalkana müjdeler olsun...”⁴⁰⁶

38- “Öleceğini bilerek doğurun, yıkılacağını bilerek binâ yapın”⁴⁰⁷

39- “Hz.Âişe’den şöyle rivâyet olunmuştur: Hz.Peygamber “kıyâmet gününde hesâba çekilen mahvolmuştur” buyurdu. “Allah, kolay bir hesâba çekilecek buyurmuyor mu?” dediğimde, “bu ancak arzıdır, fakat hesapta münâkaşa edilen mahvolur” buyurdular”⁴⁰⁸

40- “Ümmetim mübârek bir ümmettir; onun başı mı hayırlı sonu mu bilinmez”⁴⁰⁹

⁴⁰¹ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.321; Sahih Müslim, Kitabü’l-Mesacid, 615; Sahih al-Buhari, Kitabü Mevakıti’s-Salat, 535; Öksüz, **a.g.e.**, s.44.

⁴⁰² Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.107; Sahih Müslim, Mukaddime,26; Hindî, **a.g.e.**, C. 10, s. 247, no: 29316; Ebû Nu‘aym, Hilyetü’l-evliyâ, C. 2, s. 278.; Öksüz, **a.g.e.**, s.44.

⁴⁰³ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.110; Hindî, **a.g.e.**, c. 15, s. 335, no: 41283; Öksüz, **a.g.e.**, s.45.

⁴⁰⁴ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.112; Suyûtî, **a.g.e.**, C. 13, s. 178, no: 12865; Hindî, **a.g.e.**, c. 3, s. 51, no: 5446; Öksüz, **a.g.e.**, s.46.

⁴⁰⁵ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.,114; Riyazu’s-Salihin, Mukaddime, 222; Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 353, no: 2684; Öksüz, **a.g.e.**, s.46.

⁴⁰⁶ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.118; Suyûtî, **a.g.e.**, c. 14, s. 137, no: 13964; Ali el-Muttakî, **a.g.e.**, C. 15, s. 917, no: 43582; Öksüz, **a.g.e.**, s.46.

⁴⁰⁷ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.121; Beyhakî, Şu‘abu’l-İmân, c. 13, s. 232, no: 10245; Alî el-Muttakî, **a.g.e.**, c. 15, s. 773, no: 43040; Öksüz, **a.g.e.**, s.47.

⁴⁰⁸ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.123; Müslim, Kitabü’l-Cenneti, 2876; Öksüz, **a.g.e.**, s.48.

⁴⁰⁹ Okçuzade Mehmet Şahi , **a.g.e.**, s.125; Aclûnî, **a.g.e.**, c. 1, s. 228, no: 598; Ali el-Muttakî, **a.g.e.**, c. 12, s. 154, no: 34451; Suyûtî, **a.g.e.**, s. 102. (no: 1620); Öksüz, **a.g.e.**, s.48. 368, no: 5352.; Yılmaz Öksüz, **a.g.e.**, s.48.

3.1.6. Birgivi ve Akkirmani'nin Kırk Hadis Şerhi'nin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi

3.1.6.1. Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erbaîn

Muhammed b. Mustafa Akkirmani (ö. 1760), İmam Birgivi'nin kırk hadis geleneğinde yazmış olduğu ve ilk yedi hadisini Arapça olarak şerh ettiği kırk hadisinden geriye kalan otuz üç hadisi aynı metotla şerh etmiştir. Akkirmani'nin Arapça olarak tamamladığı “Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erbaîn” eserini, eksiklik veya fazlalık olmadan, “Bâb-ı Âli tahvil kalemi Mustafa Cem'î Efendi”, Osmanlı Türkçesine tercüme etmiştir.⁴¹⁰

Birgivi, 16. yüzyılda Balıkesir'de doğmuştur. İlk eğitimini babası Pir Ali'den almış ve daha sonra İstanbul'a gelerek tanınmış birçok âlimden ders almıştır. Çok iyi Arapça bilen Birgivi, Arapça, hadis ve fıkıh alanlarında eserler yazmıştır. Arapça, hadis ve fıkıh ilmine vukufiyetiyle tanınmıştır. İmam Birgivi Ehl-i sünnet âlimlerinden biri olarak bilinmektedir. İtikadi açıdan Maturidi akaidini, ameli yönden de Hanefi mezhebinin görüşlerini benimsemiştir. İlmi konularda gördüğü yanlışlara eleştirel bir bakış açısıyla karşı çıkmış, görmüş olduğu yanlışları kişinin kimliğine bakmadan ve çekinmeden söylemiştir.⁴¹¹

Akkirmani'nin hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Sarây-ı Hümayun hocalarından ve kadılar zümresinden olarak bilinmektedir. Medrese hocalığı yapmış, İzmir mollası olarak tanınmış ve son olarak Mekke Kadısı olduktan sonra 1174 yılında vefat etmiştir. “Beyaz Kale” anlamına gelen Akkirmani, Ukrayna'ya bağlı olan Odesa şehrinde bulunan Ak Kirman'a nispetle bu adla anılmıştır. Akkirmani, Arapça ve İslami ilimlere vukûfiyetini yazmış olduğu kırk hadis şerhine başarılı bir şekilde yansıtmıştır.⁴¹²

⁴¹⁰ Hasan Alkan, “Akkirmânî'nin Hadis Şerh Metodu-Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erbaîn Adlı Eseri Özelinde”, **Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Antalya, 2015, s.4

⁴¹¹ Muhammet Akdoğan, “Birgivi ve Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erbaîn Adlı Eseri Bağlamında Hadis Şerh Metodu”, **Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C:6, S.11, Kars 2019, s.19; Birgivi Takıyyüddin Mehmed - Akkirmânî, Mehmed, **Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erbaîn**, nşr. Servilî Hâfız Muhammed, İkdâm Matbaası, İstanbul, h.1323, s. 2-3

⁴¹² Mustafa L. Bilge, “Akkirmani”, **DİA**, C. II, İstanbul, 1989, s.269; Sâkıb Yıldız, “Akkirmânî”, **DİA**, C.II, İstanbul, s. 270.; Hasan Alkan, **a.g.e**, S.7-8

Yukarıda ifade edildiği gibi Birgivi'nin başladığı ve Akkirmani'nin tamamladığı “Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erba'în”, Bâb-ı Âli tahvil kalemi Mustafa Cem'i Efendi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve Yahya Efendi Dergahı Matbaasında 1874 yılında, basılmıştır. Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erba'în'in Birgivi'ye ait bölümü, ilk yedi hadis ve şerhi; Bürhânü'l-Müttakîn adıyla Hız Yayınları tarafından 1976 'da latin harfleriyle basılmıştır.⁴¹³

İmam Birgivi 16.yüzyılda yaşadığı zaman diliminde gerek devlet adamları içinde gerekse halk tebası içinde hatta âlim olarak geçinen sahte bilginler arasında gördüğü yanlış inançlara, batıl uygulama ve hurafelere şahit olmuştur. İmam Birgivi gördüğü bütün bu yanlışlardan son derece muzdarip olmuş, yapanın söyleyenin kim olduğuna bakmadan yanlışlarla mücadele etmiştir. İmam Birgivi yaşadığı dönemde cahilliğin zirvede olduğunu, ilmin adının bile anılmadığını, insanların bidat ve hurafeleri yapmada birbiriyle yarıştığını, bunlardan medet umduğunu ifade etmiştir. İmam Birgivi, zamanla değerinin kaybolmayacağı, özün hiçbir zaman kabağa karışmadığı, güzel bir üsluba sahip olan bir kırk hadis eseri yazmak istemiştir.⁴¹⁴ İmam Birgivi, kaleme aldığı kırk hadis eserinin başında, bu tür çalışmalara temel oluşturan meşhur “Ümmetinden dinî işlerine dair kırk hadis derleyen kimseyi Allah Teâlâ fakihler ve âlimler topluluğu arasında diriltir.” hadisini zikretmiştir.⁴¹⁵ Birgivi'nin vefatından yaklaşık iki asır sonra Akkirmani, öğrenci ve dostlarının ısrarı sonucu ve yakalanmış olduğu nefes darlığı hastalığından kurtulmasına şifa olması ümidiyle yarım kalan kırk hadis şerhini tamamlamıştır.⁴¹⁶ Genel olarak eserde, ibadetleri konu alan, sosyal hayatta birlik ve beraberliği sağlayıcı, ahlaki konularla ilişkilendirebileceğimiz dini bilgi ve öğütleri içeren hadisler yer almıştır. İmam Birgivi ve Akkirmani'nin kaleme aldığı kırk hadis şerhi toplamda üç yüz yirmi sayfadan oluşmuştur.⁴¹⁷

Akkirmânî “Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erba'în” eserinde hadisleri şerh ederken takip etmiş olduğu metotda, kırk hadis geleneğinin şerh usulünün genel özelliklerine

⁴¹³ Hasan Alkan, **a.g.e.**, s.4

⁴¹⁴ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, Süleymaniye Kütüphanesi, Şazeli Tekkesi Kısmı, No: 12 ve Tırnovalı Kısmı, No: 523, s. 2-3.

⁴¹⁵ Akdoğan, **a.g.m.**, s.21

⁴¹⁶ Hasan Alkan, **a.g.e.**, s.114.

⁴¹⁷ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II** ; Muhammed Akdoğan, **a.g.m.**, s.23-24

uyduğu görülmüştür. Akkirmânî, İmam Birgivî'nin takip etmiş olduğu Cennetin sekiz kapısından esinlenerek hadisleri sekiz başlık altında şerh etme yöntemini aynıyla takip etmiştir. Cümlelerin gramer yapısı, kelime ve cümlelerin anlamı üzerinde durulmuştur. Hadislerin lafızları üzerinde durularak Arapça metinleri belagat açısından incelemiştir. Hadislerin metinleri ve rivayetleri sıhhat açısından incelemiştir. Müellif yorumlarında Maturidi ve Hanefi mezheplerinin görüşlerine azami derecede riayet etmiştir. Üslup ve muhteva açısından benzerlik bulunan metin içi ve dışı bilgilerden, ayet ve hadislerden yararlanılmıştır. Rivayetler arasında görülen tearuzlar telif yoluna gidilerek uzlaşmacı bir üslup kullanılmıştır. Selam konusu gibi sosyal hayatı ilgilendiren konulara kayıtsız kalınmamış; detaya girilmiş, mesela selam almanın hükmü açıklanmış, konuyla alakalı ayetlerden deliller getirilmiştir.⁴¹⁸

Akkirmani, eseri şerh ederken klasik şerhlere uygulanan bütün yöntem ve teknikleri kullanmış, bazen farklı tariklerle gelen hadislere de atıfta bulunmuştur. Sahabe râvilerinin dışındaki râvilere hadislerin senedinde yer vermemiştir. Hadislerin doğru anlaşılmasına büyük önem verilmiş, bazen hadiste geçen bütün kelimelerin anlamları, bazen de önemli görülen kelime ve tamlamaların anlamları verilmiştir. Kelime ve edatların hadislere kattığı anlam, kelimelerin bilinenden başka anlamları varsa onlara da vurgu yapılmıştır. Hadislerin zaman zaman sıhhatine değinilmiş, hadis ve fıkıh usulünü ilgilendiren konulara da yer verilmiştir. Akkirmani önemli görülen ve toplumu ilgilendiren hadislerin sebebi vüruduna da yer vermiştir. Hanefi mezhebinin görüşleri dikkate alınarak hadisler şerh edilmiş, zaman zaman diğer mezheplerle kıyaslamalar yapılarak Hanefi mezhebinin görüşleri ön plana çıkarılmıştır.⁴¹⁹

Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erbain'de hadis şerh geleneğinde ilk defa İmam Birgivi ve akabinde Akkirmani tarafından kullanılan farklı bir şerh metodu kullanılmıştır. Cennetin sekiz kapısından hareketle hadis sekiz başlık altında şerh edilmeye çalışılmıştır. Bu sekiz başlık ve başlıklar altında yer alan içerikleri şu şekilde açıklanabilir:

a) Rivayet: Hadisin rivayetleriyle alakalı bilgileri incelenmiştir.

⁴¹⁸ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II** ; Hasan Alkan, a.g.e, s.İV

⁴¹⁹ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II** ; Hasan Alkan, a.g.e., s.114-115.

- b) Lügat: Hadis metninde geçen kelime ve edatların anlamları ve okunuşları açıklanmıştır.
- c) İrap: Hadislerde geçen isimlerin, fiillerin, edatların irapları yapılmış, metinlerin cümleleri dil bilgisi açısından incelenmiştir.
- d) Belağat: Mecaz, teşbih, istiâre, kinâye gibi hadis metinlerinde geçen edebi sanatlar incelenmiştir. Kelimelerin ve cümlelerin hadis metinlerinde sıralanılış biçimi incelenmiştir. Metinlerde geçen isimlerin nekre ya da marife olmasının hikmeti izah edilmeye çalışılmıştır. Hadis metinlerinde geçen zamirler, ismi işâretler, edatlar, harfi cerlerin kullanımlarından dolayı manaya katılan zenginliklerden de bahsedilmiştir.
- e) Şerh: Hadislere kısa açıklamalı anlam verilmiştir.
- f) Tefri: Hadislerden günlük hayatımıza yansıyan, ibadet hayatımızı ilgilendiren farzlar, sünnetler, vacipler, müstehap ve adabı muaşeret olarak bilinen bütün uygulamalar anlatılmaya çalışılmıştır.
- g) Sual: Adeta beyin jimnastiği yapılmıştır. Hadis metinlerinden hareketle muhtemel sorular sorulup cevaplar verilmiştir.
- h) Faide: Şerh edilen hadisle alakalı en fazla üzerinde durulan bölümdür. Burada önce hadisin anlatmak istediği ana tema açıklanarak hadisten çıkarılabilecek faydalar sıralanmıştır. Fâide kısmında öncelik fazilet konusuna verilerek hadisin ana konusuyla alakalı âyet ve hadisler kullanılmıştır. Bazen sahabe ve tâbiinin sözlerine atıflar yapılmış ve edep ve adaba yönelik tasavvuf büyüklerinin sözlerinden, kıssalarından alıntılar yapılmıştır. Eğer hadis fikhî bir konuyu içeriyorsa ağırlıklı olarak Hanefî mezhebinin görüşleri aktarılmış, diğer mezheplerin de konuya bakış açıları kısaca yansıtılmıştır. Şerhi yapılan bazı hadislerin sekizinci başlığı altına ilave olarak “mes’ele” adıyla yeni başlık eklenmiştir. Burada şerhe konu olan hadisle direk alakası olmayan fikhî konular hakkında bazen mezhep imamlarının görüşleri açıklanmıştır.⁴²⁰

⁴²⁰ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**; Hasan Alkan, a.g.e., s.11-13

3.1.6.2. Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erbain'de Din Eğitimi Açısından Elde Edilen Bulgular

Eserin, ağırlıklı olarak ibadetler konusuyla alakalı olduğu söylenebilir. Esere seçilen hadisler güvenilir hadis kitaplarından seçildiği görülmektedir. Eser incelendiğinde hadislerin Kütüb-i Sitte'den alındığı görülmüştür.⁴²¹

İmam Birgivi eserinin başında, yukarıda zikredilen kırk hadis yazmayı teşvik edici meşhur hadisi zikretmiş ve eserin yazılmasını manevi olarak motive etmiştir. Ancak o hadisin zayıf olması konusunda bir değerlendirme yapmamıştır. Bununla birlikte yazmış olduğu eserinde sünnete tabi olunması, hurafe ve bidatlardan uzak durulması konusu ön planda tutulmuştur. İmam Birgivi'nin bu tavrı kaynaklarda zayıf olduğu yazılı olan hadislerle amel ettiğini göstermektedir. Birgivi'nin el-Erba'ün adını verdiği eserinde yer alan hadislerin şu konuları içerdiği görülmektedir:

Niyetin önemi, besmele çekmenin ehemmiyeti, bireylerin şahsi temizliğine dikkat etmesi, insanın yaratılış gereği sahip olduğu özellikler, kulakların başın bir parçası olduğu, el parmaklarımızın ve ayak parmaklarımızın hilallenmesi, Cuma günü gusül abdesti alma ve adabı, müezzinin müezzinlik yapmasından dolayı ücreti, ezan okunduğu zaman duyan kişinin onu tekrar etmesi, namazları cemaatle kılmanın önemi, namaza gittiğimiz zaman vakar içinde gidilmesi ve acele edilmemesi, namazın sünnetleri ve önemi, tahiyetü'l-mescid namazının önemi, kuşluk namazının, küsuf ve hüsûf namazının önemi, istihare namazı, herşeyi sadece Allah'tan talep etmek, itikâfın önemi, namazı tadil-i erkân üzere kılmak, Müslümanların birbirlerine karşı hakları, Müslüman'a bir kötülük isabet ettiği zaman Allah'a sığınması, gençlerin evlenmesi, düğünlerde yemek ikram edilmesi, kabirlerin belli olması için işaret konulması, kabirlerin lahit şeklinde olması, cenaze evine yemek yapılması gibi sosyal hayatı ilgilendiren konulara yer verilmiştir.

Kırk Hadis Şerhinde, ayet ve hadislerin eşsiz ifade üslubundan yararlanmak ve anlamı güçlendirmek için başka ayet ve hadislerden deliller getirilmiştir.⁴²² Kırk hadis

⁴²¹ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**; Muhammed Akdoğan, **a.g.m.**, s.23-24

⁴²² Sözlükte “şahit göstermek” anlamına gelen “istişhâd”, Arapçada lugatlarda, belagat, sarf ve nahiv ilimlerinde kullanılan bir terimdir. Bir kelimenin anlam ve kullanımının doğruluğunu ispatlamak için

şerhinde ayet, hadis, şiir gibi metinlerden de istişhad getirilme yöntemi Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erbaîn esrinde başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Mesela, Akkirmânî, selâm vermeyle alakalı hadisi şerh ederken “Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız”⁴²³ ayeti kullanılırken, selâm almanın farz-ı kifâye olduğunu ifade etmek için de, “Size bir selâm verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile karşılık verin. Allah, her şeyin hesabını tutmaktadır”⁴²⁴ ayetine yer verilmiştir.

Eser, yazılış amacından da ifade edildiği gibi, hurafelerin yaygınlık kazanması ve sahîh din anlayışından insanların uzaklaştığı bir süreçte insanlara doğru bir din anlayışı kazandırmak üzere yazılmıştır. Hurafelerle mücadele ederek insanlara doğru bir din anlayışını öğretmek için yazılan eserin, din eğitimi ve öğretimi açısından önemli olduğunu ifade edebiliriz.

Yukarıda da belirtildiği gibi eser, insanların dinle alakalı yanlış tutum ve davranışlarını düzeltmek, dini konularda aydınlatmak üzere kaleme alınmıştır. Doğru bir din eğitimi ve öğretimi vermek amacıyla yazılmıştır. Eserin çok sayıda basılmış olması, birçok yerde bulunması, Anadolu’nun birçok yerine götürüldüğü ve buralarda okutulduğunun delili olarak anlaşılmıştır.⁴²⁵ İmam Birgivi’nin kırk hadis çalışması, talebelerin isteği üzerine yapıldığı bilinmekte ve eserin mukaddimesinde de “Tâlib! Bu eserden faydalan ve amel et. Eğer amel edersen Hz. Peygamber’in şefaatine nâil olursun.” İfadesi bulunmaktadır. Talebelerin isteği üzerine yazılan bu eserin Osmanlıda her hangi bir medresede okutulduğu kesin olarak bilinmemektedir, ancak kendi medresesindeki öğrencilerine okutulma ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir.⁴²⁶

Akkirmani fıkhi konularla ilgili hadisleri peş peşe sıralayarak, konunun önemine dikkat çekmiştir. Eserde fıkhi konular, edep, ahlak ve amellerin faziletleri konularına vurgu yapılarak öğüt verici, teşvik edici bir üslup kullanmıştır. Dini hayatı

doğruluğu kesin nazım ya da nesirden örnek vermek anlamlarında kullanılmıştır. Bkz. İsmail Durmuş, **DİA**, C. XXIII, İstanbul, 2001, s. 396

⁴²³ Nur, 24/27.

⁴²⁴ Nisa, 4/86.

⁴²⁵ Muhammed Akdoğan, **a.g.m.**, s. 33

⁴²⁶ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbaîn I-II**, Çev.:Mustafa Cem’i, s. 4; Muhammed Akdoğan, **a.g.m.**, s. 25-26

kolaylaştırıcı bir üslup kullanan Akkirmani, mübah olan konuları zorunluluk gibi sunan din anlayışının önüne geçmeyi hedeflemiştir. Fıkhi hayatımızı ilgilendiren hadislerin şerhinde yaşadığı dönemin şartlarını ve özelliklerini dikkate almış, konuyla alakalı daha önce verilen bazı fetvaların günümüz şartlarında geçersiz olabileceğini savunmuştur. Teknolojik gelişmelerle alakalı olumlu bir tavır takınan Akkirmani, teknolojik konuların bidat olmadığını ifade etmiştir.⁴²⁷

3.1.6.3. Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erbain'de Yer Alan Hadisler

- 1- "Ameller niyete göredir. Herkese ancak niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti Allah'a ve Resûlü'ne yönelikse onun hicreti Allah'a ve Resûlü'nedir. Kimin de hicreti elde edeceği bir dünyalık veya evleneceği bir kadından dolayı ise onun hicreti, hicret ettiği şeydir".⁴²⁸
- 2- "Allâh'ın hamdi ile başlanmayan her hatırlı ve kıymetli işin sonu kesiktir (bereketsizdir)".⁴²⁹
- 3- "Sizden birisi uyandığı zaman kabın içine ellerini sokmadan önce iki elini de üç kere yıkasın. Çünkü gece uyurken ellerinin nerede gecelediğini bilemez".⁴³⁰
- 4- "On şey yaratılış (fıtrat) gereğidir: Bıyıkları kısaltmak(kırpmak), sakal bırakmak, misvak kullanmak, burna su çekmek, tırnakları kesmek, parmakların boğumlarını temizlemek, koltuk altı temizliği(kıllarını gidermek), apış arasını temizlemek ve istinca yapmak.". ⁴³¹
- 5- "Hz. Peygamber abdestini aldı, yüzünü ve ellerini (kollarını) üçer defa yıkadıktan sonra başına mesh etti ve kulak baştandır, dedi".⁴³²
- 6- "Abdest alırken el ve ayakların parmaklarını hilalleyin."⁴³³

⁴²⁷ Hasan Alkan, **a.g.e.**, s. 116

⁴²⁸ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, s. 59; Müslim, Kitabu'l-İmare, 45

⁴²⁹ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.I, s.123; İbnü Mâce, Nikâh, 19

⁴³⁰ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.I, s.138; Nesai, Taharet, 1

⁴³¹ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.I, s.153; Müslim, Tahâret, 16

⁴³² Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.I, s.189; Ebu Davud, Taharet, 50

⁴³³ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.I, s.197; Tirmizi, Taharet, 30;

7-“Bir kimse cuma günü başını ve bedenini güzelce yıkar, bineğe binmeden yaya olarak erkenden yola çıkar, erken bir vakitte camiye ulaşır ve konuşmadan imama yaklaşıp hutbeyi dinlerse o kişi her bir adımıyla bir senelik oruç ve namaz sevabına ulaşır”.⁴³⁴

8-“Ey Allah'ın Resulü! Beni kavmime imam tayin et.” dedim. “Sen onların imamısın. Onların en zayıflarına uy ve okuyacağı ezan için ücret almayacak bir müezzın edin.”⁴³⁵

9- “Ezanı duyduğunuzda müezzınin sözlerini tekrarlayınız. Sonra bana salâvat getirin. Çünkü kim bana bir defa salâvat getirirse Allah buna karşılık ona on defa rahmet eder. Sonra da benim için Allah'tan Vesîle'yi dileyin. Vesîle, Cennette bir makamdır ki, Allah'ın kullarından sadece bir tanesine nasib olur. Onun ben olacağını ümid ediyorum. Kim benim için vesîle'yi dilerse, kendisi için şefaati vacip olur”.⁴³⁶

10- "Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun, içimden öyle bir şey geçti ki; odunları toplayıp yığılmasını emrederim. Sonra namaz için ezan okunmasını emrederim, ezan okunsun. Sonra birine emrederim de o insanlara imâm olsun. Sonra o cemâati bırakayım da namaza gelmeyen erkeklerin üzerine gidip evlerini başlarına yakıvereyim. Ve yine nefsim elinde olan Allah'a yemîn ederim ki, onların herhangi birisi (burada) semiz etli bir kemik parçası yâhud iki tane güzel paça bulacağını bilseydi, muhakkak yatsı namazına gelip hâzır bulunurdu".⁴³⁷

11-“Namaza geleceğiniz zaman yürüyerek (normal adımlarla) gelin. Sükûnet ve vakarınızı elden bırakmayın. Yetiştığınız kadarını imamla birlikte kılın ve kaçırdığınız bölümü tamamlarsınız”⁴³⁸.

12-“Her gün sabah namazından önce iki, öğle namazından önce dört rekat, sonra iki rekat, akşamdan sonra iki rekat ve yatsıdan sonra iki rekat olmak üzere, toplam 12

⁴³⁴ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.I, s.205; Ebû Dâvûd, Tahâra, 130

⁴³⁵ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.I, s. 226; Ebû Davud, Salat, 40.

⁴³⁶ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.I, s. 250; Nesai, Ezan, 37

⁴³⁷ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.I, s.269; Buhari, Ezan, 29

⁴³⁸ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.I, s.290; Buharî, Ezan: 21

rekât nâfile namaz kılmaya devam eden kişiye, yüce Allah cennette bir köşk inşa eder.”⁴³⁹

13-"Biriniz cumanın farzını kılınca, ardından dört rek`at namaz daha kılın."⁴⁴⁰

14-"Her kim, öğle namazın(ın farzın)dan önce dört rekât ve (farzından) sonra da dört rekât (nâfile) namaz kılarsa, cehennem ateşi onun bedenine dokunmayacaktır.”⁴⁴¹

15-"İkinci namazının farzından önce dört rek`at namaz kılan kimseye, Allah rahmetini ihsân etsin.”⁴⁴²

16-"Kim öğle namazından önce dört rekât namaz kılarsa gecesinde teheccüt kılmış gibi olur. Kim akşamdan sonra kılarsa kadir gecesinde kılmış gibidir”.⁴⁴³ Elbani bu rivayetin zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁴

17-"Kim akşam namazından sonra kötü söz söylemeksizin altı rekât namaz kılarsa, bu kendisi için on iki senelik ibadete denk tutulur”⁴⁴⁵

18- "Kim kuşluk Namazının iki rekatına devam ederse günahları deniz köpüğü kadar bile olsa bağışlanır.”⁴⁴⁶

19-Ey insanlar! Selâmı yayınız, yemek yediriniz, akrabalarınızla alâkanızı ve onlara yardımınızı devam ettiriniz. İnsanlar uyurken siz namaz kılınız. Bu sayede selâmetle cennete girersiniz”⁴⁴⁷

20-"Sizden biri mescide girdiğinde oturmadan iki rek`at namaz kılın”⁴⁴⁸

21-"Bir iş yapmaya niyetlendiğinizde farzın dışında iki rekât namaz kılınız ve şöyle dua ediniz: Ey Allahım, ilmine güvenerek senden hakkımda hayırlısını istiyorum,

⁴³⁹ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.I, s.300; Nesai, Kıyamu'l-Leyl, 66

⁴⁴⁰ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.I, s.319; Müslim, Cum'a, 18

⁴⁴¹ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.I, s.326; Nesai, Kıyamu'l-Leyli, 67

⁴⁴² Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.I, a.g.e., s. 333, Ebu Davud, Tatavvu, 8

⁴⁴³ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.I, s. 337

⁴⁴⁴ Elbani, **Daifu't-Terğib ve Terhib**, s.336

⁴⁴⁵ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.II, s. 2; İbn Mâce, İkametü's-Salat, 185. (1324)

⁴⁴⁶ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.II, s. 8; İbni Mace, Kitabü İkameti's-Salat, 187; Tirmizi, Vitir, 15

⁴⁴⁷ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.II, s. 17; İbni Mâce, Et'ime, 1

⁴⁴⁸ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.II, s. 72; Buhârî, Salat, 40

gücüme güç katmanı istiyorum. Sınırsız fazlından bana ihsan etmeni istiyorum, gücüme güç katmanı istiyorum. Ben bilmiyorum, ama sen biliyorsun, ben güç yetiremem ama sen güç yetirirsin. Ey Allahım! Yapmayı düşündüğüm bu iş, benim dinim, dünyam ve geleceğim açısından hayırlı olacaksa, bu işi benim hakkımda takdir et ve onu bana kolaylaştır, uğurlu ve bereketli eyle. Eğer benim, dünyam ve geleceğim için kötü ise, onu benden, beni ondan uzaklaştır. Ve hayırlı olan her ne ise sen onu takdir buyur ve beni hoşnut ve mutlu eyle!”⁴⁴⁹

22-“Şüphesiz güneş ile ay, Allah'ın ayetlerinden iki ayetidir. Allah bu ikisiyle kullarını korkutur. Bu ikisi hiçbir kimsenin ölümünden dolayı tutulmazlar. Siz, bunların tutulduklarını görünce hemen namaza durun ve açılana kadar dua edin”.⁴⁵⁰

23-“Allah, ramazan orucunu üzerinize farz kıldı. Ben de kıyâmını size sünnet kıldım. İnalarak ve karşılığını Allah'tan bekleyerek ramazan orucunu tutan ve kıyâmını yapan annesinden doğduğu günkü gibi günahlarından temizlenir.”⁴⁵¹

24-“Ramazan'da son on gün itikâfa girmek, iki hac ve iki umre gibidir.”⁴⁵² Elbani bu rivayetin mevzu olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵³

25-“Ümmetim iftarı yapmada erken davrandıkları sürece (Yıldızları beklemediği sürece) sünnetim üzere olmaya devam ederler.”⁴⁵⁴

26-“Ey insanlar! Şüphesiz ben sizin imamınızım; rükûda, secdede, ayakta dururken, otururken ve namazdan çıkıp ayrılırken, benim önüme geçmeyin.”⁴⁵⁵

27- Ey oğulcuğum rükûa gittiğin zaman avuçlarınızı dizlerinizin üzerine koyun, parmaklarınızı açın ve ellerinizi yanlarınızdan kaldırın.⁴⁵⁶

⁴⁴⁹ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.II, s. 83, Buhari, Teheccüd, 25; Nesai, Nikah, 27

⁴⁵⁰ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C. II, s.98, Buhârî, Kûsûf, 1, 2, 6

⁴⁵¹ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C. II, s.113; Nesâî, Sıyâm, 40

⁴⁵² Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C. II, s.136;

⁴⁵³ Elbani, **el-Silsiletü'z-Zaife**, s.518

⁴⁵⁴ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C. II, s.153; Ebu Davud, Salat, 6

⁴⁵⁵ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C. II, s.164; Müslim, Salat, 25

⁴⁵⁶ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü'l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C. II, s.174; et-Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat, VI, 123, el-Mu'cemu's-Sağîr, II, 100

28-Hz. Peygamber, namazını kılıp bitiren adama: “Dön ve namazını kıl, çünkü sen namaz kılmadın” buyurmuş ve bu uyarıyı iki veya üç defa tekrarlamıştır. O adam:“Seni hak ile gönderen Allah’a yemin ederim ki, ben bundan daha iyisini beceremiyorum; o halde bana öğret”, demişti. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz:“Namaza kalktığında güzelce abdest al, sonra kıbleye karşı dönerek tekbir al. Sonra Kur’an’dan bildiğin, kolayına gelen bir yeri oku; sonra rükû et ve organların yatışincaya kadar rükûda kal. Sonra başını rükûdan kaldırarak iyice doğrult. Secdeye git ve organların yatışincaya kadar secde halinde kal. Sonra secdeden başını kaldır ve organların yatışincaya kadar otur. Sonra tekrar secdeye git ve organların yatışincaya kadar secdede kal. Sonra bunları bütün namazlarında aynen böylece yap”⁴⁵⁷ buyurmuştur.

29-Secdelerinizde mutedil olun, biriniz (secde ettiği vakit) kollarını köpeğin döşediği gibi döşemesin.”⁴⁵⁸

30-“Sağ ayağın dikilmesi ve parmakları ile beraber kıbleye doğru çevrilmesi namazın sünnetlerindendir.”⁴⁵⁹

31-“Biz bir kere Hz.Peygambere “Ey Allah’ın rasûlü, Ehl-i Beytine has olarak sana nasıl salât edelim?” diye sorduk. “Çünkü Allah bize yalnız (namazda) sana nasıl selâm edeceğimizi öğretti” dedik. Resûlullah bize: “Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âl-i Muhammed. Kemâ salleyte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrahim. İnneke hamîdün mecîd. Allahümme bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed. Kemâ bârekte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrâhîm. İnneke hamîdün mecid.” (Yâ Rab! Muhammed’e (dünyada şeriatını, ahrette şefaatinin) kutlu kıl; ailesine ve bütün ümmetine de rahmet eyle! Nasıl İbrahim’e kutlu kıldın, rahmet ettinse! Yâ Rab! Muhammed üzerinde (ona verdiği) şeref ve saadeti daim kıl! Kadınlarının ve bütün ümmetinin üzerinde de sabit kıl! Nasıl İbrahim’in üzerinde sabit ve mübarek kıldınsa! Yâ Rab, Sen Hamîdsin, Sen Mecîdsin) deyiniz”, buyurdu”.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü’l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem’i, C.II, s.190; Buhari, Ezan, 122; Nesâî, Kitabu’s-Sehv, 67

⁴⁵⁸ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü’l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem’i, C.II, s.203; Müslim, Salat, 45; Nesâî, Kitabu’t-Tatbik, 52

⁴⁵⁹ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü’l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem’i, C.II, s.219; İbn Mace, Kitabu İkamî’s-Salat, 72

⁴⁶⁰ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü’l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem’i, C.II, s.239; Müslim, Salat, 17

32-“Ey gençler! Evlenmeye gücü yetenler evlensin. Çünkü evlilik, gözü haramdan korumak ve iffeti muhafaza etmek için en hayırlı yoldur.”⁴⁶¹

33- “Hz. Peygamber Abdurrahman b. Avf’ın evlendiğini duyunca, Allahtan bereket ihsan etmesini dileyerek kendisini tebrik etmiş ve bir koyun keserek de olsa insanlara düğün yemeği ikram etmesini istemiştir”.⁴⁶²

34-“Sizden birinizin lokması düştüğünde hemen onu alsın ve üzerine yapışanları temizleyip yesin, onu şeytana bırakmasın. Parmaklarını yalamadıkça da elini mendile silmesin. Çünkü o kimse, bereketin yemeğin neresinde olduğunu bilemez.”⁴⁶³

35-“Kim evindeki hayrın, Allah’ın artırmasını isterse yemek hazırlandığında, yemeğe kalktığı zaman abdest alsın.”⁴⁶⁴

36-“Müslüman’ın Müslüman üzerindeki hakkı altıdır: Karşılaştığı zaman selâm vermesi, davetine icabet etmesi, nasihat isterse nasihat etmesi, yanında aksırıp Allah’a hamd ederse yerhamukellah demesi, hastalandığında onu ziyaret etmesi, öldüğü zaman cenaze törenine katılması.”⁴⁶⁵

37-Birinizin başına bir musibet/acı geldiği zaman, “Biz Allah’a aidiz ve O’na döneceğiz. Allah’ım! Başıma gelen musibetin mükâfatını senden bekliyorum, bundan dolayı bana ecir ihsan et, benim için onu daha hayırlısıyla değiştir, desin.”⁴⁶⁶

38-Hz. Peygamber mezarın şekli konusunda, “Lahit bizimdir düz yarık da başkalarınındır”, buyurmuştur.⁴⁶⁷

39-Bedir savaşından sonra Osman b. Maz’un, Medine’de ilk vefat eden muhacir olmuştur. Hz. Peygamber onun vefatına son derece üzülmüş, defin işleminden sonra büyük bir taş getirilmesini istemiş ve Osman’ın mezarının başına koymuş ve şöyle

⁴⁶¹ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü’l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem’i, C.II, s.254; Buhârî, Nikâh, 3

⁴⁶² Birgivi-Akkirmani; **Burhanü’l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem’i, C.II, s.277; Buhârî, Nikâh, 56

⁴⁶³ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü’l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem’i, C.II, s.285; Müslim, Eşribe, 18

⁴⁶⁴ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü’l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem’i, C.II, s.290; İbn Mace, Et’ime,5.

⁴⁶⁵ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü’l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem’i, C.II, s.297; Müslim, Selâm, 3

⁴⁶⁶ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü’l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem’i, C.II, s.314; Müslim, Cenâiz, 2

⁴⁶⁷ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü’l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem’i, C.II, s.323; İbn Mâce, Cenâiz, 39.

demiştir: “Böylece kardeşimin kabrini bulur, tanır ve ailemden ölenleri de artık buraya gömerim.”⁴⁶⁸

40-Mûte savaşında Hz. Peygamber’in amcasının oğlu Câfer’in şehit olduğu haberi gelince Hz.Peygamber şöyle demiştir: “Câfer’in ailesi için yemek hazırlayın, çünkü başlarına kendilerini meşgul edecek bir hâl geldi.”⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü’l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem’i, C.II, s.330; İbn Mâce, Cenâ’iz, 42

⁴⁶⁹ Birgivi-Akkirmani; **Burhanü’l-Muttakin Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem’i, C.II, s.334; İbn Mâce, Cenâ’iz, 59

3.1.7. Hüseyin Remzi'nin Tıbb-i Nebevi Eseri'nin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi

3.1.7.1. Hüseyin Remzi'nin“Tıbb-ı Nebevi” Eseri

Miralay Hüseyin Bey ve Evliya Hüseyin Bey adlarıyla bilinen Hüseyin Remzi, Tıbbi Nebevi adıyla bir kırk hadis eseri yazmıştır. Müellif İstanbul Kasımpaşa'da doğmuş, Kasımpaşa Ortaokulu ve Askeri Tıp Okulunu bitirmiştir. Albaylığa kadar yükselen Hüseyin Remzi, Harbiye okulunda hıfzıssıhha hocalığı yapmıştır. Müellifimiz, halk sağlığı konusunda birçok eser kaleme almıştır.⁴⁷⁰

Miralay Dr. Hüseyin Remzi, tıp tarihimize önemli hekimlerimizden biri olarak geçmiştir. 1886 yılında Avrupa'da Pasteur Enstitüsü'ne giderek tıpla alakalı bilgi ve görgüsünü artırmıştır. Kuduz aşısıyla alakalı araştırmalar yapan Hüseyin Remzi, burada edindiği bilgileriyle ülkemize döndükten sonra eserler yazmış, araştırmalar yapmıştır. Yazdığı eserler ve yaptığı araştırmalarla dikkat çeken Hüseyin Remzi, tıp bilimi alanına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Hüseyin Remzi, tıp tarihine, çalışkan, üretken bir bilim adamı olarak geçmiştir.⁴⁷¹

Hz. Peygamber, yaşadığı toplumda peygamberliğin yanında, liderlik, komutanlık, öğretmenlik, hâkimlik görevlerini de üstlenmiştir. İnsanların karşılaştığı problemlerini çözen bir yardımcı ve danışman olmuştur. Sahabe Hz. Peygamber'e sadece dini konulardaki sorunları değil bütün sorunlarını aktarmıştır. Gece uyuyamayan sıkıntılarını, aile huzuru bozulanlar eşiyle yaşadığı kavgasını, çocuğu hastalanan çaresini ve bunun gibi hayatın her alanıyla alakalı sorunlarını Hz. Peygamber'e gelip anlatmışlardır. Hz. Peygamber her alanda olduğu gibi toplumun sağlığıyla da ilgilenmiştir. Onların bu konudaki sorunlarına çözümler üretmiştir. Hz. Peygamber topluma sağlık konusunda liderlik yaparken, hekimlik taslamamış, hastalandığı zaman konunun uzmanlarından yardım talep etmiştir. Tedavi konusunda insanlara örnek olmuş ve çevresinde hasta olanları hekimlere yönlendirerek tedavi

⁴⁷⁰ Selahattin Yıldırım, **a.g.e**, s.184

⁴⁷¹ Emre Karacaoğlu, “Doktor Hüseyin Remzi Bey (Ö.1896), Hayatı, Eserleri Ve Bilimsel Bir Diyalogu”, **Lokman Hekim Dergisi-Lokman Hekim Journal**, C.5, S.2, 2015, s. 69

olmalarını sağlamıştır.⁴⁷² Sa‘d b. Ebî Vakkâs hastalandığında evinde ziyaret etmiş ve iyi bir hekim olan “Hâris b. Kelede”yi çağırmasını ve tedavi olmasını istemiştir.⁴⁷³

Hiz. Peygamber’in tıpla alakalı hadislerinin konuları incelendiğinde, sağlıklı alakalı tavsiyeler, genel sağlığın korunması; koruyucu hekimlik, tedavi olmak, hasta hakları, bulaşıcı ve salgın hastalıkla mücadele, cahil hekimin sorumluluğu, hastanın moral ve motivasyonu, kişisel bakım ve temizliği, yiyeceklerin ve çevrenin temizliği, bazı hastalıkları tedavi eden ilaçlar tavsiye edilmesi gibi konuların olduğu görülmektedir.⁴⁷⁴ Güvenilir hadis kitaplarında Hiz. Peygamber’in tıpla alakalı çok sayıda hadisleri bulunduğu görülmüştür. Hadislerde yer alan bilgilerde, “Cahiliye döneminde” tıpla ilgili bilinen hurafelerin kaldırıldığı anlaşılmıştır. Hadis kitaplarımızda tıpla alakalı hadisler, genelde “Kitabü’t-Tıp”, “Kitabü’l-Eşribe”, “Kitabü’l-Et’ime”, “Kitabü’t-Teharet” gibi bölümlerde toplanırken; konuyla alakalı müstakil kitaplar da yazılmıştır.⁴⁷⁵ Tıbb-ı Nebevi konusunda mevcut hadisler nitelik olarak üç ana bölümde incelenmiştir.⁴⁷⁶

- a) Koruyucu hekimlik olarak isimlendirebileceğimiz; sağlığın muhafazasını tavsiye eden hadisler.
- b) Hastaların tedavi edilmesi tıbbi tedavinin gerekliliğini bildiren hadisler
- c) Hastalıkların tedavi yöntemleri ve ilaç tavsiyelerini içeren hadisler

Bazı ayet ve hadisler, sünnetin tamamının vahiyle ilişkili olduğu kanaati oluştururken⁴⁷⁷ bazıları da Hiz. Peygamber’in beşeri yönüne, vahiy dışında da davranışları olduğuna vurgu yapmıştır. Hiz. Peygamber “Ben de sizin gibi bir beşerim, hata da eder, isâbet de ederim. Lakin size “Allah buyurdu” dedim mi, asla Allah’a yalan isnâd etmem”⁴⁷⁸ buyurarak bir beşer gibi hata yapabileceğini de ifade etmiştir. Başka bir hadiste; “Ben de bir insanım. Diğer insanlar gibi ben de bazen sevinç duyar,

⁴⁷² Ali Yardım, **Peygamberimizin Şemâili**, İstanbul, Erkam Yayınları, 1998, s.27. ; Saffet Sancaklı, “Tıbb-I Nebevî Hadislerinin Bağlayıcı Olup Olmaması Açısından Değerlendirilmesi”, **Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, C.10, S. 2, Güz-2019, s. 354

⁴⁷³ Sünen-i Ebî Dâvûd, Tıb, 12

⁴⁷⁴ Muhammed Tayyib Okiç, **Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tedkikler**, İstanbul, AÜİFY, 1959. s.156.

⁴⁷⁵ Mahmut Denizkuşları, **Peygamberimiz ve Tıp**, İstanbul, Marifet Yayınları, 1981, s. 113.

⁴⁷⁶ Osman Oruçhan, **Hadis ve Bilim**, Ankara, TDV.Yay., 2011, s. 460-462.; Saffet sancaklı, **a.g.m.**, s.355.

⁴⁷⁷ Necm 53/3-4.

⁴⁷⁸ İbn Mace, Ruhun, 15.

hoşnut olurum, bazen öfkelenirim”⁴⁷⁹ buyurarak diğer insanlar gibi sevinebileceğini, öfkelenebileceğini de hatırlatmıştır. “Hakkında vahiy gelmeyen dava konularında ben re’y ve içtihadımla hükmederim”⁴⁸⁰ buyurmuşlardır. Bu ve benzeri hadislerde Hz. Peygamber’in beşer ve resul kimliğine sık sık vurgu yapıldığı görülmektedir. Hz. Peygamber, aşırı övülmek istenmemiş ve insanların kendine karşı takındığı tavır karşısında beşer kimliğini hatırlatarak “Bana sadece Allah’ın kulu ve elçisi deyiniz.” buyurmuştur. Hz. Peygamberle ilgili Kur’an ve sünnet dikkatlice incelendiği zaman; onun peygamber olmasıyla, insanlıktan çıkmadığı, beşeri sıfatlarının yok olmadığı mesajı verilmiştir.⁴⁸¹

Tıbb-i Nebevi hadislerinin bağlayıcılığı konusunda âlimler farklı kanaatlere sahip olmuşlardır. İslam bilginlerinin çoğu hadislerin bir kısmının vahiyle bildirildiğini, bir kısmının ise Hz. Peygamber’in tecrübe ve yaşadığı toplumun örfünden, tıbbi bilgi ve anlayışından kaynaklandığı görüşünü benimsemişlerdir.⁴⁸² Muhammed Hamidullah, Hz. Peygamber’in gençliğinden itibaren Arabistan’ın doğu ve güneyinde, Yemen ve Filistin bölgelerinde bulunduğunu bölgenin tıbbi bilgisine hâkim olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber’in tıbbi konulardaki hadislerinin hurafe veya folklorik olduğu gerekçesiyle reddedilmeden önce, biyolog ve tabiplerin araştırmasını istemiştir.⁴⁸³

Tıbbi Nebevi hadislerinin diğer alanlardaki hadislerde olduğu gibi sıhhat durumlarının araştırılması gerektiği ifade edilmiştir. İbrahim Canan, tıpla alakalı hadislerin günümüz koşullarında yeniden tedvin edilmesinin gerekliliğini, konu hakkında uzman görüşü almadan amel edilmemesi kanaatini ifade etmiştir.⁴⁸⁴ Ebu

⁴⁷⁹ Müslim, Müslim b. el-Haccac, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisâbü’rî, el-Müsnedü’s-Sahîh el-Muhtasar mine’s-Sünen bi-Nakli’l-Adl ani’l-Adli ila Rasûlillah, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, **Birr**, 95, Beyrut, Dâr-u İhyai’t-Turasi’l-Arabî, t.y.

⁴⁸⁰ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş‘as es-Sicistânî, Sünen-i Ebî Dâvûd, **Akdiye**, 7, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981

⁴⁸¹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammaed b. İsmail, Sahîh-i Buhârî, **Enbiyâ**, 48, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982; Saffet Sancaklı, a.g.m, s.355.

⁴⁸² Veli Atmaca, “Hadislerde Hastalık ve Sağlık Anlamında Kullanılan Genel Kavramla”, **Hadis Tedkikle-ri Dergisi**, S. 8/1, 2010, s. 3-5.

⁴⁸³ Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, terc. M.S.Mutlu, S.Tuğ, İstanbul, İrfan Yayınları, 1969, s.106 -108; Enbiya Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidî**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009, s.540; Saffet Sancaklı, “Tıbb-i Nebevî Hadislerinin Bağlayıcı Olup Olmaması Açısından Değerlendirilmesi”, s. 356-357

⁴⁸⁴ İbrahim Canan, **Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi**, C.:I-18, No:17, Ankara, Akçağ Yayınları, 1988, C.17, s. 275.

Nuaym el-İsfahani'nin (ö;1038) Tıbb-ı Nebevi eseri üzerine doktora çalışması yapan araştırmacı eserde bulunan dokuz yüz beş hadisin iki yüz seksen altı'sının zayıf, otuz altı'sının kaynaklarda olmadığı, yetmiş beş'inin ise uydurma olduğunu tespit etmiştir.⁴⁸⁵

Âlimlerin büyük çoğunluğu, hadislerin bir kısmının vahiy kaynaklı, bir kısmının da vahiyle ilişkili olmadığını ifade etmişlerdir. Tıbbi Nebevi hadislerini de bu şekilde değerlendirmenin ilmi bir yaklaşım gereği olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber'in tıpla alakalı hadislerini bağlayıcılık açısından incelediğimizde hepsini aynı kategoride ele almanın doğru olmadığını ifade edebiliriz. Hz. Peygamber'i bir hekim gibi her hastalığı bilen ve onunla ilgili reçete yazan biri olarak görmenin yanlış olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber'in tıbbi bazı malumatlara sahip olduğu, evrensel genel geçerliliği olan hadislerinin olduğu, tıbbi nebevi hadislerinin büyük çoğunluğunun bugün de geçerliliğini koruduğu görülmektedir. İslam insanın hem beden hem de ruhen sağlıklı olmasını hedeflediği için bu tür hadislerin olması gerektiğini söylenebiliriz.⁴⁸⁶

Eserin, bir kırk hadis kitabı olduğu kadar, eski tıp anlayışını yansıtan insanlara sağlık konusunda öğüt veren bir risale olduğu görülmektedir. Eserde sağlıkla alakalı verilen öğütler hadisler üzerinden verilmiştir. Nesir olarak yazılan eser, 19.yüzyılın sonlarında kullanılan Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır.⁴⁸⁷

Hüseyin Remzi tarafından yazılan Tıbb-ı Nebevî Kitabı, Hz. Peygamber'in tıpla alakalı 42 hadisinden oluşan bir kırk hadis kitabı olarak kabul edilmektedir. 16 Şubat 1893'te yazımı tamamlanan eser, bir yıl sonra bastırılmıştır. Hüseyin Remzi'nin kırk hadisi bu konuda Türkçe yazılmış ve basılmış ilk kitap olmuştur. Hüseyin Remzi, eserini yazarken daha önce yazılan tıbb-ı nebevî kitaplarını incelemiş, sahip olduğu geniş tıbbi bilgiler ışığında eserine aldığı hadisleri yorumlamıştır.⁴⁸⁸

Müellif eserin önsözünde, Tıbbi Nebevi konusunda birçok eserin yazıldığını bunların hiçbirisinin Türkçe olmadığını ve bundan dolayı bu eserin yazıldığını

⁴⁸⁵ Mustafa Dönmez, "Ebû Nuaym ve Et-Tıbbu'n-Nebevî İsimli Eseri Üzerine", **Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bursa, C. 16, S.1, 200, s. 345-346

⁴⁸⁶ Saffet sancaklı, **a.g.m.**, s. 376.

⁴⁸⁷ Abdülkadir Karahanlı, **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s.264-95

⁴⁸⁸ Emre Karacaoğlu, "Doktor Hüseyin Remzi Bey (Ö.1896) Hayatı, Eserleri Ve Bilimsel Bir Diyalogu", **Lokman Hekim Dergisi-Lokman Hekim Journal**, C.5, S.5, 2015, s.73

belirtmiştir. Hz. Peygamber'in sağlıkla alakalı hadisleri konunun uzmanları tarafından kıymetli bulunmuş; Fransız, Alman, İngiliz, İtalyan Avrupalı müelliflerin kendi dillerine hatta Perruv tarafından Fransızcaya çevrilmiştir. Hüseyin Remzi eserini Avrupa'da yazılan eserlerde dâhil olmak üzere birçok eserden istifade ederek yazdığını belirtmiştir.⁴⁸⁹

Eser iki bölüm beş kısımdan oluşmuştur. Birinci bölümde tıpla alakalı genel bilgiler verilmiş, ikinci bölümde beslenme, beden sağlığı, çevre sağlığı ve bulaşıcı hastalıklardan korunma yollarından bahsedilmektedir. Eser ağırlıklı olarak tıbbi konulardan bahsetmekte olup yeri geldikçe konuyla alakalı hadislerle de yer verilmiştir. Eserde yer verilen hadislerin râvi ve senetlerine ayrıntılı yer verilmemiştir.⁴⁹⁰

3.1.7.2. Hüseyin Remzi'nin Tıbbi-i Nebevi Eserinde Din Eğitimi Açısından Elde Edilen Bulgular

Müslümanlar tarafından Kur'an'ı Kerim ve Hz. Peygamber'in Sünneti, İslam dininin temel bilgi kaynakları olarak kabul edilmektedir. İslam dini inananların sağlığını korumayı hedeflemiş; onların bedeni, aklî ve ruhi yönden sağlığını korumak için çok sayıda emir ve yasaklar getirmiştir. İnananlar için bu emir, yasak ve tavsiyeler iki açıdan değerli görülmüştür. Sağlık konusunda Kur'an'ın emir ve yasaklarından başka Hz. Peygamber'in konuyla alakalı hadisleri/sünneti, tarih boyunca insanların ilgisini çekmiştir. İlk başlarda, sağlıkla ilgili hadisler, hadis külliyatları içinde bir bölüm olarak insanların istifadelerine sunulmuştur. Sonraki dönemlerde sağlıkla ilgili Hadisleri içeren "et-Tıbbu'n- Nebevî" adı verilen müstakil eserler yazılmıştır.⁴⁹¹

Hz. Peygamberlerin tıbbî konularla alakalı pek çok bilgiye sahip olduğu bilinmektedir. Muhammet Hamdullah'a göre Hz. Peygamber, "pratisyen bir hekim" gibi sağlık konusunda kendisine müracaat edenlerin tedavileri için çare üretmiş, yol göstermiş, tedavi uygulamıştır. Hz. Peygamber'in konuyla alakalı yaptığı

⁴⁸⁹ Hüseyin Remzi, **Tıbbi Nebevi**, Çev.: Selahattin Alpay, İstanbul, Sümer Kitabevi, 1995, s.5-11.

⁴⁹⁰ Selahattin Yıldırım, **a.g.e**, s.186

⁴⁹¹ Veli Atmaca, "Tıbb-ı Nebevî Edebiyatının Doğuşu Ve Gelişmesi (Bibliyografya Denemesi)", **Hikmet Yurdu**, Yıl: 6, C. 6, S.11, Ocak – Haziran 2013/1, s. 39

uygulamaların bir kısmının genel tıpla alakalı tababetin icrasına, bir kısmının koruyucu hekimliğe, bir kısmının tedaviye yönelik olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹²

Hüseyin Remzi eserine Allah’a hamd ve Hz. Peygamber’e salatü selam getirerek başlamıştır. Eserin girişinde “ümmetimden kim ihtiyacı olan konularda kırk hadis ezberlerse kıyamet günü ona şefaati olurum” hadisinden hareketle eseri yazdığını ifade etmiştir.⁴⁹³

Eserde, Batılı doktorların sağlıkla alakalı tavsiyelerine paralellik arzeden Hz. Peygamber’in tababetle ilgili hadislerine yer verilmiştir. Sağlık ve afiyeti korumayı, hastalığın nedenlerini ve tedavisini konu alan hadislerden oluşmuştur.⁴⁹⁴ Hüseyin Remzinin Tıbbi Nebevi adlı eseri yukarıda bahsedildiği gibi iki fasıl, beş kısımdan oluşmuştur. Birinci fasılda, hadisler ışığında, genel tıp ve sağlıkla alakalı genel bilgiler verilmiştir. Bu bölümde sağlığın önemini bildiren ve kıymetinin bilinmesinin öğütlendiği hadisler yer almıştır. Bu hadisleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- “İnsanların çoğunun kıymetini bilmediği iki nimet vardır, bunlar; sağlık ve boş vakittir”.⁴⁹⁵
- “Kimin yanında azda olsa yiyeceği varsa, düşmandan nefsi ve ailesi güvendeyse ve sağlığı yerindeyse sanki dünya kendisine verilmiş gibidir”.⁴⁹⁶

Bu bölümde yer alan hadislerde insanların sağlıklı olmasını, sağlık nimetine sahip olunmasının dünyanın sahibi olmak kadar önemli olduğunun bilinmesi, imandan sonra en büyük nimetin sağlık olduğu ve Allah’tan sağlık istenmesi öğütlenmiştir.

Eserin birinci kısmında sağlığın korunmasıyla alakalı bilgiler hadisler ışığında anlatılmıştır. Bu konu işlenirken Hz. Peygamber’in şu hadislerine yer verilmiştir:

- “Her hastalığın çaresi var, çaresini (bilgisini) sor”.⁴⁹⁷ İnsanlar hastalandığı zaman çaresinin araştırılması ve tedavi olunmasını istenmiştir.

⁴⁹² İsmail Hakkı Ünal, “Tıbb-ı Nebevî’nin Güncel Değeri”, **Siyer Araştırmaları Dergisi**, S. 8, Temmuz-Aralık 2020, s.213

⁴⁹³ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, Çev.: Selahattin Alpay s. 4

⁴⁹⁴ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, Çev.: Selahattin Alpay s.5.

⁴⁹⁵ Doktor Hüseyin Remzi, **Tıbbi Nebevi**, Süleymaniye Kütüphanesi, İsmail Öztürk Kısmı, No:70 s. 14, h.1324; İbn Mace, Zühd, 15, (no: 1470)

⁴⁹⁶ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.15; Tirmizi, Zühd, 34, (no:2346)

⁴⁹⁷ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.16-17;Tirmizi, Daavat, 160, (no:3558)

- “Âdemoğlu karnından daha zararlı hiçbir kap doldurmamıştır.”⁴⁹⁸ Beden sağlığının en önemli konularından biri olan yeme içme adabına yer veren hadiste, mideyi çok doldurmanın zararlarına dikkat çekilmiştir.
- “Birkaç hurmayla da olsa Akşam yemeğini bırakmayınız, akşam yemeğini bırakmak erken ihtiyarlığa götürür”.⁴⁹⁹ Bu iki hadiste beslenme ve akşam yemeğinin önemine dikkat çekilmiştir.
- “Sizden biriniz yemekten sonra ellerini yıkamazda ona bir hastalık isabet ederse kendi nefsinden başkasını kınamasın.”⁵⁰⁰
- ” Yemekten önce elleri yıkamak bereket getirir, sonra yıkamak dert ve sıkıntıyı giderir.”⁵⁰¹ Sağlığın korunmasıyla alakalı hadislerde temizliğe dikkat çekilmiştir.
- “Suyu soluk almadan bir nefeste içme”⁵⁰² Sağlık için suyu yudum yudum içmek öğütlenmiştir.
- “Hz. Peygamber Sabah namazı vaktinden kuşluk vatine kadar uyumayı nehyetmiştir.”⁵⁰³ Bu hadisi Elbani hasen olarak değerlendirmiştir.⁵⁰⁴
- “Kaylule yapın, şeytanlar kaylule yapmaz, gündüz yapılan kaylule gecenin ihyasına yardımcı olur.”⁵⁰⁵ Hadiste öğle vaktinde kısa bir müddet istirahat etme, uyuklama olarak tarif edilen kaylule ve gece ibadeti tavsiye edilmiştir. Eserde insan bedeninin sağlıklı olması ve hareketlerinin rahat ve düzenli olması için Hz. Peygamber’in yukarıda yer alan hadisine yer verilmiştir.
- “Kim ikindi namazından sonra uyur akli karışırsa kendinden başka kimseyi sorumlu tutmasın.” Bu hadis zayıf olarak değerlendirilmiştir.⁵⁰⁶ Hadislerde sağlık için, kaylule tavsiye edilirken, ikindi sonrası uykudan sakındırılmıştır.

Sağlığın korunması için beden temizliği ve hamamlar konusu eserde işlenmiş; bu konuda aşağıdaki hadislere yer verilmiştir:

⁴⁹⁸ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.26; İbn Mace, Et’ıma, 50, (no:3349)

⁴⁹⁹ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s. 28; İbn Mace, Et’ıma, 54, (no:3355)

⁵⁰⁰ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s. 28; İbn Mace, Et’ıme, 22, (no:3297)

⁵⁰¹ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s. 29; Ebu Davud, Et’ıme, 12, (no:3761)

⁵⁰² Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s. 30; İbni Mace, Eşribe, 23, (no.3427)

⁵⁰³ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s. 38

⁵⁰⁴ Elbani, **Silsiletü’s-Sahife**, s.1647 (<https://dorar.net/hadith/search?skeys>)

⁵⁰⁵ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s. 38; İbn Mâce, Sıyâm, 22, (no:1693)

⁵⁰⁶ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.39; Acluni, Keşfü’l Hafa, II, s.284.

- “İçinde Müslüman’ın cenneti istediği cehennemden kaçındığı evler (hamam) ne güzeldir”⁵⁰⁷ Elbani bu hadisin mevzu olduğu değerlendirmesini yapmıştır.⁵⁰⁸
- “Yakın bir gelecekte acem toprakları size feth olunacak, oralarda öyle evler bulacaksınız ki, onlara hamam denir. Oralara ümmetimin erkekleri peştemalsiz olarak girmesin. Kadınların girişini de lohusalık veya hastalık hali dışında yasaklayın.”⁵⁰⁹ Bu hadislerle temizliğe dikkat çekilmiş ancak hamamlara da usulüne uygun bir şekilde girilmesi istenmiştir.

Eserin ikinci kısmında tıp ilmi işlenmiş ve bu kısımda yer alan hadislerde şifa bulunan gıdalardan, tedavi yollarından ve tedavide sakınılması gereken durumlardan bahsedilmiştir. Kuduz hastalığı ve mikroptan korunmak için köpeklerin yaladığı kapların temizliğiyle alakalı hadislerle de yer verilmiştir. Konuyla alakalı Hz. Peygamberin şu hadislerine yer verilmiştir:

- “Âdemoğlu, kendisini kuşatan ölümcül tehlikelerle birlikte var edilmiştir; bu tehlikeleri atlatsa bile, ihtiyarlığa yakalanır ve neticede ölür.”⁵¹⁰ İnsanoğlunun hayatı boyunca çeşitli tehlikelerle dolu bir ortamda yaşadığını, bu tehlikelerden kurtulsa bile ihtiyarlık ve ölümden kaçamayacağı belirtilmektedir.
- Hz. Peygamber. “İlim üç çeşittir; Kitap, sünnet ve diğer farzlardır.” buyurmuştur. Bu hadis zayıf olarak değerlendirilmiştir.⁵¹¹ Hadisin yorumunda fenni tıbbın hayatın huzuru ve mutluluk için önemli olduğu belirtilerek Hz. Peygamber, kişinin sağlıklı bir şekilde yaşamasını ve hastalandığında tedavi olmasını emretmiştir. Tedavi olmak Hz. Peygamber’in sünneti olarak değerlendirilmiştir.

“Kim doktorluk bilgisine sahip olmadan doktorluk yaparsa yaptığı işten sorumlu olur”.⁵¹² Tedavinin lüzumu ve tedavi eden doktorun ehil olması konusu işlenmiştir. Konuyla alakalı Hz. Peygamber’in şu hadislerine eserde yer verilmiştir:

⁵⁰⁷ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s. 41; Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi, Çev.Abdulaziz Bekkine, Ramuz el Ehadis, H.No:9, s. 452.

⁵⁰⁸ Elbani, **Daifu’l-Cami es-Sağir ve Ziyadetuhu**, 2.Bsk., Beyrut, el-Mektebu’l-İslamiyyu, h.1408, 3670

⁵⁰⁹ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.41; İbni Mace, Kitabu’l-Edeb, 38, (no: 3748); Ebu Davud, Kitabu’l-Hamam, 1, (no: 4011); Mişkat el-Mesabih, Kitabu’l-Libas, 3, (no:4476)

⁵¹⁰ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.44; Tirmizi, Kader, 14, (no:2150)

⁵¹¹ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.45-47; Ebu Davud, Kitabu’l-Feraiz, 1, (no:2885)

⁵¹² Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.51; İbni Mace, Tıp, 16, (no:3466)

“Ey Allah’ın kulları Tedavi olunuz Allah her derdin devasını yaratmıştır. Devası olmayan tek şey ihtiyarlıktır”.⁵¹³

- “Allah derdi de şifasını da yarattı”⁵¹⁴

Eserin üçüncü kısmında hastalıklar ve tedavileri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu konuda eserde aşağıdaki hadislerle yer verilmiştir.

- “Humma cehennemden kaynayan kokusundandır. Su ile soğutun.”⁵¹⁵
- “Şifa üç şeydedir; bal şerbeti, hacamat, ateşle dağlama.”⁵¹⁶
- “Eğer bir şeyde şifa varsa, hacamat, ateşle dağlamadır. Ben dağlanmayı sevmiyorum.”⁵¹⁷
- “Ümmetimden 70 bin kişi hesapsız cennete girecektir. Bu kişiler, kendini yükseltmeden, cahiliye döneminde sihir ve uğursuzlukta bulunmayıp, yasaklanan dağlatmadan Allah’a tevekkül edenlerdir.”⁵¹⁸
- “Sizden birinizin kabını köpek yalarsa, onu 7 kez yıkasın. Birini de toprakla yıkayınız.”⁵¹⁹ Başka bir rivayette “...onların ilkinin toprakla yıkayın”⁵²⁰ şeklinden yer almıştır.

Hiz. Peygamber, sahabeden hastalanan birinin vücudunu eliyle muayene etmiş ve göğsü üzerine elini dokundurduğunda rahatlık hisseden hastaya senin kalbin ağrıyor demiştir. Orada bulunanlara gidin “Sakif”te yaşayan doktor olarak bilinen Haris b. Kelede’yi getiriniz. “Haris b. Kelede’yi çağırın, O iyi bir hekimdir, sizi tedavi etsin.”⁵²¹ buyurmuştur.

Eserde, hastaların yeme içme konusunda zorlanmaması ve iştahı açılan hastanın isteğinin yerine getirilmesi, hastaya içinde et olmayan “telbine” çorbasının içirilmesi, bazı hastalıklarda da perhiz ettirilmesi konularıyla alakalı hadislerle yer verilmiştir.

⁵¹³ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.52; Tirmizi, Tıp, 2, (no:2038); Ebu Davud, Tıp,1, (no:3855)

⁵¹⁴ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.53-56; İbni Mace Tıp, 1, (no:3438); Ebu Davud, Tıp, 11, (no:3874)

⁵¹⁵ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.61; Buhari, Tıp, 28, (no:5725)

⁵¹⁶ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.68; Buhari, Tıp, 3, (no:5680)

⁵¹⁷ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.69; Buhari, Tıp, 3, (no:5681)

⁵¹⁸ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.71; Müslim, İman, 94, (no:218)

⁵¹⁹ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.77; Buhari, Vudu, 33, (no:172)

⁵²⁰ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, 77; Müslim, Taharat, 27, (no:279)

⁵²¹ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.79; Ebû Dâvûd, Tıbb,12, (no.3875)

- “Hasta yemek yemek istemediğinde onun yemesi ve içmesi için zorlamayınız. Çünkü Allah onu yedirir içirir.”⁵²²
- “Hasta, bir yemek istediği zaman ona veriniz”⁵²³
- “Telbine denilen pişirilmiş sulu yemek hastanın midesini rahatlatır, hüznünü giderir.”⁵²⁴
- “Allah bir kulunu sevdiği zaman, hastanızı yemekten içmekten kestiği gibi, onu dünyada zararlı olan işlerden perhiz ettirir.”⁵²⁵

Eserde, bulaşıcı hastalıkların tedavisi ve karantina uygulaması hakkında Hz. Peygamber’in hadislerine yer verilmiştir.

- “Bir beldede veba çıktığını işiterseniz, oraya girmeyiniz, oradaysanız çıkmayınız”⁵²⁶.
- “Veba’dan ölenler şehittir.”⁵²⁷

Namaz ibadeti, yetimin doyurulup başının okşanması, bazı hastalıklar için şifa olarak tavsiye edilmiştir. Konuyla ilgili aşağıdaki hadisler eserde yer almıştır:

- Hz. Peygamber karnı ağrıyan Ebu Hureyre’ye; “Kalk namaz kıl. Şüphesiz namaz şifadır”⁵²⁸ buyurmuştur.
- Hz. Peygamber Bilali Habeşi’den namaz için ezan okumasını isterken şöyle demiştir; “Ey Bilal namazla bizi rahatlat, namaz gözümün nuru kılındı”⁵²⁹
- “Geceleri ibadete kalkmak vaciptir. Gece kıyamı sizi günahlardan alıkor, Allah’a yaklaştırır. Kusur ve kabahatlerinizi örter. Bedeninize musallat olan hastalıkları kovar”⁵³⁰.
- Hz. Peygamber, kalbim ağrıyor diyen adama şöyle demiştir; “Yetimi doyurun başını okşayın.”⁵³¹

Eserde gıdalı maddeler arasında Hz. Peygamber’in et, pirinç, hurma ve çörek otunun yenmesini tavsiye ettiği hadislerine de yer verilmiştir.

⁵²² Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.81; Tirmizi, Tıp, 4, (no:2040)

⁵²³ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.85; İbni Mace, Tıp, 2, (no:3440)

⁵²⁴ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.88; Buhari, Et’ime, 24, (no:5417); Buhari, Tıp, 8, (no:5689)

⁵²⁵ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.93; Tirmizi, Kitabu’t-Tıbbi, 1, (no: 2036)

⁵²⁶ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.95; Buhari, Kitabu Ehadisi Enbiya, 54, (no: 3473)

⁵²⁷ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.96; Buhari, Kitabu’t-Tıp, 30, (no:5733)

⁵²⁸ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.135-136; İbni Mace, Tıp, 10; Ahmed, Müsned, II, 390-403.

⁵²⁹ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.141; Ebu Davud, Kitabu’l-Edeb, 86, (no:4986)

⁵³⁰ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.140; Tirmizi, Daavat, 102, (no: 3549)

⁵³¹ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.143; Ahmet b.Hanbel,Müsned, II, s.264.

- “Yemeğin en yararlısı ettir. Sonrada pirinçtir”⁵³², İbn Mace’de geçen bu hadiste pirinç geçmemektedir.
- “Sabah yedi hurma yiyen o gün zehir ve sihirden korunur”⁵³³,
- “Yüksek acve hurması şifadır”⁵³⁴,
- “Kim bir hurma bulursa orucunu onunla açsın, onu bulamayan suyla açsın, su temiz ve tahirdir”⁵³⁵.
- “Çörek otu yemeye devam ediniz. Zira o ölüm hariç her derde devadır.”⁵³⁶

3.1.8. Ömer Dağıstan’ının Hadis-i Erbain Fî Hukûki’s-Selâtîn Eserinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi

3.1.8.1. Hadîs-i Erbaîn fî Hukukî’s-Selâtîn

Ömer Ziyâeddîn Dağıstânî, halifenin ve Padişahın hak ve hukukunu konu alan ve saltanat sistemini destekleyici mahiyette “Hadîs-i Erbaîn fî Hukukî’s-Selâtîn” adında kırk hadis geleneğinde bir eser yazmıştır.⁵³⁷ Dağıstani eserini, Hz. Peygamber’in “Ümmetimden kim kırk hadis ezberler ve onu bilmeyenlere ulaştırırsa Allah onu fakih ve Âlim olarak diriltir” hadisinde vaat edilen makama ulaşmak amacıyla yazmıştır. Eseri yazmadaki ikinci amacının devleti yöneten padişah ve sultanların, Hz. Peygamber’in varisi olması dolayısıyla onların hak ve hukukuyla alakalı Hz. Peygamber’in müjdelerini, övgülerini insanlara anlatmak olduğunu ifade etmiştir.⁵³⁸

Osmanlı âlimlerinin genel özelliği, uzmanlıkları sadece bir konuda değil, “âlim-i küll”(birden fazla alanda uzman) olmasıdır, diyebiliriz. Yaşadığı dönemin problemlerine farklı açılardan bakabilme; çözümler üretebilme kabiliyetine sahip olmuşlardır. Ömer Ziyaeddin Dağıstani, Osmanlı’nın son döneminde yaşamış ve

⁵³² Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.149; İbni Mace, Et’ime, 27, (no:3305)

⁵³³ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.162; Buhari, Et’ime, 43, (no:5445)

⁵³⁴ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.162; Buhari, Tıp, 52. (no:5768)

⁵³⁵ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.562; Ebu Davud, Savm,21, (no:2355); Tirmizi, Savm,10, (no:694)

⁵³⁶ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.166; Buhârî, Tıb, 7, (no:5687–5688); Müslim, Selam, 89, 29, (no:2215); Tirmizî, Tıb, 5, (no:2041)

⁵³⁷ Arif Hakan Demirel, **a.g.e.**, s.36.

⁵³⁸ Ömer Ziyaeddin, **Hukuku Selatin (Hadis-i Erbain)**, Süleymaniye Kütüphanesi, Tahir Ağa Tekkesi Kısmı, No: 552, h.1226, s.4; Harun Reşit Demirel, **a.g.m.**,s.269.

birçok eseri olan “alim-i küll” bir kişi olarak bilinmektedir. Zübdetü’l- Buhari eseri ve Usul-i hadis alanında yapmış olduğu çalışmaları, onu hadis alanında ön plana çıkarmıştır.⁵³⁹

Ömer Ziyaeddin Dağıstani, ilköğrenimi sonrasında İstanbul’a gelmiş ve Gümüşhanevi dergâhında ilme devam ederek tarikat icazeti almıştır. Osmanlı Padişahı Sultan Vahidettin tekkeye gelerek Şeyhü’l-İslamlık teklif etmiş ancak Dağıstani bu teklifi kabul etmemiştir.⁵⁴⁰

Eser Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olup, eserin genelinde Arapça terim ve ifadelerin ağırlığı hissedilmektedir. Dağıstani eserine 21 kaynaktan hadis almıştır. Bu kaynakların bir kısmı Kütüb-i Sitte olarak bilinen ana hadis kitaplarından, bir kısmı da tali diyebileceğimiz diğer hadis kitaplarından alınmıştır. Dağıstani eserinde önce hadisin Arapça metnini vermiş, arkasından Türkçe meal ve şerhini yapmıştır. Hadisin senedi tam olarak verilmemiş, ilk râvisini ve hadisin kaynağını vermekle yetinmiştir. Hadisleri şerh ederken esere alınan hadisi desteklemek için başka hadislerden de yararlanılmıştır.⁵⁴¹

“Hadis-i Erbain fi Hukuk-i Selatin” isimli eserde yer alan hadislerin şerhleri yapılırken yorumlarda II. Abdülhamid’in dış politikası olan “İslam birliği” savunulmuştur. Dağıstani eserine aldığı hadislerle yaptığı şerhlerde halifeye ve saltanata bağlı olduğunu göstermiştir. Eserde hadislerle yaptığı yorumlarda padişahı “mukaddes ve la yüs’el” bir konuma koyduğu görülmektedir. Dağıstani yaşadığı dönemde İslam dünyasının başsız kalmaması birlik ve beraberliği için tebanın yöneticiye itaat etmesiyle mümkün olacağını düşünmektedir.⁵⁴²

3.1.8.2. Ömer Dağıstan’ının Hadis-i Erbain fî Hukûki’s-Selâtin’de Din Eğitimi Açısından Elde Edilen Bulgular

⁵³⁹ Arif Hakan Demirel, “Ömer Ziyâuddîn Dağıstan’ının Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2006, s.70.

⁵⁴⁰ Ömer Ziyaeddin, **Hukuku Selatin (Hadis-i Erbain)**; Harun Reşit Demirel, **a.g.m.**, s.276.

⁵⁴¹ Ömer Ziyaeddin, **Hukuku Selatin (Hadis-i Erbain)**; Harun Reşit Demirel, **a.g.m.**, s.271-272.

⁵⁴² Ömer Ziyaeddin, **Hukuku Selatin (Hadis-i Erbain)**; Harun Reşit Demirel, **a.g.m.**, s.276

Dağıstani'nin kırk hadisi, Osmanlı Devletinin son dönemleri olan yıkılış dönemlerinde yazılmıştır. Halkın yöneticilere yardımcı olmalarını, halkın idareye itaatini teşvik eden ve yöneticilere karşı isyanı men eden bir anlayışı yerleştirmek niyetiyle yazıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlının son dönemlerinde din devlet ilişkisini gösteren önemli bir eser olduğu söylenebilir.

İnsanlık tarihiyle başlayan iktidar ve yönetim, zamanla kurumsallaşarak devletleşmiştir. Dünyanın çeşitli yerlerinde birçok yönetim modelleri denenmiştir. Devletin işleyişi ve sürekliliği, belirlenen kanun kural ve normlar vasıtasıyla sağlanmıştır. Bu normların bazıları toplumun benimsediği dini, referans olarak almıştır. Tarihin büyük bir kısmında, devlet yönetiminde, vatandaş yönetici ilişkisinde, gerek batı toplumlarında, gerekse de doğu toplumlarında hayatın her alanında olduğu gibi dinin ağırlığı hissedilmiştir.

Din devlet ilişkisi tarihin her döneminde farklı seviyelerde gerçekleşmiştir. İnsanlık tarihine baktığımızda ilk başlarda yegâne iktidar alanının “din” olduğu görülmektedir. Tarihi süreç içerisinde toplumun örgütlenmesiyle siyasal güç olarak devlet kurumu ortaya çıkmıştır. Kurumsal olarak devletin ortaya çıkmasıyla din devlet ilişkileri büyük önem kazanmıştır. Bazı dönemlerde din devleti kontrol ederken bazen de devlet dini kontrol etmiştir. Bazen de iki güç birbirine müdahale etmeden yaşamlarına devam etmişlerdir. İslam geleneğinde bu ilişki Batı toplumlarının aksine genelde ılımlı olmuştur. Devlet, vatandaşlarının sosyal hayatını düzenlemeye çalışmış, din ise vatandaşın iman, ahlak ve ibadetlerini yönetmeye çalışmıştır. Genelde din ve devlet birbirinin rakibi değil birbirini tamamlayan ikiz kardeş gibi hareket etmiştir.⁵⁴³

19.Yüzyıla kadar Osmanlıda tek eğitim sistemi olarak medreseler görülmektedir. Yaşanan siyasal sıkıntılar zaman zaman eğitim sistemine de yansımıştır. Tanzimat'la beraber ortaya çıkan ikili eğitim sistemi; mektep medrese adıyla ortaya çıkmıştır. Mektepler halk tarafından büyük bir rağbet görmüştür. Fakat batıda yaşanan gelişmeler, azınlıkların kendi eğitim sistemlerini kurmaları gibi

⁵⁴³Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “Siyasetnamelerde Din Devlet İlişkisi”, **SUTAD**, S.43, Bahar 2018, s.3.

eğitimde görülen parçalanmışlık toplum içerisinde huzursuzlukları da beraberinde getirmiştir.⁵⁴⁴

Ömer Ziyaeddin Dağıstani'nin yaşadığı ve eserini yazdığı dönemin siyasi arka planına baktığımızda eserin yazılmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Müellif ömrünü Osmanlının siyasi açıdan en çalkantılı dönemleri olan 19.yüzyılın sonları ve 20.yüzyılın başlarında geçirmiştir. Avrupa sanayi devrimini yapmış “Burjuva” siyasal iktidarda söz sahibi olmuş ve bunun etkileri Osmanlının hem siyasi hem de askeri alanlarında görülmüştür. İngiltere ve Almanyada, çelik, petrol içten yanmalı motor, sentetik kimya, elektrik gibi yeni icatlar yapılmıştır. III. Selim ve II. Mahmut Avrupa'daki gelişmelere ayak uydurmak için bazı girişimlerde bulunmasına rağmen başarılı olamamıştır.⁵⁴⁵

Avrupa'da iktisadi anlamda yeni gelişmeler olurken büyük şirketler kurulmuş, sömürgecilik başlamış ve buna mukabil Osmanlı bazı borçlarını ödeyebilmek için 1881'de Muharrem Kararnamesi çıkarmış; “Duyun-u Umumiye İdaresi” kurularak gelirlerine alacaklılar el koymuştur. 1908-1918 yılları arasında ülkeyi İttihad ve Terakki Partisi yönetmiştir. 1913 yılında Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra Enver, Talat ve Cemal Paşa ülkenin yönetimine fiilen el koymuştur.⁵⁴⁶

Osmanlıda devletin bekası ve selameti açısından tekke ve zaviyelerin büyük bir öneme sahip olduğu bazılarının siyasal iktidarla yakın ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir. Bazıları desteklenirken, bazıları devlet ve halkın menfaati için kapatılmış; ileri gelenleri de sürgüne gönderilmiştir. Şiiliğe meyilli olan Bektaşilik kapatılırken, Sünniliğin esaslarını yerleştirmeye çalışan Nakşilik desteklenmiştir.⁵⁴⁷

II. Abdulhamid, Osmanlı devletinde farklı etnik kökenli bazı vatandaşların özgürlük ve bağımsızlık istediği ve aynı dinden olsa bile farklı etnik kökenden olan bazı insanların siyasi açıdan kafalarının karışık olduğu bir dönemde iktidara gelmiştir.

⁵⁴⁴ Deniz Aşkın, “Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S.2, 2017, s.991-992.

⁵⁴⁵ Akşin Sina, **Jön Türkler ve İttihad ve Terakki**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1987, s.15; Demirel, **a.g.m.**, s.266.

⁵⁴⁶ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev.: Metin Kırıatlı, II. Bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1984, s.224-226.; **a.g.m.**; Demirel, **a.g.m.**, s.266-267

⁵⁴⁷ İrfan Gündüz, **Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri**, İstanbul, Seha Neşriyat, 1984, s.141-147,203.

II. Abdulhamid Pan-İslamizm siyasetiyle dağınık ve teşkilatsız bulunan Müslüman tebânın “Halife” merkezli birlik ve beraberliğini sağlamak için çalışmıştır. Bu düşüncesini gerçekleştirmek için tarikatlarla işbirliği yapmıştır. II. Abdülhamid Gümüşhanevi Dergâhının kurucusu Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi ile zaman zaman görüşüp sohbet etmiştir. 93 Harbinde Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi ve müridlerinin bizzat savaşa katılıp orduya moral verdiği ve yönetiminde böyle bir strateji izlediği bilinmektedir.⁵⁴⁸

Ömer Ziyaeddin Dağıstani’nin yazmış olduğu kırk hadis, devlet içerisinde farklı seslerin yükseldiği, yönetimin eleştirildiği, devlete karşı isyanların arttığı, siyasi kargaşanın baş gösterdiği, batılı devletlerin Osmanlı’yı parçalamak üzere somut adımlar attığı bir dönemde yazılmıştır.

Eserin devlet ve milletin birlik ve beraberliğini temin etmek niyetiyle yazıldığı anlaşılmaktadır. Yöneticiye itaatin önemi ve gerekliliği işlenmiş, yöneticiliğin Allah tarafından verildiğini, yöneticinin Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olduğu, yöneticiye kim yardımcı olursa Allah’ın da ona yardımcı olacağı bilgisi eserde vurgulanarak, sultana itaatin öneminden bahsedilmiştir.

Dağıstani’nin kırk hadis eserinde, halifeliğin Allah tarafından verildiği, Allah’ın yeryüzündeki halifesi olduğu, yeryüzündeki gölgesi, Allah katında en faziletli insanın adil sultanlar olduğu, ona kötülük yapmak isteyen başına kötü işler geleceği, velisi olmayanın velisinin yöneticiler olduğuna dair hadisler esere alınmıştır. Sultanın affetmesi, ihsanda bulunması, kıyamet gününde sultanların günahlarının affına vesile olacağı anlatılmıştır. Yöneticilere itaatin gerekliliği, yöneticiye itaatin peygambere itaat olduğu ve dolayısıyla peygambere itaatin, Allah’a itaat anlamına geldiği hadislerle anlatılmıştır. Eserin başından itibaren seçilen ilk yirmi hadisin ağırlıklı olarak bu konularla alakalı olduğu ve sultan ve halifenin kutsal varlıklar olduğu iması yapılmıştır.

Emri bi’l-maruf nehy-i ani’l-münker yapmak halifenin ya da onun görevlendirdiği kişilerin hakkı olduğu, bunların dışında bu işi yapanların mürâi olduğuna dair hadisler esere alınmıştır. Padişah halka adaletsizlik ve zulüm yaptığı zaman sabırla mukavemet edilmesini isyan edilmemesi gerektiği eserde işlenen

⁵⁴⁸ Gündüz, a.g.e., 218-222

konular arasında bulunmaktadır. Eserde insanların işlerini üstlenen kişi davranışlarını düzeltirse halkın sevgisini kazanacağı, yardımda bulunursa sevineceği, zayıfları koruyup adil olursa ömrünün uzayacağı ve saygınlığı ve otoritesinin artacağı konuları işlenmiştir. Adil yöneticinin duasının reddolmayacağı, istişare ve istihare konularının önemi, gazinin teşhizi ve İstanbul'un fethi gibi birbirinden farklı konularda eserde işlenmiştir.

Eserde genel olarak bakıldığında, din eğitiminin yeni konularından "vatandaşlık" eğitimi verildiği hissedilmektedir. Eserde yöneticinin, adil olması, affetmesi, iyilik yapması gibi konulara yer verilmiş olmakla beraber, vatandaşın yöneticisine kayıtsız şartsız itaati telkin edilmiştir. Eserde yer alan aşağıdaki hadislerde sultanların özel insanlar olduğu, seçilmiş kişiler olduğu ve ne yaparlarsa yapsınlar itaat edilmesi gerektiği bilgisi verilmiş; otoriteye başkaldıranların mutlaka manevi bir ceza ile karşılaşacakları telkin edilmiştir. Konuyla alakalı eserde yer alan aşağıdaki hadisleri örnek olarak gösterebiliriz:

- "Allah bir kulunun halife olmasını istediği zaman kudret eliyle bahtının perçeminden tutar"⁵⁴⁹
- "Sultan Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Kim halifeye ikramda bulunursa Allah da ona ikramda bulunur. Kim ona ihanet ederse Allah'ta ona ihanet eder."⁵⁵⁰
- "Sultan Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Zayıflar ona sığınır ve o zayıflara yardım eder, kim dünyada Allah'ın halifelerine ikramda bulunursa Allah da ona kıyamet gününde ikramda bulunur."⁵⁵¹
- "Sultanı rezil etmek için çalışan hiçbir kavim yoktur ki, kıyamet kopmadan rezil olmasın."⁵⁵²

Eserde yer alan bazı hadislerde, sultanın yapmış olduğu işlerin ve ibadetlerin halkın işlerinden ve ibadetlerinden daha kıymetli olduğu, Allah katında değer itibarıyla daha çok sevap kazandığı vurgusu yapılmıştır. Konuyla alakalı aşağıdaki hadisler eserde yer almıştır:

⁵⁴⁹ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.6; Zeynüddin Muhammed Abdürreûf b. Tâcîl'ârifin b. Nureddin Ali el Münavi el-Haddâdî, **Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sagîr**, Mısır, h. 1356, C.:I-VI, No:1, s.266

⁵⁵⁰ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.6; Münavi, **a.g.e.**, C.IV, s.142.

⁵⁵¹ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.6; Hatib et-Tebrizi; **Mişkatü'l-Mesabih**, Taharet, 3718, <https://sunnah.com/mishkat> 16.10.2021.

⁵⁵² Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.7; Ali el-Muttaki, **Kenzü'l-Ummal**, C.6, Hadis No: 14853

- “Allah katında insanların en faziletlisi adil imamlardır (padişah hazretleridir). Allah’tan insanlar için alırlar, insanlardanda birbiri için alırlar.”⁵⁵³
- “Nefsim kudreti elinde olan Allah’a yemin olsun ki, şüphesiz adil imam için her gün halkının ameli kadar amel yükselir, onun namazı doksan bin namaza denktir.”⁵⁵⁴
- “Adil ve alçak gönüllü sultan Allah’ın yeryüzündeki gölgesi ve mızrağıdır. Allah onun amelini yetmiş siddıkın (evliyanın) ameli kadar yükseltir.”⁵⁵⁵

Bazı hadislerde sultan aşırı yüceltilmiş, İslam’a eş değer sayılmış, Allah’ın gölgesi, insanların yardımcısı; hatta velisi olmayanın velisi olduğu, sultanı aldatanın sapıtacağı ve ona nasihat edenin hidayete ereceği bildirilmiş; sultanın iyilikleri karşısında teşekkür edilmesi ve zulmüne de sabredilmesi tavsiye edilmiştir. İyiliksever adaletli ve akrabalarını gözeten sultanların hâkimiyetlerinin güçleneceği, mükâfatlarının çoğalacağı ve hesaplarının kolay olacağı bilgisini işleyen rivayetler eserde yer almıştır. Konuyla alakalı eserde yer alan aşağıdaki hadisleri örnek olarak gösterebiliriz:

- “Sultan Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir. O halde biriniz Sultanın olmadığı bir yere giderse orada ikamet etme konusunda sakınsın.”⁵⁵⁶
- “İslam’la sultan ikiz kardeştir.”⁵⁵⁷ Dinle devletin birlikteliğine vurgu yapılmıştır.
- “Sultan Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir. Onu aldatan sapıtır, ona nasihat eden hidayete erer.”⁵⁵⁸
- “Sultan yeryüzünde rahmanın gölgesidir. Mazlumlar ona sığınır, eğer adil olursa ona ecir vardır ve tebası da ona teşekkür etmelidir. Eğer zulüm yaparsa kaçınsın, zulme devam ederse tebaya da sabır gerekir.”⁵⁵⁹
- “Sultan velisi olmayanın velisidir.”⁵⁶⁰

⁵⁵³ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.8; Ali el-Muttaki, **Kenzu’l-Ummal**, İmarat, C.VI, 14605, Beyrut,1989, s. 5

⁵⁵⁴ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.9

⁵⁵⁵ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.9; Kenzu’l-Ummal,C.VI, 14589, s.6

⁵⁵⁶ Ömer Ziyaeddin Dağıstani, **a.g.e.**, s.10; Ali el-Muttaki, Kenzu’l-Ummal,C.VI, Hadis No: 14584, s.4.

⁵⁵⁷ Ömer Ziyaeddin Dağıstani, **a.g.e.**, s.10; Ali el-Muttaki, Kenzu’l-Ummal,C.VI, Hadis No:14613, s.10.

⁵⁵⁸ Ömer Ziyaeddin Dağıstani, **a.g.e.**, s.10; Ali el-Muttaki, Kenzu’l-Ummal,C.VI, Hadis No: 14583, s.4.

⁵⁵⁹ Ömer Ziyaeddin Dağıstani, **a.g.e.**, s.11; Ali el-Muttaki, Kenzu’l-Ummal, C.VI, Hadis No: 14585, s.4.

⁵⁶⁰ Ömer Ziyaeddin Dağıstani, **a.g.e.**, s.12; Ali el-Muttaki, İbni Mace, Nikah, 1879.

- “Kızdığı zaman affeden hiçbir sultan yoktur ki, “Kıyamet günü” Allah onu affetmesin.” Bu hadisle alakalı “Elbani” zayıf demiştir.⁵⁶¹
- “Halifeleriniz içinde bazı halifeler var ki birine ihsanda bulunmayı istedi mi para vesairesini saymayıp keseyle ve toplu olarak verir.”⁵⁶²
- “Akralalık ve iyilik bağını koruyan, tebasına adaletli davranan, hiçbir hükümdar yoktur ki, Allah onun hâkimiyetini ve mülkünü güçlendirmesin, mükâfatını artırmasın, mükâfatını takdir etmesin, hesabını kolaylaştırmasın.”⁵⁶³

Müellif, padişahlık, sultanlık ve krallık gibi tek kişiyle yönetilen yönetim sistemlerinin geleceğini ve uzun yıllar bu yönetimin süreceğine dair rivayetlere eserinde yer vermiştir. Eserde yer alan bazı rivayetlerin zayıf olduğu anlaşılmıştır. İdareci kim olursa olsun, velev ki kuru üzüm gibi başı siyah bir kölede olsa itaat edilmesi emredilmiştir. İdareciye mutlak itaat istenmiş, yöneticinin hata ve zulmü varsa sabredilmesi tavsiye edilmiştir. Sultana kutsallık izafe edilerek ona isyanın peygambere isyan olacağına işaret edilmiştir. Konuyla alakalı aşağıdaki hadisler eserde yer almıştır:

- “İsrailoğullarını Peygamberleri idare ederdi. Bir Peygamber vefat edince diğeri ona halef olurdu. Benden sonra Peygamber gelmeyecek, halifeler gelecek ve onlar çok olacak. Dediler ki: "Bize ne emredersin?" Buyurdu ki: "İlk biat ettiğinize vefa edin ve Allah'ın onlar için verdiği haklarını verin. Muhakkak Allah, idarelerinden dolayı hesabı onlara kendisi soracaktır.”⁵⁶⁴
- “Benden sonra sultanlar gelecek onları destekleyin, kim onlara ihanet ederse Müslümanlığında bir gedik açmış, kötü bir kapı açmış olur. Bundan kaçınmadıkça tevbesi kabul olmaz. Kıyamete kadarda galip gelemeyecektir.”⁵⁶⁵
- "Kim bana itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur. Kim de bana isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur. Emîre itaat eden, bana itaat etmiş olur, kim emîre isyan ederse bana isyan etmiş olur. İmam bir perdedir, onun gerisinde düşmanla savaşılar, onunla

⁵⁶¹ Ömer Ziyaeddin Dağıstani, **a.g.e.**, s.12; Elbani, Silsiletü'l-Ehâdîsi'z-Za'îfe, Riyad, Mektebetü'l-Maarif, C.IX, s.477.

⁵⁶² Ömer Ziyaeddin Dağıstani, **a.g.e.**, s.12; Müslim, Fiten, 18, (no:2914)

⁵⁶³ Ömer Ziyaeddin Dağıstani, **a.g.e.**, s.12; Kenzu'l-Ummal,14918, C.VI, s.52.

⁵⁶⁴ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.13; Buhari,Ehadis-ü Enbiya, 50, (no:3455)

⁵⁶⁵ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.14; Kenzu'l-Ummal, C.VI, 14821, s.309.

korunulur. Şayet Allah'tan korkmayı emreder ve adaletli olursa, bu sebepten sevâba nâil olur, aksini yaparsa o yüzden de vebâle girer.”⁵⁶⁶

- “İki çeşit sünnet vardır; bunlardan biri Allah tarafından gönderilmiş peygamberin sünneti, diğeri de sultanın sünnetidir.”⁵⁶⁷
- “Her kim emirden kötü bir hareket görürse, sabretsin. Çünkü her kim sultandan (ona itaatten) bir karış dışarı çıkarsa, o kişi, câhiliye ölümüyle ölür.”⁵⁶⁸
- “Hiç kimse Allaha itaati emreden sâlih bir vezirden daha büyük ecir kazanamaz.”⁵⁶⁹ Bu hadisi “Elbani” zayıf olarak değerlendirmiştir.⁵⁷⁰
- “Üzerinize başı kuru üzüm gibi siyah, Habeşli bir köle bile tâyin edilse dinleyin ve itaat edin.”⁵⁷¹
- “Her emire itaat ediniz, bütün imamların arkasında namaz kılın, ashabımdan kimseye sövmeyin.”⁵⁷² Elbani bu hadisi zayıf olarak değerlendirmiştir.⁵⁷³
- “Sultan, yeryüzünde Allah'ın gölgesi ve rahmetidir. Kim ki, sultana nasihat ve dua ederse, hidayet bulur. Kim de beddua eder ve nasihat etmezse dalaletе düşer.”⁵⁷⁴ Sahavi, bu hadisi zayıf olarak değerlendirmiştir.⁵⁷⁵
- “Hz. Peygamber bizi çağırdı. Biz de kendisine biat ettik, biz şu konularda biat ettik; neşeli ve kederli günlerimizde; zor ve kolay günlerimizde ışıtip itaat edeceğiz. Emirlerimiz başkalarını bize tercih etseler bile onlara itaat edeceğiz ve emir sahipleriyle kavga etmeyeceğiz. Ancak emir sahiplerinde açık bir küfür görsülmesi ve onun küfrü hakkında Allah indinden bir burhan olması hâli müstesnadır.”⁵⁷⁶

⁵⁶⁶ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.14; Elbani, Zılalü'l-Cenneti fi Tahrici Sünneti libn-i Ebi Asım, s. 1079.

⁵⁶⁷ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.15; Elbani, Elbani, Silsiletü'l-Ehâdîsi'z-Za'ife, C.VIII, s.239. (3737)

⁵⁶⁸ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.17; Buhari, Fiten, 7053; Riyazu's-Salihin, Mukaddime, 80, (no:671)

⁵⁶⁹ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.18; el-Bağdadi, Ahmed bin Ali Ebu Bekir el-Hatip el-Bağdadi, Tarih-i Bağdat, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, C.IV, s.16.

⁵⁷⁰ Elbani, **Zaifu'l-Camiu's-Sağir ve Ziyadetuhu**, Beyrut, el-Mektebu'l-İslamiyye, h.1408, 5135

⁵⁷¹ Ömer Ziyaeddin Dağıstani, **a.g.e.**, s.18; Buhari, Ahkam, 4, (no:7142)

⁵⁷² Ömer Ziyaeddin Dağıstani, **a.g.e.**, s.18;

⁵⁷³ Elbani, **Zaifu'l-Camiu's-Sağir ve Ziyadetuhu**, C.6, s.897

⁵⁷⁴ Ömer Ziyaeddin Dağıstani, **a.g.e.**, s.19.

⁵⁷⁵ Şemseddin es-Sehâvî, **el-Makâşidü'l-Hasene fi Beyâni Keşirin mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehire**, 2.Bsk., Beyrut, Daru Kütübü Arabi, h.1414, s.132

⁵⁷⁶ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.19-20; Buhari, Fiten, 2, (no: 7055-7056); Müslim, İmarat, 10, (no:1709)

- “Seleme bin Yezid, Ey Allah’ın nebisi, emirlerimiz kendi haklarını alıyor, bizim haklarımızı vermiyor, ne emredersiniz dedi. Dinleyin ve itaat edin buyurdu. Onların yaptıklarının sorumluluğu onlara, sizinki de size aittir.”⁵⁷⁷
- “Nitekim bir gün bedevîlerden bir grup gelerek zekât memurlarının kendilerine zulmettiğini söylemiş, bunun üzerine Hz. Peygamber bu bedevilere “sizler, zekât memurlarınızı razı edin”⁵⁷⁸buyurmuştur.
- “Hz. Ebu Bekir’den Hz. Peygamber’in akrabaları, Hz. Peygamber’in mirasını istediği zaman, Hz. Peygamberden şu hadisi işittiğini rivayet etmiştir; Bunlar, Allah’ın hayattayken bana yedirdiği bir lokmadır; ben öldükten sonra bunlar, Müslümanların ortak malıdır.”⁵⁷⁹
- “Emri bil marufu “emirul müminin” ya da onun görevlendirdiği kişi yapar, bunun dışında yapan olursa o kişi de müraidir.”⁵⁸⁰
- “Kim emri bil maruf nehyi anıl münker yaparsa o, Allahın kendi ülkesinde halifesi, peygamberin ve kitabının halifesidir.”⁵⁸¹ Elbani bu hadisi zayıf olarak değerlendirmiştir.⁵⁸²
- “Saltanat sahibi ve ilim sahibi meclisin en şereflişidir.”⁵⁸³ Elbani bu hadisi zayıf olarak değerlendirmiştir.⁵⁸⁴

Ömer Ziyaeddin Dağıstani, kırk hadis eserinde sultanın adaletli olması, iyilikle ve rıfk ile yönetmesi üzerinde durarak, konuyla alakalı hadislere eserinde yer vermiştir. Hadislerde adaletle hüküm verenler müjdelenerek kıyamet gününde arşın gölgesinde gölgeleneceği, insanların ve Allah’ın sevgisine mazhar olacağı, otoritesinin pekişeceği, sâlih yardımcıları verileceği ifade edilmiştir. Konuyla alakalı aşağıdaki hadislere eserde yer verilmiştir.

- “Bir saat veya bir gün adaletle hükmetmek, bir sene veya altmış sene nafile ibadet’ten hayırlıdır.”⁵⁸⁵

⁵⁷⁷ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.21; Riyazu’s-Salihin, Mukaddime, 80, (no: 668)

⁵⁷⁸ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.21; Mishkat al-Masabih, Zekat, 1783; Süneni Ebu Davud, Zekat, 6, (no: 1589)

⁵⁷⁹ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.21; Ebu Davud, Kitabu’l-Haraç ve’l-İmarat, 19, (no: 2973)

⁵⁸⁰ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.22; İbni Mace, Kasas, 40, (no: 3753)

⁵⁸¹ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.23.

⁵⁸² Elbani, **Silsiletü’l-eḥâdiş’z-Za’ife ve’l-Mevzua**, C.X, s.397.

⁵⁸³ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.23; Feyzu’l-Kadir, C.IV, s.568.

⁵⁸⁴ Elbani, Ehadis’ü Mevzuati ve Zaife, C.6-7, s.3055.

⁵⁸⁵ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.23; Münziri, et-Terğib ve’t-Terhib Min Hadisi’s-Şerif, C.III, s.117.

- “Müjdeler olsun Allah’ın gölgesine koşanlara, onlar; hakkı verilince onu alır, ona sorulunca onun cevabını verir, başkaları hakkında hüküm verirken kendi hakkında hüküm verir gibi verir.”⁵⁸⁶
- “Hiçbir gölgenin olmadığı günde arşın gölgesinde gölgelenecek yedi sınıftan birisi de adil imamlardır.”⁵⁸⁷
- “Kim Müslümanların işlerini üstlenirse ve davranışlarını düzeltirse onların kalplerindeki sevgisi artar. Yardım elini uzatırsa sevgilerini kazanır. Zayıfları korur adil olursa otoritesi pekişir ve ömrünü uzatır.”⁵⁸⁸
- “Her kim (büyük ya da küçük)yönetime gelir ve rıfk ile yönetirse, kıyamet günü Allah ona rıfk ile muamele eder.”⁵⁸⁹
- “Sizden biriniz bir işi üstlenirse Allah onun hakkında bir hayır dilerse, ona unuttuğunda hatırlatan, hatırladığında yardımcı olan sâlih bir yardımcı verir.”⁵⁹⁰

Müslümanların yöneticilerini aşağılayarak kötü düşünerek, söverek, beddua ederek kalplerini meşgul etmemelerini aksine sultanın iyiliğini istemelerini namazdan sonra hayır dua etmelerini tavsiye eden hadisler de eserde yer almıştır. Eserde istihare ve istişare konularına çok kısa değinilmiştir. Gaziyi teçhiz edenin gazaya katılmış sevabı alacağı konusu işlenmiş ve İstanbul’un fethiyle alakalı iki hadis eserde yer almıştır. Eserde konuyla alakalı şu hadislerle yer verilmiştir:

- “Kralları aşağılama sebebiyle kalbinizi meşgul etmeyiniz, onlara dua ederek Allaha yaklaşınız. Allah onların kalplerini size yumuşatsın”⁵⁹¹ Elbani bu hadisi zayıf olarak değerlendirmiştir.⁵⁹²
- “Adil yöneticinin duası reddolmaz.”⁵⁹³
- “Sultana sövmeyin o yeryüzünde Allah’ın gölgesidir.”⁵⁹⁴

⁵⁸⁶ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.23; Miskat el-Masabih, İmarat, 3711

⁵⁸⁷ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.24;Buhari, Zekat, 16, (no:1423)

⁵⁸⁸ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.24;el-Muttaki, Kenzu’l-Ummal fi Süneni’l-Akval ve’l-Ef’al, C.III,Kitabu’l-İmarat, 14627, s. 7

⁵⁸⁹ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s. 25; Celaledin Abdurrahman es-Suyuti, Camiu’l-Ehadis, C.III, s.405

⁵⁹⁰ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s. 25;Nesai, Biat, 33, (no:4204)

⁵⁹¹ Ömer Ziyaeddin,, **a.g.e.**, s. 25;

⁵⁹² Elbani, Ehadisü Zaif ve Mevzu, C.VI, s.6235.

⁵⁹³ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s. 26;Tirmizi, Daavat, 129, (no:3598)

⁵⁹⁴ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.26; Münavi, **Feyzu’l-Kadir şerhu Camiu’s-Sağir**, , C.VI, 9788, 399

- “İmamlarınıza (yöneticilerinize) sövmeyin, onlara namazda dua edin onların iyiliği sizin iyiliğinizdir.”⁵⁹⁵ Elbani bu hadisi zayıf olarak değerlendirmiştir.⁵⁹⁶
- “Sezar’ın şehrini işgal eden ümmetimin ilk ordusu bağışlanmıştır.”⁵⁹⁷
- “İstanbul mutlaka feth olunacak onu fetheden komutan ne güzel komutan, onu fetheden asker ne güzel asker.”⁵⁹⁸
- “Kim Allah yolunda gaziye teçhiz ederse gazaya katılmış gibi olur.”⁵⁹⁹
- “İstişare ediniz doğru yolu bulursunuz, istişareye göre hareket etmezseniz pişman olursunuz”⁶⁰⁰
- “İstihare yapan kimse hüsrana uğramaz, istişare eden pişman olmaz”⁶⁰¹ Elbani bu hadisi zayıf olarak değerlendirmiştir.⁶⁰²

3.1.9. Mustafa Takî Efendinin “Kırk Hadis” Yahut “İlm-i Hâl-i Siyâsî Ve İctimâî” Eserinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi

3.1.9.1. “Kırk Hadis” Yahut “İlm-i Hâl-i Siyâsî ve İctimâî

“Kırk Hadis Yahut İlm-i Hâl-i Siyâsî ve İctimâî” adlı kırk hadis eserinin müellifi Mustafa Takî Efendi, Sivas’ın önde gelen âlimlerinden birisi olarak bilinmektedir. Mustafa Tâki devrinin önemli fikir adamlarından biri olarak tanınmaktadır. Hasan Basri Çantay onu sûfî, şair, âlim ve arif olarak tanımlamıştır.⁶⁰³

Mustafa Tâki “Sivas İptidai Mektebi ve Rüştîye”sini bitirdikten sonra, iyi bir medrese eğitimi almıştır. İyi derecede Arapça ve Farsça eğitimi alan Mustafa Tâki, Kelam ve Fıkıh konularında ihtisas sahibi olmuştur. Medrese eğitimi sonrası müderris, dersiam, tefsir ve fıkıh hocalığı yapmıştır. “Sebîlürreşâd” ve Sır’at-ı Müstakîm” dergilerinde yazarlık yapmıştır. Mahkeme azalığı, sorgu hâkim yardımcılığı, zabıt kâtipliği gibi görevlerde bulunmuştur. 1920 yılında 47 yaşında 1. Dönem Sivas

⁵⁹⁵ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s. 26

⁵⁹⁶ Elbani, Ehadis-i Zaif ve Mevzu, C.VII, 4778

⁵⁹⁷ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s. 26; Buhari, Cihad, 93, (no:93 2924)

⁵⁹⁸ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s. 27; Buhari, **Tarihu’l-Kebir**, Mekke el-Mükerrreme, Daru’l-Baz, t.y., s. 81.

⁵⁹⁹ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s. 28; Buhari, Cihad, 38, (no:2843)

⁶⁰⁰ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.30; Münavi, **Feyzu’l-Kadir**, C.I, S.626.

⁶⁰¹ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s. 30.

⁶⁰² Elbani, **Silsiletü’l-eḥâdîsi’z-Za’ife ve’l-Mevzu**, C. VII, s. 611.

⁶⁰³ Ağırman, **a.g.e.**, s. 63-64

Milletvekili olarak seçilmiştir. Milletvekilliği sonrasında 1923 yılında Sivas'a Arapça ve hadis öğretmeni olarak atanmıştır. Hayatının büyük bir kısmını araştırma yaparak, eserler telif ederek geçirmiştir. Hayatını hem yazılı eserler telif ederek, hem de yapmış olduğu sohbetleriyle geniş halk kitlelerini irşat etmekle geçirmiştir. Tasavvufi yönü de olan Mustafa Tâki, Tokatlı Mustafa Hakî Efendi'ye intisap etmiş ve onun vefatından sonra Mustafa Haki Efendi'nin yerine geçmiştir.⁶⁰⁴

Mustafa Takî Efendi, kırk hadis yazma amacını eserinin başında belirtmiştir. Mustafa Tâki, insanoğlunun din ve dünyalarını bilmelerinin gerekliliğine inanmıştır. Dinin mukaddes kitaplardan ve din âlimlerinden öğrenildiğini, ancak dünya işleri bilinmediği halde bilindiği zannedildiğini ifade etmiştir. Dünyanın sadece yaşanılan bir yer olmadığını, ahiretin ve cennetin de kazanıldığı bir yer olduğunu her fırsatta söylemiştir. Mustafa Tâki, dünya işlerinin bu konuları iyi bilen hocalardan öğrenilmesi gerektiğini savunarak kırk hadis eserini bu amaçla yazdığını ifade etmiştir. Müellif eserini, dinin dünyayı imar için siyasete önem verdiğini anlatmak için yazdığını belirtmiştir. Mustafa Tâki, kırk hadis eserini yazma sebepleri arasında; arkadaşlarının isteğini ve halkın birlik ve beraberliğini sağlamak için manevi duygularını harekete geçirmek ve sevgiye dayalı birlik ve beraberlik sağlama amacını da göstermiştir. Eserin yazılmasında Hz. Peygamber'in kırk hadis yazmayı teşvik eden hadisi de etkili olmuştur.⁶⁰⁵

Mustafa Tâki, Osmanlı'nın çöküş dönemini, Cumhuriyetin kuruluş dönemini yaşamış; İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olmuş, devlet işlerinde çalışmış, âlim, mutasavvıf, şair mütefekkir bir kişiliğe sahiptir. Osmanlı devleti İslami değerleri yeryüzünde savunan yegâne devlet olması hasebiyle Müslümanların Osmanlı dışında sığınacakları başka bir devleti bulamayacağını ifade etmiştir. Mustafa Tâki Efendiye göre devletin çökmesi İslami değerlere verilen önemin zayıflamasıyla olmuştur. Mustafa Taki İslami değerlere önem verildiği dönemlerde devletin dünyanın süper gücü konumunda olduğunu belirterek, tekrar bu değerlere önem verilmesi durumunda yeniden aynı duruma gelmemizin mümkün olacağını belirtmiştir. Mustafa Takî, kötü bir durumda olan milleti yeniden ayağa kaldırmak istemektedir. Bunun için ülkenin içinde bulunduğu sorunları dile getirerek ve bu sorunları da dinin ikinci kaynağı

⁶⁰⁴ Ağırman, **a.g.e.**, s. 63-65

⁶⁰⁵ Ağırman, **a.g.e.**, s. 69-70

konumundaki hadislerin gücünü kullanarak ülkeyi şahlandırmayı hedeflemiştir. Hadislerin okuyucu üzerindeki etkisini artırmak için onların her birinin Allah'ın birer vahyi olduğunu bildirmiştir⁶⁰⁶

Mustafa Tâki'nin “Kırk Hadis” Yahut “İlm-i Hâl-i Siyâsî ve İctimâî” adlı eseri, kırk hadis geleneğinde Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Eser Sivas Ziverbey kütüphanesinde 237.336 tasnif ve 3726 numaralı demirbaş kaydıyla bulunmaktadır. İttihad ve Terakkî Kongresi tarafından ödüle layık görülen eser, 79 sayfa olup; hadisler eserde numaralı ve harekeli olarak yer almıştır. Metnin hemen altında tercümesi yapılmış ve altına çizgi çekilmiştir. Mustafa Tâki, çizginin altına hadislerle alakalı geniş açıklamalardan oluşan bir şerh yazmıştır. Osmanlı Devletinin ve halkın o dönemdeki durumu “İttihat ve Terakki Cemiyeti” tarafından vahim olarak görülmüştür. Cemiyetin bir mensubu olan Mustafa Tâki, bu vahim durumu düzeltmek, vatana millete faydalı olmak üzere ileri sürülen müspet fikirleri desteklemiş hatta bu konuda yazılar yazmıştır. Mustafa Tâki'nin yazmış olduğu kırk hadis eseri bu maksatla kaleme alınmıştır. Bu eserin yazılış amaçları arasında halkın siyasi ve sosyal gidişatını yönlendirmek maksadı da güdülmüştür.⁶⁰⁷

Mustafa Takî, hadislerin çevirisinde kavramları lâfzî olarak tercüme etme yerine terimleri tefsiri olarak tercüme etme yolunu benimsemiştir. Kavramların kelime anlamlarından ziyade geniş açıklamalarını vermiştir. Mesela “ittikâ” kavramıyla alakalı Allah'ın emirlerini yapıp, yasaklarından kaçınmak şeklinde tercüme etmiştir. Mesajların yorumunda kavramları güncelleştirdiği de görülmektedir. İmamlar anlamına gelen “eimme” kelimesi, yöneticiler, padişahlar ve halifeler olarak tercüme edilmektedir. Mesaj kime verilmek isteniyorsa onun adı yazılmıştır. Hadislerin sıhhatleriyle ilgili sadece Suyuti'nin Cami'us-Sağirin'den aldığını ifade etmekle yetinmiştir.⁶⁰⁸

Eser, İslam'ın dünyaya verdiği değeri ve onun imarı için siyasete verdiği öneme dikkat çekmek için yazılmıştır. Konuyla alakalı seçtiği hadislerin okuyucu üzerinde etkisini artırmak için hadislerin de Allah'ın bir vahyi olduğunu vurgulamıştır.

⁶⁰⁶ Ağırman, a.g.e, s. 87

⁶⁰⁷ Mustafa Taki, **Kırk Hadis Yahut İlm-i Hal-i Siyasi ve İctimai**, Sivas Ziyabey Kütüphanesi Demirbaş No: 237.336 tasnif 3726, h.1326; Ağırman, a.g.e, s. 68-69

⁶⁰⁸ Ağırman, a.g.e, s. 69

Seçtiği hadislerin dertlerimize çare olacağını ve önce dertlerin teşhisinin doğru konulması gerektiğini ifade etmiştir. Mustafa Taki eserine, “Benden sonra birtakım padişahlar, halifeler olur ki söylerler sözleri hiç reddolunmaz. Onlar Cehennem ateşinde maymunların yuvarlandıkları gibi yuvarlanırlar”⁶⁰⁹ hadisiyle başlamıştır.

Mustafa Tâki, meramını daha iyi anlatmak ve yüce maksatların eksik kalmaması için eserinde altmış iki hadise yer vermiştir. Eserini bazı tavsiyelerde bulunarak bitirmiştir. Bu tavsiyeler arasında, hadislerin iyi okunması ve dinlenmesi, hadisleri hayata tatbik etmenin önemi bulunmaktadır. Bu yapıldığı takdirde ülkemizin bir cennet bahçesi olacağını, bizlerin ve çocuklarımızın bütün milletlerden daha mutlu olacağını belirtmiştir.

Mustafa Takî Efendi, eserini, “Ey ümmet-i Muhammed! Ey Osmanlılar! Bu hadis-i şerifleri dikkatle okuyunuz, dinleyiniz, nasıl buyurulmuş ise öyle olmaya, öyle yapmaya gayret ediniz. O vakit vatanımızı bir cennet bahçesi gibi imar eder, kendimizi ve evlatlarımızı her millettten ziyade bahtiyar etmiş oluruz.” sözleriyle bitirmiştir.

3.1.9.2. Mustafa Takî’nin, Kırk Hadis’inde Din Eğitimi Açısından Elde Edilen Bulgular

Mustafa Tâki’nin kırk hadis eserine seçtiği hadisler daha çok çalışmanın ve kalkınmanın önemi, ilerlemek, zenginlik ve fakirlik, vatan ve millet sevgisi, Müslüman ve gayri Müslim’in beraber yaşayabileceği, din ve mukaddesat bilinci gibi konuları işlemiştir.⁶¹⁰

Eserde seçilen hadislerin genel olarak incelendiğinde insanların milli manevi değerleri harekete geçirilerek birlik ve beraberliklerini temin etme arzusu olduğu anlaşılmaktadır.

Altmış iki hadisten oluşan “Kırk Hadis” Yahut “İlm-İ Hâl-İ Siyâsî Ve İctimâî” adlı kırk hadis eserinde birbirinden farklı çok sayıda konu işlendiği görülmektedir. Bu konuları genel başlıklar altında şu şekilde sıralamak mümkündür.

Eserde herkesin sorumlu olduğu herkesin kendi çapında bir yönetici ve eğitici olduğu ifade edilmiştir. Yönetimin halkın tutum ve davranışlarına göre şekillendiği

⁶⁰⁹ Suyûtî, *Câmiu’s Sağir min Hadîsi’l-beşîri’n-nezîr*, C. II, s. 49, no; 4676

⁶¹⁰ Mustafa Taki, *Kırk Hadis Yahut İlm-i Hal-i Siyasi ve İctimai* ; Ağırman, a.g.e., s.87

belirtilmiştir. “Hepiniz birer yöneticisiniz ve her biriniz yönettiklerinden mesuldür.”⁶¹¹ “Siz nasıl olursanız, üzerinize atanan valiler ve hükümetler de öyle olur.”⁶¹² hadislerini eserine alarak insanların bireysel sorumlulukları hatırlatılmıştır.

Mustafa Tâki, kırk hadis eserinde yer verdiği bazı hadislerde, işlerin istişare ile yapılmasının gerekliliğini, insanların düşüncelerini ifade etmelerinin önemini, görülen yanlışların ifade edilmesi gerektiğini, yanlışlar karşısında susmanın ve korkak davranmanın Müslüman’ca bir tavır olmadığını ifade etmiştir.

Birinci hadiste doğru olup olmadığına bakılmaksızın yöneticinin her tasarrufunu onaylamanın doğru olamayacağı ifade edilerek sekizinci ve dokuzuncu hadislerin yorumunda da istişareye vurgu yapılmıştır.

Hz. Peygamber’in sahabeyle istişare ettiğini, cesur olunması gerektiğini, cesaretsizlik ve zayıflık yaygınlaştığı zaman yöneticilerin zulümlerinin artacağını ifade etmiştir. Her söylenene ve yapılane itaatin doğru olmadığına vurgu yapılarak, itaatin iyi ve güzele olduğu, Allah’a isyana ve zulme davete itaat olmayacağı belirtilmiştir.⁶¹³

Danışmanın emin kişi olduğu⁶¹⁴ vurgulanmış, istişare yapıldığında kendi işimiz gibi olayı değerlendirip, emanet bilinciyle hareket edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Tevazu konusuna da dikkat çeken Mustafa Tâki, herkesin hukuk karşısında eşit olduğunu, Allah katında da üstünlüğü takva ve ilimin belirlediğini ifade etmiştir.

Eserde İslam’ın ön gördüğü, birçok dini ve ahlaki değerleri barındıran çok kapsamlı hadisler yer almıştır. Haramlardan sakınarak, Allah’ın taksimine rıza göstererek insanın zengin bir haleti ruhiyeye sahip olabileceği belirtilmiştir. Komşuya ve diğer insanlara iyilik yaparak iyi bir Mü’min, kâmil bir Müslüman olunabileceği ifade edilmiştir.⁶¹⁵ Hayra vesile olmanın hayır yapmak gibi olduğuna, iyiliği yaymanın kötülüğü nehyetmenin gerekliliğine, küçüklere şefkat, büyüklere saygı göstermenin önemine vurgu yapılmıştır.

⁶¹¹ Mustafa Taki, **Kırk Hadis Yahut İlm-i Hal-i Siyasi ve İctimai**, Sivas Ziyabey Kütüphanesi Demirbaş No: 237.336 tasnif 3726, h.1326, s.7; Buhari, Cumua, 11; Müslim. İmare, 20.

⁶¹² Taki, **a.g.e.**, s.9; Beyhaki, **Şuabu’l-İman**, C.VI, Beyrut 1990, s.22, no:7391

⁶¹³ Taki, **a.g.e.**, s.9; Müslim, İmâre, 39; İbn Mace, Cihâd, 40

⁶¹⁴ Taki, **a.g.e.**, s.12; Ebû Davud, Edep, 113; Suyûtî, Câmiu’s Sağîr, C.II, s.667, no:9200.

⁶¹⁵ Taki, **a.g.e.**, s.20; Tirmizi, Zühd, 2.

Mü'minlerle, arkadaşlık etmenin, istişare ve ortaklık etmenin fayda sağlayacağı, müminlerin tamamı bir beden gibi olduğu, birbirlerini düşünmesi gerektiği konuları işlenmiştir. Müminlerin birbirlerini sevmelerinin inancı gereği olduğu ifade edilmiştir. Toplumda var olan Müslümanların arasında yaşayan gayri Müslimlere de iyi davranılması ve onlara yapılan kötülüğün çok büyük günah olduğu belirtilmiş ve konuyla ilgili hadislere yer verilmiştir.

Temizliğin dindeki yeri, ilim ve âlimin önemi, veren el olma, evliliğin önemi, hiç ölmeyecek gibi çalışmak, işini iyi yapmak, yeryüzünün imarı, ziraatın önemi, rızık arama, güvenilir olma, zandan kaçınma, söz taşımanın kötülüğü konularına eserde yer verilmiştir.

Yanlış icraatlara meydan vermemek ve geri dönülmez hatalara düşmemek için özgür düşünce ve eleştiriden yana olan⁶¹⁶ Mustafa Tâki, eserinde birbirinden farklı birçok konuyu işlemiştir. Eserde yer alan konuların başında seçtiği hadisleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Musstafa Tâki telafi edilemez hatalardan korunmanın yolunun serbest ve eleştirel düşünceden geçtiğini iddia ederek eserine şu hadisle başlamıştır;

- “Benden sonra birtakım padişahlar, halifeler olur ki söylediği sözleri hiç reddolunmaz. Onlar Cehennem ateşinde maymunların yuvarlandıkları gibi yuvarlanırlar”⁶¹⁷ Hadisin yorumunda meşrutiyet yönetimini savunarak İslami bir yönetim olduğunu, Meşrutiyet yönetimiyle insanların fikirlerini ifade edebileceğini yönetimin yanlışlarının söylenebileceğini düşünmektedir.⁶¹⁸
- “Hepiniz çobansınız himayenizde güttüğünüzden sorumlusunuz”⁶¹⁹ hadisi ikinci hadis olarak seçilmiş ve herkesin sorumlu olduğu düşüncesi eserde vurgulanmıştır. Hadisin yorumunda Hz. Peygamber’in herkesi birbirinden sorumlu tuttuğu vurgulanmıştır. Kimseyi sorumluluğun dışında bırakmadığını ve Meşrutiyet yönetiminde herkesin birbirinden sorumlu olduğu yorumunu yapmıştır.⁶²⁰

⁶¹⁶ Ağırman, **a.g.e.**, s.70-88.

⁶¹⁷ Taki, **a.g.e.**, s.6; Suyûti, **Câmiu’s Sağir min hadîsi’l-beşîri’n-nezîr**, C.II, s.49, no; 4676

⁶¹⁸ Taki, **a.g.e.**, s.6-7; Ağırman, **a.g.m.**, s. 71

⁶¹⁹ Taki, **a.g.e.**, s.7; Buhari, Cumua, 11; Müslim, İmâre, 20; Tirmizi, Cihâd, 27; Ahmed b. Hanbel, Müsned, C. III, s. 5.

⁶²⁰ Taki, **a.g.e.**, s.7-8, Ağırman, **a.g.m.**, s. 71

Toplulun başına gelenlerin kendi tutum ve davranışlarından kaynaklandığını düşünmekte ve esere üçüncü olarak aldığı hadiste bu konu işlenmiştir:

- “Siz nasıl olursanız, üzerinize tayin edilen valiler ve kurulan hükümetler öyle olur.”⁶²¹

Bu hadiste olumsuzluklarda kendimizi sorumlu tutmamız ve kendimizi düzeltmemizin gerekliliği vurgulanarak, her işe layık olan dürüst kişilerin seçilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.⁶²²

- “İtaat ancak şer’i ve akla uygun şeyleredir.”⁶²³ Mâsiyette, Allah’ın nehyettiği şeylerde kimsenin kimseye itaat etmesi caiz değildir. Masiyet dinde yapılması yasak olan, maruf ise din ve aklın güzel gördüğü şeyler olarak eserde tanımlanmıştır.⁶²⁴,

Müellif hadisin yorumunda Osmanlı bu hadise göre hareket etseydi, zâlimlere boyun eğilmeyeceğini, devletin ve toplumun daha iyi bir noktaya geleceğini ifade etmiştir.⁶²⁵

- “Fâsık övüldüğü vakit Allah Teâlâ gazap eder. Öyle ki bu Allah’ın gazabından arş-ı ala titrer.”⁶²⁶ Bu hadis eserde beşinci sırada yer almış ve fâsık günahkâr kim olursa olsun velevki padişapta olsa övülmemesi, dalkavukluk yapılmaması gerektiğini hadisin yorumunda belirtmiştir. Fâsık ve günahkâra yapılan övgünün kötülükleri artıracağını belirtmiştir. İşlerin ancak iyi insanların elinde düzeleceğini ifade etmiştir.⁶²⁷

- “Âmirleriniz yani üzerinizde hükümet eden büyükleriniz içinizden hayırlı, insanlara menfaatli olanlarınız olduğu vakit ve zenginleriniz cömertleriniz olduğu ve işleriniz aranızda müşavere ile görüldüğü zaman size yerin üstü altından daha hayırlıdır.”⁶²⁸ Bu hadis eserde altıncı sırada şu hadis yer almıştır.

- “Kendisiyle müşavere olunan kimse kendisine emniyet ve itimat olunan ve doğru söyleyeceğine güvenilen zattır.”⁶²⁹ Bu hadis eserde yedinci sırada yer almıştır. Mustafa

⁶²¹ Taki, a.g.e., s.9; Elbani, bu hadisi zayıf olarak değerlendirmiştir. Bkz. Elbani, **Silsiletü’z-Zaife**, 320

⁶²² Taki, a.g.e., s. 9

⁶²³ Taki, a.g.e., s. 9; Müslim, İmâre, 39; İbn Mace, Cihâd, 40

⁶²⁴ Taki, a.g.e., s. 9-10

⁶²⁵ Taki, a.g.e., s. 9-10

⁶²⁶ Taki, a.g.e., s. 10; Aclûnî, Keşfu’l-Hafâ, C. I, s.105, no: 275.

⁶²⁷ Taki, a.g.e., s.10.

⁶²⁸ Taki, a.g.e., s.11; Tirmizi, Fiten, 78; Müslim, Cennet, 64.

⁶²⁹ Taki, a.g.e., s. 12; Ebû Davud, Edep, 113; Suyûtî, Câmiu’s Sağîr, c. II, s.667, no: 9200.

Tâki bu hadisin yorumunda danışmanlığın bir emanet olduğu, danışılan kişinin danışana doğru bilgi vermek zorunda olduğunu, sanki kendi işiymiş gibi konuya yaklaşması gerektiğini ifade etmiştir.⁶³⁰

- “Birbirinize üstünlük taslamamanız ve birbirinize haksızlık etmemeniz için Allah Teâlâ bana birbirinize tevazu göstermeniz gerektiğini vahyetti.”⁶³¹ Eserde sekizinci sırada yer alan bu hadisle alakalı yapılan yorumda; hiç kimse soyu sopuyla, zekâsıyla, güzelliği vb. şeylerle diğer insanlara üstünlük sağlayamayacağını, üstünlüğe vesile olan hususların; takva ve ilim gibi hususlar olduğu ifade edilmiştir. Hukuk karşısında herkesin eşit olduğu vurgulanmıştır.⁶³²

- “Âdemoğlundan herkes seyittir/efendidir büyüktür. Erkek ailesinin efendisi, kadında kendi evinin hanımı, büyüğüdür.”⁶³³ Eserde dokuzuncu sırada yer alan bu hadisle önceki hadis pekiştirilmiştir.

- “Müslümanlar hep din kardeşidir. Kimsenin kimse üzerine büyüklüğü yoktur. Ancak üstünlük takva ileidir. Allah’tan kim daha ziyade korkar ise o daha faziletlidir, daha büyüktür.”⁶³⁴ Onuncu sırada yer alan bu hadiste önceki hadislerle anlam açısından ilişkili olduğu görülmektedir:

- “Halkın hepsi Allah’ın iyali, fukarasıdır. Halkın Allah’a en ziyade sevgilisi Allah’ın iyaline yani yarattığı kullarına menfaati ve iyiliği çok olandır.”⁶³⁵

On birinci sırada yer alan bu hadiste iyal kelimesi “kul” olarak tefsir edilmiş, bir kimse kendi aile iyaline (ailesine) nasıl bakıyorsa Allah’ında ayırım yapmadan herkese merhamet ettiği, rızık verdiği ifade edilmiştir. Mustafa Tâki kim olursa olsun bütün insanlara ayırım yapılmadan muamele yapılması gerektiği şeklinde hadisi yorumlamıştır. İyal kelimesini genişleterek bütün canlıları dâhil etmiş, çevreyi korumayı da bu hadisin kapsamına almıştır. Bağ bahçeyi tarlayı sürmeyip boş bırakmayı günah olarak görmüştür. Dükkân, değirmen gibi gelir getiren yerlerin harap olmasının doğru olmadığını, faaliyetine devam etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Canlı cansız bütün varlıkların Allah’ı zikrettiğini, gereksiz olarak yerden kopartılan bir otun

⁶³⁰ Taki, **a.g.e.**, s.12-13.

⁶³¹ Taki, **a.g.e.**, s. 13; Ebû Davud, Edep, 40; İbn Mace, Zühd, 16; Müslim, Cennet, 64

⁶³² Taki, **a.g.e.**, s.13-14.

⁶³³ Taki, **a.g.e.**, s.14; Suyûtî, el-Câmius’-Saağîr, C.II, s. 288, No: 6364.

⁶³⁴ Taki, **a.g.e.**, s.15; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.V, s. 411.

⁶³⁵ Beyhaki, **Şuabu’l-İman**, C.VI, s.42, no:7444

bile doğru olmadığını çünkü Allah'ı zikredenlerden birinin eksileceği yorumunu yapmıştır.⁶³⁶

- “Bir kimse bir zmmîye yani bir İslam hükümetinin tekliflerini ve meşru kanunlarını kabul ederek dar-ı İslam'da kalmış olan bir gayr-i müslime eza ederse o kimsenin hasmı benim. Ben kimin hasmı olursam, kıyamet gününde husumette ben ona galip gelirim.”⁶³⁷Bu hadis bir önceki hadisle bağlantılı olarak eserde yerini almıştır. İslam ülkesinin vatandaşı olan kişilerin ırkına ve inancına bakılmadan yaşama hakkının olduğu, Müslüman ve gayri Müslimlerin bir arada yaşayabilecekleri belirtilmiştir.⁶³⁸

- “Bir kimse anlaşmalı bir yabancıyı öldürürse Cennet'in kokusunu bile alamaz. Hâlbuki Cennet'in kokusu kırk senelik yerden alınır.”⁶³⁹Bu hadis daha önce geçen hadislerle bağlantı kurularak on üçüncü sırada eserde yer almıştır. Bu hadiste farklı inanç grubuna mensup olan kişilerin bir arada ve huzur içinde yaşamaları İslami bir bakış açısı olduğu söylenebilir.⁶⁴⁰

- “Haram olan şeylerden sakın, insanların en ziyade abidi olursun. Allah'ın taksim ve takdir ettiğine razı ol, insanların en zengini olursun. Komşuna iyilik et, mümin olursun, insana nefsin için hoşlandığın şeyi hoş gör, Müslüman olursun. Az gül çünkü çok gülmek kalbi öldürür.”⁶⁴¹On dördüncü sırada eserde yer verilen bu hadis, senedinden dolayı zayıf olarak değerlendirilmiştir.⁶⁴² Hadisin yorumunda bu hadisin dünya ve ahiretin iyiliklerini kapsadığı belirtilmiştir. İyi bir mümin olmayı komşuya iyilik etmekle özdeşleştirmiştir. Komşu kavramı, yakın evden başlayarak, mahalle, köy, şehir, ülke ve dünyanın tamamını kapsamıştır. Mustafa Tâki bir Müslümanın kendisi için güzel gördüğünü diğer insanlar için güzel görmesi halinde onu kötülüklerden koruyup iyiliklere götüreceğini ifade etmiştir.⁶⁴³

- “İki çene kemiklerinin arasındakini, iki ayağının arasındakini koruduğun gibi koru.”⁶⁴⁴On beşinci sırada yer alan hadiste geçen dili korumak; kişinin kötü sözden

⁶³⁶ Taki, **a.g.e.**, s.15-16.

⁶³⁷ Taki, **a.g.e.**, s. 18; Buhari, Cenaiz, 2; Edeb, 93; Tirmizi, İsti'zân, 12.

⁶³⁸ Taki, **a.g.e.**, s.17.

⁶³⁹ Taki, **a.g.e.**, s. 19; Buhari, Cihad, 153; İbn Mace, Diyât, 32; Ahmet b. Hanbel, Müsned, c.V, s. 36.

⁶⁴⁰ Taki, **a.g.e.**, s.19.

⁶⁴¹ Taki, **a.g.e.**, s. 20; Tirmizi, Zühd, 2.

⁶⁴² Aclûnî, **Keşfu'l Hafâ**, C.I, s.44, no: 85.

⁶⁴³ Taki, **a.g.e.**, 20-21.

⁶⁴⁴ Taki, **a.g.e.**, s. 22-23; Aclûnî, **Keşfu'l Hafâ**, C. I, s. 44, no: 85.

kendini koruması; sövmeden, gıybetten, yalandan, gevezelikten, iftira gibi kötü sözlerden dili korumak kastedilmiştir. Namusu korumak, kişinin zinadan uzak durması olarak yorumlanmıştır.⁶⁴⁵

• “Bana altı şeye devam sözü veriniz ben size Cennet için söz vereyim. Cennet’e gireceklere kefil olayım. O altı şey: Namaz kılmak, zekât vermek, emaneti yerine getirmek, alet-i tenasül, karnı ve dili haramdan sakındırmaktır.”⁶⁴⁶ Mustafa

Taki, on altıncı sırada eserinde yer verdiği bu hadisi yorumlarken Namaz üzerinde durmuş, namazın kötülükleri engellediğini, günde huşu ile kılınan beş vakit namazda okunan Allah’ın emir ve yasaklarından, rahmetinden, havf ve recasından bahseden ayetlerin kişiye namazda lezzet vereceğini ifade etmiştir. Namazda bu lezzeti namaz dışında günah işlemediği ve diğer insanlara zulmetmediği takdirde hissedeceğini belirtmiştir. Zekat bölümünde de zekat anlatılmış ve Avrupa’da cereyan eden sosyalist parti düşüncesinin, İslamdaki, zekat, kurban, sadaka gibi ibadetlerin tezahürü olduğunu ifade etmiştir. Avrupalıların İslam’ı bilmeleri durumunda bu düşüncelerinden vazgeçeceklerini iddia etmiştir. Hadiste geçen emanet kavramıyla; kişisel ve toplumsal her vazifeyi kapsadığını ifade etmiştir. Kişinin namusunu, midesini ve dilini haramlardan koruduğu takdirde iyiliğe ulaşacağını ifade etmiştir.⁶⁴⁷

• “Bir kimse Allah’tan korkar, emrini tutar nehyettiğinden çekinirse; Allah’ta o kimseden her şeyi korkutur ve onu her şeye heybetli gösterir. Bir kimse ki Allah’tan korkmazsa emrini tutmazsa, yasakladığından çekinmezse Allah o kimseyi her şeyden korkutur, her şey kendisine heybetli gösterir.”⁶⁴⁸ Elbani bu hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir.⁶⁴⁹ Mustafa Tâki bu hadisin yorumunda Osmanlının birkaç yüz evvel büyük fetihler yaptığını şu andaki durumdan daha güçlü olduğunu ve o zaman ilahi ipe daha sıkı sarıldığını ifade etmiştir.⁶⁵⁰

• “Hayra delalet eden ön ayak olan o hayrı kendisi yapan gibidir. Şerre delalet eden ön ayak olan da o şerri yapan gibidir.”⁶⁵¹ Bu hadisin yorumunda bir kimse bir üniversite, fakülte, harp okulu kursa orada yetişen ilim adamlarının, sanatkârlarının,

⁶⁴⁵ Mustafa Taki, **a.g.e.**, s. 22-23.

⁶⁴⁶ Taki, **a.g.e.**, s. 23; Müslim, Zekât, 76; İbn Mace, Mesâcid, 5; Aclûni, **Keşfu’l-Hafâ**, c. I, s.60, no:144.

⁶⁴⁷ Taki, **a.g.e.**, s. 23-24.

⁶⁴⁸ Taki, **a.g.e.**, s. 26, Münavi, **Feyzu’l-Kadir**, C.VI, s.27

⁶⁴⁹ Elbani, **Zaifu’l-Camiu’s-Sağır**, 5332

⁶⁵⁰ Taki, **a.g.e.**, s.26

⁶⁵¹ Taki, **a.g.e.**, s.27; Tirmizi, İlim, 14; Suyûtî, **Câmiu’Sağır**, c. I, s. 300, no: 1966.

subayların ülkeye vereceği faydadan elde edeceği sevap o kişinin sevap hanesine yazılır, demiştir.⁶⁵²

- “Küçüklerimize acımayan ve şefkat etmeyen, büyüklerimize saygı ve hürmet etmeyen ve iyi ve makbul şeyleri emretmeyen; kötü ve şeran makbul olmayan şeyleri de nehyetmeyen kimse bizden değildir.”⁶⁵³ On dokuzuncu sırada eserde yerini alan bu hadisin yorumunda Mustafa Tâki, hürriyet ve eşitliğin yanlış yorumlanmamasını, hukuk karşısında büyük küçük herkesin eşit olduğunu; yaş, ilim ve marifet açısından toplumun büyükleri ve küçüklerinin olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵⁴

- “Mümin menfaat demektir. Onunla beraber yürürse yol arkadaşlığı edersen, sana menfaati dokunur; müşavere edersen sana menfaat sağlar; eğer onunla ortaklık edersen sana menfaati olur. Hâsılı onun işlerinin hepsi menfaattir.”⁶⁵⁵ Bu hadisin yorumunda kâmil bir müminin insanlara faydalı olması gerektiğini ifade etmiştir. Eğer insanlara faydamız olmuyor veya az faydamız oluyorsa imanımızın zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵⁶

- “Ehl-i iman her mü'min, cesedin başı yerindedir. Müminlerden her birinin eleminden diğer müminler elem duyar. Bir bedene bir dert isabet ettiğinde cesedin her tarafı elemlendiği gibi elemilenir ve acı hisseder.”⁶⁵⁷ Hadisin yorumunda, müminlerin birlik, beraberlik ve aralarındaki muhabbetin sözde kalmaması, birbirlerinin dertleriyle dertlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Devletin ve milletin hayatta kalabilmesi için diğer devletlerden daha güçlü olması gerekmektedir. Devletin güçlü olması topunun tankının olmasının yanında yetişmiş insan gücüne de sahip olması gerekir. Eğer bunu devlet yapamıyorsa millet yapmalıdır ve devletin hizmetine sunulmalıdır, görüşünü savunmuştur.⁶⁵⁸

⁶⁵² Taki, **a.g.e.**, s.27-28

⁶⁵³ Taki, **a.g.e.**, s.28-29; Tirmizi, Birr, 15; Ahmed b. Hanbel, Ebu Davud, Edeb, 58; Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ**, C. II, s. 225, no :2157.

⁶⁵⁴ Taki, **a.g.e.**, s. 28

⁶⁵⁵ Taki, **a.g.e.**,30; Ahmed b. Hanbel, Müsned, C. II, s. 323.

⁶⁵⁶ Taki, **a.g.e.**, s. 30-31

⁶⁵⁷ Taki, **a.g.e.**, s.31; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. V, 340; Beyhaki, **Şuabu'l-İman**, C.VII, s. 180, no; 9919.

⁶⁵⁸ Taki, **a.g.e.**, s. 31-32

- “Müminlerin hepsi tek bir adam gibidir. Eğer o adamın başı bir hastalıktan dolayı acı duyarsa, bütün vücudu eziyet duyar, gözü ağrırsa bütün vücudu ağrı duyar.”⁶⁵⁹ Bu hadise yirmi ikinci sırada bir önceki hadisin devamı gibi eserde yer verilmiştir.⁶⁶⁰
- “Bir adamın kardeşine gönül sevgisi ile bir an bakması benim şu mescidimde bir sene itikâf etmekten hayırlıdır.”⁶⁶¹ Bu hadis yirmiüçüncü hadis olarak ve önceki hadislerin devamı gibi eserde yer almıştır. Milletin birlik ve beraberliğine vurgu yapılmıştır.⁶⁶²
- “Allah-u Teâlâ için bir takım kullar vardır ki; Allah-u Teâlâ onları insanların ihtiyaçlarına yani insanların yiyecek, içecek, giyecek gibi zaruri şeyleri vesaire muhtaç oldukları eşyalarını tedarik, teshil (kolaylık) ve muavenet (yardım etmek) için mahsus kılmıştır. İnsanlar o gibi ihtiyaçları hakkında onlara iltica ve müracaat ederler. O kimseler Allah’ın azabından eminlerdir.”⁶⁶³ Bu hadis eserin yirmi dördüncü hadisi olarak yer almıştır. Mustafa Tâki, memurları, çiftçileri ve sanat erbabını toplumun ihtiyaçlarını karşılayan kişiler olarak yorumlamıştır. Allah rızası için halka hizmet amacıyla yapılan bütün meşru işlerin bu hadis kapsamına girdiğini ifade etmiştir.⁶⁶⁴
- “Allah-u Teâlâ buyurdu ki: “İki ortaktan birisi diğerine hıyanet etmediği müddetçe ben iki ortağın üçüncüsüyüm. Onlardan birisi diğerine hıyanet ettiği anda ben onların arasından hemen çıkarım.”⁶⁶⁵ Ticaret ve ticari ortaklığı konu alan bu hadis eserde yirmi beşinci hadis olarak yer almıştır:

Mustafa Tâki hadisi yorumlarken bu hadisin ticareti ve ticari ortaklığı teşvik ettiğini, hıyanet eden ortağın tehdit edildiğini, ortaklığın sadece ticarete olmadığını sosyal hayattaki ilişkilerin de bu kapsamda olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶⁶

Hadiste geçen ortaklığın olabilmesi için müminlerin ülfet sahibi olmaları, yalan söylememeleri, sözünde durmaları, emanete sahip çıkmaları, doğru olmalarının telkin

⁶⁵⁹ Taki, **a.g.e.**, s.35; Müslim, Birr, 67

⁶⁶⁰ Taki, **a.g.e.**, s. 35

⁶⁶¹ Ali el-Muttaki, **Kenzu’l-Ummâl**, C. II, s. 436, no: 24677.

⁶⁶² Taki, **a.g.e.**, s. 26

⁶⁶³ Taki, **a.g.e.**, s.37; Suyûtî, **Câmiu’s-Sağîr**, c. II, s. 358, no:358.

⁶⁶⁴ Taki, **a.g.e.**, s.37

⁶⁶⁵ Taki, **a.g.e.**, s.38; Ebû Davud, Sünen, Büyû, Hâkim, **el-Müstedrek ale’s-Sahihayn**, C. II, s. 60, no: 2322/191.

⁶⁶⁶ Mustafa Taki, **a.g.e.**, s. 39.

edildiği hadisler eserde sıralanmıştır. Yirmi altıncı, yirmi yedinci, yirmi sekizinci hadisler bu konuları işlemiştir:

- “Mümin olan kimse diğerlerine ülfet eder. Ve kendisiyle ülfet olunur. Ülfet etmeyen, kendisiyle ülfet edilmeyen kimse de hayır yoktur. İnsanların hayırlısı insanlara en faydalı olanıdır.”⁶⁶⁷
- “Üç şey var ki bir kimsede toplanırsa o kimse münafıktır; isterse o kimse oruç tutup, namaz kılıyor, hac ve umre yapıyor olsun ve ben Müslümanım desin. O üç şey: Konuştuğu zaman yalan söylemek, vaat ettiği zaman tersine hareket etmek, kendisine bir şey emanet edildiği zaman hıyanet etmektir.”⁶⁶⁸
- “Kendisine ısmarlanan işlerde doğru olmak, rızkı arttırır. Hainlik etmek fakirliği, yoksulluğu arttırır.”⁶⁶⁹

Eserde, evladın babası üzerindeki haklardan bahsedilmiş, temizlik, atıcılık, binicilik öğretmesi ve öğrenilen şeylerin unutulmaması öğütlenmiştir. Eserde evlenme ve eşlerle iyi ilişkiden bahseden hadislerle de yer verilmiştir. Kitapta yer alan otuzuncu, otuz birinci, otuz ikinci hadisler bu konuları içermiştir.

- “Oğlunun babası üzerindeki hakkı: “Yazma, yüzme, atıcılık ve onu helalinden beslemektir.”⁶⁷⁰
- “İslamiyet temiz ve paktır. Öyle ise temiz ve pak olunuz. Zira Cennet’e ancak temiz ve pak olanlar girer.”⁶⁷¹
- “Atıcılık ve binicilik yapınız. Sizin atıcılık yapmanız bana binicilik yapmaktan daha sevimlidir. İnsanın her şeyle oyun oynaması batıldır. Alet-i harp ile atıcılık yapması ve atını terbiye etmesi ve zevcesiyle oynaması batıl değildir. Zira bunlar hakkındır. Bir kimse atıcılığı öğrendikten sonra terk etse kendisine öğreten kimsenin nimetini inkâr etmiş, küfran-ı nimet (nimeti inkâr etme) olur.”⁶⁷²

⁶⁶⁷ Taki, **a.g.e.**, s.40; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. II, s. 400.

⁶⁶⁸ Taki, **a.g.e.**, s.41; Buhari, İman, 24; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. II, s. 200.

⁶⁶⁹ Taki, **a.g.e.**, s.42; Buhârî, Edeb; Dârimî, Sünen, Büyû 57

⁶⁷⁰ Taki, **a.g.e.**, s.43; Ali el-Muttaki, **Kenzu'l-Ummâl**, C. XVI, s.184, no:45332; Beyhaki, **Şuabu'l-İman**, C. VI, s. 401, no: 8665.

⁶⁷¹ Taki, **a.g.e.**, s.44; Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ**, c. I, s. 341, no: 922.

⁶⁷² Taki, **a.g.e.**, s.45; İbn Mace, Cihâd, 19; Ebû Davud, Cihâd, 23; Dârimî, Cihâd, 14.

- “Nikâhlanınız, evleniniz, çoğalınız; zira ben sizinle başka ümmetlere karşı kıyamette iftihar ederim.”⁶⁷³

Eserde yer alan otuz üç, otuz dört, otuz beş ve otuz altıncı hadislerde, rızkın ziraat yaparak yer altında aranması öğütlenmiş, buğz ve düşmanlık, haset ve tecessüs ile kötü zanda bulunmak nehyedilmiş, kardeşlik hukukuna vurgu yapılmış, ayrıca duyumların doğruluğunun araştırılması istenmiştir:

- “Ekiniz, ekicilik yapınız; zira ekmek mübarektir. Bereket sebebidir. Ve ekicilikte tohumu çoğaltınız. Mahsulâtı çoğaltmak için çok tohum saçınız. Yahut ürünü, göz değmesinden ve kuşların yemesinden muhafaza için her tarafına at kafası gibi şeyler dikişiniz.”⁶⁷⁴

- “Rızkınızı yerin gizli hazinelerinden araştırınız. Gizlendiği yerlerde arayınız.”⁶⁷⁵

- “Zanna ittibadan veya su-i zandan sakınınız. Çünkü su-i zan en yalan sözün menşeidir. Birbirinizin gizli hallerini gizli gizli araştırıp anlamaya çalışmayınız. İşitip dinlemeye kalkışmayınız. Bir iyiliğin yalnız kendi nefsinizde olmasını istemeyiniz. Birbirinize haset etmeyiniz, birbirinizin iyiliğini istememezlik etmeyiniz. Birbirinize buğz ve düşmanlık beslemeyiniz. Birbirinize arkanızı dönmeyiniz ve küsmeyiniz. Ey Allah’ın kulları! Birbirinizin kardeşleri olunuz. Bir erkek diğer kardeşlerinin talip olduğu kızı, önceki isteyenin onunla ilişkisi kesilinceye kadar istemesin.”⁶⁷⁶

- “Kişiye her işittiğini söyleyip nakletmesi günah olarak yeter.”⁶⁷⁷

Eserde otuz yediden kırk dördüncü hadise kadar, ilim ve ilmin faziletleriyle alakalı konular yer almıştır:

- “İlim Çin’de bile olsa arayıp tahsil ediniz. Zira ilim her Müslüman üzerine farzdır. Bir de melaike-i kiram ilimden hoşlandıkları için ilim talep edenlerin altlarına kanatlarını döşerler yahut kanatlarını bırakarak ilim meclisine inerler.”⁶⁷⁸

⁶⁷³ Taki, **a.g.e.**, s.46-47; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. II, s. 172; Aclûnî, **Keşfu’l-Hafâ**, C.I, s.380, no;1021.

⁶⁷⁴ Taki, **a.g.e.**, s.48; Ali el-Muttaki, **Kenzu’l-Ummâl**, C .II, s. 15, No; 9344; Suyûtî, **el-Câmiu’s-Sağîr**, C. I, s. 43, No: 251.

⁶⁷⁵ Taki, **a.g.e.**, s.49; Beyhaki, **Şuabu’l-İman**, C. II, s. 87, no: 1233.

⁶⁷⁶ Taki, **a.g.e.**, 50-51; Buhârî, **Bed’u’l-Halk**, 8; Suyûtî, **Câmiu’s-Sağîr**, C.I, s.447, no; 2901.

⁶⁷⁷ Taki, **a.g.e.**, s.51; Ebû Davud, Edeb, 81

⁶⁷⁸ Taki, **a.g.e.**, s.52-53; Ebu Davud, İlim; Tirmizi, İlim; Nesai, Taharet, 112; İbn Mace, Mukaddime, 117

- “Hz.Peygamber: Cennet bahçelerine uğradığınız zaman meyvelerden yiyiniz. buyurdu. Ahsab-ı Kiram: ‘Cennet bahçeleri nedir?’ dediler. Hz.Peygamber: ‘İlim meclisleridir.’ buyurdular.”⁶⁷⁹
- “Allah-u Teâlâ ilmi kullarından çekip almak suretinde almaz. Fakat ilmi, âlimleri almak suretiyle alır. Alim kalmadığı zaman, insanlar bir takım cahil reisler edinirler ki; cahil reisler soru sorulduğunda bilmeyerek fetva verirler, hem kendileri dalalette düşerler, hem de insanları dalalette düşürürler.”⁶⁸⁰
- “Allah-u Teâlâ kulunu fazla malından sorguya çekeceği gibi fazla ilminden de sorguya çekecektir.”⁶⁸¹
- “İlim, amel, mal, asalet ve şecaat gibi şerefleri haiz olmak o kimsenin şerefini artırır. Ve bu gibi şereflerden uzak olan bir köleyi de o derece yüceltir ki padişahların meclislerinde oturtur.”⁶⁸²
- “Hz.Süleyman, mal, mülk, ilim konularında serbest bırakıldı. Yani zengin olmak, padişah olmak ve âlim olmak arasında seçim yapması istendi. Hz.Süleyman bu üçünden âlim olmayı tercih etti. Bunu seçtiği için kendisine mal ve mülk yani zenginlik ve padişahlık dahi verildi.”⁶⁸³
- “Âlimin günahı bir günahdır. Cahilin günahı ise iki günahdır.”⁶⁸⁴

Eserde yer alan aşağıdaki hadislerde, imamların hayırlılardan seçilmesini, Allah’ın her şeyin en iyisini sevdiğini, Allah’ın iyilik yapanları affedeceğini, bir araya gelindiğinde Allah’ın adının anılmasının lüzumunu ve bir kimsenin ektiği ve diktiği şeylerden bir canlının yemesinin sadaka hükmünde olacağı konuları işlenmiştir:

- “İmamlarınızı hayırlılarınızdan seçiniz. Zira onlar sizinle Rabbiniz arasında vasitanızdır.”⁶⁸⁵
- “Allah her şeyin güzelini âli ve iyisini ve şereflişini ve kadri yüce olanını sever. Alçak ve kötüsünü ve kadir yüce ve şerefli olmayanını sevmez.”⁶⁸⁶

⁶⁷⁹ Taki, a.g.e., s.54; Tirmizi, Daavat, 82

⁶⁸⁰ Taki, a.g.e., s.55; Buhari, İlim, 34; Müslim, İlim 13

⁶⁸¹ Taki, a.g.e., s.56; Hindî, **Kenzu’l-Ummâl**; Suyûtî, **el-Câmiğu’s-Sağir**, C. I, s. 291, no: 1911.

⁶⁸² Taki, a.g.e., s.58; Ali el-Muttaki, **Kenzu’l-Ummâl**, C. XVI, s. 47, no: 44081.

⁶⁸³ Taki, a.g.e., s.58-59; Ali el-Muttaki, **Kenzu’l-Ummâl**, C. x, s. 66, no: 28779

⁶⁸⁴ Taki, a.g.e., s.59; Münâvî, **Feyzü’l-Kadîr**, C. III, s. 695, no.4335.

⁶⁸⁵ Taki, a.g.e., s.60; Beyhaki, **Sünenü’l-Kübrâ**, c. III, s.129, no: 5133

⁶⁸⁶ Taki, a.g.e., s.61; Hâkim, **Müstedrek**, C. I, s. 112, No:153.

- “Aziz ve Celil olan Allah-u Teâlâ yoldan bir diken kaldıran kimsenin geçmiş ve gelecek günahlarını mağfiret eder, bağışlar.”⁶⁸⁷
- “Bir cemaat bulundukları mecliste Allah’ı anmaksızın dağılmazlar eğer dağılırsa onlar bir eşek leşinden ayrılmış gibi olurlar. O meclis üzerine hasret ve pişmanlık çöker.”⁶⁸⁸
- “Bir kimse bir şey diker veya eker, ondan bir adam ve Allah’ın yarattığı mahlûkattan birisi yerse yedikleri onu diken, eken kimseye sadaka olur.”⁶⁸⁹

Eserde yer alan aşağıda gelen hadislerde; ticaret, ticarete cesaret, dünya ve ahiret dengesi, Allah için infakta bulunanların üstünlüğü, malı dengeli harcama ve iktisatlı olmanın yararlarından bahsedilmiştir:

- “Korkak bezirgân kâr etmez. Cesaretli tacirin rızkı faydadan çok olur.”⁶⁹⁰
- “Bizim çarşıımıza halkın alacağı şeyleri getiren Allah yolunda cihat ve gaza eder gibidir. Bizim çarşıımızda mal azken pahalıya satan acımasız kimse Allah’ın dininden çıkan kimse gibidir.”⁶⁹¹
- “Sizin hayırlınız ahiretini dünyası için ve dünyasını da ahireti için terk etmeyen ve insanlar üzerine yük olmayan kimsedir.”⁶⁹²
- “Sizin hayırlınız dünyasını ahireti için terk eden veya ahiretini dünyası için terk eden değildir. Sizin hayırlınız hem dünyası için hem de ahireti için çalışandır. Hatta her ikisini de elde eden kimsedir. Zira dünya nimeti ahiret nimetine de ulaştırır. Binaenaleyh ahiret için dünyayı terk edip insanlara yük olmayınız.”⁶⁹³
- “Ahir zaman olduğu vakit insanlar için o vakitte gümüş ve paralar lazım olacaktır. İnsan dinini ve dünyasını o para ile yerine getirir.”⁶⁹⁴
- “Kendisini hiç ölmeyecek zanneden kimsenin çalışması gibi çalış. Yarın öleceğinden korkan kimsenin korkması gibi de kork.”⁶⁹⁵

⁶⁸⁷ Taki, **a.g.e.**, s.62; Buhari, Ezan, 32

⁶⁸⁸ Taki, **a.g.e.**, s.63; Ebu Davud, Edeb, 31

⁶⁸⁹ Taki, **a.g.e.**, s.64; Buhari, Edep, 27; Tirmizi, Ahkâm, 40.

⁶⁹⁰ Taki, **a.g.e.**, s.64-65; Aclûnû, **Keşfu’l-Hafâ**, C. I, s. 349, No: 942.

⁶⁹¹ Taki, **a.g.e.**, s.65; İbn Mace, Ticârât, 6; Dârimî, Büyû, 12

⁶⁹² Taki, **a.g.e.**, s.66; Hindî, **Kenzu’l-Ummâl**; Suyûtî, **el-Câmiğû’s-Sağir**, C. III, s. 98, no:6333; Suyuti, **el-Camiu’s-Sağir**, C. I, s. 633, No:4112.

⁶⁹³ Taki, **a.g.e.**, s.67-68; Hindî, **Kenzu’l-Ummâl**, C.III, s. 98, no:6331.

⁶⁹⁴ Taki, **a.g.e.**, s.68; Taberânî, **el-Mu’cemu’l-Kebîr**, C. XX, s. 279, No:660; Suyûtî, **el-Câmiğû’s-Sağir**, C. I, s. 125, no:812.

⁶⁹⁵ Taki, **a.g.e.**, s.70; Beyhaki, **Şuabu’l-İman**, C. III, s.402, no: 3886.

• “Veren el alan elden hayırlıdır. Öyle ise kendine muhtaç olan aileden başlayarak herkese ver. İyilik et, el açıklığı el üstünlüğü et.”⁶⁹⁶

• “İktisada riayet eden, hesabını bilerek geçiminde orta halli bulunan fakir olmaz.”⁶⁹⁷

• “Bir kimse iktisat yaparsa, kazancına göre harcarsa Allah onu zengin eder. Bir kimse eğer israf ederse Allah onu muhtaç ve fakir eder. Bir kimse alçak gönüllü olursa Allah onu yüceltir. Eğer bir kimse kibirli olursa Allah onu zelil eder, alçak düşürür.”⁶⁹⁸

Eserde yer alan şu hadisler, birlik ve beraberliği; cemaatin faziletini konu almıştır. Eser kırk hadis ezberleyip bilmeyenlere tebliğ edenin kavuşacağı manevi mükâfattan bahseden hadisle bitirilmiştir.⁶⁹⁹

• “İki birden hayırlıdır. Üç, ikiden hayırlıdır. Dört, üçten hayırlıdır. Siz cemaat olmak için bir araya geliniz ve devam ediniz. Zira Allah-u Teâlâ ümmetimden insanları hidayet üzere ve doğru yol üzere toplar.”⁷⁰⁰

• “Cemaate devam ediniz. Bir araya geliniz, Toplanınız. Birbirinizden ayrı bulunmaktan sakınınız. Zira şeytan yalnız bir adam ile beraberdir. Fakat ikiden uzaktır. Bir kimse ki Cennet’in ortasını isterse cemaat olmaya, insanlar ile toplanmaya devam etsin.”⁷⁰¹

• “Cemaatte ve bir araya gelmekte rahmet, ayrılıkta azap vardır.”⁷⁰²

• “Bir kimse benim sünnetimden kırk hadisi belleyip ümmetime nakil ve tebliğ etse ben o kimseyi kıyamet gününde şefaataime dâhil ederim.”⁷⁰³

⁶⁹⁶ Taki, **a.g.e.**, s.72; Buhari, Vesâyâ, 9; Tirmizi, Zühd, 32

⁶⁹⁷ Taki, **a.g.e.**, s.73; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. I, s. 447.

⁶⁹⁸ Taki, **a.g.e.**, s.73-74; Hindî, **Kenzu’l-Ummâl**, C. III, s. 24, No: 5434.

⁶⁹⁹ Taki, **a.g.e.**, s. 74-78.

⁷⁰⁰ Taki, **a.g.e.**, s.74-75; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. v, s. 145.

⁷⁰¹ Taki, **a.g.e.**, s.77; Buhari, İ’tisâm, 19; Tirmizi, İlm, 7

⁷⁰² Taki, **a.g.e.**, s.77; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. I, s. 145.

⁷⁰³ Taki, **a.g.e.**, s.78; Beyhaki, **Şuabü’l-İman**, C. IV, s. 248.

3 2. Osmanlıda Türkçe Yazılmış Matbu Kırk Hadislerin ortak ve Farklı Yönleri

Araştırmaya konu olan Osmanlı döneminde Türkçe yazılmış matbu kırk hadislerin yazılma sebepleri, şekil, muhteva ve konu, dil ve ifade vb. açılardan benzer ve farklı yönleri olduğu tespit edilmiştir.

Mahmut bin Ali'nin Nehcü'l-Feradis'i, Okçuzade Mehmet Şahi'nin Ahsenü'l-Hadis'i, Ömer Dağıstani'nin Hadis-i Erbain fi Hukuki Selatin'i, Hüseyin Remzi'nin Tıbbı Nebevisi, Mustafa Taki'nin kırk hadis şerhi ve Mustafa Cemi Efendi'nin Osmanlı Türkçesine çevirdiği, Birgivi ve Muhammet b. Mustafa Akkirmani tarafından Arapça kaleme alınmış kırk hadis şerhi, telif olarak yazılmıştır.

Ali Şir Nevai, Antakyalı Münif ve Nabi'nin kırk hadis tercüme ve şerhleri, Abdurrahman Cami'nin “Çihl Hadis”inin Türkçe tercüme ve şerhi olarak kaleme alınmıştır. İsmail Hakkı Bursevi ve Ahmet Naim'in kırk hadis tercüme ve şerhleri, Nevevi'nin “Erbaun” isimli kırk hadis'inin Türkçe tercüme ve şerhi olduğu görülmüştür. Aşık Nettare Çelebi'nin kırk hadis şerhi Kemalpaşazade'nin yazmış olduğu Arapça kırk hadisinin tercüme ve şerhi olarak kaleme alınmıştır.⁷⁰⁴ Araştırmaya konu olan on iki kırk hadis kitabından yedi eserin tercüme, beş eserin ise telif olduğu anlaşılmıştır.

3.2.1. Yazılma Sebepleri Açısından Ortak ve Farklı Yönleri

Osmanlıda Türkçe yazılan matbu kırk hadislerin tamamının yazılma sebeplerinden birisi, Hz. Peygamber'e izafe edilen “Men Hafıza”⁷⁰⁵ hadisi olmuştur. Eserlerin başında yer alan, Hz. Peygamber'in şefaatine kavuşma, ahirette alimler sınıfına dahil olma isteği, kırk hadislerin yazılmasının ortak sebebi olmuştur. İnsanların dini ve ahlaki açıdan hayatlarına yön vermelerine vesile olmak, ayrıca sevap

⁷⁰⁴ M.Fuad, Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları II**, İstanbul, Ötüken Neşriyat A.Ş., 1989, s.141; Sebahattin Küçük, **a.g.e**, s.90; Hikmet Özdemir, **a.g.e**, s.141; Ayyşe Gültekin, **a.g.m**, s.710; Melek Çetinkaya; M.Sait Özervarlı, “Babanzâde Ahmed Naim'in İlmî Ve Felsefî Kişiliği Üzerine”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research**, C.13, S.72 Ağustos 2020, s.539

⁷⁰⁵ Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, C. 2, s. 292, No:2; Suyûtî, **Câmi'u'l-Ehâdîs**, C. 20, s. 257, No: 22048. www.mktaba.org, Çevrimiçi: 20.04.2021

kazanmak ve hadiste vadedilen manevi ödüle ulaşmak, bütün kırk hadislerin yazılma sebepleri arasında sayılmıştır.

Kırk hadislerin yazılma sebepleri arasında bazı eserlerin birden çok amaçla yazıldıkları görülmektedir. Bir hekim olan Hüseyin Remzi Bey Tıbb-ı Nebevi eserini, hem “men hafıza” hadisinde bahsedilen manevi ödüle kavuşmak hemde halkı sağlık konusunda bilgilendirmek için yazmıştır. Halk sağlığıyla alakalı birçok kitabı bulunan Hüseyin Remzi’nin diğer kırk hadis müelliflerinden farklı yanının tıp alanında uzman olmasıdır. 1891 yılında İstanbul’da yayınlanan eser, Tıbbı Nebevi alanında yazılan ilk Türkçe matbu kırk hadis olmuştur.⁷⁰⁶

Ömer Ziyaeddin Dağıstani tarafından kaleme alınan “Hadis-i Erbain fi Hukuki Selatin”, yönetime ve yöneticilere itaatin önemine vurgu yapmak ve sultana itaatin dini bir görev olduğunu anlatmak için yazılmıştır. Diğer kırk hadislerden farkı; eserin, Sultan Abdülhamid döneminde halka yönetime ve idarecilere itaatin önemini vurgulamak, ülkenin birlik ve beraberliğine katkı sunmak üzere kaleme alındığı anlaşılmaktadır.⁷⁰⁷

Mustafa Taki Efendi’nin, “Kırk Hadis Yahut İlm-i Hâl-i Siyâsî ve içtimâî” adlı kırk hadis eserinin diğer eserlerden farklı yanı, İslam dininin dünyayı imara ve siyasete verdiği önemi vurgulamak üzere kaleme alınmış olmasıdır.⁷⁰⁸

Mahmud b. Ali tarafından kaleme alınan Nehcü’l-Feradis, okuyucuların hayatlarına dini öğretiler çerçevesinde yön vermeyi amaçlamıştır. Eser hayra vesile olmak ve sevap kazanmak niyetiyle edebi bir kaygı taşımadan yazılmıştır.⁷⁰⁹ Eserin yazılış amacının kırk hadis toplayıp onları açıklamak olmadığı eserin içeriğinden anlaşılmaktadır. Ele aldığı konular bakımından nev’i şahsına mahsus bir tarzının olduğunu söyleyebiliriz. Eserde Hz.Peygamber’in hayatından kesitler yer almış, dört halife’nin, dört mezhep imamı’nın, “Ehl-i Beyt”in fazileti ile ilgili hadisler merkeze alınarak anlatılmış, ayrıca yapılması ve terkedilmesi istenen tutum ve davranışlara yer verilmiştir. Müellif ‘in amacının okuyucunun eserden edindiği bilgilerle yaşantılarına

⁷⁰⁶ Remzi, **Tıbbi Nebevi**, Çev.: Selahaddin Alpay, s.186

⁷⁰⁷ Yıldırım, **a.g.e.**, s.188.

⁷⁰⁸ Ağırman, **a.g.m.**, s.69

⁷⁰⁹ Aktan, **a.g.e.**, s.5

yön vermeleri ve İslam'a uygun yaşam tarzı kazanmalarını sağlamak olduğu ifade edilmiştir.⁷¹⁰

Mustafa Cemi'nin tercüme ettiği Birgivi'in başladığı ve Akkirmani'nin tamamladığı kırk hadis, arapça olarak kaleme alınmıştır. Birgivi bu eserini yaşadığı dönemde şahit olduğu hurafe ve bidatlerle mücadele etmek ve bu yanlış bilgi ve inanışların peşinden insanların gitmesini engellenmek amacıyla yazmıştır.⁷¹¹ Akkirmani, arkadaşlarının isteği ve yakalandığı hastalıktan kurtulmaya vesile olması için Birgivi'nin yarım bıraktığı kırk hadis şerhini aynı usulle tamamlamıştır.

İsmail Hakkı Bursevi'nin kırk hadis şerhini yazma sebepleri arasında diğer kırk hadislerin yazılmasının manevi motivasyonu olan hadislerin dışında nevi şahsına mahsus sebeplerinden de bahsetmiştir. Bunun sebeplerinden birisi, şeyhi Osman Fazlı Efendi'nin yaptığı telkinler olduğu rivayet edilmiştir.⁷¹² Ayrıca İsmail Hakkı Bursevi'nin kırk hadis şerhinin yazılmasında hocası Gelibolulu Hafız. Ali el-Kastamoni el-Filibevi'nin talebi etkili olmuştur.⁷¹³

Nevevi'nin "el-Erbaun" adlı eserinin Türkçe tercümelerinden birisi de Ahmet Naim tarafından yapılmıştır. Ahmet Naim, hadis eğitim ve öğretim metotlarının ıslah edilmesini, ilk dönemlerdeki hadis ulamasının geliştirdiği hadisleri rivayet ve anlama metodunun yaşadığı dönem olan yirminci asra hitap etmediğini ifade etmiştir. Başlangıçta tespit edilen hadisleri rivayet ve anlama usullerinin çok iyi olduğunu ancak yüzyıllar boyunca bu usullerin geliştirilmediğini bu konuda yeterli çabanın gösterilmediğini savunmuştur. Hadislerin asrımızın kafasıyla tetkik edilerek ilim piyasasına sunulmasını savunmuştur. Babanzade Ahmet Naim hadis konusundaki bu fikirlerini Sırât-ı Müstakîm dergisinde icraata geçirmiştir. 1326 ve 1327 yılları boyunca 23 sayıda Sırât-ı Müstakîm dergisinde, 1328-1334 yıllarında da 36 sayı boyunca Sebîlürreşâd dergisinde hadis tercümelerini "Hadis-i Şerif" başlığı altında

⁷¹⁰ Aktan, **a.g.e.**, s.5.

⁷¹¹ Alkan, **a.g.e.**, S.6

⁷¹² Ali Namli, **İsmâil Hakkı Bursevî**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2001, s. 56.

⁷¹³ Selahattin Yıldırım, **a.g.e.**, s.160

yayınlamıştır. Ahmet Naim tarafından el-Erbaûn en-Nevâviyye tercümesi, kendisinin daha önce tercüme edip Sebîlürreşâd dergisinde yayınladığı hadislerden oluşmuştur.⁷¹⁴

Ali Şir Nevai'nin Çihl Hadis'i, Abdurrahman Cami'nin Çihl Hadis'inin Çağatay Türkçesine tercümesidir. Abdurrahman Cami'nin öğrencisi olan Ali Şir Nevai, eseri tercüme ederken hocasının iznini alarak⁷¹⁵ Farsça bilmeyen Türklerin eserden istifade etmelerini sağlamak amacıyla Çağatay Türkçesine tercüme etmiştir.⁷¹⁶

Osmanlı'nın kudretli şairleri Nabi ve Münif, Abdurrahman Cami'nin Çihl Hadis'ini Osmanlı Türkçesine manzum bir şekilde tercüme etmiştir. Nabi ve Münif, Farsça bilmeyen Osmanlı Türkçesiyle konuşan geniş halk kitlelerinin Abdurrahman Cami'nin kırk hadisinden istifade etmelerini sağlamak için farklı dönemlerde Osmanlı Türkçesine tercüme etmişlerdir.⁷¹⁷

Ali Şir Nevai, Nabi ve Münif Abdurrahman Cami'nin kırk hadisini tercüme ve şerh etmelerinde yukarıda belirtilen sebeplerin yanında Hz.Peygamber'in "men hafıza" diye başlayan hadisi etkili olmuştur.

Âşık Netai Çelebi, İbn-i Kemal'in yazmış olduğu kırk hadislerinden bir derleme yaparak, onların tercüme ve şerhini yapmıştır. Eser yukarıda bahsedilen kırk hadis eserlerinin yazılmasına sebep olan ortak amaçlarının yanında, devlet adamı Sokulu Mehmet Paşa'ya takdim edilmek üzere yazılmıştır. Eserin mukaddimesinde Sokulu Mehmet Paşa abartılı bir şekilde övülmüştür.⁷¹⁸ Mehmet Şahi, "Ahseñü'l-Hadis", isimli eserini bütün kırk hadislerin ortak amacı olan Hz.Peygamber'in şefaatine nail olmak, kırk hadis yazanlara benzemek ve o zümreye dahil olmak üzere eserini kaleme aldığını ifade etmiştir.⁷¹⁹

⁷¹⁴ Halit Özkan, "Gün Olur, Sahafiden Hadis Alınır", **Babanzade Ahmet Naim Hayatı Fikirleri ve Eserleri, I.Baskı, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür yayınları Kitap No:50**, S.165-166

⁷¹⁵ Ali Şir Nevai, **Çihl(Kırk) Hadis**, s.7

⁷¹⁶ Yasemin Özsoy, **a.g.e.**, s.18.

⁷¹⁷ Sevgi, **a.g.m.**, s.11.

⁷¹⁸ Karahan, "Türk Edebiyatında Arapçadan Nakledilmiş Kırk Hadis Tercüme ve Şerhleri", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.V, İstanbul, 1954, s.68; Akdağ, **a.g.e.**, s.10

⁷¹⁹ Yıldırım, **a.g.e.**, s.184.

3.2.2. Şekil Açısından Ortak ve Farklı Yönleri

Araştırmanın konusu olan Osmanlıda Türkçe yazılmış matbu kırk hadislerin şekil açısından tespit edilen ortak ve farklı yönleri bulunmaktadır. İnceleme konusu olan kırk hadislerin bir kısmı manzum, bazıları mensur, bazıları da manzum-mensur bir şekilde yazılmıştır.

Ali Şir Nevai'nin, Nabi ve Münif'in kırk hadis eserleri, manzum kırk hadislerdir. Okçuzade Mehmet Şahi hadisleri manzum olarak tercüme etmiş, mensur olarak da şerhetmiştir. Aşık Çelebi kırk hadis'ini manzum-mensur bir şekilde kaleme almıştır. Hadisler mensur olarak tercüme ve şerh edildikten sonra hadisın manası dörtlük olarak manzum bir şekilde verilmiştir.⁷²⁰

Mahmut b.Ali'nin, Ömer Ziyaeddin Dağıstani'nin, Hüseyin Remzi'nin ve Mustafa Taki'nin, Mustafa Cemi'nin tercüme ettiği Birgivi-Akkirmanı'nın, İsmail Hakkı Bursevi ve Ahmet Naim'in, kırk hadisleri mensur kırk hadis tercüme ve şerhlerinden oluşmuştur.

3.2.3. Muhteva Açısından Ortak ve Farklı Yönleri

Osmanlıda Türkçe yazılmış matbu kırk hadislerin bir kısmı telif olarak yazılırken bir kısmı da tercüme olarak kaleme alınmıştır. İnceleme konusu eserlerden, İsmail Hakkı Bursevi, Babanzade Ahmet Naim, Ali Şir Nevai, Nabi, Münif, Aşık Çelebi, Mustafa Cemi daha önce yazılan kırk hadisleri tercüme ya da şerh etmişlerdir. Mustafa Taki, Hüseyin Remzi, Ömer Dağıstani, Okçuzade Mehmet Şahi ve Mahmud b.Ali eserlerini telif olarak kaleme almışlardır. Eserlerin muhteva açısından benzer ve farklı yönleri bulunmaktadır.

İnceleme konusu olan kırk hadislerden bazıları, Arapça ya da Farsçadan metne sadık kalınarak yapılan kırk hadis tercümeleri olduğu görülmektedir. Bu eserlerden bazılarında metne sadık kalınmakla beraber nadiren ekleme ve çıkarmalarda yapılmıştır. Bazılarında ise seçilen hadisleri açıklamak ve şerhetmek için ayet, hadis, hikâye, hikmetli söz ve şiir vb. ilaveler yapılmıştır.

⁷²⁰ Akdağ, a.g.e, s.90

Ahmet Naim'in kırk hadis tercümesi, İmam Nevevi'nin "el-Erbaun" eserinin Osmanlı Türkçesine tercümesi olduğu bilinmektedir. Ahmet Naim Nevevi'nin kırk hadisini tercüme ederken aslına sadık kalarak, mümkün merteye ilave ya da çıkarma yapmamıştır. Çok gerekli durumlarda çok az sayıda ilaveler, sayfa altlarına yazılmıştır.⁷²¹ İsmail Hakkı Bursevi'nin kırk hadis şerhi de Nevevi'nin kırk hadis'ine yapılan bir tercüme ve şerh çalışmasıdır. Bursevi'nin eseri, esere yapılan tercümesinden daha ziyade çok farklı alanlarda ilavelerin yapıldığını, şerh sonrası ortaya çıkan eserin nevi şahsına mahsus bir hüviyet kazandığını söyleyebiliriz.⁷²²

Ali Şir Nevai, Nabi ve Münif'in kırk hadisleri; Abdurrahman Cami'nin kırk hadisinin Türkçe'ye tercüme edilmesiyle oluşmuştur. Nabi'nin manzum kırk hadis tercümesinde hadisler Cami'nin eserinden alınmış, Cami'nin manzum tercümesinden bağımsız olarak orijinal dörtlüklerle Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. Münif'in manzum kırk hadis tercümesinde, hadislerin dörtlükler halinde Cami'nin metnine sıkı sıkıya bağlı kalınarak Türkçe tercümesi yapılmıştır. Ancak Cami'nin kırk hadisindeki hadislerin sıralamasına uyulmamıştır.⁷²³

Mustafa Cemi'nin tercüme ettiği kırk hadis, Birgivi ve Akkirmani tarafından Arapça yazılan "Şerhu'l-Ehâdîsi'l Erbâin" adlı kırk hadis şerhinin aslına sadık kalınarak Osmanlı Türkçesine çevrilmiş halidir.⁷²⁴

Aşık Çelebinin kırk hadis şerhi, Kemalpaşazade'nin iki kırk hadis'inden seçilen hadis ve şerhlerinin tercümesidir. Ancak şerh ve tercümelerde Aşık Çelebi tarafından ilaveler olduğu için bu eserinde nev'i şahsına mahsus özellikleri vardır.⁷²⁵

Okçuzade Mehmet Şahi'nin Ahsenü'l-Hadîs'i, İsmail Hakkı Bursevi'nin Kırk Hadis Şerhinde ve Bürhanü'l-Müttatin adıyla Mustafa Cemi tarafından tercümesi yapılan Birgivi-Akkirmani Kırk Hadis Şerh'inde, destekleyici mahiyette ayet-i kerimeler, başka hadis-i şerifler, şiir ve hikaye gibi ilaveler de yer almıştır.⁷²⁶

Yukarıda bahsedilen, Aşık Çelebi ve Ahmet Naim'in kırk hadis eserlerinde tercüme esnasında yapılan ilaveler ya da metinde bulunduğu halde tercüme

⁷²¹ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmet Naim, Haz. Ahmet Çınar, s.7

⁷²² Hikmet Gültekin, **a.g.e**, s.84

⁷²³ Muharrem Kılıç, **a.g.m.**, s.19; Sebahattin Küçük, **a.g.m.**, s.90-91.

⁷²⁴ Hasan Alkan, **a.g.m.**, S.113-115; Ahmet Sevgi, **a.g.m.**, s.10-15.

⁷²⁵ Bünyamin Akdağ, **a.g.e**, s.90

⁷²⁶ Öksüz, **a.g.e.**, s.19; Ayşe Gültekin, **a.g.m.**, s.721-722; Alkan, **a.g.e.**, s.İV; Demirel, **a.g.m.**, s.271-272

alınmayan kısımlar çok fazla olmadığı görülmektedir. Mümkün mertebe metinden çıkarma ve ilave yapılmamaya çalışılmış, ancak çok lüzum görülen durumlarda ilave açıklamalar yapılmıştır. Ahmet Naim'in kırk hadis tercümesinde nadiren yapılan eklemeler sayfa altlarına yazılmıştır.⁷²⁷

Okçuzade'nin Ahsenü'l hadis kitabında hadisler şerh edilirken bine yakın şiir kullanmıştır.⁷²⁸ Okçuzade'nin Ahsenü'l-hadisi, manzum bir kırk hadis tercümesi ve bu hadislerin tasavvufi açıdan şerhi olarak bilinmektedir. Manzum kırk hadis tercümelerinde genel olarak usul; tercüme edilen hadis başa yazılmakta ve peşine tercümesi yapıldığı görülmektedir. Okçuzade'nin kırk hadisinde şekil açısından farklı bir usulün olduğu görülmüştür. Bu eserde hadisin tercümesi manzum olarak şiirde kullanılan vezne uygun bir şekilde verilmiştir. Hadisler genel olarak Suyuti'nin Camiü's-sağır'inde yer alan hadislerden seçilmiş ve Suyutinin hadisleri aldığı kaynağa da işaret edilmiştir. Hadislerin tasavvufi şerhi yapılmış, şerhler yapılırken çeşitli hikâyelere, Arapça ve Farsça şiirlere de yer verilmiştir. Farklı konulardaki kırk hadis eserinde seçilen her bir hadis kıta nazım biçiminde manzum hale getirilmiştir. Dörtlüğün ilk üç mısrasında hadisin tercümesi, dördüncü mısrada da hadisin vezne uyan kısmının Arapçası verilmiştir. Eğer tek mısraya sığmıyorsa son iki mısrada arapça metinlerin verildiği görülmüştür. Genel olarak kısa hadisler seçilmesine rağmen uzun hadislerinde olduğu görülmektedir. Hadislerin Arapçası tercümeyle sığmıyorsa "metnü'l-hadis" ibaresi yazılmış, metnin tamamı tercümeyle sığmıyorsa "tammü'l-hadis" ibaresi yazılıp peşine hadisin tamamı yazılmıştır. Hadisin metninden sonra da ravi ve kaynak bilgisine yer verilmiştir.⁷²⁹

Kerderli Mahmud b.Ali tarafından yazılan Nehcü'l-ferâdis, nevi şahsına mahsus özellikleri olan bir kırk hadis eseri olduğu söylenebilir. Eserle alakalı araştırma yapan bazı kişiler, bu eserin bir siyer kitabı olduğunu ifade etmişlerdir. Abdülkadir Karahan ise bu eserin içerik bakımından Türk Edebiyatında yazılan ilk kırk hadis eseri olduğu kanaatini taşımaktadır.⁷³⁰ Eser dört ana bölümden ve her bir bölümde on

⁷²⁷ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.:Ahmet Naim, Haz.Ahmet Çınar, s.7; Abdülkadir Karahan, "Türk Edebiyatında Arapçadan Nakledilmiş Kırk Hadis Tercüme Ve Şerhleri", s.68

⁷²⁸ Öksüz, **a.g.e**, s.25

⁷²⁹ Âlim Yıldız, "Okçuzade Mehmed Şaid Ve Manzum Kırk Hadis Tercümesi: Ahsenü'l-Hadis", D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.VII, 2003, s.99-103

⁷³⁰ Ayşe Şeker, **a.g.e**, s.5

fasıldan oluşmuştur. Her bir bölümün farklı bir temasının olduğu görülmektedir. Eserin birinci ve ikinci bölümü bir siyer kitabı görüntüsü vermiştir. Eserin üç ve dördüncü bölümleri Allah'a yaklaştıran ve ondan uzaklaştıran fiiller başlıklı hadisler derlenip bu hadisler ışığında kültür tarihi açısından önemli sayılabilecek devrin sosyal kültürel yapısını yansıtan bir çalışma yapılmıştır.⁷³¹ Bölümlerin içerisinde bulunan on faslın her biri bir hadisle başlamış ve hadisin Türkçe tercümesi verildikten sonra, İslam âlimlerinin konuyla alakalı değerlendirmeleriyle, meşhur menkıbeler ve hikâyelerle, ayet ve hadislerle konu etrafıca aydınlatılmıştır.⁷³²

Aşık Çelebinin kırk hadisi, Kemalpaşazade tarafından Arapça olarak kaleme alınan iki kırk hadis şerhinden ağırlıklı olarak namaz, oruç, kader, komşuluk, yemek ve kabir gibi konularla alakalı hadisleri seçilerek Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Aşık Çelebi eseri tercüme ederken genel olarak asıl metne sadık kalmış fakat zaman zaman Kemalpaşazade'nin yazmış olduğu Arapça metinden uzaklaştığı görülmüştür. Eser mensur olarak tercüme edilmiş, tercümenin sonunda da hadisler iki beyit halinde mesnevi nazım biçimiyle tercüme edilmiştir.⁷³³ Eserde sadece bir konuyu ilgilendiren hadisler değil, günlük hayatı kuşatan, günlük hayatta karşılaşılan fıkhi konuları ilgilendiren hadisler yer almıştır. Eserde bir Müslümanın kazanması gereken tavır ve davranışların ön plana çıkarıldığı görülmüştür.⁷³⁴

Kırk Hadis Yahut İlmi-i Hâl-i Siyasi ve İctimai eserinin müellifi Mustafa Taki Efendi İttihat ve Terakki Cemiyetinin mensuplarından birisi olarak bilinmektedir. Yaşadığı dönem Osmanlı'nın en çalkantılı dönemleri olduğu için ülkenin gidişatını düzeltmeye yönelik ileri sürülen fikirleri desteklemiş ve bu amaçla kurulan teşkilatların içerisinde yer almıştır. Bu mücadele de kalemiyle yer alan müellif, birçok makaleyle birlikte yazdığı kırk hadis eseriyle sosyal ve siyasi havayı yönlendirmeyi hedeflemiştir. Kırk hadis adı, eserin içeriğini tam olarak yansıtmadığından esere "Yahut İlmi Hal-i Siyasi ve İctimai" adını eklemiştir.⁷³⁵ Mustafa Taki Efendi'nin kırk hadis eseri nesir olarak kaleme alınmıştır. Eserde takip edilen usule baktığımızda, hadisin önce metni yazılmış ve akabinde de hadisin şerhi yer aldığı görülmüştür.

⁷³¹ Bilgin, **DİA**, C.32, 2006, s.541

⁷³² Erbaş, **a.g.e.**, s.12

⁷³³ Akdağ, **a.g.e.**, s.90

⁷³⁴ Akdağ, **a.g.e.**, s.14

⁷³⁵ Ağırman, **a.g.m.**, S.68

Yetmiş dokuz sayfadan oluşan eser “Bir kimse benim sünnetimden kırk hadis ezberleyip ümmetime nakil ve tebliğ ederse ben o kimseyi kıyamet gününde şefaata dahil ederim.” hadisiyle sona ermiştir. Eserin sonunda hadislerin kaynağı olan “Camiü’s-Sağır” kitabındaki hadislerin numaralarını gösteren bir cetvel yayınlanmıştır.⁷³⁶Eserde yer alan hadislerin yorumları meşrutiyet yönetimini savunur nitelikte yapılmıştır. Mustafa Taki eserini meşrutiyet yönetiminin İslama uygun olduğunu savunmak ve meşrutiyet yönetiminin dini dayanaklarını göstermek için yazmıştır.⁷³⁷

Birgivi ve Akkirmani tarafından nesir olarak yazılan “Şerhu’l-Ehâdîsi’l Erbâîn” adlı kırk hadis şerhi, Birgivi tarafından başlanmış, Akkirmani tarafından tamamlanmıştır. Kırk hadis şerhleri içerisinde önemli bir yere sahip eser, konuyla alakalı doyurucu bilgi ve donanımına sahip olup sistemli bir şekilde yazılmıştır. Birgivi tarafından yazılan kırk hadislerin ilk yedisi, cennetin sekiz kapısına nispetle sekiz açıdan şerh edilmiştir. Eserin geri kalan kısmı yaklaşık iki asır sonra devrin din âlimi Akkirmani tarafından aynı metotla tamamlamıştır. Akkirmani şerhini yaptığı hadislerin ravilerine sahabe ravisi dışında hadisın senedinde yer vermemiştir. Arapça yazılan eser 10 Ocak 1874 yılında Mustafa Cemi tarafından Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir.⁷³⁸

İsmail Hakkı Bursevi ve Ahmet Naim’in kırk hadis eserleri İmam Nevevi’nin nesir olarak tercüme ve şerhinden oluşmuş eserlerdir. Ahmet Naim Nevevi’nin kırk hadisini tercüme ederken aslına mümkün mertebe ilave ya da çıkarma yapmamıştır.⁷³⁹ İsmail Hakkı Bursevi kırk hadis şerhinde, kelimelerin anlamları ve cümlelerin gramer yapılarına yer vermiş, esere tasavvufi bilgi ve tecrübelerini aktarmıştır. İslami ilimler sahasına giren birçok bilgininde yer aldığı eserde; tıp, biyoloji ve psikoloji gibi ilim dallarına ait bilgilerde yer almıştır.⁷⁴⁰

Ömer Ziyaeddin Dağıstani, 18.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı’nın sosyal, siyasal ve askeri açıdan çalkantılı dönemlerinde yaşamış ve kırk hadis eserini böyle bir ortamı yaşayarak yazmıştır. Dağıstani Hadis-i Erbain fi Hukuki Selatin eserinde

⁷³⁶ Fatih Çınar, **a.g.m.**, s.178-179

⁷³⁷ Ağırman, **a.g.e.**, s.71.

⁷³⁸ Alkan, **a.g.m.**, S.113-115

⁷³⁹ Ahmet Naim, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmet Çınar, s.7

⁷⁴⁰ Hikmet Gültekin, **a.g.e.**, s.84

hadisleri yorumlarken II. Abdulhamid'in dış politikası olan Panislamizm görüşünü savunmuştur. Siyaset ve hukuk alanında yazılmış bir kırk hadis eseridir.⁷⁴¹

Hüseyin Remzi Bey'in nesir olarak yazılan Tıbbı Nebevi adlı eseri, bir hadis çalışmasından ziyade tıp alanında yazılmış halk sağlık kitabı görüntüsü vermektedir. İki fasıl beş kısımdan oluşan eser, birinci fasılda genel sağlıkla alakalı bilgileri verirken, ikinci fasılda genel olarak beden sağlığı, beslenme, çevre sağlığı ve bulaşıcı hastalıklar anlatılmıştır. Konular anlatılırken uygunluk arz eden başka hadislerle konu desteklenmiştir.⁷⁴²

Ali Şir Nevai, Nabi ve Münif'in kırk hadislerinin şekil itibariyle ortak yönü Abdurrahman Cami'nin manzum "Çihil Hadis" eserinin manzum kırk hadis tercüme ve şerhi olmasıdır.

Bu eserlerin aralarında benzerlik olduğu gibi bazı farklılıkların da olduğu anlaşılmıştır. Ali Şir Nevai manzum eserine 23 beyitlik bir girişle başlamış, manzum tercümeden sonra beş beyitlik bir de hatime bölümü yazmıştır. Nabi, kırk hadis eserine hamdele, salvele ile başlamış, arkasından mensur olarak Hz. Peygamberi ve onun hadis ve sünnetini öven mensur ağdalı bir girizgâh yazmıştır. Eserin manzum tercümesinden sonra da eserin yazıldığı tarihi gösteren bir dörtlük yazmıştır. Abdurrahman Cami'nin kırk hadisnin son Türkçe manzum tercümesi Münif tarafından yapılmış olup, esere mukaddime ya da hatime yazılmamıştır. Eserin Hz. Ali'den rivayet edilen hadislerin manzum tercümesi olduğu belirtilerek başlanıp manzum bir şekilde kaynağa bağlı kalınarak tercüme edilmiştir.⁷⁴³

3.2.4. Muhteva'nın Mahiyeti Açısından Ortak ve Farklı Yönleri

İncelemeye konu olan bazı kırk hadisler tek bir konudaki hadislerden oluşmuştur. Hüseyin Remzi Bey'in Tıbb-ı Nebevi adlı kırk hadis kitabı, Hz. Peygamber'in tababetle alakalı hadislerinden oluşmuştur. Mustafa Taki'nin "Kırk Hadis Yahut İlmi Hal-i Siyasi ve İctimai'si ve Ömer Ziyaeddin Dağıstani'nin "Hadis-i Erbain fi Hukuki Selatin" adlı kırk hadis eseri de, siyaset ve hukuk alanında

⁷⁴¹ Demirel, **a.g.m.**, S.276

⁷⁴² Yıldırım, **a.g.e.**, s.186.; Hüseyin Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.13-148

⁷⁴³ Sevgi, **a.g.m.**, s.10-15

yazılmıştır. Mustafa Taki ve Ömer Ziyaeddin Dağıstani'nin eserleri siyasi konulara ağırlık verilen hadislerden oluşmuştur. Araştırmamıza konu olan diğer kırk hadislerde de tek bir konu işlenmemiş, bazı konulara ağırlık verilse de farklı konular eserlerde yer almıştır.

Kerderli Mahmut b.Ali'nin Nehcü'l-Feradis'i, Aşık Çelebinin “Şerh-i Hadis-i Erbain”, Okçuzade Mehmet Şahi'nin Ahsenü'l-Hadîs'i, İsmail Hakkı Bursevi'nin “Kırk Hadis Şerhi, Ahmet Naim'in kırk hadis'i ve Mustafa Cemi tarafından tercümesi yapılan Birgivi-Akkirmani'nin Kırk Hadis Şerhleri, Nabi ve Münif'in kırk hadis tercüme ve şerhleri birden çok konuyla alakalı hadislerden oluşmuştur.

3.2.5. İşledikleri Konu Açısından Ortak ve Farklı Yönleri

İncelemenin konusu olan kırk hadis eserlerinin benzer ve farklı konuları içerdiği görülmektedir. Bu eserlerde ortak olarak işlenen konuların Allah'a yaklaştıran ve ondan uzaklaştıran ameller ile dini ve ahlaki değerler olduğu görülmektedir. Bir Müslümanın taşıması gereken ahlaki vasıfların yanı sıra bazı itikadi ve fıkhi hükümlerin de bulunduğunu söyleyebiliriz. Araştırmanın konusu olan Osmanlıda Türkçe yazılmış matbu kırk hadislerden bazı eserlerin ağırlıklı olarak belli konuları ele aldıkları görülmüştür. Bu eserler içerisinde ağırlıklı olarak ahlaki konular, Tıbb-ı Nebevi konuları, siyasi, itikadi, ameli ve bunların dışında kalan sosyal hayatta karşımıza çıkan konular işlenmiştir.

Ali Şir Nevai, Nabi ve Münif, Abdurrahman Cami'nin yazmış olduğu “Çihl Hadis”in manzum olarak yorumlanarak Türkçe tercüme ve şerhinde ahlaki konular ele alınmıştır. Bir Müslümanın sahip olması gereken vasıflar ve kişinin toplum içerisinde uyması gereken temel ahlaki ilkeler eserin konusunu oluşturmuştur.

Hüseyin Remzi'nin, Tıbb-i Nebevi konulu kırk hadis eserinde Hz.Peygamber'in sağlık ve tıpla alakalı hadisleri konu alınmıştır. Miralay Hüseyin Bey'in sağlık alanıyla alakalı Tıbbi Nebevi adıyla kırk hadis yazarak halkı tababetle alakalı bilgilendirmiştir. Eserde konuların hadisler etrafında şekillenmesi de eserin,

kırk hadis geleneğinde yazıldığını göstermektedir.⁷⁴⁴ Yazarın meslek olarak doktorluk ve asker olması eseri diğer kırk hadislerden ayıran önemli bir özelliktir.

Ömer Ziyaeddin Dağıstani'nin kırk hadis eseri siyasetle alakalı konuları işlemiştir. Yöneticilere itaatın vurgulandığı eserde sultanların hukuku işlenmiştir. Ömer Dağıstani, “Hadis-i Erbain fi Hukuk-i Selatin” adlı kırk hadis eserinde, yöneticilerin hukukunu ve yöneticiye itaat etmeyi teşvik eden hadisleri derleyerek tercüme ve şerh etmiştir. Hadislerin şerh ve yorumlarında II. Abdülhamid'in takip ettiği dış politika desteklenmiş ve “İslam birliği” fikri savunulmuştur. Dağıstani hadislere yaptığı yorumlarıyla halife ve saltanata son derece bağlı olduğunu, padişah'ı “mukaddes ve la yüs'el” bir konuma koyduğu anlaşılmaktadır. Dağıstani İslam dünyasının başsız kalmaması ve birlik beraberlik için yöneticiye itaat etmenin gerekli olduğunu düşünmektedir ve bu konuyla alakalı hadisler ve yorumlara eserinde yer vermiştir..⁷⁴⁵

Mustafa Takî Efendi'nin kırk hadis eserlerinde siyaseti ve sosyal yaşamı ilgilendiren konular yer almış, eserde yer alan hadislerin daha çok dünyevi, sosyal ve siyasal yorumları yapılmıştır. Eserde fikir özgürlüğü ve eleştirel düşünceden yana tavır takınılmıştır. Mustafa Takî Efendi, eserinde meşrutiyet ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin gündeme getirdiği fikirlerle alakalı olduğunu düşündüğü hadisleri eserinde toplayarak onların bu fikirleri savunur nitelikte tercüme ve şerhlerini yapmıştır. Hadisler tercüme edilirken lafzi tercümeden ziyade tefsiri tercüme metodu kullanılmıştır. Evrensel kavram ve terimler günün anlayışıyla somutlaştırılmıştır. Mesala İmamlar anlamına gelen “eimme” kavramı yönetici, halife ve padişah olarak yorumlanmıştır.⁷⁴⁶

İsmail Hakkı Bursevi'nin “Kırk Hadis Şerhi” ve Babanzade Ahmet Naim'in “Kırk Hadis Tercümesi”, İslam'ın itikad, ibadet ve ahlaki dini öğütlerini konu almıştır. İsmail Hakkı Bursevi'nin kırk hadis şerhi ve Ahmet Naim'in kaleme aldığı kırk hadis tercümesi, Nevevi'nin “el-Erbaun en-Nevevi” adlı eserinin tercüme ve şerhinden oluşmuştur. Daha öncede bahsedildiği gibi her iki eser de aynı hadislerin tercüme ve şerhleri yapılmıştır. Ahmet Naim Nevevi'nin eserine sadık kalarak tercüme etmiş ve

⁷⁴⁴ Yıldırım, **a.g.e.**, s.184

⁷⁴⁵ Demirel, **a.g.m.**, s.276

⁷⁴⁶ Ağırman, **a.g.m.**, S.69

İsmail hakkı Bursevi'nin şerhi'nin daha detaylı olduğu görülmüştür. Eserde, şerhi yapılan hadislerden hareketle, metinde geçen ibarelerin gramer kuralları başta olmak üzere; temel dini bilgilerin birçok konusu, sosyoloji, psikoloji gibi ilimleri ilgilendiren birçok konu da yer almıştır.⁷⁴⁷ İsmail Hakkı Bursevi ve Babanzade Ahmet Naim eserlerinde aynı konuları işlemiş, aralarında konu birliği bulunmaktadır.

Kerderli Mahmut b.Ali'nin kaleme aldığı Nehcü'l-Feradis; İslâm'ın temel değerlerini, emir ve yasaklarını öğretmek, dinî duyguları geliştirmek için hadisler şerh edilmiştir. Hz.Muhammed'in hayatı, Ehl-i beyt ve dört halife, dört mezhep imamı, iyi ve kötü ameller yer almıştır. Türkçe yazılan ilk kırk hadis kitabı olarak bilinen Mahmut b.Ali tarafından yazılan Nehcü'l-Feradis, konu bakımından diğer kırk hadis eserlerine benzer yönleri olduğu gibi farklı yönlerinin de olduğu görülmektedir. Allah'a yaklaştıran ve ondan uzaklaştıran tutum ve davranışların yer aldığı bölümün diğer kırk hadis eserleriyle benzeştiği görülmekle beraber Nehcü'l Feradis'e genel olarak bakıldığında özellikle ihtiva ettiği konular açısından bir siyer ya da İslam tarihi ile alakalı bir kitap olduğunu söyleyenlerde olmuştur. Dört bölüm ve on fasıldan oluşan eserin ilk iki bölümü tamamen siyer ve tarih ilminin de ilgilendiği konulara yer vermiştir.⁷⁴⁸

Okçuzade Mehmet Şahi tarafından kaleme alınan "Ahsenü'l-Hadîs"ın belli bir konusu bulunmamaktadır. Ortak bir konu yerine aruz veznine uyan hadisler seçilmiştir. Eser birçok farklı konuyu içeren hadislerin dörtlükler halinde manzum tercüme ve şerh'inden oluşmuştur. Eserde muhtelif konulardaki hadisler bir araya getirilmiştir. Eser dini, tasavvufi, edebi ve tarihi motiflerle süslenmiştir.⁷⁴⁹Okçuzade Mehmet şahi, Ahsenü'l-Hadis eserine aldığı hadisleri tasavvufî bakış açısıyla manzum bir şekilde tercüme etmiştir.⁷⁵⁰ Eserde birbirinden farklı birçok konuya yer verilmiştir. Kur'an-ı öğrenme ve öğretmenin fazileti konusundan başlayıp, Hz.Eyyüp'un sabrı, Davud Peygamber'in ibadeti, sünnete uymanın fazileti gibi çok farklı alanda konular işlenmiştir.

⁷⁴⁷ Gültekin, **a.g.e.**, s.84; Nevevi, Kırk Hadis, Çev.: Ahmet Naim, Haz.Ahmet Çınar, **a.g.e.**, s.7

⁷⁴⁸ Aktan, **a.g.e.**, s.4; Ayşe Şeker, **a.g.e.**, s.5

⁷⁴⁹ Okçuzade Mehmet Şahi, **Ahsenü'l-Hadis**; Öksüz, **a.g.e.**, s.27-48

⁷⁵⁰ Yıldız, **a.g.m.**, s.99

Âşık Çelebinin “Şerh-i Hadis-i Erbain” adlı kırk hadis eseri Kemalpaşazâde’nin Arapça olarak yazdığı kırk hadis şerhlerinden seçilen hadislerinden oluşmuştur. On beş hadis Kemalpaşazade’nin birinci kırk hadis’inden seçilirken yirmi beş hadis de ikinci kırk hadis eserinden seçilmiştir.⁷⁵¹ Eser farklı konularla alakalı seçilen hadislerden oluşmuştur. Kader gibi itikadi konulara, namaz, oruç, hac, kurban gibi fıkhi konulara; kabir ziyareti, komşuluk, yeme ve içme gibi ahlaki konulara da eserde yer verilmiştir. Eseri bir bütün olarak ele aldığımızda din ve ahlak konularını içerdiği görülmektedir.

Birgivi ve Akkirmani’nin arapça olarak yazmış oldukları eser Mustafa Cemi tarafından Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. İmam Birgivi yaşadığı dönemde devlet adamlarından halk tebasına kadar her katmanda batıl inanç ve hurafelerin yaygın olduğuna şahit olmuş ve Birgivi bidat ve hurafelerle mücadele etmek için Arapça olarak bu eseri kaleme almıştır.⁷⁵² İbadetlerle alakalı seçtiği hadisleri güvenilir hadis kitaplarından seçmiştir. İmam Birgivi kırk hadis eserinde yer verdiği hadislerden yedi tanesini Arapça olarak sekiz açıdan şerh etmiştir. Ömrü yetmediğinden dolayı şerh edemediği otuz üç hadisi de Akkirmani aynı usulle şerh etmiştir.⁷⁵³

İncelemenin muhtelif yerlerinde haklarında bilgi verilen Osmanlıda Türkçe yazılmış matbu kırk hadislerde, aynı hadisler veya farklı lafızlarla aynı anlama gelen benzer hadisler de yer almıştır. İnceleme konusu kırk hadis eserlerinde yer alan aşağıdaki hadisleri konuya örnek olarak gösterebiliriz:

- Ali Şir Nevai, Nabi, Münif, İsmail Hakkı Bursevi ve Ahmed Naim, kırk hadis eserlerinde; “...Sizden biriniz kendisi için arzu ettiğini Mü'min kardeşi için de arzu etmedikçe gerçek manada iman etmiş olmaz.”⁷⁵⁴ hadisine yer vermişlerdir.

⁷⁵¹ Akdağ, **a.g.e**, S.14

⁷⁵² Birgivi-Akkirmani, **Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erba'in**, Çev.. **Mustafa Cem'i**, s. 2-3.

⁷⁵³ Akdoğan, **a.g.m.**, s.23-24

⁷⁵⁴ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.63; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.13; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:13, s.77; Buhari, iman, 7; Müslim, iman, 71; Tirmizi, Kıyamet, 59; Nesai, iman, 19; Darimi, Rikak, 29; Ali Şir Nevai, **Tercüme-i Hadis-i Erbain**, Matbaa Kostantiniyye, h.1311, (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi No:13904), s.6; Nabi, **Hadis-i Erbain Mecmua-i Nabi Efendi**, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kısmı, Yeni Kayıt CD7371, Eski Kayıt, 3433, s. 5; Münif, **Divan-ı Münif Efendi**, Süleymaniye Kütüphanesi Eyüp Hüsrev Paşa Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Kısmı, No:368, s.2; Buhârî, İmân, 7, Müslim, İmân, 71

- Ali Şir Nevai, Nabi, Münif ve Okçuzade Mehmet Şahi kırk hadis eserlerinde; “Ayıbyyla meşgul olup başkalarının ayıbı ile uğraşmaktan kendini alıkoyana ne mutlu.”⁷⁵⁵ hadisine yer vermişlerdir.
- İsmail Hakkı Bursevi, Ahmed Naim ve Akkirmani-Birgivi, kırk hadis eserlerinde “Ameller niyetlere göredir. Herkesin eline geçecek ancak niyetidir.”⁷⁵⁶ hadisine yer vermişlerdir.
- Mahmud b.Ali, Ali Şir Nevai, Nabi ve Münif kırk hadislerinde, “İnsanoğlu ihtiyarladıkça ondaki iki özellik daha da gençleşir. Bunlar mal biriktirme hırsı ve tul-i emeldir(uzun yaşam).”⁷⁵⁷ hadisine yer vermişlerdir.
- İsmail Hakkı Bursevi, Ahmed Naim, Ali Şir Nevai, Nabi ve Münif kırk hadislerinde, “Kişinin kendini ilgilendirmeyen şeyi terketmesi Müslümanlığının güzelliğindendir.”⁷⁵⁸ hadisine yer vermişlerdir.
- Mustafa Taki, Ömer Ziyaeddin Dağıstani, Ali Şir Nevai, Nabi ve Münif kırk hadislerinde, “Kendisine danışılan kimse kendine güvenilen kimsedir.”⁷⁵⁹ hadisine yer vermişlerdir.
- Hüseyin Remzi, Ali Şir Nevai, Nabi ve Münif kırk hadislerinde, “Sabah uykusu rızka engel olur.”⁷⁶⁰ hadisine yer vermişlerdir.
- Akirmani-Birgivi ve Aşık Nettare kırk hadislerinde, “Allah, ramazan orucunu üzerinize farz kıldı. Ben de kıyâmını size sünnet kıldım. İnanarak ve karşılığını

⁷⁵⁵ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.17; Nabi, **a.g.e.**, s.9; Münif, **a.g.e.**, s.; Beyhakî, **Şuabu'l-iman**, C. VII, 355; Ali el-Muttakî, **Kenzu'l-Ummâl**, C. XV, s.865; Okçuzade Mehmet Şahi, **a.g.e.**, s.91-92; Hindî, **a.g.e.**, C. 15, s. 865, no: 43444; Suyûtî, **a.g.e.**, C. 14, s. 142, no: 13973; Öksüz, **a.g.e.**, s.41.

⁷⁵⁶ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.19; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.9; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No: 1, s.3; Birgivi-Akkirmani; Burhanü'l-Muttakin **Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, s. 59; Müslim, **Kitabu'l-İmare**, 45

⁷⁵⁷ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.8; Nabi, **a.g.e.**, s.6; Münif, **a.g.e.**, s.3; Tirmizî, **Zühhd**, 28; Mahmud b. Ali, **a.g.e.**, s.301; Muslim, **Zekât**, 38, (no: 1047)

⁷⁵⁸ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.18; Nabi, **a.g.e.**, s. 6; Münif, **a.g.e.**, s.3; Tirmizî, **Zühhd** 11; Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.61; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No: 12, s.10

⁷⁵⁹ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.11; Nabi, **a.g.e.**, s.7; Münif, **a.g.e.**, s.3; Tirmizî, **Edeb** 57; Taki, **a.g.e.**, s.9; Müslim, **İmare**, 39; İbn Mace, **Cihâd**, 40; Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.30; Münavi, **Feyzu'l-Kadir**, C.I, S.626.

⁷⁶⁰ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.13; Nabi, **a.g.e.**, s.8; Münif, **a.g.e.**, s.3; Ahmed b: Hanbel, **Müsned**, C. I,s. 73; Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s. 38

Allah'tan bekleyerek ramazan orucunu tutan ve kıyâmını yapan annesinden doğduğu günkü gibi günahlarından temizlenir.”⁷⁶¹ hadisine yer vermişlerdir.

- Aşık Netai ve Hüseyin Remzi kırk hadislerinde, “Allah hastalık olarak ne indirmişse, onun şifasını da indirmiştir.”⁷⁶² hadisine yer vermişlerdir.
- Aşık Netai, Hüseyin Remzi kırk hadislerinde, “Hastalığın başı mideyi tıka basa doldurmaktır, ilacın başı da perhizdir.”⁷⁶³ hadisine yer vermişlerdir.
- Aşık Netai ve Hüseyin Remzi kırk hadislerinde, “Sabah kahvaltısını yapmamak insanı hasta eder, akşam yemeğini yememek de ihtiyarlatır.”⁷⁶⁴ hadisine yer vermişlerdir.
- Aşık Netai ve Hüseyin Remzi kırk hadislerinde, “(salgın hastalığa ve veba olan yere) yaklaşmak telef sebebidir.”⁷⁶⁵ hadisine yer vermişlerdir.
- Akkirmani-Birgivi ve Ömer Ziyaeddin Dağıstani kırk hadis eserlerinde, “Bir iş yapmaya niyetlendiğinizde farzın dışında iki rekât namaz kılınız ve şöyle dua ediniz: Ey Allahım, ilmine güvenerek senden hakkımda hayırlısını istiyorum, gücüme güç katmanı istiyorum. Sınırsız fazlından bana ihsan etmeni istiyorum, gücüme güç katmanı istiyorum. Ben bilmiyorum, ama sen biliyorsun, ben güç yetiremem ama sen güç yetirirsin. Ey Allahım! Yapmayı düşündüğüm bu iş, benim dinim, dünyam ve geleceğim açısından hayırlı olacaksa, bu işi benim hakkımda takdir et ve onu bana kolaylaştır, uğurlu ve bereketli eyle. Eğer benim, dünyam ve geleceğim için kötü ise, onu benden, beni ondan uzaklaştır. Ve hayırlı olan her ne ise sen onu takdir buyur ve beni hoşnut ve mutlu eyle!”⁷⁶⁶ hadisine yer vermişlerdir.

⁷⁶¹ Birgivi-Akkirmani; Burhanü'l-Muttakin **Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C. II, s.113; Nesâî, Sıyâm, 40; Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.12; Nesai, Sıyam, 40; İbn-i Mace, ikamet, 173.

⁷⁶² Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.38; Buhari, Tıb, 1; İbn Mace, Tıb,1; Müsned, I, 377; Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.53-56; İbni Mace Tıp, 1, (no:3438); Ebu Davud, Tıp, 11, (no:3874)

⁷⁶³ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.42; Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.26; İbn Mace, Et'ima, 50, (no:3349)

⁷⁶⁴ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, s.42; Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s. 28; İbn Mace, Et'ima, 54, (no:3355)

⁷⁶⁵ Kemalpaşazade, **Hadis-i Erbain Tercümesi**, Çev.: Aşık Netai, **a.g.e.**, s.43; Buhari, Kitabu't-Tarihü'l Kebir, C.:I-VIII, No:8, Beyrut, el-Mektebetü's-Sikafiyye, t.y., s.286; Beyhaki, es-Sünenü'l-Kübra, C.:I-IX, No:9, Beyrut, 1986, s.583(19582); Remzi, **Tıbbi Nebevi**, s.95; Buhari, Kitabu Ehadisi Enbiya, 54, (no: 3473)

⁷⁶⁶ Birgivi-Akkirmani; Burhanü'l-Muttakin **Terceme-i Hadis-i Erbain I-II**, Çev.:Mustafa Cem'i, C.II, s. 83, Buhari, Teheccüd, 25; Nesai, Nikah, 27; Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s. 30.

- İsmail Hakkı Bursevi, Ahmet Naim ve Ömer Ziyaeddin dağıstani kırk hadis eserlerinde, Hz. Peygamber: “Allah’tan korkmanızı ve size yöneticilik yapan kişi Habeşli bir köle bile olsa ona itaat edip sözünü dinlemenizi tavsiye ederim. Eğer ihtilafların çıktığı zamana kavuşursanız benim sünnetime ve hidayet üzere olan halifelerin sünnetine yapışınız. Sünnete dört elle sarılınız. Bidatlerden sakınız, çünkü her bidat sapkınlıktır.”⁷⁶⁷ hadisine yer vermişlerdir.
- Okçuzade Mehmet Şahi ve Ömer Ziyaeddin Dağıstani kırk hadis eserlerinde, “Her kim emirden kötü bir hareket görürse, sabretsin. Çünkü her kim sultandan (ona itaatten) bir karış dışarı çıkarsa, o kişi, câhiliye ölümüyle ölür.”⁷⁶⁸ hadisine yer vermişlerdir.
- Okçuzade Mehmet Şahi ve Mustafa Taki, kırk hadis eserlerinde, “Rızkı, yeryüzünün derinliklerinde arayınız.”⁷⁶⁹ hadisine yer vermişlerdir.
- Okçuzade Mehmet Şahi ve Mustafa Taki, kırk hadis eserlerinde, “Kim bir hayra yol açarsa, ona da hayrı yapanın sevabı kadar sevap verilir”⁷⁷⁰ hadisine yer vermişlerdir.
- Okçuzade Mehmet Şahi ve Mustafa Taki, kırk hadis eserlerinde, “İta‘at, ancak iyi işlerdedir”⁷⁷¹ hadisine yer vermişlerdir.
- İsmail Hakkı Bursevi, Ahmed Naim ve Okçuzade Mehmet Şahi kırk hadis eserlerinde, “Nerede olursan ol Allah’tan sakın. Kötülük edersen hemen iyilik et ki, onu yok edesin. İnsanlara güzel ahlak ile muamele et”⁷⁷² hadisine yer vermişlerdir.

⁷⁶⁷ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.117; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.393; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, No:28, s.125; Ebu Davud, Sünnet 6 (4607), Tirmizi, İlim 16 (nr.2676); Ömer Ziyaeddin Dağıstani, **a.g.e.**, s.18; Buhari, Ahkam, 4, (no:7142)

⁷⁶⁸ Ömer Ziyaeddin, **a.g.e.**, s.17; Buhari, Fiten, 7053; Riyazu’s-Salihin, Mukaddime, 80, (no:671); Okçuzade Mehmet Şahi, **a.g.e.**, s.20; Buhari, Fiten, 2; Buhari, Ahkâm, 4, ^{Öksüz}, **a.g.e.**, s.30

⁷⁶⁹ Okçuzade Mehmet Şahi, **a.g.e.**, s.25-26; Ali el-Muttaki, **a.g.e.**, C. IV, s. 21, (no: 9302); ^{Öksüz}, **a.g.e.**, s.31; Taki, **a.g.e.**, s.49; Beyhaki, **Şuabu’l-İman**, C. II, s. 87, no: 1233

⁷⁷⁰ Okçuzade Mehmet Şahi, **a.g.e.**, s.37; Sahih Müslim, Kitabü’l-İmara, 1893; Taberânî, **el-Mu‘cemü’l-Evsat**, C. 5, s.101, (no: 4791). Suyûfî, **a.g.e.**, C. 20, s. 309, (no: 22182); ^{Öksüz}, **a.g.e.**, s.34; Taki, **a.g.e.**, s.27; Tirmizi, İlim, 14; Suyûfî, Câmiu’Sağîr, c. I, s. 300, no: 1966.

⁷⁷¹ Okçuzade Mehmet Şahi, **a.g.e.**, s.63; Sahih al-Buhari, Kitabü’l-Ahad, 7257; Sahih al-Buhari, Kitabü’l-Ahkam, 7145; ^{Öksüz}, **a.g.e.**, s.36; Mustafa Taki, **a.g.e.**, s.9; Mişkât el-Mesabih, Kitabü’l-İmarat ve’l-Kaza, 3696

⁷⁷² Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmed Naim Efendi, s.75; Nevevi, **Kırk Hadis Şerhi**, Şerh Eden: İsmail Hakkı Bursevi, Hisar Yay., s.272; İmam Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, s. 12-13, Hadis No: 18; Okçuzade Mehmet Şahi, **a.g.e.**, s.70; Tirmizi, Kitabü’l-Bir, 1987; ; Taberânî, **el-Mu‘cemü’l-Kebîr**, c. 20, s. 145, (no: 298); Dârimî, **a.g.e.**, s. 668, (no: 2998); Beyhakî, **Şu‘abu’l-İmân**, C. X, s. 380, (no: 7660); ^{Öksüz}, **a.g.e.**, s.37.

Tablo 2: Osmanlıda Türkçe Yazılmış Matbu Kırk Hadislerde Yer Alan Konular

	14. Yüz Yıl	Kerderli Mahmut b. Ali (Ö. 761/1360) “Nehcü'l- Feradis”	
	15.Yüz Yıl	Ali Şir Nevai (Ö. 906/1501) “Türçüme-i Hadis-i Erbain”	
	16.Yüz Yıl	Âşık Çelebi’nin (Ö. 979/1572) “Şerhu Hadis-i Erbain”	
	16-18.Yüz Yıllar	Birgivi (Ö. 981/1573)/Akkirmanî (Ö 1174/1760) “Şerhu ’l -Ehadisi’l -Erbain”	
	17.Yüz Yıl	Okçuzade Mehmet Şahi (Ö.1039/1630) “Ahzenü’l-Hadis”	
	18.Yüz Yıl	Nabî (Ö. 1124/1712) “Tercüme-i Hadis-i Erbain”	
	18.Yüz Yıl	İsmail Hakkı Bursevî(Ö.1137/1725) “Şerhu Hadis-i Erbain”	
	18.Yüz Yıl	Münif (Ö.1743-1744) “Tercüme-i Hadis-i Erbain”	
	19.Yüz Yıl	Ömer Ziyaeddin Dağıstani (1850-1920) “Hadisi Erbain fi Hukuki	
	19-20.Yüz Yıl	Mustafa Taki Efendi (1873-1925) “Kırk Hadis Yahut İlm-i Hal-i Sıvasi ve İctimai»	
	19-20.Yüz Yıllar	Hüseyn Remzi (1853-1936) “Tıbb-i Nebevi”	
	19-20.Yüz Yıllar	Ahmet Naim (1872-1934) “Kırk Hadis”	
		Eserlerde Yer Alan Konular	
X			Hz.Peygamberin Faziletleri
X			Dört Halife
X			Ehl-i Beyt
X			Dört Mezhep İmamı
X	X		İlim Öğrenmek
X			Namaz
X			Zekât
X		X	Sadaka
X		X	Oruç
X		X	Hac
X			Ana-Babaya Hizmet

x						x					x	Helal Yemek
x						x		x			x	Emr-i Bi'l-Maruf
X										x		Zamanın Kıymeti
X			x			x					x	Sabır
X				x								Takdire Rıza Göstermek
x	x				x		x				x	Haksız Yere Kan Dökmek
x												Zinanın Zararı
x												İçkinin Zararı
x												Kibrin Zararı
x									x			Yalanın Zararı
x												Gıybetin Zararı
x												Riyanın Zararı
x				x								Aşırı Dünya Sevgisinin Zararı
x												Kin Gütmenin Zararları
x												Gurur ve gaflet
x	x		x		x		x					Tul-i Emel
						x					x	Niyet
						x					x	İslam
						x					x	İman
						x					x	İhsan
						x					x	Yaratılış
				x		x					x	Ölüm
						x					x	Rızık
						x					x	Bidat
						x					x	Şüpheli den Uzak Durma
				x		x					x	İhlas
						x					x	Tebliğ
						x			x		x	Sorumluluk
						x					x	Helal Kazanç
	x				x	x	x				x	Boş İşten Uzak Durna
				x		x			x		x	İman Kardeşliği
						x					x	Misafir Hakkı

	x	x			x	x	x		x		x	Komşu Hakkı
	x				x	x	x				x	Öfke Kontrolü
						x					x	Şefkat
				x		x					x	Takva ve Güzel Huy
						x			x		x	Allahın Yardımı
				x		x					x	Haya ve İffet
						x					x	İstikamet
						x					x	İman ve İbadet
						x					x	Hayırda Acele Etmek
						x					x	Zulüm
	x				x	x	x				x	Zikir
						x					x	Arabuluculuk
	x				x	x	x		x		x	İyilik ve kötülük
		x				x					x	Sünnete Uymak
						x					x	Şirk
						x			x		x	Haram ve Helaller
				x		x					x	Zühd
						x					x	Kötülüğü Güzel Savma
						x					x	İddiayı İspat
				x		x			x		x	Yardımlaşma İnfak
	x				x	x	x		x		x	Merhamet
						x					x	Allaha Yaklaşma
	x				x	x	x				x	Dünyanın Değeri
						x					x	Dine Uyma
						x					x	Allah'ın Affı
						x					x	Tebliğ
	x				x	x	x		x		x	Sevgi, Ülfet
	x				x		x					Güvenilir Olma
	x				x		x					Cimrilik
	x				x		x					Mal Biriktirme
	x				x		x					İnsana Teşekkür

	x				x		x					Başkasının Elindekinden Umut Kesme
	x				x		x					Gönül Zenginliği
	x				x		x		x			Güzel Söz
	x				x		x		x			Çok Gülmenin Zararı
	x				x		x					Anne Hakkı
	x				x		x					Gözü Haramdan Sakinme
	x				x	x	x		x	x	x	Temizlik
	x				x		x					Aldanmamak
	x				x		x					Söz Vermek
	x				x		x					İstişare
	x				x		x					Kanaat
	x				x		x			x		Sabah Uykusu
	x				x		x					İyiliği başa Kakma
	x				x		x					İbret Almak
	x				x		x					Ölümü Hatırlama
	x				x		x					Güler Yüzlü ve Yumuşak Huylu Olma
	x				x		x		x			İnsanlara Faydalı Olma
	x				x		x					Hediyeleşme
						x					x	İyilik
						x			x		x	Doğruluk
		x				x					x	Kolaylık
						x					x	Adalet
						x					x	Cömertlik
						x			x		x	Saygı
				x		x					x	İtaat
				x								Kur'an-ı Öğrenme ve Öğretme
				x								Güzel Ahlak
				x				x				Yöneticiye Allaha ve Babaya İtaat
				x					x			Birlik Beraberlik

				x					x			Rızkı Arama
				x								Kadir Gecesi
				x								Hayra Vesile Olma
			x	x								Dua Etme
				x								Hz.Eyyüp
				x								Hz.Davud
			x	x								Sahabe Fazileti
				x								Yöneticinin Merhameti
				x					x			Mü'minin Güçlü Olması
				x								Keşke Dememek
				x		x					x	Kendi Kusuruyla ilgilenmek
						x					x	Faiz
						x					x	Kureyşin Fazileti
		x				x					x	Arkadaşın Önemi
				x					x			Tevazu
				x								En Hayırlı Ümmet
				x								Dünyanın İmarı
		x	x									Selam
		x										Hutbeyi Dinleme
		x	x									Sabah Namazı
		x										Namazda Tadili Erkan
		x	x									Teravih
		x										Tevbe
		x										Kurban
		x						x	x			Adil Yönetici
		x										Tebliğde Müjdelemek
		x										Kabirlerden İbret Alma
		x										Evlat Sevgisi
		x										Yaşlılık ve hata
		x										Mercimek Yemek
		x								x		Her Derdin Devası Vardır

		x									Alış-Verişte Bazı Kurallar
		x									İnek Sütü İçmek
		x							x		Az Yemek Yemek
		x							x		Karantina
		x						x			Tedbir-Takdir İlişkisi
		x									Santraç
		x									Lanet Okumamak
		x									Çalgı Aletleri
		x							x		Kahvaltı ve Akşam Yemeği
			x								Hamdele
			x								Kişisel Bakım
			x								Abdest
			x								Cuma Namazı
			x								Müezzinlik
			x								İmamlık
			x								Ezanı Tekrar
			x								Salavat
			x								Namaz ve Namaza Gidiş Şekli
			x								Öğle, İkinci ve Akşam Namazı
			x								Kuşluk Namazı
			x								Tahiyyetül Mescid Namazı
			x								Husuf -Küsuf Namazı
			x								İtikaf
			x								İftarda Acele Etmek
			x								Namazda Tadili Erkan
			x					x			Evlenmeye Teşvik
			x								Bereket
			x								Mezarın Şekli
			x								Taziye Evine Yemek
									x		Sağlığı Koruma

										x		Tedavi Olmak
										x		Elleri Yıkama
										x		Su içme şekli
										x		Kaylule
										x		İkinci Uykusu
										x		Hamamlar
										x		Sahte Doktor
										x		Salgın Hastalık
										x		Tedavi Yolları
										x		Telbine Çorbası
										x		Vebadan Ölen Şehit
										x		Teheccüt
										x		Yetimi Doyurmak
										x		Et ve Pirinç Yemek
										x		Hurma Yemek
										x		Çörek Otu
								x				Sultana Dua Etmek
								x				Biat
								x				Sultanın Fazileti
								x				Adaletle Hükmetmek
								x				Sultanın Duası
								x				İstanbul'un Fethi
								x				İstişare
								x				İstihare
								x				Gaziye Techiz Etme
								x				Her Emire itaat Edilmesi
									x			Yanlış Karşı Çıkıp Hakkı Söylemek
									x			Yöneticinin Halka Benzemesi

									x			Fasık'ın Övülmemesi
									x			İstişarenin Önemi
									x			İnsanın Değerli Oluşu
									x			Takva
									x			Yaşama Hakkı
									x			Dili Koruma
									x			İffet
									x			Allah Korkusu
									x			Hayıra Önderlik Etmek
									x			Mü'minin Özellığı
									x			Ortaklık
									x			Münafık
									x			Hainlik Fakir Yapar
									x			Çocuğun Baba Üzerindeki Hakkı
									x			Atıcılık
									x			Binicilik
									x			Ziraat
									x			Kötü Zan
									x			Söz Taşıma
									x			Allahı Anmak
									x			Cesaret
									x			Dünya Ahiret Dengesi
									x			Karaborsanın Yasak Olması
									x			İktisat, Tutum
									x			Kırk Hadis

3.2.6. Dil ve İfade Bakımından Ortak ve Farklı Yönler

Araştırmanın konusu olan kırk hadislerin Türkçenin çeşitli lehçeleriyle yazıldığı görülmüştür.. Bu eserlerden Nehcü'l Feradis'in Harezmi Türkçesi, Ali Şir

Nevai'nin Çihl Hadis'i Çağatay Türkçesi ve diğer on eser Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Bu eserlerden tercüme ve şerh olarak yazılan kırk hadislerin manzum olanları Farsça'dan, mensur olanrı Arapça'dan tercüme edilmiştir.

Âşık Çelebi eserine, Allah'a hamd ü sena ettikten sonra Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetlerinin önemine vurgu yapmıştır. Tercüme ettiği esere kaynaklık eden Kemalpaşazade'nin eseri hakkında bilgi verilmiştir. Aşık çelebi esere, Seyyit olduğunu gösteren şeceresini, eserin yazılış gerekçesini, eserini takdim ettiği Sokulu Mehmet Paşa'ya yazmış olduğu övgüyü, hocalarını ve almış olduğu hadis icazetini, hadislerin konularını içeren mukaddime ile başlamıştır. Mensur olarak yazılan bölümde çok ağır ve ağıdalı bir dil kullanılmıştır. Aşık Çelebi tercüme ettiği Kemalpaşazade'nin eserine sadık kalmaya çalışmıştır. Müellif bazı hadislerde kısaltma yaparken bazı yerlere de beyitler eklemiştir. Yapmış olduğu ekleme ve çıkarmalar eserin genel anlamını değiştirmemiştir. Eserin mukaddimeden sonraki mensur ve manzum olarak yazılan asıl kısımda, gayet sade anlaşılır ve basit bir dil kullanmıştır. Bunun sebebi kırk hadis eserinin geniş halk kitlelerinin istifadesi için yazılmış olmasıdır.⁷⁷³

Okçuzade Mehmet Şahi tarafından “Ahsenü'l Hadis” eserinde, tasavvufi, edebi ve tarihi motifler yoğun bir şekilde yer almıştır. Muhtelif konuların yer aldığı hadislerin Türkçe'ye manzum tercüme ve şerhi yapılmıştır. Mehmet Şahi hadisleri dörtlükler halinde manzum bir şekilde tercüme etmiştir. Eserin tercüme ve şerhi yapılırken ayet-i kerimeler, aynı konuda diğer hadis-i şerifler, İsrailiyat, hikâyeler, kıssalar ve şiirler de yer almıştır.⁷⁷⁴

Ali Şîr Nevâî tarafından yazılan “Çihil Hadis” ilk manzum kırk hadis tercümesi olarak bilinmektedir. Türkçe manzum kırk hadis tercüme eserlerin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. 1481 yılında Abdurrahman Câmî'nin “Çihl” hadisi talebesi Ali Şîr Nevai tarafından Çağatay Türkçesine çevrilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi Nevâî eserini hocası hayattayken onun izniyle tercüme etmiştir.⁷⁷⁵ Nevai bütün eserlerinde olduğu gibi kırk hadisini de bir amaçla yazmıştır. Şairler genel olarak yazılarında lafız ve şekile çok önem verirken, Navai daha çok manaya ve verilmek istenen mesaja

⁷⁷³ Akdağ, a.g.e., s.14

⁷⁷⁴ Okçuzade Mehmet Şahi, **Ahsenü'l-Hadis** ; Öksüz, a.g.e. , s.19

⁷⁷⁵ Özsoy, a.g.e, s.8

odaklanmıştır. Tercüme ettiği kırk hadisini Farsça bilmeyen Türklerin Abdurrahman Cami'nin eserinden yararlanması için yazmıştır. Nevai şiiri nesir'e tercih etmiştir. Ali Şir Nevai Şiirlerinde aruz vezni, ses tekrarlarını, redif ve kafiye'yi ustaca kullanmıştır.⁷⁷⁶

Babanzade Ahmet Naim'in kırk hadis eseri, Nevevi'nin "Erbaun" adlı kırk hadis eserinin nesir olarak Türkçe tercümesidir. Ahmet Naim'in kırk hadis tercümesi, Nevevi'nin "Erbaun" adlı eserinin en güzel Türkçe tercümelerinden birisi olduğu ifade edilmiştir.⁷⁷⁷Eserin ön sözünde belirtildiği gibi Ahmet Naim, Nevevi'nin kırk hadisnin gerek konu gerekse muhtevasına büyük bir saygı duymuş ve bu saygıdan dolayı da eseri tercüme ederken aslına son derece sadık kalınmıştır. Eklemek ya da açıklamak istediği hususları eserin haşiyesinde belirtmiştir. Hadis ilmine çok fazla vukufiyeti olmayanları sıkmamak için açıklamaların kısa ve anlaşılır olmasına dikkat etmiştir.⁷⁷⁸Ahmet Naim hadisleri tercüme ederken karşılaştığı yanlışları da düzeltmiştir. Nevevi'nin "el-Erbaun" eserinde bulunan ve iki bölümden oluşan hadis'in her iki bölümü için Sahih-i Buhari kaynak olarak gösterilmiştir. Ahmet Naim'in hadisin birinci bölümünün Sahih-i Buhari, ikinci bölümün kaynağını Beyhaki olarak düzeltmiştir.⁷⁷⁹

İsmail Hakkı Bursevi tarafından nesir olarak kaleme alınan kırk hadis şerhi, Nevevi'nin "el-Erbaun" adlı esrinin genişçe bir Türkçe şerhi olarak bilinmektedir. Bursevi kırk hadis şerhinde milli kültür ve kimliğe vurgu yaptığı görülmüştür. Eserde milli dil ve kültüre de önem verilmiştir. Ahir zamanda dünyanın tasarrufunun Türkler'in elinde olacağı, Türkler'in çocuklarının dünyada kaya gibi sabit ve sağlam olması için çocuklara "Kaya" adının verildiği, Türkler'in izzet ikram sahibi olan kişilere "Ocak Sahibi" dediği gibi bilgilere yer verilmiştir.⁷⁸⁰

Bursevi'nin kırk hadisinde Arapça gramer konularına girilmiş, konuyla alakalı ayetler ve hadislere atıflar yapılmış, kelimeleri kibarlar, Türkçe deyim ve atasözlerine de yer verilmiştir. Bursevi'nin kırk hadisinde metinle şerh iç içe girmiş bununla birlikte

⁷⁷⁶ Özsoy, **a.g.e**, s.13.

⁷⁷⁷ Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmet Naim, Haz.Ahmet Çınar, s.7

⁷⁷⁸ Melek Çetinkaya; M.Sait Özer Varlı, **a.g.m**, s..539

⁷⁷⁹ Özkan, **a.g.e**, S.171

⁷⁸⁰ İsmail Hakkı Bursevi, Şerh'ul- Erbaune Hadisen; Hikmet Gültekin, **a.g.e**, S.87

anlaşılır bir Türkçeye yazılmıştır. Eserde önce hadisin metni yazılmış, sonra şerhi yapılmıştır.⁷⁸¹

Ömer Ziyaeddin Dağıstani tarafından yazılan “Hadis-i Erbain fi Hukuk-i Selatin” adlı kırk hadis eseri Arapça terim ve ifadedelerin sıkça yer aldığı Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Giriş ve mukaddimeyle girilen esere ”Kütübü Sitte” olarak bilinen ana kaynakların yanı sıra “Kütübü Sitte”nin dışında kalan tali kaynaklardan da hadisler alınmıştır. Eserin yazımında usul olarak önce hadisin Arapça metni, akabinde de tercüme ve meali başlığı adı altında hadisin tercüme ve şerhi verilmiştir. Eserde hadislerin ilk ravisi ve kaynağı da verilmiştir. Hadisleri şerh ederken benzer konudaki hadislerden de istifade edilmiştir. Sultanların hukukuyla doğrudan alakası olmayan istanbul’un fethiyle alakalı iki sayfalık bilgi verirken, Sultanların hukukuyla doğrudan alakalı “istişare” konusu birkaç satırla geçirilmiştir.⁷⁸²

Nehcü’l - Ferâdis, Kerderli Mahmud b. Ali tarafından Harezmi Türkçesiyle kaleme alınmış ilk Türkçe kırk hadis eseri olarak bilinmektedir. Eser dört ana bölüm ve her bölüm on fasıldan oluşmuştur. Nev’i şahsına mahsus bir özelliğe sahip olan eser Siyer ve İslam tarihinin birçok konusuna da yer vermiştir. İnsanları Allah’a yaklaştıran ve ondan uzaklaştıran konuların öğretici bir üslupla ele alındığı görülmektedir. Eğitici bir amaç ve üslubun kullanıldığı eserde, süslü ifadelerden kaçınılmış, sanat kaygısı taşımamıştır. Bütün Osmanlı coğrafyasında büyük bir üne kavuşan eser; Orta Asya’da yaşayan Türkler arasında din ve ahlak eğitimi açısından büyük bir şöhrete kavuşmuştur.⁷⁸³

Birgivi’nin başlayıp ve Akkirmânî’nin tamamladığı “Şerhu’l-Ehâdîsi’l-Erbain” eseri Arapça olarak yazılmış ve Mustafa Cemi tarafından Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. Eserde hadisler şerh edilirken kırk hadis geleneğinde görülen şerh usulünün genel özellikleri görülmektedir. Ancak eserin şerhi yapılırken Cennetin sekiz kapısından hareketle hadisler sekiz açıdan şerh edilmiştir. Hadisler sıhhat açısından incelenerek, hadislerin metinlerinin cümle yapılarına da değinilmiştir. Hadislerin şerhi

⁷⁸¹ İsmail Hakkı Bursevi, Şerh’ul- Erbaine Hadisen; Yıldırım, **a.g.e**, s.160; S.Hikmet Gültekin, **a.g.e**, s.84

⁷⁸² Ömer Ziyaeddin, **Hukuku Selatin (Hadis-i Erbain)**; Demirel, **a.g.m.**, s.270-272

⁷⁸³ Aktan, **a.g.e.**, s.1

esnasında konuyla alakalı ayetlerden, metin içi ya da dışı hadislerden yararlanılmıştır. Rivayetler arasında zahiren çelişkili durumlarda telif yoluna gidilmiştir.⁷⁸⁴

Halkın siyasi ve sosyal gidişatını yönlendirmek için İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından Mustafa Taki Efendi tarafından nesir olarak yazılan “İlm-İ Hâl-İ Siyâsî ve İctimâî” adlı kırk hadis eseri, Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Eserde yer alan hadisler harekelenmiş olup, yetmiş dokuz sayfadan oluşmuştur. Eserde önce hadisin metni yazılmış, altına tercümesi ve tercümenin altına çizilen bir çizgiden sonra şerhleri yapılmıştır. Mustafa Taki’nin yazmış olduğu kırk hadis adlı eseri de bu maksatla kaleme alınmıştır. Hadislerin lafzi tercümesi yerine tefsiri tercümesi tercih edilmiştir. Hadisleri yorumlarken hadislerin evrensel yorumundan ziyade güncel yorumları tercih edilmiş, günlük olaylarla somutlaştırılmıştır. Hadislerin sıhhatiyle ilginilmemiş ve kitabın sonunda yapılan bir çizelgede sırasıyla hadislerin Suyuti’nin “Camîu’s-Sağîr” adlı kitabındaki numarası, Suyuti’nin belirttiği kaynakların isimleri ve sahabe ravilerinin isimleri belirtilmiştir.⁷⁸⁵

Selahattin Yıldırım’a göre Hüseyin Remzi Bey’e ait olan Tıbb-ı Nebevi kırk hadis eseri Hüseyin Remzi Bey tarafından telif edilmiştir.⁷⁸⁶ Veli Atmaca “Tıp ve Tıbb-ı Nebevi Hakkında Muasır Çalışmalar (Bibliyografya Denemesi)” makalesinde, Feridun Nafiz Uzluk’a göre, Tıbb-ı Nebevi’nin, Fransız Pruv’a ait eserin Hüseyin Remzi Bey tarafından Osmanlı Türkçesine tercümesi olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸⁷ Eserde Hz. Peygamber’in genel sağlık konularındaki 42 hadisi yer almıştır. Osmanlı Türkçesiyle yazılmış ve basılmış olan eser konusunda Türkçe yazılmış ilk eser olarak bilinmektedir. 16 Şubat 1893 de yazımı tamamlanan eser bir yıl sonra bastırılmıştır. Hüseyin Remzi Bey eserini yazarken daha önce konuyla alakalı yazılan kitapları inceleyerek onlardan da yararlanmışır.⁷⁸⁸ Eserde yer alan hadislerin senet bilgisine yer verilmemiştir. Eserin gerek genel yapısı ve gerekse de üslubu genel bir sağlık kitabına benzediği görülmüştür. İki bölüm beş kısımdan oluşan eserin, her bir bölümünde sağlıkla alakalı bir konu işlenmiştir.⁷⁸⁹

⁷⁸⁴ Alkan, **a.g.e.**, s.İV

⁷⁸⁵ Mustafa Taki, **Kırk Hadis Yahut İlm-i Hal-i Siyasi ve İctimai**; Ağırman, **a.g.m.**, S.68-69

⁷⁸⁶ Yıldırım, **a.g.e.**, s.186

⁷⁸⁷ Veli Atmaca, “Tıp Ve Tıbb-I Nebevi Hakkında Muasır Çalışmalar (Bibliyografya Denemesi)”, F.Ü. ilahiyat Fakültesi Dergisi, 16:1, 2011, s.49

⁷⁸⁸ Karacaoğlu, **a.g.m.**, s.73.

⁷⁸⁹ Hüseyin Remzi, **Tıbbi Nebevi**,; Yıldırım, **a.g.e.**, s.186

İran'ın büyük şairi Abdurrahman Cami(Molla Cami) 1481 yılında mensur bir mukaddime yazmış ve akabinde ezberlenmesi kolay kırk hadisi derleyerek Farsça kıt'a olarak tercüme edilmiştir. Ortaya çıkan eser "Erba'in-i Cami", "Çihl Hadis", "Terceme-i Erba'in Hadis" olarak isimlendirilmiştir.⁷⁹⁰ Araştırmaya konu olan Ali Şir Nevai, Nabi ve Münif'in kırk hadis geleneğindeki eserleri, Cami'nin Çihl Hadis'inin manzum Türkçe tercümesi olarak kaleme alınmıştır.

Nabi "Tercüme-i Erbain" eserine Cami'nin eserine aldığı hadisleri aynen almıştır. Eserin başına nesir olarak bir dibace kaleme almıştır. Bu dibacede Hz.Peygamber'in kırk hadis öğrenenlere verdiği müjdeden bahsederek, Cami'nin Farsça bilenlere yönelik yazdığı eserden Farsça bilmeyenlerin yararlanması için bu eseri Türkçeye çevirdiğini ifade etmiştir. Eser Abdurrahman Cami'nin Farsça olarak kaleme aldığı kıtaların Türkçe'ye aktarılması değildir. Nabi'nin öncülük ettiği hikmet ve tefekkür ağırlıklı hikemi şiir anlayışına sahip olduğu bilinmektedir. Eserinde şiire konuşma üslubu vermesi için Abdurrahman cami'nin eserinde kullandığı vezin kullanılmıştır. Eser Abdurrahman Cami'nin Farsça olarak kaleme aldığı kıtaların Türkçe'ye aktarılması değildir.⁷⁹¹ Nabi eserini 1718 yılında Avusturya savaşında şehit olan Osmanlı Sadrazamı Ali Paşa'ya eserinin Cami'nin eserinden daha iyi olduğunu bir mektupla ifade etmiştir.⁷⁹²

Münif'in manzum kırk hadis eseri, Abdurrahman Cami'nin eserinin manzum Türkçe tercümesidir. Münif hadislerin manzum tercümesinde Abdurrahman Cami ile aynı vezni kullanmış ve eserinde Cami'nin tercümesinin yoğun etkisi olduğu görülmüştür. Bu benzerliğin iki tercüme arasında sıkı bir anlam benzerliği olduğunu söyleyebiliriz. Bazı kıtalar Caminin tercümesinden Türkçeye aynen tercüme edilmiştir.⁷⁹³

Manzum olarak yazılan kırk hadisler Farça'dan tercüme ve şerh edilmiştir. Nevai'nin Çihl Hadis'i, Nabi'nin, Münif Mustafa Efendi'nin kırk hadislerinin Abdurrahman Cami'nin Farsça olarak kaleme aldığı Çihl Hadis'inin manzum Türkçe tercüme ve şerhleri olduğu bilinmektedir. Araştırmanın konusu olan on iki eserin beş

⁷⁹⁰ Sevgi, **a.g.m.**, s.1

⁷⁹¹ Nabi, **Hadis-i Erbain Mecmua-i Nabi Efendi** ; Korkmaz, a.g.m., s.451

⁷⁹² Korkmaz, **a.g.m.**, s.452

⁷⁹³ Münif, **Divan-ı Münif Efendi**; Sebahattin Küçük, a.g.e, s.90-91

tanisi mensur, beş tanisi manzum ve iki tanisi de manzum-mensur olarak kaleme alınmıştır. Manzum olarak kaleme alınan kırk hadislerin müelliflerinin Osmanlı döneminin kudretli şairlerinden olduğu bilinmektedir. İncelemenin konusu olan kırk hadislerin şair ve yazarlarının iyi bir medrese eğitimi aldığı ve dini ilimlerde de mütahassıs olduğu bilinmektedir.

Osmanlıda manzum kırk hadis yazma geleneği diğer milletlerden daha çok rağbet görmüştür. Manzum kırk hadis geleneğinin oluşmasında daha önce de ifade edildiği gibi Abdurrahman Cami'nin etkisi olmuştur.⁷⁹⁴ Manzum kırk hadislerin oluşmasının sebepleri arasında, kırk hadisler yoluyla yapılan din ve ahlak eğitiminde şiirin etkili olduğu söylenebilir. Şiir, çok eski zamanlardan beri eğitim öğretimde kullanılmıştır.

Şiir, edebiyatın en etkin enstrümanlarından birisidir. Eğitimin hedeflerine ulaşmak için kullandığı araçlar içerisinde, edebi eserlerin çok önemli yere sahip olduğu bilinmektedir. Edebiyatın, insan şahsiyetini geliştirici bir güce sahip olduğu, ruh dünyasını iyiye ve güzele doğru sürüklediği bilinmektedir. Kullanılan dil ve edebiyatın eğitimle daima etkileşim içerisinde olduğu ve onun ayrılmaz bir parçası olduğu söylenebilir. Çok eski çağlardan beri sanat, spor ve edebiyat, eğitim ve öğretimin temel materyallerinden birisi olmuştur. Antik çağın en eski uygarlığı olarak bilinen Çin ve Yunanlıların eğitim felsefeleri incelendiğinde sanat, spor ve edebiyatın önemli bir yerinin olduğu görülmektedir.⁷⁹⁵

Çin uygarlığının Klasikleri arasından İlahiler, Müzik ve Şiirler Kitabı bulunmaktadır. Günümüzde mevcut yetişkinlerin eğitimiyle benzer özelliklere sahip Konfüçyüs'ün eğitim anlayışında, benzetmelerin, şiirlerin büyük bir önemi olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde Sokrates'in eğitim ve öğretim yöntemlerinde de benzer özellikler görülmekte; teşbihler, şiirler, geleneksel efsaneler geniş bir yer tutmaktadır.⁷⁹⁶

⁷⁹⁴ Mustafa Yunus Gümüş, İdris Söylemez, “16. Yüzyıl Şairlerinden Vahdeti'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi”, **Kalemname**, C., S.8, 2019, s.334

⁷⁹⁵ Ufuk Cem Komşu, “Yetişkin Eğitiminde Bir Öğretim Aracı Olarak Şiirin Rolü: Literatür Taraması Örneği”, **Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.14-1, S.27, 2017-1, s.2

⁷⁹⁶ Komşu, a.g.e, s.3

3.3. Kırk Hadislerde Tespit Edilen Eğitim İlke ve Metotları

İnsanların birbiriyle benzer tarafları olduğu gibi, farklı taraflarının da olması, yaratılış gereği olduğu söylenebilir. Bu farklılık onun öğrenme ve öğretme süreçlerine de yansımıştır. Allah'ın bir sıfatı olan “rab” kavramı, din eğitimi bağlamında önemli bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Terbiye etme, yetiştirme, sahip olma anlamlarına gelen rab kelimesi, ıslah etmek, bir şeye sarılmak, yeni bir şey eklemek ve devamını sağlamak anlamlarına da gelmektedir.⁷⁹⁷

Din eğitim ve öğretimi dendiği zaman din ile eğitim öğretim beraber zikredilmektedir. Burada yapılan iş ve eylem, eğitim-öğretim faaliyetidir. Din ise eğitim öğretim faaliyetinin konusudur. Din eğitimi genel eğitimin ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştür.⁷⁹⁸ Din eğitimi ve öğretimi bir eğitim işi olması hasebiyle genel eğitim ve öğretimin ilke ve metotlarını da kullanmıştır.⁷⁹⁹

İster yaygın eğitim, ister örgün eğitim olsun, eğitimde başarı için eğitimin verilme şekli de önemli görülmüş ve eğitimde motivasyonun önemi üzerinde durulmuştur. Eğitimciler; başarılı olmak için beğenilme, takdir edilme, toplumda yer edinme, kabul edilme, eğitim ilke ve metodlarını kullanma gibi saiklerin başarıda etkili olduğunu ifade etmişlerdir.⁸⁰⁰

Hiz. Peygamber'in İslam'ı tebliğ etmeye başladığında muhatap olduğu kitlenin, toplumun çok farklı katmanlarından oluşması, muhatap kitlenin homojen olmaması, belli bir zümreye ya da özel bir gruba yapılan klasik bir eğitim öğretim faaliyeti olarak görülmemektedir. Hiz. Peygamber'in yaşlı-genç, kadın-erkek, her türlü ırk ve renkten insanlara İslam'ı öğretmesiyle gerçekleşen eğitimin, nev'i şahsına mahsus bir eğitim olduğunu söylemek mümkündür.⁸⁰¹

⁷⁹⁷ Bayraktar Bayraklı, **İslam'da Eğitim**, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 8. Baskı, 2009), 105.

⁷⁹⁸ Beyza Bilgin, Bilgin, **Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri**. Ankara: Emel Matbaacılık, 1980, s.14-15, 21.

⁷⁹⁹ Suat Cebeci, **Din Öğretimi Yöntemleri**, s.1. http://www.ebsad.org/img/20140407__6321527362.pdf, Çevrimiçi, 30.08.2021

⁸⁰⁰ Cemal Tosun, “Din Eğitiminde Motivasyon”, **Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik Sempozyumu kitabı Balıkesir Büyükşehir Belediyesi**, 2017, s.358.

⁸⁰¹ Abdullah Özbek, **Bir Eğitimci Olarak Hiz. Muhammed**, Esra Yayınları, Konya 1991, s. 123.

Kültürel mirasını gelenek görenek yoluyla atalarını taklit ederek öğrenen Arap toplumuna Hz. Peygamber almış olduğu ilk vahiyle birlikte yeni değer ve ilkeler öğretimine başlamıştır. Hz. Peygamber'in başlattığı yeni eğitim öğretim sisteminde kalem, kâğıt, okuma, yazma, inanç, davranış gibi kavramlar ortaya çıkmış; yeni bir eğitim öğretim ortamı oluşmuştur.⁸⁰²

Hız. Peygamber çok kısa bir süre içerisinde eğitim öğretim açısından büyük bir başarı sağlamıştır. 23 yıllık bir sürede her türlü kötü alışkanlığa sahip insanları, uyguladığı din eğitimiyle, örnek bir toplum haline getirmiştir. Hız. Peygamber'in bu başarısında uyguladığı eğitim öğretim ilke ve metotlarının büyük bir etkisi olduğu söylenebilir.

İlke, yapılan bir etkinlikte amaç doğrultusunda sonuca ulaşmak için etkinliğin başlama noktasından sonucuna kadar kılavuzluk eden öncü fikir olduğunu söyleyebiliriz. Eğitim ilkesi eğitim işini yapan kişiye rehberlik etme görevini üstlenmiştir. Eğitim ilkeleri eğitimin daha düzenli bir şekilde yapılmasını üstlenmiştir ve eğitimin daha düzenli bir şekilde yapılmasını sağlamaktadır.⁸⁰³

Metot, kelime anlamı olarak; usul, tarz, yöntem, yol anlamlarına gelmektedir. Terim olarak metot, bilinmeyen bir konuda araştırma yapılırken ya da bilinen bir şeyin bir başkasına anlatılırken takip edilen en kısa yol olarak tarif edilebilir.⁸⁰⁴

Hız. Peygamber zamanında eğitim bilimleri bir disiplin olarak var olmadığı için Hız. Peygamber'in uyguladığı eğitim öğretim metotlarını, günümüz eğitim bilimlerinin ortaya koyduğu ilke ve metotlarla birebir karşılaştırmanın ya da onaylatmanın mümkün olmadığı görülmektedir.⁸⁰⁵ Asırlar boyu din eğitimi açısından önemli bir yere sahip olan kırk hadisler, özelde Osmanlıda Türkçe yazılmış matbu kırk hadislerde bazı eğitim öğretim ilkelerinin olduğu görülmüştür.

Öğrenilen şeylerin kalıcı yaşantı haline gelmesi için öğrenen kişinin neyi niçin öğreneceğini önceden bilmesi, günümüz eğitim ve öğretim sisteminde “amaca

⁸⁰² Selahattin Parlador, “Hız. Peygamber Devrindeki Eğitim Anlayışı ve İşleyişi”, **DEÜİFD**, C.1, İzmir 1983, s. 259.

⁸⁰³ Ramazan Güler, “Hız. Peygamber'in (S.A) Eğitim-Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke ve Metotlar”, Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, Yıl:1, C.1, S.2, 2015, s.120; N. Kemal Önder, Öğretimde Program, İlke ve Yöntemler, İstanbul 1992, s.45

⁸⁰⁴ Ramazan Güler, a.g.m., s.124-125.; Amiran Kurtkan Bilgiseven, **Sosyal İlimler Metodolojisi**, İstanbul 1978, s. 3; Osmanlı Pazarlı, **Din Eğitim ve Öğretiminde Genel Metotlar**, İstanbul 1967, s.4.

⁸⁰⁵ Ramazan Güler, **a.g.m.**, s.116

dönüklük ilkesi” olarak bilinmektedir.⁸⁰⁶ Din eğitimi açısından incelenen kırk hadislerde yer alan birçok hadiste; Allah’a ve Peygamber’e itaat etmek, bir iyiliğin yapılması, bir kötülüğün terki, bir amaca dönük olarak istenmiştir.

Kur’an’da insanın yaratılış amacı “Allah’a kulluk” olarak açıklanmıştır.⁸⁰⁷ “Kulluk amacı doğrultusunda yaşayan kişi” nin, altından ırmaklar akan cennete gideceğini, kulluktan yüz çevirenin de Allah’ın azabıyla karşılaşacağı ifade edilmiştir.⁸⁰⁸ İncelen kırk hadis eserlerinde Allah’a ve peygamberine itaat edilmesi, kulluğun gereği olarak bir Müslüman’ın hayat tarzı ve hayatının amacı hakkında bilgi verilmiştir. İnsanlarla iyi geçinilmesi ve onlara iyilik yapılması istenmiştir. “Kim Allah için verir, Allah için kötü şeylere mani olursa, Allah için sever, Allah için buğz ederse imanını kemâle erdirmiş olur.”⁸⁰⁹ hadisinde, kamil bir imana kavuşmak için, yaptığımız şeyi Allah için yapmak; sevgimizin ve nefretimizin Allah için olması gerektiği ifade edilmiştir. “İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez”⁸¹⁰ hadisinde, Allah’ın merhametine kavuşmanın yolunun insanlara merhametten geçtiği ifade edilerek, merhamete vurgu yapılmıştır. Hadislerde bazı hedeflere ulaşmanın yolunun belli şartları yerine getirme şartına bağlandığı görülmektedir. “Her gün sabah namazından önce iki, öğleden önce dört, sonrasında iki rekât, akşamdan sonra iki ve yatsıdan sonra iki olmak üzere 12 rekât nafile namaz kılmaya devam eden kişiye, yüce Allah cennette bir köşk inşa eder”⁸¹¹ hadisinde cennette bir köşk vaat edilerek belli ibadetlerin yapılması tavsiye edilmiştir.

Hz. Peygamber’in eğitimde kullandığı ilkelerden birisinin “sevgi ilkesi” olduğu bilinmektedir. Sevgi’nin, günümüz eğitim bilimlerinde bir eğitim ilkesi olduğu bilinmektedir. Sevgi; öğreticinin mesajının öğrencide iz bırakmasını sağlayan önemli ilkelerden birisidir. Öğreticinin sevilme oranıyla öğrenciyi etkileme oranı arasında doğru orantının olduğu bilinmektedir Sevgiye muhatap olan kişilerin sevdiklerinin hal ve hareketlerini kabul etmeye ve onu taklit etmeye meyilli olduğunu söyleyebiliriz. Sahabe Hz. Peygamber’i canlarından daha çok sevmiş, bunu zaman zaman ifade

⁸⁰⁶ Hıfzı Doğan, **Analiz Ve Program Hazırlama**, Ankara 1982, s.216.

⁸⁰⁷ Zâriyat, 51/56.

⁸⁰⁸ Feth Suresi, 48/17.

⁸⁰⁹ Tecrid-i Sarih Tercümesi, Çev: Kâmil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 1, 80.

⁸¹⁰ Müslim, Fedâil, 66; Tirmizî, Birr, 16

⁸¹¹ Müslim, Salâtü’l-Müsâfirîn, 101; Ebû Dâvûd, Tatavvu’, 8

etmiştir.⁸¹² İnceleme konumuz içerisinde bulunan kırk hadis eserleri içerisinde sevgi konusu vurgulanmıştır. Ali Şir Nevai, Nabi ve Münif, kırk hadis tercüme ve şerhlerinde yer alan; “Sizden biriniz, kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe iman etmiş sayılmaz”⁸¹³ hadisi gibi rivayetler de yer almıştır. İncelenen eserlerde insanları dünyevi bir çıkar olmaksızın Allah için sevmeye telkin edilerek, iman bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Allah için sevgi, iman bir göstergesi olarak sunulmuştur. “... Allah için sever, Allah için buğz ederse imanını kemâle erdirmiş olur”.⁸¹⁴ “Bir adamın kardeşine gönül sevgisi ile bir an bakması benim şu mescidimde bir sene itikâf etmekten hayırlıdır.”⁸¹⁵ “Mümin olan kimse diğerlerine ülfet eder ve kendisiyle ülfet olunur. Ülfet etmeyen, kendisiyle ülfet edilemeyen kimse de hayır yoktur. İnsanların hayırlısı insanlara en faydalı olanıdır.”⁸¹⁶

Günümüz eğitim sisteminde kişisel farklılıklar dikkate alınmaktadır İnsanların fiziksel yapılarında farklılık olduğu gibi, yetenek, huy ve karakter açısından da farklılıklar görülmektedir. Bireysel farklılıklar onlardan beklentileri de farklı kılabilir. Bu farklılıklar, onların eğitim ve öğretiminde kullanılan eğitim yöntemlerinde de farklılıkları getirmiştir.⁸¹⁷

H. Peygamber, “amellerin en faziletlisi hangisidir” diye soran sahabelere farklı cevaplar vermiştir. Birine “cihad etmektir” derken, diğerine “vaktinde namaz kılmak”, bir başkasına “ana-babaya iyilik etmektir”, demiştir.⁸¹⁸ H. Peygamberden öğüt almak isteyen kişilerin durumuna göre de farklı cevaplar verilmiştir. Araştırma konusu olan eserler içerisinde de bu tür hadisler bulunmaktadır. Kendisinden öğüt isteyen öfkeli kişiye öfke kontrolünü tavsiye etmiştir. H. Peygamber verdiği cevaplarda kişisel farklılıkları dikkate almıştır. H. Peygamber, kötülüklerle mücadele etmeyi öğretirken herkesten aynı şeyi yapmaları istenmemiştir. “İçinizden her kim bir

⁸¹² Çiğdem Kağıtçıbaşı, **Yeni İnsan ve İnsanlar**, İstanbul, Evrim Yayınları, 2006, s.73; Mevlüt Kaya, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, Samsun, Etüt Yayınları, 1998, s. 81.

⁸¹³ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.6; Nabi, **a.g.e.**, S.5; Münif Efendi, **a.g.e.**, s.2; Buhârî, İmân, 7, Müslim, İmân, 71.

⁸¹⁴ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.6; Nabi, **a.g.e.**, s.5; Münif Efendi, **a.g.e.**, s.2; Tecrid-i Sarih Tercümesi, Çev: Kâmil Miras, s.1, 80; Hâkîm, **el-Müstedrek**, C. II, 164; Beyhakî, **Şuabu'l-İman**, I, 47..

⁸¹⁵ Aclunî, **Keşfu'l-Hafa**, c.II, s.436, No:2860.

⁸¹⁶ Mustafa Taki, **a.g.e.**, s.40; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c.II, s.400.

⁸¹⁷ Yaşar Fersahoğlu, Kur'an'da Zihin Eğitimi, Marifet Yayınları, İstanbul 1998, s. 579; Şuayp Özdemir; İsmail Arıcı, “Hadisler Bağlamında İletişim İlkeleri”, Kuram Ve Eylem Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik Ve Felsefi Temelleri Sempozyumu, 8-9 Mayıs 2009, s.314-316.

⁸¹⁸ Mahmud bin Ali, **a.g.e.**, s.195; Aktan, **a.g.e.**, s.187; Buhârî, **Tevhîd**, 48

kötülük görürse onu eliyle, buna gücü yetmezse, dili ile düzeltsin. Ona da gücü yetmezse kalbi ile mücadele etsin (yâni beğenmesin), bu sonuncusu imanın en zayıfıdır.”⁸¹⁹ Sahabeden bir kişi Hz. Peygamber’e gelerek kendisine nasihat etmesini istediği zaman Hz. Peygamber, "kıзма(öfkelenme)" demiştir. Adam aynı soruyu birkaç defa tekrarladığında yine Hz. Peygamber "kıзма" diye cevap vermiştir.⁸²⁰

Araştırma konumuz olan kırk hadis eserlerinde Müslümanların aktif olmaları, inandıklarını yaşamaları telkin edilmiştir. “Eğitimde aktif olma ilkesi”, öğrenenle beraber öğreneninde aktif olması, öğrenenin öğrendiği şeyleri hayatına aktarması olarak anlaşılabilir. Eğitimde aktiflik ilkesine göre öğrenciye sadece bilgi ve beceri verilmez, bu bilgi ve becerileri karşılaştıkları problemlerin çözümünde kullanmaları telkin edilir.⁸²¹ Hz. Peygamber’in “Kendisini hiç ölmeyecek zanneden kimsenin çalışması gibi çalış, yarın öleceğinden korkan kimsenin korkması gibi de kork”⁸²² hadisinde ideal Müslüman’ın dünyaya ve ahirete karşı takınması gereken doğru bakış açısı çarpıcı bir şekilde anlatılmıştır. Dünya ve ahiret için sürekli aktif olmak tavsiye edilmiştir. “Sizin hayırlınız dünyasını ahireti için terk eden veya ahiretini dünyası için terk eden değildir. Sizin hayırlınız hem dünyası için hem de ahireti için çalışandır. Hatta her ikisini de elde eden kimsedir. Zira dünya nimeti ahiret nimetine de ulaştırır. Binaenaleyh ahiret için dünyayı terk edip de insanlar üzerine yük olmayınız.”⁸²³

Eğitimde “somuttan soyuta ilkesi”, soyut kavramların somut kavramlardan hareketle anlatılması anlamına gelmemektedir. Bu ilkenin eğitimde kullanılması hem öğrenmeyi hem de kalıcılığı sağlamakta ve unutmayı geciktirmektedir.⁸²⁴ Hz. Peygamber “öfkeyi yenme” somut kavramını anlatırken güreş ve pehlivan kavramlarını kullanmıştır. “Gerçek pehlivan, çok iyi güreşen yiğit kimse değildir.

⁸¹⁹ Mahmud bin Ali, a.g.e., s.209-210; Aktan, a.g.e., s.199-200; Müslim, İmân, 49a.; İbn Mace, Kitabü'l-Fiten, 4013; Riyazu's-Salihin, Kitabü'l-Mukaddime, 184.

⁸²⁰ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 68. (Hadis No:16). Nevevî bu hadiste Buhârî'nin rivayetini esas almıştır. Buhârî, Edeb, 76; Müslim, İmân, 74, 77, 85; İbn Mâce, Edeb, 4; Tirmizî, Birr ve Sıla, 43.

⁸²¹ Necdet Aykaç, Öğretim Ve Öğrenme Sürecinde Aktif Öğretim Yöntemleri, Naturel Yayıncılık, Ankara 2005, s.4.

⁸²² Beyhaki, Şuabu'l-İman, c. III, s.402, No: 3886.

⁸²³ Mustafa Takî, a.g.e., s.66; Hindî, Kenzu'l-Ummâl; Suyûtî, el-Câmiğu's-Sağir, c.III, s.98, No:6333; Suyuti, el-Camiu's-Sağir, c.I, s.633, No:4112.

⁸²⁴ Leyla Küçükahmet, Öğretim İlke ve Yöntemleri, Nobel Yayınları, Ankara 2009, s. 52.; Kamuran Çilenti, Eğitim Teknolojisi ve Öğretim, Ankara 1992, s. 41; M. Zeki Aydın, Din Öğretiminde Yöntemler, TİDEF Yayınları, Ankara 2005, s. 11.

Gerçek pehlivan gazap halinde öfkesini yenip nefesine sahip olandır”.⁸²⁵ Soyut olan “sorumluluk” kavramı, çoban kavramıyla açıklanmıştır. “Hepiniz çobansınız himayenizde güttüğünüzden sual olunursunuz.”⁸²⁶

Eğitimin görevlerinden birisi bireyin sosyalleşmesini sağlamaktır. Sosyalleşme, kişilerin topluma katılması, toplumun uyumlu bir ferdi haline gelmesi anlamına gelmektedir. Sosyalleşen kişilerin, sınırsız bireysel özgürlükleri ait olduğu toplum düzen kurallarıyla sınırlandırılmıştır. Bireysel özgürlüklerde üst otoritenin önüne geçmeyecek şekilde bir denge kurulmuştur.⁸²⁷ Bireylerin sosyalleşmesiyle, sınırsız bireysel özgürlükler, toplumun düzen kurallarıyla törpülenmiştir. Din eğitimi insanların Allah’a kul olmasını amaçlamış, Allah’a kulluk sayesinde fitrata uygun bir yaşam tarzını telkin ederek Allah’tan başkasına yapılan kulluğun önüne geçmiş ve bireyleri özgürleştirmiştir. İncelenen kırk hadislerde sınırsız özgürlük yerine Allah’a ve peygambere itaat, yöneticiye itaat, babaya itaat konuları işlenmiştir. “İta‘at, ancak iyi işlerdedir”.⁸²⁸ “Yöneticisinde hoşlanmadığı bir şey gören buna sabretsin. Çünkü cemaatten ayrılan cahilî bir ölümle ölür”⁸²⁹, “Babaya itaat, Allah’a itaat; babaya isyan, Allah’a isyandır”.⁸³⁰ Kırk hadislerde kişilerin bireysel sınırsız özgürlüklerine gem vurulmuş, Allah’a, peygamberlerine, anne ve babaya itaat emredilmiştir.

Hz. Peygamber dini insanlara anlatırken aynen bazı eğitim ilkeleri gibi eğitim metotları da uygulamıştır. Eğitimde anlatım metodu, öğreticinin dinleyiciye bilgileri sözlü olarak aktarması olarak bilinmektedir. Bütün peygamberler bu metodu kullanmıştır. Bu metod kısa bir zaman dilimi içerisinde çok fazla bilgi aktarmaya imkân sağlamaktadır.⁸³¹ İnceleme konusu eserlerde konuyla alakalı çok sayıda örnek yer almıştır. "On şey fitrat gereğidir: Bıyıkları kısaltmak, sakal bırakmak, misvak kullanmak, burna su çekmek, tırnakları kesmek, parmak boğumlarını temizlemek, koltuk altı kıllarını temizlemek, apış arasını temizlemek, istinca yapmak... "râvî"

⁸²⁵ Ali Şir Nevai, a.g.e., s.7; Hadis-i Erbain Mecmua-i Nabi Efendi, a.g.e., s.6; Sahih-i Buhârî Muhtasarı, 1, 29. Tirmizî, İmân, 12; Nesâî, İmân, 8.

⁸²⁶ Mustafa Taki, a.g.e., s.7-8, Cemal Ağırman, a.g.m., s.71; Buhari, Cumua, 11; Müslim, İmâre, 20; Tirmizi, Cihâd, 27; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. III, s. 5.

⁸²⁷ Mehmet Zeki Aydın, Mehmet Zeki, Din Öğretiminde Yöntemler, Nobel Yayınları, İstanbul 2012, s. 19.

⁸²⁸ Mustafa Taki, a.g.e., s.9; Mişkat el-Mesabih, Kitabu'l-İmarat ve'l-Kaza, 3696; Öksüz, a.g.e., s.36.

⁸²⁹ Okçuzade Mehmet Şahi , a.g.e., s.20; Buhari, Fiten, 2; Buhari, Ahkâm, 4; Öksüz, a.g.e., s.30.

⁸³⁰ Okçuzade Mehmet Şahi , a.g.e., s.22; Taberânî, el-Mu'cemü'l-Evsat, c. 2, s. 369; Suyûtî, a.g.e., C. 14, s. 111; Öksüz, a.g.e., s.31.

⁸³¹ Mustafa Öcal, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar**, Ankara TDV. Yay., 1991, s. 241.

onuncuyu unuttum; ancak onun da “mazmaza” (ağza su vermek) olması muhtemeldir” dedi.⁸³² Bu hadiste çok sayıda kural, bir paragrafa sığacak kelimelerle anlatılmıştır. Bu konuya aşağıdaki hadisleri de örnek olarak gösterebiliriz;

- “Üç şey var ki bir kimsede toplanırsa o kimse münafıktır; isterse o kimse oruç tutup, namaz kılsın, hac ve umre yapsın ve ben Müslüman’ım desin. O üç şey: Konuştuğu zaman yalan söylemek, vaat ettiği zaman tersine yapmak, kendisine bir şey emanet edildiği zaman hıyanet etmektir.”⁸³³
- “... Şüphesiz sizlerden birinizin yaratılışı ana rahminde nutfе olarak 40 günde toplanır. Sonra aynen öyle (kırk günde) alâka olur. Sonra aynen öyle et parçası olur. Sonra oraya bir melek gönderilir. Ona ruhu üfler. Ve şu dört kelimeyi: Rızkını, ecelini, amelini, şaki mi yoksa said mi olacağını yazması emredilir. Kendinden başka ilah olmayana yemin ederim ki sizden biri cennet ehlinin amelini işler, o hale gelir ki, kendisi ile cennet arasında bir arşın kalır. Derken yazgı onun önüne geçer, cehennem ehlinin amelini işlerde cehenneme girer. Yine sizden biri cehennem ehlinin amelini işler. O hale gelir ki kendisi ile cehennem arasında bir arşın kalır. Derken yazgı onun önüne geçer. Cennet ehlinin amelini işlerde cennete girer.”⁸³⁴
- “...Şunu iyi bil ki ümmetin tamamı sana fayda vermek için toplansalar Allah'ın yazdığından başka bir şeyle fayda veremezler. Yine eğer sana zarar vermek için toplansalar, Allah'ın sana yazdığı zarardan başka bir şeyle zarar veremezler. Kalemle kaldırılmış (işleri bitmiş), sayfeler kurumuştur (yazılar tamamlanmıştır).”⁸³⁵

Kırk hadislerde görülen Hz. Peygamber’in uyguladığı eğitim öğretim metotlarından birisi de öğrenme ihtiyacını oluşturmak, muhatabın dikkatini çekmek için sorular sorup sonra cevap vermek olduğu bilinmektedir. Eğitim öğretim sisteminde bu metoda, “soru-cevap metodu” adı verilmiştir.⁸³⁶ Her ortamda birçok

⁸³² Mustafa Cemi, **a.g.e.**, s.153; Müslim, Tahâret, 56.

⁸³³ Mustafa Taki, **a.g.e.**, s.41; Buhari, İman, 24; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.II, s.200;

⁸³⁴ İmam Nevevi, **a.g.e.**, Hadis No: 4; Buhari, bed’ul-halk, 4, Enbiya,1, Kader, 1; Müslim, Kader, 1; Tirmizi, Kader, İbn-i Mace, Mukaddime, 10.; İmam Nevevi, **a.g.e.**, Hadis No: 4

⁸³⁵ İmam Nevevi, **a.g.e.**, Hadis No: 9; Tirmizi, Kıyame, 59.

⁸³⁶ Suat Cebeci, **Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi**, Akçağ Yayınları, İstanbul, 2005, s. 64.

soruyla muhatap olan Hz. Peygamber, muhatap olduğu bütün sorulara cevap vermiştir.⁸³⁷

- “Bir adam Hz.Peygamber’e şöyle sordu: Ben farz namazları kılar, Ramazan orucunu tutar, helâli helâl kabul eder, onları yaparsam, haramı da haram kabul eder ondan kaçınırsam, bunlardan fazla bir şey yapmazsam ne dersin, cennete girer miyim? Hz. Peygamber evet dedi.”⁸³⁸

- Hz. Peygamber sahabeyle otururken, Cebrail “Aleyhisselam” insan kılığında gelerek bazı sorular sorup Hz. Peygamber’den cevaplanmasını istemiştir. İnceleme konuları arasında yer alan İsmail Hakkı Bursevi’nin Kırk Hadis şerhinde ve Ahmet Naim’in Kırk Hadis eserinde yer alan hadiste; İman nedir, İslam nedir, İhsan nedir soruları ve kıyametin alametlerinin neler olduğu sorulmuştur.⁸³⁹ Cebrail’in insan kılığına girip Hz. Peygamber’e sorular sorması soru cevap metoduyla orada bulunanlara din eğitimi yaptığını göstermektedir.

“Kıssa metodu”, İslam eğitim sisteminin en çok kullandığı metotlarından birisi olup ayet ve hadislerde bu metotları kullanmıştır. Anlama ve anlatım kolaylığı sağlayan kıssa metodu akla ve duygulara da hitap etmektedir.⁸⁴⁰ Kıssaları aynı şekilde örnek olay incelemesi olarak da ele alabiliriz. Olayın kahramanları, olayda geçen davranış biçimleri, problemlerin çözüm yollarından bazı ilke ve metotları göstermiştir.⁸⁴¹ İnceleme konumuz olan kırk hadis eserlerinde hadisler anlatılırken çok sayıda hikâye ve kıssalar anlatılmıştır. Kırk hadislerde yer alan birçok hadis şerh edilirken kıssalardan istifade edilmiştir.⁸⁴²

İncelenen kırk hadis tercüme ve şerhlerinde, eğitim öğretim ilkelerinden biri olan “model sunma, örnek sunma metod”unu kullanmıştır. Bu metodun eğitim-öğretim metotları arasında önemli bir yere sahip olduğunu ifade edebiliriz. Eğitici olarak görev yapanların, öğretecekleri değer ve ilkeleri üzerlerinde taşımaları ve öğretilen değer ve ilkeleri taşıyanların, örnek olarak gösterilmesi bu eğitim metodunun

⁸³⁷ Abdullah Özbek, **Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed**, Esra Yayınları, Konya 1991, s. 149.

⁸³⁸ İmam Nevevi, **Kırk Hadis**, Çev.: Ahmet Naim, Hadis No:22; Müslim, iman, 16.

⁸³⁹ Buhari, İman, 37; Müslim, İman,1; İbn-i Mace, Mukaddime, 6.; Nevevi, **Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi**, Çev.: İbrahim Hatiboğlu, Hadis N.2., s. 27.

⁸⁴⁰ Bayraklı, **İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri**, s. 48-52

⁸⁴¹ Mehmet Zeki Aydın, **a.g.e.**, s.238.

⁸⁴² Mahmut b.Ali; **a.g.e.**,209-216.

gereğidir diyebiliriz.⁸⁴³ İnceleme konumuzdan birisi olan “Nehcü’l-Feradis” eserinde hadislerde geçen insanlar için örnek vasıflar taşıyan dört halife, dört mezhep imamı, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin model olarak sunulmuştur.⁸⁴⁴ Eserin ikinci bölümünde dört halife, Hz. Fatıma ve oğulları, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, dört mezhep imamının faziletleri anlatılmıştır.

İkinci bölümün birinci babında Hz. Ebu Bekir’in faziletlerinden bahsedilmiş ve konuya Hz. Peygamber’in şu hadisiyle başlanmıştır: “Gerçekte benim yanımda sözü ve malı bakımından en açık olan, Ebu Bekir’dir. Eğer ben Allah’tan başka bir kimseyi dost edinmiş olsaydım, Ebu Bekir’i dost edinirdim. Ama gönlüm Cenabıhakk’ın aşkı ile doludur. Başka kimsenin sevgisi gönlüme sığmaz. Ancak aramızda İslam kardeşliği ve şefkati vardır. O yüzden mescitteki hiçbir kapı açık kalsın, hepsi kapansın, yalnızca Ebu Bekir’in kapısı kapanmasın.”⁸⁴⁵ İkinci fasılda Hz. Ömer’in faziletlerinden bahsedilmiş ve faslın başına: Hz. Peygamberin şu hadisi yazılmıştır: “Eğer benden sonra peygamber gelmesi gerekseydi o, Ömer olurdu.”⁸⁴⁶ Üçüncü fasılda Hz. Osman’ın faziletlerine yer verilmiş ve şu hadisle konuya girilmiştir: “Her peygamberin bir arkadaşı vardır; cennette benim arkadaşım da Osman’dır.”⁸⁴⁷ Dördüncü fasılda Hz. Ali’nin faziletlerinden bahsedilmiş konuya şu hadisi şerif zikredilerek girilmiştir: “Ey Ali! Sen benim için Harun’un Musa’ya olan mesabesinde, Harun peygamberdi, ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir.”⁸⁴⁸ Beş ve altı fasılda Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in faziletlerine yer verilmiştir. İlgili fasılların başına aşağıdaki hadisler yazılmıştır:

“Fatıma cennet kadınlarının ulusu ve başkanıdır.”⁸⁴⁹, “Hz. Peygamber Hasan ve Hüseyin için, İbrahim Peygamberin oğulları İsmail ve İshak’a yapmış olduğu dua ile dua yapardı. Bu duanın anlamı şudur: Bütün şeytanlardan, acı veren zehirli hayvanlardan, kötülük saçan gözden, indirilmiş olan bütün hak kitaplar ile Yüce Allah’ın adlarına sığınırım.”⁸⁵⁰

⁸⁴³ Cebeci, **a.g.e.**, s. 77.

⁸⁴⁴ Aktan, **a.g.e.**, s.75-149.

⁸⁴⁵ Aktan, **a.g.e.**, s.75-83; Buhari, Kitabü’s-Salat, 2382a-5869.

⁸⁴⁶ Aktan, **a.g.e.**, s.83-93; Tirmizî, Menakıb, 4050-3686.

⁸⁴⁷ Aktan, **a.g.e.**, s.93-101; Tirmizî, Menâkıb, 4063-3698.

⁸⁴⁸ Aktan, **a.g.e.**, s.101-112; Müslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 2404 – 5914.

⁸⁴⁹ Aktan, **a.g.e.**, s.112-119; Buhari, Menâkıb, 3623-3624-(819).

⁸⁵⁰ Aktan, **a.g.e.**, s.119-129; Buhari, Kitabü Ehdis-i Enbiya, 3371- 590.

Yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu fasıllarda sırasıyla İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin, İmam Şafii'nin, İmam malik ve Ahmed bin Hanbel'in faziletlerinden bahsedilmiş. Her bir fasılda, bir mezhep imamıyla alakalı bir fazilet anlatılmış, fasılların başında faziletle alakalı bir hadis zikredilmiştir:

“Cenabıhak, hangi mümin ve Allah'ı bir bilen kulu hakkında hem dünya hem de ahiret iyiliğini dilerse ona İslam'ın hükümlerini bildirir, o kulu fıkıhçı yapar, onun gönül gözünü açar.”⁸⁵¹

Nehcü'l-Feradiste âlime hizmeti öven bir rivayete yer verilerek bu rivayetten sonra burada bahsedilen âlimin İmam Şafii gibi olmalı yorumu yapılmıştır. Onun Ramazan ayında namaz içinde altmış kez hatim yaptığı bilgisini paylaşmıştır.⁸⁵²

“Âlimler, peygamberlerin mirasçılarıdır. Bundan dolayıdır ki, peygamberler ahirete göç ettikleri zaman dünyalık bir şeyler bırakmazlar, ancak ilim bırakırlar. Kim onların ilimlerini elde eder, onların ilimleri ile amel eder ve bilmeyenlere de o ilimleri öğretirse o kimse peygamberlerin mirasçısı olur.”⁸⁵³ Bu hadisten sonra İmam Malik'in böyle biri olduğu ifade edilmiştir. “Hangi mümin, ilmi ve âlimleri sever, kendinden de günah ve kusur meydana gelirse omzundaki melekler o günahları yazmaz.”⁸⁵⁴

Nehcü'l-Feradiste yer alan bu rivayetten sonra Ahmed bin Hanbel'in ilmi ile amil olduğunu, ömrünün takva ve günahlardan sakınmakla geçtiğini ifade etmiştir.

Kırk hadislerde en çok kullanılan eğitim öğretim metodu olarak, “özendirme ve sakındırma metodu” kullanılmıştır. İncele konuları arasında bulunan eserlerde Hz. Peygamber'in sahih bir itikada ve salih amele, güzel ahlaka özendirdiği; haramlardan, kötü ahlaktan sakındırdığı birçok hadisin yer aldığı görülmüştür.

Hz. Peygamberin hediyeleşmeyi teşvik eden hadisine kırk hadisler içerisinde yer verilmiştir. “Hediyeleşin ki sevginiz artsın”⁸⁵⁵ hadisini örnek olarak gösterebiliriz.

Nehcü'l-Feradis'in üçüncü bölümü on fasıldan oluşmuş, her bir fasılda insanı Allah'a yaklaştıran bir amel konu olarak ele alınmıştır. Her bir faslın başında yapılması

⁸⁵¹ Aktan, **a.g.e.**, s.129-136; Buhârî, İlim, 10; Müslim, İmâret, 175; Ahmed b. Hanbel, C.I, 306; Tirmizî, İlim, C.1; Riyazu's-Salihin, 1376.

⁸⁵² Aktan, **a.g.e.**, s.136-141; Aktan, **a.g.e.**, s.129.

⁸⁵³ Aktan, **a.g.e.**, s.141-149; Ebû Dâvûd, İlim 1; Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 17; Riyazu's-Salihin, Babu Fazlı İlim, 1388.

⁸⁵⁴ Aktan, **a.g.e.**, s.149-155; Mahmud. Bin Ali, **a.g.e.**, s.151; Aktan, **a.g.e.**, s.149

⁸⁵⁵ Ali Şir Nevai, **a.g.e.**, s.16; Nabi Efendi, **a.g.e.**, s.8; Divan-ı Münif Efendi, **a.g.e.**, s.2; Muvatta, Hüsnü'l- Hulk 16.

özendirilen bir amelin anlatıldığı bir hadise yer verilmiştir. Birinci fasılda ilim öğrenmenin faziletinden bahsedilerek ilim öğrenmek teşvik edilmiştir. İkinci fasılda beş vakit namaz, Cuma namazı diğer fasıllarda sadaka, oruç, hac, ana-babaya iyilik, helal ve harama dikkat etme, emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker yapma, gece ibadeti, sabır konularına yer verilmiş ve yapılması tavsiye edilmiştir.⁸⁵⁶ Eserin dördüncü bölümünde Allahtan uzaklaştıran her bir kötü amel bir fasılda işlenmiştir. Her faslın başında terk edilmesi istenen konu ile alakalı bir hadise yer verilmiştir.⁸⁵⁷ Kan dökmek, zinadan uzak durmak, kibir, yalan, aşırı dünya sevgisi, ikiyüzlülük ve riya, kin haset, ahmaklık gibi kötü hasletler Allahtan uzaklaştıran fiiller arasında sayılmıştır.

Hız. Peygamber'in, insanlara İslam'ı anlatmasının bir eğitim öğretim faaliyeti olduğunu söyleyebiliriz. Hız. Peygamber İslam'ın ilk öğretmeni olmuştur. "Cahiliye toplumu"nu 23 yıllık bir sürede medeni bir toplum haline getirmiştir. Hız. Peygamber kendisini bir muallim olarak ifade etmiştir.⁸⁵⁸ Bunları yaparken de Hız. Peygamberin insanlara dini anlatırken bir takım eğitim ilke ve metotları uyguladığını görmekteyiz.⁸⁵⁹

Kırk hadisler, dini ve ahlaki değerlerin yanında bu bilgilerin insanlara etkili bir şekilde nasıl öğretilceğini ve bunun yöntemlerini de kapsamaktadır. Hız. Peygamberin yaşamı boyunca sergilemiş olduğu tavır ve davranışları, ahlakı ve değer yüklü uygulamaları, Hız. Peygamber'in din eğitimi ve öğretimi hakkında genel bilgiler vermektedir.

Hız. Peygamber'in, İslam'ı anlatırken bireysel farklılıklara son derece dikkat ettiği, dini emir ve yasakları zamana yayarak öğrettiği; tedrici davrandığı bilgisi kaynaklarda yer almaktadır. Hız. Peygamber'in hayatına baktığımızda İslam'ı tebliğ ederken hoşgörüyü elden bırakmadığını, sevgi ve merhameti eğitimin ayrılmaz bir parçası haline getirdiğini, bıkmadan usanmadan ama muhatabını bıktırmadan anlatma, soru-cevap, tartışma gibi metotlarla eğitim faaliyeti yaptığını görmekteyiz.⁸⁶⁰ Hız. Peygamber bir ömür boyu insanlara öğrenme ve öğretmenin önemini anlatmıştır.

⁸⁵⁶ Aktan, **a.g.e.**, s.155-211.

⁸⁵⁷ Aktan, **a.g.e.**, s.219-277

⁸⁵⁸ İbn-i Mace, Mukaddime, 17

⁸⁵⁹ Kayadibi, **a.g.e.**, s. 5-10.

⁸⁶⁰ Ramazan Güler, **a.g.m.**, C. 1, S. 2, 2015, s.7-29

İnsanlara rol model olmuş, eğitim öğretim faaliyetlerinde arkadaşlarından ehil olanlara yetki ve sorumluluk vermiştir. Hz. Peygamber yaşadığı toplumdaki insanlarla ilgilenmiş ihtiyaçlarını tespit ederek ihtiyaç odaklı bir eğitim yapmıştır. İslam'ın mesajını en iyi bir şekilde ulaştırmak ve onlar üzerinde etki oluşturmak için misaller vermiş, soru sormuş ve benzetmelerle insanların ilgilerini ve dikkatlerini çekmiştir. Duruma göre uygun bir hitabet tarzı seçerek beden dilini iyi bir şekilde kullanmıştır. Toplumda ayırım yapmadan yaşadığı ve ulaşabildiği toplumun bütün fertlerine kapsayıcı bir eğitim yapmıştır.⁸⁶¹

⁸⁶¹ Ece, **a.g.m.**, C.6, S.10, 2019/1, s. 291-314.

SONUÇ

İslam'ın iman, ibadet, ahlak ve sosyal konularının yer aldığı kırk hadisler ve şerhleri; dini öğretme amacıyla yazılmış eserlerdir. Din eğitiminin temelini oluşturan iman, ibadet ve ahlakın teorik konuları, hadis olarak isimlendirilen Hz. Peygamber'in, örnek yaşamı, söz, fiil ve takrirleriyle somutlaşmıştır.

Dini bilgilerin ana kaynaklarından biri olan hadislerin tespiti, öğrenilmesi ve öğretilmesi, geçmişten günümüze Müslümanların gündeminde olmuş; tarih boyunca konuyla alakalı farklı çalışmalar yapılmıştır. Dini ahlaki birçok mesajı içeren belli sayıda hadislerden oluşan ve hadislerin öğretilmesini kendine “görev edinen” eserlere “kırk hadis” denilmiştir. Kırk hadis eserlerinin yazılması, Arap, İran ve Türk kültüründe bir geleneğe dönüşmesi; hadislerde bulunan dini ve ahlaki değer ve ilkelerin insanlara öğretilme çabası olarak anlaşılmaktadır. Tarih boyunca her millet kendi dilinde belli sayıda hadislerden risaleler oluşturarak insanların din eğitimlerine katkı sunmuşlardır.

Bazı İslam âlimleri, İslamiyet'in şekilden daha ziyade niteliğe önem verdiği düşüncesiyle “kırk hadis” kavramındaki kırk rakamının bir sayı sıfatından daha ziyade nitelikli bir seviyeye ulaştıran çoğunluk (nicelik) olduğunu ifade etmişlerdir. Kur'an'da ve hadislerde kırk sayısının geçmesi, çok eski devirlerden beri farklı inanç ve kültürlerde kırk sayısına değer verilmiş olması hatta kutsallık izafe edilmesi; kırk sayısının kültür ve medeniyetimizde ayrıcalıklı bir konuma gelmesine vesile olmuştur.

Zamanla bir geleneğe dönüşen kırk hadislerin ilki, hicri II. asırda Abdullah b. Mübarek tarafından yazılmış ancak mahiyeti hakkında bilgi bulunamamıştır. Hadisçilerin zayıf olduğu konusunda ittifak ettikleri ve kırk hadis öğrenme, yazma ve bilmeyenlere ulaştırmayı teşvik eden hadis, kırk hadis yazma geleneğinin oluşumunda etkili olmuştur. Hiçbir zayıf hadisin erişemediği büyük bir rağbete kavuşmuş, dini tedrisi ve edebi çok sayıda kırk hadisin yazılmasına vesile olmuştur.

İlk önce Arap edebiyatında görülen “Erbaun” adıyla bilinen kırk hadisler; hicri V. asırdan itibaren Fars edebiyatında “Çihl” hadis adıyla görülmeye başlamıştır. Arap edebiyatında mensur olarak yazılan kırk hadisler, Fars edebiyatında Arap edebiyatından farklı olarak manzum biçiminde de kaleme alınmıştır. Fars edebiyatında yazılan kırk hadislerin dini karakterinin yanı sıra edebi yönünün de olduğu

görülmektedir. Fars edebiyatında dikkat çeken hususlardan bir diğer özellikte Hz. Ali'nin imameti, faziletleri ve menkıbelerinin çokça işlenmiş olmasıdır.

Arapça yazılan kırk hadislerin genel olarak ulema tarafından yazılmış olduğu, Farsça ve Türkçe yazılan kırk hadislerin ulema dışında şairler tarafından da yazıldığı görülmektedir. Osmanlıda mutasavvıflar ve az da olsa diğer meslek erbabından kişilerin de kırk hadis yazdığı bilinmektedir. Özellikle Türk edebiyatında kırk hadis kaleme alanların çoğunluğunu şairler oluşturmuştur.

Her dönemde, çağın ruhuna uygun kırk hadis risaleleri kaleme alınmış, yazılan kırk hadisler, adeta dönemin sosyal kültürel yapısına ışık tutmuştur. Eserin konusu, yazıldığı döneme göre şekillenmiş; eserin yazıldığı dönemde cihat söz konusuysa cihat, ibadetlerde zaafiyet görülüyorsa ibadetlerin önemi ve teşviki, ahlaki çöküntü varsa ahlak konulu kırk hadis risaleleri yazılmıştır. Kırk hadislerin konularını genel olarak dönemin şartları belirlemiştir.

Türkçe yazılmış ilk kırk hadis Mahmud bin Ali tarafından Nehcü'l-Feradis adıyla XIV. yüzyılda yazılmıştır. XV. Yüzyılda Ali Şir Nevai tarafından Abdurrahman Cami'nin kırk hadisinin manzum olarak Türkçeye tercüme edilmesi Osmanlıda büyük bir etki oluşturmuştur. Osmanlıda kırk hadis geleneği Farsça kırk hadislerden yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Özellikle Abdurrahman Cami'nin etkisinde kalan çok sayıda Türk şairin kırk hadis yazdığı bilinmektedir. Abdurrahman Cami tarafından yazılan "Çihl Hadis" in "pek çok" Türkçe tercüme ve şerhi yapılmıştır. Osmanlıda manzum ya da manzum-mensur karışık yazılan kırk hadislerin şekil açısından Farsça kırk hadislerden etkilendiği söylenebilir.

Çalışmanın muhtelif yerlerinde vurgulandığı gibi Osmanlı uleması, yeterli ilmi bilgisi olmayan kitlelere hitap eden dini didaktik hüviyette kaleme alınan kırk hadislere diğer milletlerden daha fazla önem vermiştir. Yapmış oldukları kırk hadis tercüme ve şerhlerini, Türkçe dışında Arapça ve Farsça dillerinde de kaleme almışlardır. Ulemanın Türkçe yazmış olduğu kırk hadislerin diğerlerine oranla daha başarılı çalışmalar olduğu görülmüştür. Türkçenin dışında başka dillerde yazılan kırk hadislere aşağıdaki eserleri örnek olarak gösterebiliriz. Hamiduddin Aksarayı, Cemaluddin Aksarayı, Taşköprülüzade, Lütü Paşa, İbn Kemal, Abdulvasi Efendi, Muhammed Himmetzade, Hasan b. Nasuh el-Bosnevi, Süleyman Fazıl Efendi, Mustafa Vahyi Efendi gibi bazı kırk hadis müellifleri eserlerini Arapça olarak kaleme

almıştır. Osmanlı ve bazı Türk boylarına mensup kırk hadis müelliflerinin de eserlerini Farsça olarak yazdıkları bilinmektedir. Özbek Velıyuddin Abdu'l-Veli, Firdevsi, İdris-i Bitlisi gibi kırk hadis müellifleri eserlerini Farsça olarak kaleme almışlardır.

Farsçada manzum kırk hadis geleneğinin başlamış olması, Osmanlıda din eğitimi açısından önemli olan kırk hadislerde şiir dilinin kullanılmasına da vesile olmuştur. Özellikle Osmanlıda şiir dilinin her alanda yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Arap dilinde mensur olarak başlayan kırk hadisler, Fars edebiyatında mensur-manzum bir hale gelmiş; Osmanlıda da tamamen manzum bir şekle dönüşme eğilimine doğru evrilmiştir. Hz. Peygamber'in fasih konuşması ve hadislerin de edebi oluşu, manzum kırk hadis yazma geleneğini kolaylaştırmıştır. Hatta bazı hadis metinleri manzum kırk hadis eserlerinde doğrudan mısra olarak yazılmıştır. Şiir dilinin kullanılmış olması hadisin mesajının dilden dile dolaşarak geniş halk kitlelerine ulaşmasını, mesajın kolayca anlaşılmasını ve akılda tutulmasını sağlamıştır.

Osmanlıda XVI. yüzyılda çok sayıda manzum kırk hadis yazılmış, bu dönemde yazılan manzum ya da mensur kırk hadisler XVII. ve XVIII. yüzyıla oranla sayı ve konu çeşitliliği açısından farklılık arz etmiştir. XIX yüzyılda kırk hadis yazma konusunda diğer yüzyıllara oranla bir azalma olduğu görülmüş, XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında kırk hadisler üzerinde tahkik ve onların neşriyle alakalı çalışmalar yapılmıştır. Araştırmamıza konu olan kırk hadislerin matbu olarak basımı bu tarihlerde gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet döneminde de devam eden kırk hadis yazma faaliyetleri, 1950'li yıllardan itibaren edebi özelliğini kaybederek halka dini bilgiler veren deneme türü eserler haline dönüşmüştür. Bu dönemde yazılan özgün eserlerin yanında, Nevevi'nin kırk hadisi gibi daha önce yazılan kırk hadislerin tercümesi, cep boy hadis kartelaları, vaaz ve yarışmalarda kullanılmak üzere hazırlanan kırk hadis çalışmaları görülmektedir. Son yıllarda hazırlanan bu eserler İngilizce, Rusça ve Almanca başta olmak üzere farklı dillere çevrilmiştir. Son yıllarda yapılan bu çalışmalar, kırk hadislerin günümüzde de din eğitiminde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Osmanlı döneminde muhaddisler medreseler için yazdıkları ders kitaplarının yanı sıra kitlelerin din eğitimlerine katkı sunmak için hadis kitapları yazdıkları ve Osmanlıda bu amaçla yazılan hadis kitaplarının genelde kırk hadis eserleri olduğu bilinmektedir. Edebiyatımızda önemli bir tür olarak karşımıza çıkan kırk hadisler,

İslam'ın dünya görüşünü, dini ve ahlaki ilkelerini geniş halk kitlelerine öğretme amacıyla yazıldığı anlaşılmıştır. Hadislerde, kırk hadis öğrenmenin, ezberlemenin ve başkalarına öğretilmesinin manevi mükâfatının büyük olduğunun ifade edilmesi, tarih boyunca çok sayıda kırk hadisin yazılmasına ve ezberlenmesine vesile olmuştur. Birçok maddi ve manevi saiklerle yazılan kırk hadislerin hacimce küçük olması, taşınabilir ve kolay ulaşılabilir olması, ezberlenmesinin kolay olması; halkın büyük bir beğenisine mazhar olmuş ve kırk hadislerin popüler dini kitaplar arasında yer almasına vesile olmuştur. Hz. Peygamber'in hadislerinden seçilerek oluşturulan kırk hadislerin, halkın din eğitimi açısından önemli bir kaynağı olduğu görülmüştür. Büyük hadis külliyatlarına ulaşamayan, ulaşsa da onları okuyup anlayamayan, ilmi derinliği bulunmayan halkın rahat bir şekilde okuyup anlayabileceği sadelikte yazılan kırk hadisler, halkın dini bilgi edinmesine ve dini bir bakış açısı kazanmasına vesile olmuştur.

Genel olarak sanatsal ve edebi kaygılardan uzak olarak kaleme alınan bu eserler, Müslümanların inanç sistemine, ibadet ve muamelat yaşantılarına, ahlaki durumlarına katkı sağlama amacıyla yazılmıştır. Kırk hadisler Hz. Peygamber'in nasihatlerinin halka ulaşmasına, sünnetinin öğrenilmesine vesile olmuştur.

Başlangıçta hocaların öğrencilerine okuttukları ders takrirleri, halka yaptıkları nasihatlerini içeren mev'ize kitabı olarak yazılan kırk hadisler, tarihi süreç içerisinde Farisilerde ve Osmanlıda büyük bir ilgi görmüş ve buna paralel olarak nicelik ve nitelik açısından gelişerek dini, tedrisi ve edebi bir kitap türü haline gelmiştir.

Osmanlıda hadis üzerine yapılan çalışmalar daha çok kırk hadis ve belli sayıda hadislerden oluşan eserlerden meydana gelmiştir. Bu eserlerin çoğunluğu matbu hale getirilememiştir. Bunun en büyük sebebi Osmanlıda matbaanın geç kullanılmaya başlanması olarak görülmektedir. Dünyada matbaanın ilk kuruluşundan yaklaşık 274 yıl sonra Osmanlıda matbaa kullanılmaya başlanmıştır. Aslında matbaa Osmanlıda 1494 yılında İstanbul'da Yahudiler eliyle kurulmuş, Müslüman olmayan tebaa kullanmış ve Müslüman tebaa'nın kullanımına izin verilmemiştir. 1774 yılında Osmanlı Padişahının fermanı ve Şeyhu'l-İslam'ın fetvasıyla fıkıh, tefsir, hadis gibi dini eserlerin basılmaması şartıyla matbaanın kullanılmasına izin verilmiştir. Matbaanın kullanılmaya geç başlanmasından dolayı yazılan Türkçe kırk hadisler ancak on iki tanesi matbu olarak basılmış ve neşredilmiştir. Bu eserlerin basılıp

neşredilmesi matbaanın Osmanlıda kullanımına izin verilen tarihten çok sonra gerçekleşmiştir.

Osmanlı döneminde yapılan Türkçe kırk hadis çalışmalarından sadece on iki tanesi matbu hale getirilerek neşredilmiştir. Osmanlıda toplam altmış adet Türkçe kırk hadis yazıldığı tespit edilebilmiştir. Çalışmada vurgulandığı gibi kırk hadisler, kaleme alındıkları dönemin dini ve ahlaki yapısını, felsefî bakış açısını da yansıtmıştır. Dolayısıyla toplumsal hayatta meydana gelen gelişmelerle kırk hadislerin konuları arasında paralellik görülmektedir. Osmanlıda da bazı kırk hadislerin Türkçe yazılmasının ve matbu hale getirilerek neşredilmesinin gelişen sosyal olaylarla irtibatlı olduğu görülmektedir.

Kerderli Mahmut b. Ali tarafından kaleme alınan “Nehcül Feradis”, Ali Şir Nevai’nin “Türçüme-i Hadis-i Erbain” adlı eseri, Mustafa Cemi tarafından tercümesi yapılan; Akkirmani ve Birgivi’nin “Şerhu’l Ehadisi’l Erbain”, Okçuzade Mehmet Şahi’nin “Ahsenü’l-Hadis”, adını verdiği eseri, Nabi’nin “Tercüme-i Hadis-i Erbain” adlı eseri, Ömer Ziyaeddin Dağıstani’nin “Hadisi Erbain fî Hukuki Selatin”, isimli eseri, Münîf’in “Tercüme-i Hadis-i Erbain” adlı eseri, Âşık Çelebi’nin “Şerhu Hadis-i Erbain” adlı eseri, İsmail Hakkı Bursevi’nin “Şerhu Hadis-i Erbain” adlı eseri, Ahmet Naim’in “Kırk Hadis” eseri, Miralay Hüseyin Remzi’nin “Tıbb-i Nebevi” adlı eseri, Mustafa Taki Efendi tarafından Osmanlı Türkçesiyle kaleme aldığı “Kırk Hadis Yahut İlm-i Hal’i Siyasi ve İctimai” adlı eseri, Osmanlıda Türkçe yazılmış matbu olarak neşredilmiş kırk hadis eserleridir.

Araştırma sonucunda yukarıda adları zikredilen Osmanlıda Türkçe yazılmış matbu kırk hadislerle alakalı elde edilen bilgiler sonucunda aşağıda gelen değerlendirmeler yapılabilir:

1- Dinin Kur’an’dan sonra ikinci sıradaki temel kaynağı olan hadisler, kütüphanelerde büyük bir yekûn tutan hadis külliyatlarından, kırk hadisler yoluyla büyük halk kitlelerinin istifadesine sunulmuştur.

2- Çok sayıda kırk hadis eserinin, şerhlerden oluştuğu görülmüştür. Kırk hadis şerhlerinin içerisinde sadece kırk adet hadisin tercümesi olmayıp bununla birlikte hadislerin şerhi yapılırken çok sayıda ayet, hadis, şiir, hikmetli söz, menkıbe yer almıştır. Kırk hadis şerhleri okuyucunun ilgiyle okuduğu dini öğüt ve tavsiyeler kitabı olduğu görülmüştür.

3- İncelenen kırk hadis eserlerinde din eğitiminin temel konuları yer almış ve yazılan eserlerde sanat kaygısı güdülmeden anlaşılır bir üslup kullanılmış, dini konularda ilmi derinliği olmayan kişilerin anlayabileceği sadelikte yazılmıştır.

4- İncelenen kırk hadisler dini ahlaki mesajları; kısa, öz, cevamiu'l-kelim cinsi hadislerle halka ulaştırmıştır. Geniş kitleler, kırk hadislerde yer alan mesajları okuyup ezberlemiş ve kırk hadis kitapları halk nezdinde popüler din eğitimi kitapları haline gelmiştir.

5- Nevevi'nin Erbaun'u gibi bazı kırk hadisler medreselerde ve eğitim kurumlarında hadis dersinde eğitim materyali olarak kullanılmıştır.

6- Kırk hadis müellifleri yaşadıkları dönemde görmüş oldukları sorunların çözümüne kırk hadis eserleri yazarak katkı sunmuştur.

7- Osmanlıda ilim dilinin Arapça olması, edebiyat dilinin Farsça olması sebebiyle geniş kitleler ilmi konulara doğrudan ulaşamamıştır. İncelememizin konusu olan Türkçe matbu kırk hadisler sayesinde itikad, ibadet, ahlak ve güncel konularla alakalı bazı dini bilgilere geniş halk kitleleri doğrudan ulaşmıştır.

8- İnceleme konularında yer alan Ömer Ziyaeddin Dağıstani ve Mustafa Tâki'nin kırk hadislerinde siyasi ve yönetimle alakalı konulara yer verilerek din eğitiminin çağdaş konuları arasında yer alan vatandaşlık eğitime yönelik; birlik, beraberlik, vatan ve millet sevgisine yönelik vurgular yapılmış, öğütlere yer verilmiştir.

9- İncelenen kırk hadislerde zayıf ve mevzu hadislerin de olduğu görülmüştür.

10- Kırk hadisler içerisinde yer alan bazı hadislerde Hz. Peygamber'in eğitim ilke ve metotlarına örnek olacak uygulamalar yer almıştır.

Hicri II. asırdan günümüze kadar kesintisiz bir şekilde gelen kırk hadis geleneği, toplumun büyük bir kesimini etkilemiştir. Günümüzde birçok gerçek ve tüzel kişilerin bu gelenekten habersiz; insanlara dinlerini öğretmek için kırk hadis yarışmaları yaptıkları bilinmektedir. Hadislerin "Cevamiü'l-Kelim" özelliğinden istifade edilerek; dini değer ve kurallar içeren kısa özlü hadislerle kırk hadis ezberleme yarışmaları her geçen gün artarak devam ettiği görülmektedir. Kırk hadislerin İslamı öğrenmek ve öğretmek için yaygın bir şekilde kullanıldığı ve kırk hadislerin halk nezdinde popüler din eğitimi kitaplarına dönüştüğü görülmektedir.

Ayet, hadis, kıssa, şiir vb.dini içerikli materyallerin yer aldığı kırk hadis şerhleri din eğitimi açısından eşsiz bir hazine olarak görülmektedir. Din eğitimcilerinin kırk hadisler üzerinde yeni çalışmalar yapması; Osmanlının elinde sanat ve edebiyata dönüşen özelliğinin muhafaza edilmesi, din eğitimi açısından faydalı olabilir.

KAYNAKÇA

Abdullah Aydınllı,	“Aziz”, DİA , C. IV, İstanbul, 1991
Acluni, İsmail b. Muhammed,	Keşfu'l-Hafa , Çev. Mustafa Genç, C.: I-IV, İstanbul, Beka Yay., 2019.
Adalıoğlu, Hasan Hüseyin,	“Siyasetnamelerde Din Devlet İlişkisi”, SUTAD , S.43, Bahar 2018, Ss. 313-324.
Ağırman, Cemal,	“Mustafa Taki Efendi, “Kırk Hadis yahut İlm-i Hal-i Siyasi ve İctimai” Adlı Eseri ve Bazı Hadislere Getirdigi Yorumlar”, İlahiyat Fakültesi Dergisi , C. IX, S. 2, Sivas, 2005, Ss.:61-88.
Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî ,	Tecrid-i Sarih Tercümesi, Çev.: Kâmil Miras, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî,	el-Müsned , 2. Bsk., C.: I-VI, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
Ahmed b. Hanbel,	Fezâilu's-sahâbe , Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.
Ahmed Ziyaüddin Gümüştanevi,	Ramuz el Ehadis , Çev.: Abdulaziz Bekkine, C.: I-II, İstanbul, Gonca Yay., t.y.
Akdağ, Bünyamin,	“Aşık Çelebi'nin Hadis-i Erbain Tercümesi (İnceleme-Tenkitli Metin)”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi , Erzincan, 2019.

Akdağ, Hasan,	Arap Dilinde Deyimler ve Atasözleri , Konya, Tekin Dağıtım, 1987.
Akdoğan, Muhammed,	“Birgivi ve Şerhu'l-Ehâdisi'l-Erba'ın Adlı Eseri Bağlamında Hadis Şerh Metodu”, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C. VI, S. 11, Kars, 2019, Ss. 19-38.
Akgül, Yusuf,	“İmam Birgivi'nin şerhu'l-Ehadisi'l-Erba'ın Adlı Eseri ve Hadisleri Şerh Metodu”, Balıkesirli Bir İslam Alimi İmam Birgivi , C.: I-II., Balıkesir, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2019.
Akkaya, Ümit,	“Hz. Peygamber'in (S.A) Kadınların Sosyal Hayattaki Konumu ve Ahlaki Eğitimi İle İlgili Hadislerinin Eğitsel Açıdan Değerlendirilmesi”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi , Çorum, 2012.
Akseki, Ahmet Hamdi,	Ahlak Dersleri , 2. Bsk., Ankara, DİB, 2016.
Aktan, Bilal,	Cennetlerin Açık Yolu (Nehcü'l-Feradis) , 1. Bsk., Ankara, Edebiyat Otağı yayınları, 2006.
Aktaş, Hamza,	Din Eğitiminin İslâmî İlimlerdeki Yeri, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C.1, S.1, 2014, Ss. 27-42.
Akyüz, Ali,	Hazreti Peygamber'in Medeniyet Projesi: Saygı Medeniyeti , 4. Bsk., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2008.

Ali el-Kari, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed,	el-Esrârü'l-Merfû'a fi'l-Ahâbîr'l-Mevzû'a , thk. Muhammed es-Sabbağ, Beyrut, 1971.
Ali el-Muttaki, Alauddin b.Hüsamuddin el-Hindi el-Burhanpuri ,	Kenzü'l-Ummal fi Süneni'l-Akval ve'l-Ef'al , C: I-XVIII, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1979.
Ali Şir Nevai,	Çihil(Kırk) Hadis , Haz. Adil Hamid, İstanbul, Mamer, 2018.
Ali Şir Nevai,	Tercümei Hadis-i Erbain , (Matbaa Kostantiniyye, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi No:13904), h.1311.
Altaş, Nurullah,	“Türkiye’de Örgün Eğitimde Dinin Yeri”, Marife , C.2, S.1, 2002, Ss. 219-229.
Altaş, Nurullah; Arıcı, İsmail,	“Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci”, Din Eğitimi , ed. Mustafa Köylü -Nurullah Altaş, İstanbul, Ensar Yayınları, 2017.
Altunışık, Remzi; Coşkun, Recai; Yıldırım, Engin,	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı , Sakarya, Sakarya Kitabevi, 2005.
Asar, Muhammet Ali,	“İbadet Ahlak İlişkisi: Hadisler Bağlamında Bir İnceleme”, İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi , C. VI, S. 1, 2020, Ss. 297-314.

Aşkın, Deniz,	“Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , C. VI, S. 2, 2017, Ss. 977- 995.
Atâî, Nevizâde,	Şakâik-ı Numaniye ve Zeyilleri: Hadaiku’l-Hakâik fi Tekmileti’ş-Şakâik , haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, Çağrı Yay., 1989.
Atar, Fahrettin,	Fıkıh usulü , İstanbul, İFAV Yayınları, 1988.
Atay, Hüseyin,	Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi , İstanbul, Dergah Yayınları, 1983.
Atlıoğlu, Büşra,	“Ehl-İ Sünnet Kelamında İrade-Kader İlişkisi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Kelam Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Konya, 2018.
Atmaca, Veli,	“Hadislerde Hastalık ve Sağlık Anlamında Kullanılan Genel Kavramla”, Hadis Tetkikleri Dergisi , C. 8, S. 1, 2010, Ss. 83-105.
Atmaca, Veli,	TIP ve Tıbb-I Nebevi Hakkında Muasır Çalışmalar (Bibliyografya Denemesi), F.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi , C. 16, S. 1, 2011, Ss. 45-70.

Avcı, Casim;	İdris Mevlana, H. Muhammed'in Hayatı , Ankara, DİB Yayınları, 2017.
Avcı, İsmail,	“Hazînî'nin Manzum Serh-i Hadîs-i Erbaîn Tercümesi”, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi , 2007.
Aybey, Salih,	“Din Eğitimi ve Öğretiminde Kırk Hadis Geleneği -Nevevî Örneği”, Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi , C.18, S.3, 2018, Ss. 201-228.
Aydın, İbrahim Hakkı,	“Seküler Ahlak Bağlamında Din-Ahlak İlişkisi”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , S. 35, Erzurum, 2011, Ss. 1-23.
Aydın, M. Zeki,	Din Öğretiminde Yöntemler , Ankara, TİDEF Yayınları, 2005.
Aydın, Muhammet Şevki,	Din Eğitimi Bilimi , Kayseri, Kimlik Yayınları, 2017.
Aydınlı, Abdullah v.d.,	Hadis Tarihi ve Usulü , Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2019
Ayhan, Halis,	Din Eğitimi ve Öğretimi , İstanbul, MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
Aykaç, Necdet,	Öğretme ve Öğrenme Sürecinde Aktif Öğretim Yöntemleri , Naturel Yayıncılık, Ankara, 2005.

Aytan, Talat, Güney, Nail,	“Milli Eğitim Şuralarında Değerler Eğitimi”, Eğitimde Gelecek Arayışları; Dünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu 16-18 Nisan , 2018.
Ayyıldız, Erol,	“Matbuat”, DİA , C. XXVIII, Ankara, 2003.
Bağdadi, Ahmed bin Ali Ebu Bekir el-Hatip el-Bağdadi,	Tarih-i Bağdat , Beyrut, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, ty.
Bahçekapılı, Mehmet,	“Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı”, Değerler Eğitimi Dergisi , C. IX, S. 22, 2011, Ss.7-42.
Baktır, Mustafa,	“Hutbe”, DİA , İstanbul, 1998.
Balıkçı, Gülşah Neriman,	Erken Çocukluk Döneminde Değerler ve Ahlak Eğitiminin Yeri Ve Önemi Eğitimde Gelecek Arayışları: Dünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak Ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu , C. I, Ankara, 2016.
Başkurt, İrfan,	İslam Eğitimine Dair Bazı Temel İlkeler, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi , s. 9, 2002, Ss. 89-111.
Bayraktar Bayraklı,	İslam’da Eğitim , İstanbul, Bayraklı Yayınları, 8. Bsk., 2009.
Bayraktar, İbrahim,	Edebî ve İlmî Açidan Hadîs , İzmir, Isık Yayınları, 1993.

Bayraktar, M. Faruk,	“Açılış Konuşmaları”, Son Dönem Osmanlı Ahlak Terbiyecileri ve Ahlak Terbiyesi, Tartışmalı İlmi Toplantı (6-7 Aralık 2014) , İstanbul, 2015, s. 11-13.
Bedir, Murtaza,	“Sünnet”, DİA , c:44, No:38, İstanbul, 2010
Behiç, Ata; Ceyhan, Adem,	Mütercimi Bilinmeyen Bir Kırk Hadis Tercümesi: Kırk Dilber, ESTAT Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi , C. I, S. 1, 2018, Ss. 338-366.
Bernard Lewis,	Modern Türkiye’nin Doğuşu , Çev. Metin Kırıtlı, 2. Bsk., Ankara, 1984.
Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî,	el-Medhal ile’s-Süneni’l-kübrâ , C.: I-IX, Kuveyt, Dâru’lHulefâi li’l-kitâbi’l-İslâmi, ty.
Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî,	Süneni’l-kübrâ , C.: I-IX, Beyrut, 1986.
Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî,	Şuabu’l-İman , Beyrut, Daru’l-Kütüp el-İlmiyye, 1990.
Beyhaki,	es-Sünenü’l-Kübrâ , Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 2003.
Bilge, Mustafa L.,	“Akkirmanı”, DİA , C. II, İstanbul, 1989.
Bilgin, A.Azmi,	Nehcü’l-Ferâdîs, DİA , C.XXXII, İstanbul, 2006.
Bilgin, Beyza,	Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri , Ankara, Emel Matbaacılık, 1980.
Bilgiseven, Amiran Kurtkan,	Sosyal İlimler Metodolojisi , İstanbul 1978.

Bilmen, Ömer Nasuhi,	Muvazzah İlm'i Kelam , İstanbul, Bilmen Yayıncılık, t.y.
Birgivi, Takıyyüddin Muhammet Efendi,	Bürhanül Müttakin Tercümesi , Çev.: Mustafa Cemi, İstanbul, Hız yayınları, 1976.
Birgivi-Akkirmânî, Takıyyüddin Muhammet Efendi,	Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erba'în , İstanbul, h.1289.
Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b.İsmail,	Sahihu'l-Buhari , C.:I-VIII, 2.Bsk., İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
Buhari,	Tarihu'l-Kebir , Mekke, el-Mükerreme, t.y.
Bulgurcu, Kahraman,	“Kemalpaşazâde'nin Hadis İlmindeki Yeri” Kırk Hadisler Örneği”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi , Konya, 2004
Burhaneddin Ez-Zernuci,	Ta'lim'ül Müteallim , Çev. Y.Vehbi Yavuz, 7.Bsk., İstanbul, Pamuk Yayınları, 1995.
Bursevi, İsmail Hakkı,	Şerhu'l-Erbaine Hadisen Li's-Şeyhi İsmail Hakkı Bursevi ,
Süleymaniye Ktp.,	Mehmet Asım Bey Böl., 35.
Busevi, İsmail Hakkı,	İmam Nevevi Kırk Hadis Şerhi , Haz.Mevlüt Karaca, İst., Hisar Yay.
Bülent Akot,	İslam Ahlakıyla Ahlaklanmanın İmkânı Üzerine , Adam Akademi, C. V, S.2, 2015.
Büyük Türkçe Sözlük,	(Çevrimiçi) http://www.tdk.gov.tr/index , 29.11.2020
Büyük Türkçe Sözlük,	(Çevrimiçi), http://www.tdk.gov.tr ., 25.03.2021

Büyüköztürk, Şener,	Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı , Ankara, Pegem Akademi Yayıncılık, 2011, s. 22
Canan, İbrahim,	Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi , Ankara, Akçağ Yayınları, 1988.
Cebeci, Suat,	Din Öğretimi Yöntemleri, (Çevrimiçi), http://www.ebsad.org/img/20140407_6321527362.pdf , 30.08.2021
Ceyhan, Âdem, Behiç Ata,	Mütercimi Bilinmeyen Bir Kırk Hadis Tercümesi: <i>Kırk Dilber</i> , Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Estad] , C. I, S.1, 2018, Ss. 114-153
Ceyhan, Mehmet Akif,	Allah-İnsan İletişimi Açısından Vahiy , Kader, C. XVI, S. 2, 2018, Ss. 347-372.
Ceylan, Davut,	“Vicdan Kavramına Psikolojik ve Dini Yaklaşımlar”, İktisat Sayısı , S.3, 2017, Ss. 185-199.
Cin, Halil; Akgündüz, Ahmet,	Türk İslam Hukuk Tarihi , İstanbul, Timaş Yayınları, 1990.
Çağrı, Mustafa,	“Ahlak”, DİA , C. II, İstanbul, 1989.
Çağrı, Mustafa,	İslam Düşüncesinde Ahlak , İFAV Yayınları, İstanbul, 1989
Çakan, İsmail Lütfi,	Hadis Usulü , 2.Bsk., İstanbul, İFAV, 1991, Ss. 185-199.
Çakan, İsmail Lütfi,	Hadislerle Gerçekler: İslâm Öncelikli Bir Hayat İçin , İstanbul, Erkam Yayınları, 1990.

Çalışkan, Mehmet,	“Kur’an-ı Bir kavram Olarak “Sıbgatullah”, Kelimesinin Model İnsan oluşumundaki Katkısı”, Uluslararası İslam ve model insan Sempozyumu Bildiri Kitabı , C: XI, Kahramanmaraş, 26-27 Nisan 2018.
Çetinkaya, Melek; Özervarlı,	M. Sait, Babanzâde Ahmed Naim’in İlmî ve Felsefî Kişiliği Üzerine, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research , C: XIII, s: 72, 2020, Ss.536-546.
Çetinkaya, Nurullah,	“Matbaanın Osmanlı Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi”, Selçuk üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Konya, 2011.
Çınar, Fatih,	40 Hadis Mustafa Taki Efendi , Sivas, Dilek Matbaası, 2011.
Çınar, Fatih,	Milli Mücadelenin ve İlk Meclisin Manevi Mimarlarından Sivashlı Bir Alim: Mustafa Taki Efendi, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C. IX, S. 2, Ss. 169-204.
Çiçek, Fehmi,	“Hadis Usulü Litaratüründe Manzumeler ve Türkçe Manzum Hadis Usulü Çalışması”, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü Doktora Tezi , İstanbul, 2020.
Çilenti, Kamuran,	Eğitim Teknolojisi ve Öğretim , Ankara, 1992.

Dağıstani, Ömer Ziyaeddin,	Hukuku Selatin (Hadisi Erbain Fi Hukuki Selatin) , 1226, Süleymaniye Kütüphanesi, Tahir Ağa Tekkesi, Eski Kayıt No:552.
Dam, Hasan,	“Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi , S .96, 7.Bsk., Ankara, Nobel Yayınları, 2017, Ss.51-97.
Darimi es-Semerkandi,	Sünen-i Darımı , Çev. Abdullah Aydınllı, İstanbul, Madve, 1994.
Darimi,Ebu Muhammed Abdullah b.Abdurrahman es-Semerkandi,	Sünenü Darimi , C.: I-II, 2.Baskı, İstanbul, Çağrı Yay., 1992.
Demir, Recep,	“Çizgi Filmler Çocuklara neyi Vaat Ediyor?”, Diyanet İlmi Dergi , C. 54, S. 1, 2018, Ss. 139-170.
Demirel, Arif Hakan,	“Ömer Ziyâuddîn Dağıstan’ının Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Ankara, 2006.
Demirel, Harun Reşit,	“Dağıstani ve “Hadis-i Erbain Fi Hukuki Selatin” İsimli Risalesi”, Dini Araştırmalar , C. 7, S. 21, Ss. 265-276.
Demirel, Harun Reşit,	“Hadis-i Erbain fi Hukuki Selatin” İsimli Risalesi”, Dini Araştırmalar Dergisi , C. 7, S. 21, 2005, Ss. 265-276.

Demirkazık, H. İbrahim,	“Mecîdî’nin Miraciye’si,” Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic , C. X, S. 8, 2015, Ss. 849-885.
Denizkuşları, Mahmut,	Peygamberimiz ve Tıp , İstanbul, Marifet Yayınları, 1981.
Deylemi, Şireveyh b.Şehredar Şireveyh el-Hamdani,	<u>Firdevsü’l-Ahbâr</u> , Beyrut, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1986.
Dihlevi, Şâh Veliyyullah,	İslâm Düşünce Rehberi , Çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul, 2003.
Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar),	MEB 2018; (Çevrimiçi) https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2018130153652546-DKAB_(4-8.%20S%C4%B1n%C4%B1f)_DOP_%202018.pdf ,16 Aralık 2020
Dini Terimler Sözlüğü,	MEB , Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Ankara 2009
Dodurgalı, Adurrahman,	“Kur’ An’a Göre Eğitimin Gücü”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi , 1996, S. 3, Ss. 117-150.
Doğan, Hıfzı,	Analiz ve Program Hazırlama , Ankara, 1982
Donuk, Suat,	“Feyzî-İ Kefevî’nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi”, Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi , C. V, S. 11, 2018, Ss.47-69.

Dölek, Adem,	Edebî Açıdan Hadîslerde Tesbîh ve Temsîller , Erzurum, Ekev Yayınları, 2001.
Dönmez, Mustafa,	“Ebû Nuaym ve Et-Tıbbu’n-Nebevî İsimli Eseri Üzerine”, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi , Bursa, C. XVI, S. 1, 2007.
Duman, Ali, Sadaka,	TDİ , İstanbul, C. XXXV, 2008.
Duman, Soner,	“Hz. Peygamber (s. a.v.) ve Hulefâ-i Râşidîn Dönemlerinde Zekât”, Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi , Mart 2018.
Durmuş, İsmail,	TDİ , C. XXIII, İstanbul, 2001.
Ebu Davud, Süleyman b.el-Eş’as,	Sünenü Ebi Davud , C.: I-V, 2. Bsk., İstanbul, Çağrı Yay., 1992, Ss. 57-89.
Ebû Nu’aym,	Hilyetü’l-evliyâ , Çev. Hüseyin Yıldız, C.: I-XII, İstanbul, Ocak Yayınları, 2015.
Ece, Abdurrahman,	Bana Cevâmiu’l-Kelim (Özlü Sözler) Verildi” Hadisinin Tahlili, FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi , S.13, 2019, Ss. 57-89.
Ece, Abdurrahman,	Hadisler Bağlamında Hz.Peygamber’in Eğitim ve öğretim Metodu, Kilis 7 Aralık Üniversitesi ilahiyat fakültesi Dergisi , C. 6, S. 10, 2018, Ss. 291-314.
Efendioğlu, Mehmet,	“Tedvin”, DİA , İstanbul, 2011.

el-Alusi, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el- Hüseynî,	Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Şur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Meşânî , Beyrut, C. I-XXX, Daru İhya-i Tûrasi'l-Arabi, t.y.
Elbani, Nasuriddin,	Silsiletü el-Ehadisi el-Zaifeti ve'l- Mevzuati , 1.Bsk., Riyad, Daru'l-Maarif, ty.
Elbani, Nasuriddin,	Zaifu'l-Camiu's-Sağir ve Ziyadetuhu , Beyrut, el-Mektebu'l-İslamiyye, 1408.
Elbani, Nasuriddin,	Zılalü'l-Cenneti fî Tahrici Sünneti libn-i Ebi Asım , C.: I-II, Beyrut, h.1400/1980.
Er, Hamit,	“Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Çağdaşlaşma Çabaları”, Marife Dergisi , S. 1, Bahar 2003.
Erbaş, Osman,	“Nehcü'l Ferâdis'te Kelime Grupları”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Nevşehir, 2015.
Erdem Zekeriya İskenderoğlu; Nurullah yaldız,	Babanzade Ahmet Naim Hayatı Eserleri Fikirleri , Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları Kitap No:50.
Erdem, Hüsameddin,	“Osmanlıda Ahlak ve Bazı Ahlak Risaleleri”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C. X., S.10, Konya, 2000, Ss 25-64.
Erhun, Halil,	“7-12 Yaş Çocuklarda Paylaşma ve Yardımlaşma Değerlerinin Hadisler Işığında Öğretimi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi , Konya 2010.

Erkan, Arif,	el-Beyân Arapça-Türkçe Sözlük , Yasin Yayinevi, İstanbul, 2006.
Eroğlu, Süleyman,	“Edebî Bir Tür Olarak Mevlitler- Şekil Özelliklerine Dair Bazı Değerlendirmeler”, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi , Yıl: 11, S. 18, 2010, Ss. 125-142.
Ertuğrul, Resul,	“Kur’an'da helak Olan Kavimlerde Suç Ceza Uyumu”, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , S.5, 2017, 165-185.
Ertürk, İklima Betül,	Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , 2019.
Erul, Bünyamin,	“Hadislerin Anlaşılması Meselesi (İslam Geleneğindeki Hadisleri Farklı Okuma Biçimleri)”, Güncel Dini Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı (Tebliğ ve Müzakereler) 02-06 Ekim 2002 , TDV Yay., Ankara, 2004.
Ferrâ el-Begavî,	Meşâbîhu's-sünne , (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî v.dğr.), Beyrut, h.1407/1987.
Fersahoğlu, Yaşar,	Kur'an'da Zihin Eğitimi , Marifet Yayınları, İstanbul, 1998.
Furat, Ayşe Zişan,	“Yaygın Din Eğitiminde Kitle iletişim Araçlarının Yeri: Televizyon Örneği”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C. XIX, 2010, Ss.37-63.

Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed,	İhyau Ulumi'd-Din , İstanbul, 1986.
Gemici, Nurettin,	“Tekke ve Dervişlik”, Tasavvufî İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi , yıl: 9, 2008, sayı: 22, s.344, Ss. 341-345.
Genç, Ferhan,	“Kur’an’da Münafıklarla İlgili Temsil ve Teşbihler”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Konya, 2010.
Gökçe, Ferhat,	“Hadislerin Hikmeti/Hikemi Yorumu-Sadreddin Konevi’nin Kırk Hadis Şerhi Özelinde-“, Universal Journal of Theology , C. II, S. I, Ss. 1-35.
Gökdemir, Atilla,	“Lütfî’nin Kırk hadis Tercümesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , Ss. 83-96, 2016.
Göktaş,Vahit,	Tasavvufî Terbiye’nin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C. 52, S.2, 2011, Ss. 137-155.
Gönen, Mehmet Emin,	“Çocuklara ve Gençlere Olumlu Ahlaki ve İnsani Değerlerin Kazandırılmasında Edebi metinlerin Rolü ve Önemi”, Eğitimde Gelecek Arayışları: Dünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak ve değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu , Ankara, 2016.

Görmez, Mehmet,	Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu , TDV Yay. Ankara 2000.
Gül, Esan,	Çocuk Eğitiminde Kırk Hadis , İstanbul, Çıra Yayınları, 2015.
Güler, Zekeriya,	“Müstefiz”, DİA , C. XXXII, İstanbul, 2006, Ss. 106-107.
Gültekin, Ayşe,	“İsmail Hakkı Bursevi’nin Hadis Şerh Metodu”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi , C. X, S.48, Şubat 2017, Ss.710-727.
Gültekin, Hikmet,	“İsmail Hakkı Bursevi Kırk Hadis şerhi Transkripsiyonu ve Hadislerin Tahric ve Tenkid Kritiği (İlk Yirmi Hadis)” , Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Yüksek Lisans Tezi , Konya, 1996.
Gündüz, Turgay,	“Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi , 7.Bsk., Ankara, Nobel Yayınları, 2017, Ss. 97-132.
Güneş, Firdevs,	“Değerler Eğitiminde Yaklaşım Ve Modeller”, Eğitimde Gelecek Arayışları: Dünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak Ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu , C. 1, Ankara, 2016.
Gür, Süleyman,	“Kâzî Beyzâvî Tefsîrinde Belâgat İlmi ve Uygulanışı”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi , Erzurum, 2014.

Gürel,Ramazan,	“Hz. Peygamberin (SAV) Eğitim-Öğretim Modelinde belli Başlı İlke Ve Metodlar“, Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi , C.I, S.2, 2015, Ss. 115-134.
Güvenç, Ahmet Özgür,	“Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme“, A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi , Erzurum, C. XVI, S.41, 2009, Ss. 85-97.
H. Özçelik,	"Prof. Dr. İbrahim Canan Kütüb-İ Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi (Tercüme ve Şerh Kısmı) Akçağ Yayınları, Ankara 1988 (I-XVIII Cilt)", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , c. 0, sayı. 32, 2010, Ss. 223-235.
Hacıoğlu, Nejla,	“Osmanlı Döneminde Neşredilmiş Türkçe Hadis Eserleri Üzerine,” Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD) , C.XIV, S.1, 2016, Ss. 99-115.
Hakim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî,	el-Müstedrek ‘ale’s-Şaḥîḥayn , Beyrut, Daru’l-Marife, ty.
Hanîf İbrâhim Efendi,	“ Dürrü’s-Sahâbe fî-Fezâili’l-Hat ve’l-Kitâbe ”, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Böl., 311.

Hansu, Hüseyin,	“Cumhuriyet Dönemi Resmî Tedvin Çalışmaları: Babanzâde Ahmet Naim ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Hadis Projesi”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi , C.XI., S.21, 2013.
Hasan Alkan,	Akkirmânî’nin Hadis Şerh Metodu-Şerhu’l-Ehâdisi’l-Erba’în Adlı Eseri Özelinde, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi , Antalya, 2015.
Hasan Bacanlı,	“Değer Eğitime Bir çözüm Olarak Değer Bilinçlendirme”, Eğitimde Gelecek Arayışları: Dünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu 16-18 Nisan , Ankara, 2016.
Hatip el-Bağdadi,	el-Câmi’ li-Ahlâkı’r-Râvî ve Adâbi’s-Sâmi , thk. Muhammed Acac el-Hatip, 2.Bsk., Beyrut, Müessetü’r-Risale, 1994.
Hatip et-Tebrizi,	Mişkat el-Mesabih , Çev. Hanefi Akın, İstanbul, Çelik Yayınevi, 2018.
Hızlı, Mefail,	
https://dorar.net/hadith/search , (Çevrimiçi), 06.02.2021.	
https://sunnah.com/ , (Çevrimiçi), 15.03.2021.	

Hüseyin Remzi,	Tıbbi Nebevi Hz.Muhammed ve Tababet , Çev. Selahaddin Alpay, İstanbul, Sümer Kitabevi, 1995.
İbn Ebi Şeybe, Abdullah b.Muhammed,	es-Sünen fi'l-fıkh ve'l-hadîs ve el-Muşannef fi'l-eḥâdîs ve'l-âşâr , 1.Bsk., Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir,	el-Musannef , Riyad, Mektebetü'r-rüşd, h.1409.
İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî,	Lisânü'l-Mîzân , C.: I-VII, Beyrut, Müessesetü'l-Âlemi, 1971.
İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî,	Bulûḡu'l-Merâm (Sübülü's-Selâm ile birlikte) , Beyrut, h.1405/1985.
İbn Mace, Ebu Abdullah Abdurrahman,	Sünenü İbn Mace , C.: I-II, 2.Bsk., İstanbul, Çağrı Yay., 1992.
İbn Manzûr Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî,	Lisânü'l-'Arab , C.: I-XV, Beyrut, Dâru Sâdır, Bulak, 1299-1308, ts.
İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec,	el-Kitabu'l Mevzuat mine'l-Ehadisi'l-Merfuat , 1. Bsk., Riyad, Mektebetü Advai's-Selef., 1997.
İmam Muhyiddin en-Nevevi,	Kırk Hadis , Çev.Ahmet Naim Efendi, İstanbul, Ravza Yayınları, 2019.
İmam Nevevi,	Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi , Çev.İbrahim Hatiboğlu, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1987.

İmam Nevevi'nin "Kırk Hadis" Adlı Eserinde Değerler Eğitimi,	
İmamoğlu, Abdulvahit,	"Vicdan Kavramının Psiko-Sosyal Tahlili", Akademik İncelemeler Dergisi , C.5, S.1, 2010.
İrfan Gündüz,	Osmanlılarda Devlet tekke Münasebetleri , 1. Bsk., İstanbul, İbn Haldun Üniversitesi, 2020.
İrvin Cemil SCHICK,	"Türkçe Matbu Hüsn-i Hat Literatürüne Toplu Bir Bakış", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi , C. 7, S. 14, Ss.257-264.
İsmail Lütfi, Çakan,	"İnsan Değerler Eğitimi Açısından Hz. Peygamber ve Ahlak", Son Dönem Osmanlı Ahlak Terbiyecileri ve Ahlak Terbiyesi Tartışmalı İlmi Toplantı (6-7 Aralık 2014) , İstanbul, 2015.
İzmirli, İsmail Hakkı,	Yeni İlmi Kelam , Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2013.
Kağıtçıbaşı, Çiğdem,	Yeni İnsan ve İnsanlar , İstanbul, Evrim Yayınları, 2006.
Kamil, Mehmet,	Ahlak-ı Şer'iyye Dersleri , İstanbul, h.1330.
Kanarya, Bayram,	"Kırk Hadis/Erbaun Edebiyatının Rivayetlerdeki Dayanakları ve İbn Asakir'in El-Erbaune'l-Buldaniyye İsimli Eseri", Usul İslam Araştırmaları , C. XXVIII, S. 28, 2017, Ss.97-117.

Kandemir, M. Yaşar,	Mevzû Hadîsler, Menşei Tanıma Yolları ve Tenkîdi , Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1980.
Kandemir, M.Yaşar,	“Cevamiu’l-Kelim”, DİA , C. VII, İstanbul, 1993.
Kandemir, Yaşar,	“Hadis”, DİA , C. XV, İstanbul, 1997, Ss. 27-64.
Kandemir, Yaşar,	“Kırk Hadis”, DİA , C.XXV, Ankara, 2002.
Kandemir, Yaşar,	Örneklerle İslam Ahlakı , İstanbul, Nesil yayınları, 1979.
Karaağaç, Hilmi,	“İtikâdî Mezheplerde İman-İslam İlişkisi”, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C. 1, S. 2, Gümüşhane, 2012, Ss. 103-120.
Karacaoğlu, Emre,	“Doktor Hüseyin Remzi Bey (Ö.1896) Hayatı, Eserleri ve Bilimsel Bir Diyalogu”, Lokman Hekim Dergisi , C. 5, S. 2, 2015, Ss. 69-83.
Karahan, Abdülkadir,	Cami’nin Erbain’i ve Türkçe Tercümeleri , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1952.
Karahan, Abdülkadir,	“Kırk Adeti hakkında”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi , İstanbul, 1951, C. 4, S.3, Ss. 265-273.
Karahan, Abdülkadir,	“Kırk Hadis”, DİA , C. XXV, Ankara, 2002, Ss.470-473.

Karahan, Abdülkadir,	“Tercüme Edebiyatından Nümuneler Üzerinde Çalışmalar: 2- Türk Edebiyatında Arapçadan Nakledilmiş Kırk Hadis Tercüme Ve Şerhleri”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi , C.V, 1953.
Karahan, Abdülkadir,	İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis , Ankara, 1991.
Karahan, Abdülkadir,	İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis , İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1954.
Karaman, Hayreddin,	İslam Hukuk Tarihi , İstanbul, Nesil Yayınları, 1989.
Karaman, Hayreddin;	Kandemir, M. Yaşar, Hadis Metinleri (Beş Demet Kırk Hadis) , İstanbul, Kalem Yayınevi, t.y.
Karasar, Niyazi;	Bilimsel Araştırma Yöntemleri , Ankara, Nobel Yayınları, 2002, s. 94
Kargılı, Abdullah,	“İsmail Hakkı Bursevî’nin Kitâbü’lhucetî’l-Bâliğa Adlı Eseri İnceleme-Metin”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , İstanbul, 2011.
Kavuştu, Mehmet,	“Kur’an’da Ahiret Hayatı”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Konya, 2007.

Kaya, Mevlüt,	Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum, Etüt Yayınları, Samsun, 1998.
Kaya, Remzi,	“Kur’an-ı Kerimde Öğrenci ve Eğitimci Olarak Hz. Muhammed”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi , C. I, S. 1, 2018, Ss.20-56.
Kayadibi, Fahri,	“Din Eğitimi Dersleri”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları , İstanbul, 2006.
Kayadibi, Fahri; Kuzudişli, Bekir,	Eğitim ve Öğretime Dair Kırk Hadis, İstanbul, Ensar yayınları, 2013.
Kaymakcan, Recep; Meydan, Hasan,	“Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi”, Değerler Eğitimi Dergisi , C. 9, No:21, 2011, Ss. 29-55.
Kazan, Ramazan,	“Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi , Isparta, 2005.
Kazancı, Ahmet Lütfi,	Nübüvvet Pınarından Kırk Hadis , İstanbul, Ensar Neşriyat, 2010.
Kazancı, Ahmet Lütfü,	Peygamberimizin Hitabeti , İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015.
Kemalpaşazade,	Hadisü Erbain Tercümesi , Çev. Aşık Netai, Süleymaniye Kütüphanesi, Hasip Efendi Kısım, No. 52.

Kesgün, Safiye,	“Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora tezi , Ankara, 2010.
Keskin, İsmail;	Yazar, Taha, “Milli Eğitim Şuralarında Değer, Ahlak ve Karakter Eğitimi İle İlgili Alınan Kararların Değerlendirilmesi”, Recep Tayyip Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , C.4, S. 8, 2018, Ss. 386-405.
Kılavuz, Ahmet Saim,	İman ve Küfür Sınırı , İstanbul, Marifet Yayınları, 1990.
Kılavuz, M.Akif,	“Yaşlılık Dönemi Din Eğitimi”, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi , 7.Bsk., Ankara, Nobel Yayınları, 2017.
Kınalızade Ali Efendi,	Ahlakı Alai (Ahlak İlmi) , İstanbul, Kervan Kitapçılık.
Koca,Ferhat,	“İbadet”, DİA , C.XIX., 1989.
Koç, Ahmet,	İslam Düşüncesi Kılavuzu , İstanbul, Tedef Yayınları, 2019.
Koçyiğit, Talat,	Hadis Istılahları , Ankara 1980.
Koçyiğit, Talat,	Hadis Tarihi , Ankara, TDV Yayınları, 1998.
Korkmaz, Seyfullah,	“Nabi'nin Manzum.Kırk Hadis Tercümesi”, Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni , Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayınları, 2001.

Korkmaz, Sezai,	“Din Psikolojisinde Değerler ve Erol Güngör’ün Değerler Hakkındaki Görüşleri”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi , C. XII, S. 24, Ss. 177-199.
Korkmazgöz, Rıza,	“Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur’an’da Şirkin Kavramsal Anlam Alanı”, Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi , C. XX, s. 1.
Köstü, Ayşegül,	İmam Nevevî’nin “Kırk Hadis” Adlı Eserinde Değerler Eğitimi, APJIR , C. 3, S. 2, 2019, Ss. 177-194.
Köprülü, Gümüş, Mustafa Yunus Gümüş; Söylemez, İdris,	“16. Yüzyıl Şairlerinden Vahdetî’nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi”, Kalemname , C. IV, s.8, 2019, Ss.332-358.
Köprülü, M.Fuad,	Edebiyat Araştırmaları II , Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 1989.
Köylü, Mustafa,	“Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi”, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi , 7. Bsk., Ankara, Nobel Yayınları, 2017, Ss.133-180.
Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca’fer,	Müsnedi Şihab , Çev. Ali Akar, 2004.
Kurtubî, Muhammed b. Ahmed,	el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Şur’ân , Kahire, el-Mektebetü’l-Arabiyye, 1967.
Kübra Yılmaz,	“Kemâl’in Manzum Kırk Hadisi”, e-Şarkiyat İlmi araştırmalar Dergisi , C. XII, S.3, 2020, Ss. 994-1015.

Küçük,Sebahattin,	”Münif’in Kırk Hadis Tercümesi”, Türkoloji Dergisi , C.XXII, S.1, Ss.89-105.
Küçükahmet, Leyla,	Öğretim İlke ve Yöntemleri , Nobel Yayınları, Ankara 2009.
Mahmut Bin Ali,	Nehcü’Feradis , Tıpkı Basım ve Çeviri Yazısı, Janos Eckmann, Yayımlayanlar, Semih Tezcan-Hamza Zülfıkar, Ankara, TDK, 2014.
Malik b.Enes,	Muvatta I-II , 2.Bsk., thk.Muhammed Fuat Abdalbaki, İstanbul, Çağrı Yayınları, Daru Sahnun, 1992.
MEB Dini Terimler Sözlüğü , Ankara, 2009.	
Mecidi’nin Miraciyesi,	(Çevrimiçi), http://isamveri.org/pdfdrq/D03262/2015_8/2015_8_DEMIRKAZIKI.pdf , 20.11.2020
Melek Çetinkaya; M.Sait Özervarlı,	“Babanzâde Ahmed Naim’in İlmî Ve Felsefî Kişiliği Üzerine”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research , C. XIII, S. 72, Ağustos 2020.
MİLLÎ EĞİTİM TEMEL KANUNU,	(Çevrimiçi), https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf , 02.02.2021
Muhammed Lütfi es-Sabbağ,	Mektebetü’l-Verrak , Riyad, 1994.
Muhammed, Hamidullah,	İslam Peygamberi , terc. M.S.Mutlu, S.Tuğ, İstanbul, İrfan Yayınları, 1969.

Muharrem Kılıç,	“Münif Antaki Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Divanı’nın Tenkitli Metni ve İncelenmesi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Erzurum, 1995.
Mustafa Yüceer,	“Hadis İlmi Açısından Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatında Yer Alan Rivayetler”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi , Konya, 2020.
Mustekimzâde	“ Hucceti’l-Hatti’l-Hasen ”, Süleymaniye Pertev Paşa Böl., 614, vr. ^{1b-21b} .
Münavi, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil’ârifîn el Münavi el-Haddâdî,	Feyzu’l-kadîr şerhu’l-Câmi’i’s-Sagîr , Mısır, h.1356.
Münziri, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh,	et-Tergîb ve’t-terhîb , C.: I-II, Riyad, 2000.
Müslim, Ebu Hüseyin Müslim b.Haccac,	Sahih I-III , 2.Bsk., İstanbul, Çağrı Yay., 1992.
Müzahir Kılıç,	“Edebiyat tarihi bakımından Kırk Hadisler,” Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi , Erzurum, 2001, s.94-97.
Naim, Ahmet,	Kırk Hadis , Çev. Ahmet Çınar, Ravza Yayınları, İstanbul, 2019.

Namlı, Ali,	“İsmail Hakkı Bursevi”, DİA , İstanbul, C. XXIII, 2001.
Namlı, Ali,	İsmâil Hakkı Bursevî , İstanbul, İnsan Yayınları, 2001.
Nar, Ali,	Kırk Hadisle Müslüman Kimliği , 3. Bsk., İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1993.
Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b.Şuayp,	Sünenü’n-Nesai , C.: I-VIII, 2.Bsk, İstanbul Çağrı Yay., 1992.
Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî,	İslâm’ın Yolu: (Kırk Hadis ve Açıklaması) , Çev. Halil Günenç, İstanbul, Beyan Yayınları, 2005.
Nevevi, Muhyiddin,	Sahih-u Müslim Bişerh’in-Nevevi , 2.Bsk., Beyrut Daru’l-Fıkr, 1972.
Okçuzade Mehmet Şahi,	Ahsenü’l-Hadis , Süleymaniye Kütüphanesi, Aşır Efendi Kısım, No: 54.
Okiç, Muhammed Tayyib,	Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler , İstanbul, Atlas Kitap, 2017.
Oktay, Ayşe Sıdika,	“Kınalızâde Ali Efendi’nin Ahlâk İlmi ve Ahlâk Terbiyesi Hakkındaki Görüşleri”, Son Dönem Osmanlı Ahlak Terbiyecileri ve Ahlak Terbiyesi, Tartışmalı İlmi Toplantı (6-7 Aralık 2014) , İSAV, İstanbul,2015.
Okumuşlar, Muhiddin,	“Din Eğitimi’nin Bilimselleşmesi/Neliği”, Din Eğitimi El Kitabı , 5.Bsk, Ankara, Grafiker Yayınları, 2017.

Okumuşlar, Muhiddin,	“Hadislerin Anlaşılmasında Eğitsel Yorumun Önemi”, Hadis Tetkikleri Dergisi , C. V, S. 2, 2007, Ss. 123-134.
Oruç, Cemil,	“Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi , 7.Bsk., Ankara, Nobel Yayınları, 2017, Ss.1-49., 47-49.
Oruçhan, Osman,	Hadis ve Bilim , Ankara, TDV Yayınları, 2011.
Osman Cilacı,	“Dua”, DİA , C. IX, İstanbul, 1994, Ss. 341-343.
Öcal, Mustafa,	“Türkiye’de Din Eğitimi Tarihi Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi , C. VI, S.12, 2008.
Öksüz, Yılmaz,	"Okçuzade Mehmed Şahi'nin Ahsenü'l-Hadis'i (İnceleme-Metin)", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi , Sivas,2016.
Önder, Mustafa; Bulut, Hüseyin,	“Temel Dinî Değerler ve Değerler Eğitim”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , C. VI, S.1, 2013
Önder, N. Kemal,	Öğretimde Program, İlke ve Yöntemler , İstanbul, Kendi Yayınları, 1992
Önkaş, Nilgün Açık,	“Çocuk Edebiyatı Kitaplarında Şiirin Yeri”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE) , S. 23, Muğla, 2009.

Özaşsar, Mehmet Emin,	“Osmanlı Eğitim, Kùltùr ve Sanat Hayatında Hadis”, Tùrkler , Ankara, Yeni Tùrkiye Yayınları, C. XI, 2002, Ss. 356-369.
Özaşsar, Mehmet Emin,	“Osmanlı Eğitim, Kùltùr ve Sanatında Hadis”, Hadis ve Kùltùr Yazıları , Ankara, Otto Yayınları, 2015.
Özaşsar, Mehmet Emin,	Hadisi Yeniden Anlamak , 2. Bsk., Ankara, Ankara Okulu Yay., 2000.
Özbek, Abdullah,	Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed , Esra Yayınları, Konya 1991.
Özdemir, Hikmet,	“Nâbî’nin Kırk Hadis Tercùmesi”, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi , S. 6, 2012, Ss.139-154.
Özdemir, şuayp; Arıcı, İsmail,	“Hadisler Bağlamında İletişim İlkeleri”, Kuram ve Eylem Yönùyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefi Temelleri Sempozyumu (8-9 Mayıs) , 2009, Ss. 314-316.
Özek, Ali,	Celâleyn Tefsirinden Tebâreke ve Amme Cüzù ile Nevevî Kırk Hadisi , İstanbul, Salâh Bilici Kitabevi, 1967.
Özkan, Halit,	“Gün Olur, Sahafiden Hadis Alınır”, Babanzade Ahmet Naim Hayatı Fikirleri ve Eserleri , 1.Bsk., İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kùltùr yayınları, Kitap No:50.
Özkan, Mustafa,	“Osmanlı Tùrkçesi”, DİA , İstanbul, 2007, C.XXXIII, s.109.
Özler, Mevlüt,	“Tevhid”, DİA , C.XLI, 2019, Ss.18-20.

Özsoy, Yasemin,	“Ali Şir Nevâî ve Terceme-İ Hadîs-İ Erbaîn Adlı Manzum Hadis Tercümesi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi , Erzurum, 2019.
Pala, İskender,	“Kırk”, DİA , C. XXV, S. 466-467.
Pazarlı, Osman,	Din Eğitim ve Öğretiminde Genel Metotlar , İstanbul 1967.
Peker, Hüseyin,	Din Psikolojisi , Samsun, Sönmez Matbaası, 1996.
Polat, Sebahattin,	“Garip”, DİA , İstanbul, 1996.
Poyraz, Yakup; ÇakırMustafa Sefa,	“Taşköprîzade Kemaleddin Mehmed Ve Şerh-i Ehadis-i Erbaîn Adlı Eseri“, Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi , C. III, S. 5, 2013, Ss.131-140.
Remzi, Hüseyin,	Tıbb-ı Nebvî , İstanbul, Mekteb-i Sanâyi Matbaası, 1892.
René Guénon,	“Tevhit”, Çev. Mustafa Tahralı, Kubbealtı Akademi Mecmuası 4 , 1979.
Sabuni, Nureddin,	Mâtürîdî Akaidi , Çev. Bekir Topaloğlu, DİB Yayınları, Ankara, 1995.
Saffet Sancaklı,	“Tıbb-ı Nebvî Hadislerinin Bağlayıcı Olup Olmaması Açısından Değerlendirilmesi”, Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi , C. X, S. 2, 2019.

Sahavi, Muhammed bin Abdurrahman,	el-Maḳāşidü'l-Hasene fî Beyâni Keşîrin Mine'l-Eḥâdîşî'l-Müştehire 'ale'l-Elsin , 2. Bsk, Beyrut, Daru'l-Kütübî'l-Arabi, H.1414.
Sancaklı, Saffet,	“Ahilik Ahlâkının Oluşumunda Hadislerin Etkisi”, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi , 2010.
Sel, Burcu; Sözer, M. Akif,	“Dewey’e Göre Ahlak ve Değer Eğitimi: Faydacı Ahlaka Eleştiriler.”, Eğitimde Gelecek Arayışları: Dünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak ve değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu , Ankara, 2016.
Selahattin Parladır,	“Hz. Peygamber Devrindeki Eğitim Anlayışı ve İşleyişi”, DEÜİFD , C. I, İzmir, 1983.
Selçuk, Mualla,	“Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri: Zihin Gelişimi Açısından Bir Deneme”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi , Sayı: 4, 1997, Ss. 145–159.
Selim Emiroğlu,	“Türkçe Manzum Nasihat-Nâmelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme”, Selçuk Üniversitesi Eğitim Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Bölümü Doktora Tezi , Konya, 2010.
Selim Özarslan,	“Kur’an’da Tevbe Kavramına Kelâm Açısından Bir Yaklaşım”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , Cilt: XII, s.1, Elazığ, 2002, Ss.353-382.

Sevgi, Ahmet,	Molla Cami'nin "Erbain'i" ve Türkçe Manzum Tercümelere", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi , S. 6, 1999, Ss. 1-145.
Seyhan, Ahmet Emin,	"Envâru'l-Âşikîn'de Bulunan Bazı Hadislerin Müslümanların Dinî Anlayışlarına Etkileri Üzerine", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C.I, s.12, Erzurum, 2013.
Sinanoğlu, Mustafa,	"İman", DİA , C. XXII, İstanbul, 2000, Ss.216-219.
Sinanoğlu, Mustafa,	"İslam", DİA , C. XXIII, S.1, İstanbul, 2001.
Söylemez, İdris,	"Türk-İslam Edebiyatında Manzum Kırk Hadisler (İnceleme-Metin)", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi , Sivas, 2017.
Suyuti, Celaleddin Abdurrahman,	Camîu'l-Ehadis , Riyad, 1988.
Suyuti, Celalüddin Abdurrahman b. Ebu Bekir b.Muhammed,	Dürrül-Mensur Fit-Tefsir Bil-Me'sur , C.: I-II, Mısır, Mektebetü't-Ticariyyeti'l-Kübra, t.y
Suyuti, Celalüddin,	ed-Dürrerü'l-Müntesire fi'l-Ehâdisi'l-Müştehire , 1.Bsk., Beyrut, Dâr'ul Fikr, 1995.
Suyuti, Celalüddin,	el-leali el-Masnau Fi'l-Ehadisi'l-Mevdua , C.: I-II, Mısır, Mektebetü't-Ticariyyeti'l-Kübra, ty.

Sürgeç, Celal,	Hız. Peygamberin Eğitim Metodu, Uluslararası İslam ve Model insan Sempozyumu 26-28 Nisan 2018, Kahramanmaraş, Bildiri Kitabı.
Şanlı, Esat; Ersanlı, Kurtman	“Sürüklendiğimiz Varoluşsal Boşluk ve Değerler”, Eğitimde Gelecek Arayışları: Düünden Bugüne Türkiye’de Beceri, Ahlak ve değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu , Ankara, 2016.
Şaşa, Mehmet,	“Teorik Anlamı ve Pratik Değeri Bakımından İmân-İslâm İlişkisi”, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C. I, s. 1, 2014, Ss. 119-139
Şeker, Ayşe,	“Nehcü’l-Feradis Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası (İnceleme-Metin-Dizin)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi , İstanbul, 2018.
Tabarani, Ebü’l-Kâsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb,	el-Mu‘cemü’l-Evsat , C.: I-XI, 1.Bsk., Thk. Mahhmud et-Tahhan, Riyad, Mektebetü’l-Maarif, 1985.
Taftazânî, Sa’düddîn, Mes’ud b. Ömer,	Şerhu’l-Akâid , Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 1980.
Taşköprüzade Ahmed b.el-Mustafa ,	“ el-Erbe’üne Mine’l-Mizâh ”, Beyazıd Yazma Eserler Ktp., Veliyüddin Böl.vr, 3274, 13b-26b.
Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b.İsa b.Sevra,	Sünenü’t-Tirmizi , C.: I-V, 2.Bsk., İstanbul, Çağrı Yay., 1992.

Toprak, İbrahim,	“Hz. Muhammed’in Nübüvvetine Delil Olan İnsanî Özellikler”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi , Konya, 2020.
Torun, Fatih,	“Hüseyin Nihâl Atsız’ın edebî eserlerinin değerler eğitimi açısından incelenmesi”, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora tezi , Erzurum, 2019.
Tosun, Cemal,	“Din Eğitiminde Motivasyon”, Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik Sempozyumu kitabı, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi , 2017.
Turgut, Ali,	Kur’an-ı Kerim’e Göre Ahlak Esasları , Şamil Matbaası, İstanbul, 1980.
Ufuk Cem Komşu,	Yetişkin Eğitiminde Bir Öğretim Aracı Olarak Şiirin Rolü: Literatür Taraması Örneği”, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi , C.: XIV-I, s. 27, 2017.
Uğur, Mücteba,	Hadis İlimleri Edebiyatı , Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
Uludağ, Süleyman,	Ahlak Maneviyat ve Gündelik Hayat İslam’a Giriş , Ankara: DİB Yayınları, 2008.
Uraler, Aynur,	“Nabi’nin Kırk Hadis Tercümesi”, Şair Nabi Sempozyumu 13-15 Kasım , Şanlıurfa, 2009, Ss. 140-150.
Ülken, H. Ziya,	Ahlak , İstanbul, Ülken Yayınları, 2002.

Ünal, İsmail Hakkı,	“Tıbb-I Nebevî’nin Güncel Değeri”, Siyer Araştırmaları Dergisi , 2020, Ss. 211-220.
Yağcı, Hızır,	“Hz. Peygamber’in İnsanları Etkileyen Davranış Modelleri”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C.V, S.1, 2017
Yardım, Ali,	Peygamberimizin Şemaii , İstanbul, Erkam Yayınları, 1998.
Yavuz Köktaş,	Hayata Dair 40 Hadis 40 Yorum , İstanbul, Rağbet Yayınları, 2013.
Yazıcı, Seyfettin,	Temel Dini Bilgiler , Ankara, DİB Yayınları, 2016
Yıldırım, Enbiya,	Hadiste Metin Tenkidi , İstanbul, Rağbet Yayınları, 2009.
Yıldırım, Selahattin,	Osmanlı’da Kırk Hadis Çalışmaları , İstanbul, Darül Hadis Yayınları, 2000.
Yıldırım, Sevda Gülşah,	“Değerler Eğitime Yönelik Bir Model Önerisi”, Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi , 2019.
Yıldız, Alim,	“Okçuzade Mehmed Şahi Ve Manzum Kırk Hadis Tercümesi: Ahsenü'l-Hadis”, D.E. Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi , s. 17, İzmir, 2003, Ss. 91-124.

Yıldız, Fahrettin,	“İslami İlimler, Divan Edebiyatı ve Tasavvuf Geleneğindeki Yeriyle Tarihten Günümüze Popüler Hadis Kitapları: Kırk Hadisler”, <i>Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi</i> , C. II, s.21, 2013, Ss. 407-455.
Yıldız, Sâkib,	“Akkirmânî”, DİA , C. II, İstanbul, 1989.
Yılmaz, Ali,	“Edebiyatımızda Kırk Hadisler”, İlim ve Sanat Dergisi , İstanbul, C. I, S.15, 1987, Ss. 85-88.
Yılmaz, Hasan Kamil,	Tasavvufi Hadîs Şerhleri ve Konevî’inin Kırk Hadîs Şerhi , İstanbul, İfav Yay., 1990.
Yılmaz, Hayati,	“Kudsi Hadis”, DİA , Ankara, C.XXVI, 2002, Ss. 318-320.
Yılmaz, Hüseyin,	“Ahmet Cevat Emre ve Ahlak Anlayışı”, Son Dönem Osmanlı Ahlak Terbiyecileri ve Ahlak Terbiyesi, Tartışmalı İlmi Toplantı (6-7 Aralık 2014) , İSAV, İstanbul-2015.
Zehebi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî,	<u>Mîzânü’l-i’tidâl</u> , thk., Ali Muhammed Bicavi, Daru’l-Fikri’l-Arabi, ty.
Zekiyüddin, Şa’ban,	İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulü’l-Fıkıh) , Çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990.
Zemahşeri, Mahmud b.Ömer, Esas,	el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an , Beyrut, Daru’l Beyrut, 1965.
Zemahşeri, Mahmud b.Ömer,	Esâsü’l-Belâga , Beyrut, Daru’l Beyrut, 1965.

Zengin, Zeki,	“Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi”, Din Eğitimi , İstanbul, Ensar Yayınları, 2017, Ss.23-47
Zeybek, Şerife Nihal,	Etkinliklerle Değerler Eğitimi 1 , 2.Bsk., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
Zeydan, Abdülkerim,	Fıkıh Usulü , Çev. Ruhi Özcan, İstanbul, İFAV Yayınları, 1993.
Zeylai, Abdullah b. Yûsuf,	Naşbü’r-râye li-tahrîci ehâdîsi’l-Hidâye , C.: I-IV, Beyrut, 3.Bsk., Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabiyye, 1987.
Zuhayli, Vehbe,	İslam Fıkıhı Ansiklopedisi , C. X, No:1, Çev. Ahmet Efe v.d., İstanbul, Risale Yayınları, 1991.
1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu	(2., 10., 11., 20., 23., 28. Maddeleri), MEB.
2010/53 sayılı, 08.09. 2010 Tarihli Genelgesi.	(Türk Millî Eğitimi’nin genel amaçları ile öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeyi, ilgi, yetenek ve öğrenim seviyeleri etkinlikleri ile alakalı, 18. Millî Eğitim Şurası Çalıştay Raporu ve 2010/53 Sayılı (İlk Ders Konulu) Genelgesi gereği belirlenmiş olan değerlendirme).

ÖZGEÇMİŞ

Cavit ERDEM, 1989 yılında İmam Hatip Lisesini, 1994 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdi. 1997 Yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Temel İslami Bilimler Ana Bilim Dalı İslam Hukuku alanında Yüksek Lisans yaptı. 1994 yılında öğretmenliğe başlayan Cavit ERDEM, Akkuş İmam Hatip Lisesi ve Kâğıthane Anadolu İmam Hatip Liselerinde İHL Meslek dersleri öğretmenini olarak görev yaptı. 1998-1999 yıllarında Asteğmen öğretmen olarak askerlik görevini yerine getirdi. 2000 yılında Kâğıthane İmam Hatip Lisesinde müdür yardımcılığı görevine başladı. 2005 yılından itibaren İlköğretim okullarında müdürlük yaptı. 2010 yılında İstanbul Anadolu İmam-Hatip Lisesine müdür olarak atandı. 2020 yılının temmuz ayından itibaren Sarıyer Kız Anadolu İmam Hatip Lisesinde Müdür olarak görevine devam etmektedir. 2018 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Eğitimi Bilim dalında doktora çalışmasına başladı. “Osmanlı’da Türkçe Yazılmış Matbu Kırk Hadislerin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi” konulu tez çalışmamasını sürdürmektedir.